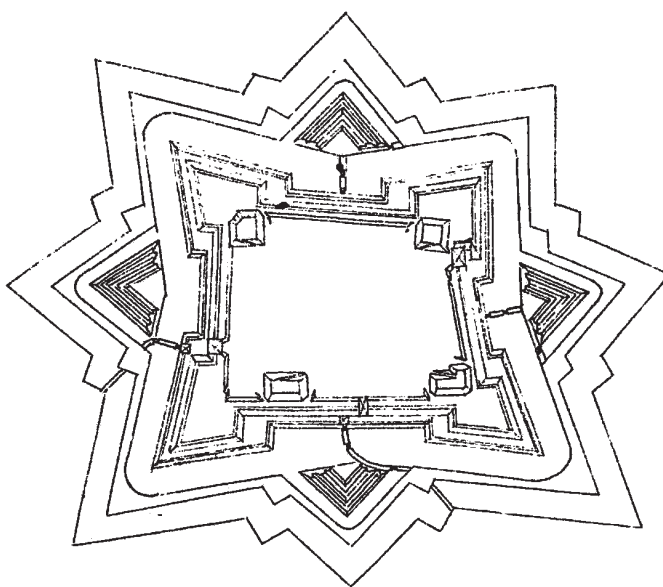

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Broj 13 Volumen VII. lipanj 2008.
No. 13 Vol. VII Jun 2008.

Cijena 100 kuna
Price 100.-

ISSN 1333-5286
ISSN 1333-5286

UDK 908 (497.5-3 Podravina)
UDK 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Dr. sc. Zvonimir BARTOLIĆ (Čakovec), dr. sc. Miljenko BILEN (Zagreb), dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. sc. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Karl KASER (Graz), dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), dr. sc. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Goran MARKULIN (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), mr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Ljudevit PLAČKO (Križevci), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Željko TOMIČIĆ (Zagreb), dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), dr. sc. Laszlo VANDOR (Zalaegerszeg), dr. sc. Sabolcs VARGA Pečuh), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), mr. sc. Đuro ZALAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo
Editorial Staff

Dr. sc. Dragutin FELETAR, dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. sc. Andrej HOZJAN, dr. sc. Lučka LORBER, mr. sc. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik
Editor-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR

Urednik
Editor

Mr. sc. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom
Layout

Hrvoje HERCEG

Tajnik uredništva
Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika
Journal director

Petra SOMEK

Dodatna adresa uredništva
Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
tel. 048/626-780, 098/249-804

Zahvaljujemo na pomoći
Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA
»PODRAVKA« KOPRIVNICA
»PODRAVSKA BANKA« KOPRIVNICA
BELUPO KOPRIVNICA
IZVEDBENI PROJEKT »PODRAVSKO VIŠEGRANIČJE«
MEĐUNARODNOG ISTRAŽIVAČKOG PROJEKTA »TRIPLEX CONFINIUM«

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa

Priprema
Prepress

MERIDIJANI, Samobor

Na naslovnici
Front cover

Osnovne longitudinalne naseobene zone u gornjoj hrvatskoj Podravini

Tisak
Print by

BOGADI GRAFIKA, Koprivnica, 700 primjeraka

KAZALO / CONTENTS

Marina ŠIMEK

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA VARAŽDINSKE UTVRDE I PROJEKT BASTION
*ARCHEOLOGY RESEARCH AT VARAŽDIN FORTIFICATION
 AND »BASTION« PROJECT* str. 5

Katarina ČUFAR, Marina ŠIMEK

DENDROCHRONOLOGICAL INVESTIGATION OF WOOD
 FROM VARAŽDIN OLD CASTLE
*DENDROKRONOLOŠKA ISTRAŽIVANJA DRVA IZ STAROGA GRADA
 U VARAŽDINU* str. 22

Katarina ČUFAR, Tajana SEKELJ IVANČAN, Michael GRABNER

DENDROKRONOLOŠKO DATIRANJE DRVA S LOKALITETA
 TORČEC - GRADIĆ U SJEVERNOJ HRVATSKOJ
*THE DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF WOOD FROM THE SITE
 OF TORČEC - GRADIĆ IN NORTHERN CROATIA* str. 30

Mirela SLUKAN ALTIĆ

KARTOGRAFSKI IZVORI ZA POVIJEST ETNOKONFESIONALNIH ODNOSA NA
 PODRUČJU VARAŽDINSKOG GENERALATA I DIJELA KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE
*CARTOGRAPHY SOURCES IN HISTORY RESEARCH OF ETHNIC-CONFESSIONAL
 RELATIONS IN VARAŽDIN GENERALATE MILITARY BORDER
 AND PART OF KRIŽEVCI COUNTY* str. 41

Ranko PAVLEŠ

CESTA KRALJA KOLOMANA
KING KOLOMAN'S ROAD str. 65

Dražen NEMET

KOPRIVNICA I ERNUŠTI
KOPRIVNICA AND THE ERNUŠT FAMILY str. 76

Ljiljana DOBROVŠAK

NOVI PRILOZI O ŽIDOVIMA U KOPRIVNICI I OKOLICI OD KRAJA 18. STOLJEĆA
 DO 1848. GODINE
*NEW CONTRIBUTION ON JEWS IN KOPRIVNICA AND NEIGHBORING AREA
 FROM LATE 18th CENTURY TO YEAR 1848* str. 84

Agneza SZABO

PROBLEMI ZAŠTITE PRIRODE I OKOLIŠA KRAJEM 19.
 I NA POČETKU 20. STOLJEĆA U GRADU KOPRIVNICI
*PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN LATE 19th
 AND EARLY 20th CENTURY IN TOWN KOPRIVNICA* str. 94

Vladimir ŠADEK

O SVAKODNEVNOM ŽIVOTU U MOLVAMA OD 1895. DO 1910. GODINE
MOLVE EVERYDAY LIFE IN THE PERIOD 1895-1910 str. 101

Željko KARAULA

NEKI PRILOZI POVIJESTI VARAŽDINSKE KRAJINE I VOJNOG KOMUNITETA
BJELOVAR DO 1848. GODINE I ULOGA NEKIH ISTAKNUTIH POJEDINACA
*SOME CONTRIBUTIONS TO HISTORY OF VARAŽDIN MILITARY BORDER AND
BJELOVAR MILITARY COMMUNE UNTIL YEAR 1848 AND ROLES OF SOME
DISTINGUISHED INDIVIDUALS. 112*

Hrvoje PETRIĆ

POLITIČKE PRILIKE U IMBRIOVCU I ĐELEKOVCU OD 1918. DO 1941.
*POLITICAL SITUATION IN IMBRIOVEC AND ĐELEKOVEC
IN THE PERIOD 1918-1941 124*

Martina GRAHEK RAVANČIĆ

BLEIBURG I »KRIŽNI PUT« - NA PUTU POVRATKA KROZ PODRAVINU
»STATIONS OF THE CROSS« AT BLEIBURG - RETURN THROUGH PODRAVINA . . 146

Dragutin FELETAR

PRIRODNA OSNOVA KAO ČIMBENIK NASELJENOSTI
GORNJE HRVATSKE PODRAVINE
*THE NATURAL BASIS AS A FACTOR OF THE INHABITATION
OF THE UPPER CROATIAN PODRAVINA REGION 167*

Hrvoje PETRIĆ

BIBLIOGRAFIJA RADOVA PROF. DR. MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ. 213

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES. 222*

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS 247*

U TRINAESTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURADJUJU:

Marina ŠIMEK, *viši kustos, Gradski muzej Varaždin*
Katarina ČUFAR, *red. sveuč. prof., Ljubljana*
Tatjana SEKELJ IVANČAN, *dr. sc., Institut za arheologiju, Zagreb*
Michael GRABNER, *dr. sc., sveuč. prof. Beč*
Mirela SLUKAN ALTIĆ, *dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
Ranko PAVLEŠ, *stručni suradnik, Podravka d.d., Koprivnica*
Dražan NEMET, *stručni suradnik, Zagreb*
Ljiljana DOBROŠAK, *dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
Agneza SZABO, *prof. u miru, Zagreb*
Vladimir ŠADEK, *stručni suradnik, Koprivnica*
Željko KARAULA, *stručni suradnik, Bjelovar*
Hrvoje PETRIĆ, *asistent, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb*
Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Hrvatski institut za povijest, Zagreb*
Dragutin FELETAR, *član suradnik HAZU, Koprivnica*
Aleksandar ŠČUKANEC, *stručni suradnik, Zagreb*
Silvije JERČINOVIĆ, *stručni suradnik, Koprivnica*
Danijel VOJAK, *stručni suradnik, Zagreb*
Ivan PEKLIĆ, *stručni suradnik, Križevci*
Josip RIĐANOVIĆ, *stručni suradnik, Bjelovar*
Petar FELETAR, *asistent, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb*

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehcnical information, Moscow
2. HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich
4. THE HISTORY JOURNALS GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa »Podravina« je klasificirana oznakom a₂ te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (*Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.*)

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA VARAŽDINSKE UTVRDE I PROJEKT BASTION

ARCHEOLOGY RESEARCH AT VARAŽDIN FORTIFICATION AND »BASTION« PROJECT

Marina Šimek

Gradski muzej Varaždin

Arheološki odjel

Strossmayerovo šetalište 7

marina.simek@gmv.t-com.hr

Primljeno / Received: 30. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 3. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 902.2(497.5 Varaždin)"2006"

904:725.96](497.5 Varaždin)"654"

725.96(497.5 Varaždin)"654"

slovenia
hungary
croatia

SAŽETAK

U sklopu Projekta BASTION, koji dijelom financira EU, a koji se ostvaruje u Međusudjedom programu Slovenije, Mađarske i Hrvatske, u Mariboru i Varaždinu provedena su arhivska i arheološka istraživanja utvrda s ciljem prikupljanja relevantnih podataka o ta dva renesansna fortifikacijska sustava. Oba objekta u zajednički projekt povezuje ime Dominica de Lalića, glavnog projektanta utvrda za unutrašnju Austriju i slavonsko-hrvatsku granicu. Najveći građevinski zahvati na varaždinskom Starom gradu provodili su se upravo u de Lalićevo vrijeme, sve do njegove smrti 1563. godine. Arheološka istraživanja varaždinskoga Starog grada provela su se na položajima vanjskog obrambenog prostora oko objekta. Autorica predstavlja prve rezultate terenskih istraživanja koja su se obavljala od početka kolovoza do polovine studenoga 2006. godine. Osim mnogo prikupljenih pokretnih nalaza koji će upotpuniti sliku života u utvrdi, ali i života grada od kasnog srednjeg vijeka do polovine 20. stoljeća, otkriveni su i dijelovi vanjske obrambene arhitekture: dio kamenog zida - preostali dio gradskog zida koji je srušen početkom 19. stoljeća, ostaci drvene konstrukcije ispred sjeverne gotičke kule te ostaci velike drvene obrambene ograde. Pretpostavlja se da drveni građevinski elementi potječu iz vremena prije renesansne obnove varaždinskog burga.¹

Cilj Projekta BASTION je interdisciplinarnim istraživanjem prikupiti, obraditi i sistematizirati podatke o renesansnom sklopu te ih prezentirati u svrhu kulturne i turističke ponude te predstavljanja novog turističkog proizvoda uz poštivanje raznolikosti kultura.

Ključne riječi: EU, INTERREG IIIA, arheološko istraživanje, utvrda, bastion, Varaždin, renesansa, Dominico de Lallio

Key words: European Union, EU, INTERREG IIIA, archeology research, fortification, bastion, Varaždin, Renaissance, Dominico de Lallio

¹ Rad je nastao u sklopu Projekta BASTION koji dijelom financira EU unutar programa INTERREG III A.

UVOD

U sklopu Projekta BASTION, koji dijelom financira Europska unija, a zajednički ga provode Pokrajinski muzej Maribor, Mestna občina Maribor i Gradski muzej Varaždin, provedeno je arheološko istraživanje na varaždinskom Starom gradu (sl. 1). Terenskom istraživanju, koje je jedan od »radnih paketa« unutar hrvatskog dijela projekta, prethodio je istraživački rad o povijesnim i arhivskim podacima² vezanim uz renesansni obrambeni kompleks - Stari grad. Naime, već i puni naslov međusudjedskog projekta, a to je *Gradovi uz Dravu otvaraju svoje utvrde*, govori da su upravo utvrde, odnosno obrambeni kompleksi za zaštitu od turske opasnosti središnji predmet interesa, kako u susjednom Mariboru, tako i u Varaždinu. Talijanski arhitekt Dominico de Lallio,³ koji je u 16. stoljeću preuređivao i modernizirao mnoge kasnosrednjovjekovne fortifikacije u unutrašnjoj Austriji i na hrvatsko-slavonskoj granici, ostavio je svoj biljeg i u Mariboru i u Varaždinu (sl. 2). Zbog toga je taj vrsni graditelj utvrda postao poveznicom mariborskog i varaždinskog dijela projekta. Osim u Varaždinu, Dominico i njegova braća, također graditelji, vodili su radove na brojnim istodobnim obrambenim objektima. Gradili su nove ili prilagođavali novom načinu ratovanja postojeće utvrde u Koprivnici, Križevcima, Đurđevcu, Ivaniću, Ptuju, Mariboru, Grazu, Klagenfurtu.

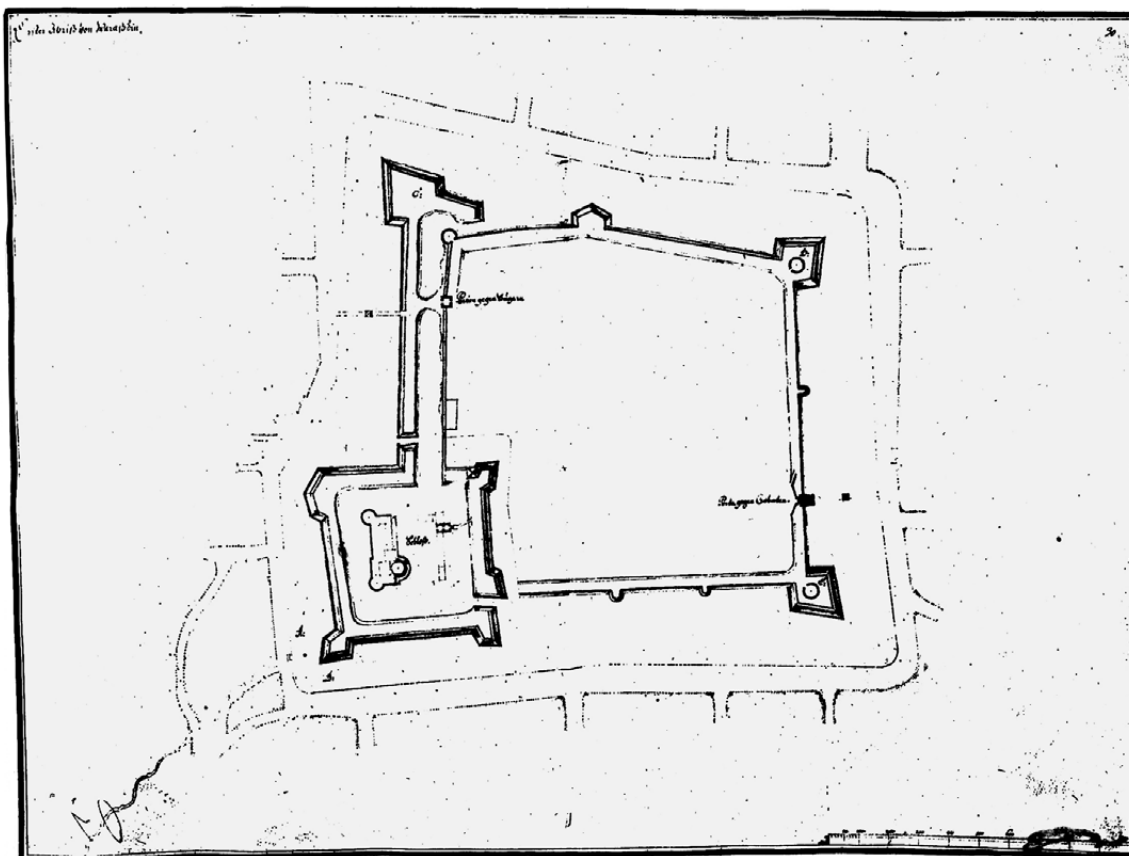
Cilj projekta je istraživanje i predstavljanje javnosti obrambenih sustava 16. stoljeća u podravskim gradovima (Maribor i Varaždin) te poticanje što boljeg razumijevanja i shvaćanja zajedničke kulturne baštine kroz doživljavanje cjelokupnog kulturnog prostora.

Sl. 1.: Varaždin, renesansna utvrda

² Povijesna i arhivska istraživanja provode Spomenka Težak i Miroslav Klemm iz Gradskog muzeja Varaždin.

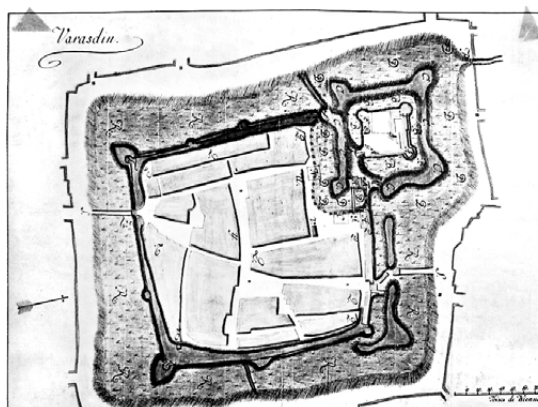
³ U dokumentima se ime toga graditelja javlja u više inačica, vidi u: M. Ilijanić, Urbanizam, graditeljstvo, kultura, zbornik radova, Varaždin 1999., 85, bilj. 102.

Sl. 2: Martin Stier, Varaždin - prvi tloris, 1657. (ÖNB, Codex 8608, folio 35)

Svrha varaždinskog dijela projekta je prikupljanje podataka o sustavu obrane renesansne utvrde, što ga čine vanjski i unutarnji mokri jarak, bedemi s ugaonim bastionima, suhi jarak koji danas nije vidljiv te mostovi i prilazi koji također nisu očuvani. Multidisciplinarnim pristupom djelomično su već provedena, a djelomično se još provode istraživanja koja će zasigurno baciti novo svjetlo na varaždinsku renesansnu utvrdu, a vjerojatno i na njezinu srednjovjekovnu prethodnicu. Povijesna, arhivska, arheološka, geološka, a nadamo se i dendrokronološka istraživanja omogućit će nove spoznaje o varaždinskom Wasserburgu, nastalom obnovom i adaptacijama starijeg objekta prema suvremenim rješenjima znamenitog fortifikatora Dominica de Lalija (sl. 3).

U sklopu Projekta BASTION provedeno je arheološko iskopavanje vanjskog dijela fortifikacije, prvo takvo istraživanje Staroga grada do sada. Doduše, sedamdesetih godina prošloga sto-

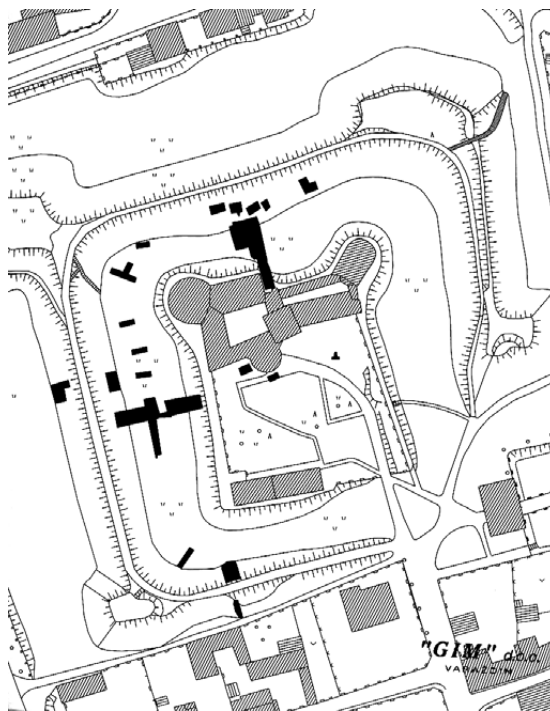

Sl. 3: Antun Leopold Kneidinger, Plan razdjeljenja teritorija grada Varaždina, 1765. (HDA, E V. 155)

ljeća otvarane su zbog arhitektonskih istraživanja i manje sonde, uglavnom uz temelje,⁴ no zbog malih dimenzija one nisu bile dovoljne za stvaranje arheološke slike obrambenog prostora.

ARHEOLOŠKO ISTRAŽIVANJE

Planom istraživanja unaprijed su bile određene mikrolokacije za koje se pretpostavljalo da bi mogle pružiti vrijedne podatke o načinu gradnje, korištenim materijalima te o prvobitnom izgledu pojedinih segmenata obrambenog sustava. Arheološkim iskopavanjem istraženi su dijelovi sjevernog, zapadnog i južnog bedema, dijelovi unutarnjeg sjevernog i zapadnog mokrog jarka te dio nekadašnjeg suhog jarka uz ulaznu kulu Staroga grada.⁵ Bedemi su istraženi sa 11 sondi, unutarnji mokri jarak sa 9 sondi, a suhi opkop sa 2 sonde (sl. 4). Ukupno je istražena površina od 805 m² s prosječnom dubinom iskopa od gotovo 2 m. U odnosu na cjelokupnu površinu obrambenoga kompleksa istraženo je samo manje od 2%. Arheološko istraživanje provedeno je od 1. kolovoza do 17. studenoga 2006. prema Rješenju Konzervatorskog odjela u Varaždinu.⁶

Sl. 4: Orambeni kompleks s položajem arheoloških sondi (Geodetski elaborat izmjere arheoloških sondi, dokumentacija Arheološkog odjela GMV)

OBRAMBENI BEDEM

Na sjevernoj strani obrambenoga kompleksa istražena je sa 6 sondi unutarnja (južna) strana dobro očuvanog bedema (S. I - S. VI). Prosječna visina bedema je 8 m, širina na vrhu je između 2,5 i 4 m, a širina baze je 25-30 m. Pokos bedemskog plašta izveden je u nagibu 1 : 1,5 ili blaže.⁷ Stepenastim razmještajem sondi od vrha do same baze bedema nastojala se obuhvatiti cijela visina unutarnje, odnosno južne plohe (sl. 5). Sonde sličnih dimenzija (npr.: 6 x 3 m, 5 x 4 m, 5,5 x 3 m) ukopane su u strmu padinu obrambenog bedema, a dubina iskopa odredila se za svaku sondu, ovisno o čvrstoći zemljano-šljunčanog naboja. Za istraživanje sjevernog bedema odabrana je pozicija nasuprot najstarijeg očuvanog objekta u sklopu utvrde, a to je sjeverna kula koja bi, prema ranijim arhitektonskim istraživanjima, mogla potjecati s početka 13. stoljeća (ILIJANIĆ

⁴ Varaždin, Stari grad - Tvrdja, sonde 1970.; Dokumentacija iskopavanja Stari grad - Tvrdja, 1971., Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture Beograd, arhiva Povijesnog odjela GMV

⁵ U istraživanju su uz voditeljicu Marinu Šimek sudjelovali Martina Jurišić (arheolog), Branimir Šimek (terenska tehnika i dokumentacija), Marin Leskovar (građevinska ekipa i mehanizacija), na 6 studentskih radnih mjesta izmijenilo se 11 studenata. Pomoćne radove izvelo je 7 djelatnika Vodogradnje d.d. iz Varaždina. Kao vanjski suradnici sudjelovali su Davor Matković (geološka istraživanja) i Siniša Kirinić (geodezija).

⁶ Rješenje: klasa UP/I-612-08/06-08/2502, Urbroj: 532-04-11/6-06-2 Od 25. 4. 2006. Radovi su se obavljali na kat. č. br. 1550 k.o. Varaždin, zemljišni knjižni uložak broj 6102.

⁷ Davor Matković : Projekt BASTION: Prikaz građe istraživana područja, Opis kamenih nalaza, elaborat o geološkom istraživanju, dokumentacija Arheološkog odjela GMV

Sl. 5: Sjeverni bedem tijekom istraživanja

1999, 57). Tijekom kasnijih dogradnji u 16. stoljeću, uklopljena u sjeverni zidni plašt utvrde, ona gubi karakteristike istaknutog, samostojećeg objekta. Možda je samo ova kula, ili pak zajedno s južnom gotičkom kulom, bila sjedište varaždinskih župana za koje se u već u 12. stoljeću spominje da stoluju u castrum (ILIJANIĆ 1999, 3).

Osim sjevernog, radovima su obuhvaćeni zapadni i južni bedem. Zapadni bedem istražen je sa 3 sonde (S. VIII, S. IX i S. X): dvije sonde istražene su na njegovoj unutarnjoj strani, a jedna je iskolčena na vanjskom, zapadnom plaštu. Na južnom bedemu otvorene su S. XI i S. XIIA, s ciljem da se po mogućnosti pronađu ostaci nekadašnjega kamenog gradskog zida. Nakon temeljite analize rukopisa Krešimira Filića,⁸ analize dokumentarnih fotografija iz prve polovine 20. i višekratnih pregleda juž-

Sl. 6: Murus civitatis - snimio A. Jovan 1941. (fototeka Kulturno-povijesnog odjela GMV Stari grad - br. 242)

⁸ Krešimir Filić bio je osnivač Muzealnoga društva u Varaždinu, osnivač i prvi ravnatelj Gradskog muzeja, istraživač i autor brojnih povijesnih publikacija. 1941. g. vodio je radove na uređenju vanjskih površina Staroga grada. Rukopis Parkiranje okoliša Staroga grada u 1941. godini čuva Povijesni odjel GMV-a.

Sl. 7: Južni bedem i ostatak gradskog zida, pogled prema jugozapadu

nog bedema, odredila se pozicija S. XI i S. XIA. Obje sonde bile su pozitivne te je otkriven dio gradskog zida podignut početkom 16. stoljeća na starijim zemljanim bedemima koji su bili još dodatno osigurani palisadama (ILIJANIĆ 1999, 158). Taj dio gradskog utvrđenja protezao se preko zemljanog bedema i spuštao do unutarnjeg jarka (sl. 6, 7). Na suprotnoj strani grabe zid se spajao s okruglim tornjem oružane koja je pripadala tvrđavi (ILIJANIĆ 1999, 215; TEŽAK 2005, 25-26). Nadzemni dijelovi tornja za municiju danas ne postoje.

Kao što se i očekivalo, pokretni nalazi iz bedemskih sondi su malobrojni, no ipak raznovrsni. Pretpostavka je da je dio tih predmeta dovezen zajedno s građevinskim materijalom - šljunkom iz bliže okolice grada, a dio je bio odbačen ili izgubljen na prostoru gdje se iskopavao široki obrambeni jarak pa je zajedno s iskopanim zemljanim materijalom dospio u bedem. Prikupljeni su fragmenti keramike, željezni čavli raznih tipova, falera, dva šiljka strelica za samostrel, primjerak nakita, više olovni puščanih deformiranih kugli i jedna željezna, nekoliko ulomaka stakla itd. Kronološki raspon nalaza je od 15./16. do 20. stoljeća. Istraživanje bedema pokazalo je da su građeni isključivo od zemljanog i šljunčanog materijala jer nisu otkrivene nikakve čvrste kamene, drvene ili konstrukcije od opeke (ILIJANIĆ 1981, 375). Ta se konstatacija odnosi, naravno, samo na istraživane segmente jer nije isključeno da se pri gradnji ili naknadnim popravcima na nekim drugim dijelovima nisu koristili i drugi građevinski materijali. Kao materijal za gradnju bedema koristio se dravski šljunak iz jarka koji se iskopavao oko cijele utvrde, ali se dio šljunka svakako dovozio i iz bliže okolice jer količine ovdje iskopanog materijala nisu bile dovoljne. U profilima bedema jasno se bojom i granulacijom razlikuju različiti slojevi riječnog šljunka te se na nekim mjestima mogu raspoznati i razine niveliranja te naknadnih nadvišenja. Takve intervencije potvrđuju i pisani izvori koji više puta spominju loše stanje bedema, oštećenja, popravke i nadvišenja (ILIJANIĆ 1999, 141). Iskopavanjem nije potvrđena pretpostavka o oblaganju zemljanih bedema opekama, na što su upućivali podaci iz arhivske građe. Naime, Povjerenstvo koje je 1563. godine provjeravalo stanje utvrda Hrvatske i Slavonske granice imalo je, među ostalim, i zadaću posavjetovati se sa zapovjednikom o popravcima i učvršćenju zemlja-

nih utvrda u Varaždinu (KRUHEK 1995, 240-241; ILIJANIĆ 1999, 85). Međutim, istraživanjem nije dokazano da su predložena učvršćenja zidom od opeka doista napravljena, barem ne na mjestima na kojima se istraživalo.

MOKRI JARAK - GRABA

Važni fortifikacijski elementi renesansnog Wasserburga bili su i opkopi - mokri i suhi. Iako su nekadašnji mokri opkopi - grabe na današnjem prostoru Staroga grada vrlo dobro vidljivi, njihove prvobitne karakteristike ipak nisu poznate. Zahvaljujući arhivskim podacima, zna se da se u grabe dravskim rukavcem zvanim Dravica napuštala voda (HORVAT, 1993, 193). Poznato je i da su se grabe često punile muljem, da ih je trebalo čistiti, održavati kako bi dotok i odvod vode bili zadovoljavajući (ŽMEGAČ 2000, 160). Tijekom 20. stoljeća grabe su potpuno isušene, odnosno zasipane zemljom i raznim otpadnim materijalom. Međutim, prije terenskih radova nije bilo podataka o prvobitnoj dubini i širini mokrog jarka, niti o načinu gradnje. Doduše, pravilima renesansnog utvrdnog graditeljstva jasno su bile određene mnoge sastavnice cjelokupne obrambene cjeline - krajiške utvrde. Tako su graditelji točno znali koliko (najmanje) moraju biti duboke, a koliko široke tvrđavske grabe (KRUHEK 1995, 34). No, jesu li se ovih pravila pridržavali graditelji varaždinskih fortifikacija? Mokri jarak unutar bedema istraživan je na sjevernoj strani kompleksa - također ispred sjeverne gotičke kule (sl. 8). Naime, ona predstavlja dobro sačuvanu srednjovjekovnu jezgru unutar kasnije renesansne dogradnje pa se pretpostavljalo da će se na ovom prostoru možda uočiti još neki tragovi iz vremena prije de Lalijeve obnove. Jarak je istraživan i na zapadnoj strani Staroga grada. Ukupno istražena površina mokrog jarka je 511 m².

Sl. 8: Istraživanje sjevernog jarka ispred najstarije kule, pogled prema jugu

a) Sjeverni jarak

Sjeverni jarak, nekada ispunjen vodom, predstavljao je jedan od obrambenih elemenata renesansne utvrde. Može se pretpostaviti da je tijekom obnove i preuređenja cijelog kompleksa polovinom 16. stoljeća jarak nastao na mjestu starijeg opkopa koji je morao biti uži i plići. Ako je doista i srednjovjekovna utvrda bila zaštićena obrambenom grabom, o veličini prostora, odnosno starije fortifikacije unutar tog pretpostavljenog opkopa ne može se ništa reći.

Jarak kakav je do danas očuvan ukopan je u aluvijalni nanos Drave - šljunak. Na dnu jarka registriran je izrazito tamni, tvrdi sloj debljine od 25 do 40 cm koji predstavlja talog mulja. Iznad toga redaju se slojevi različita sastava, boje i kvalitete, a svi sadrže razne vrste otpadnog odbačenog materijala (sl. 9). Odbacivanje otpada počelo je još u vrijeme kada je graba bila u funkciji,

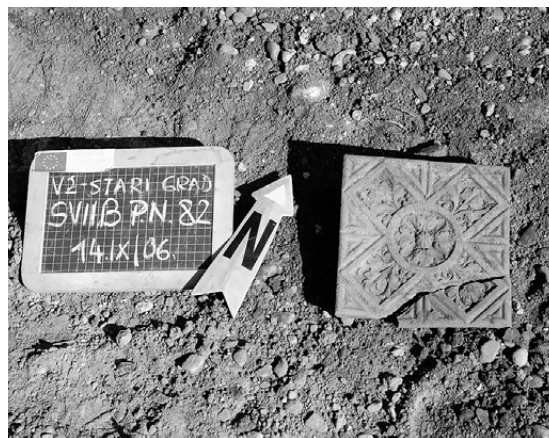
Sl. 9: Sloj s arheološkim nalazima u S. VII A

što potvrđuju arheološki nalazi s dna koji se kronološki vežu uz prijelaz kasnog srednjeg u novi vijek pa pripadaju 15./16. stoljeću. Intenzivnije zatrpavanje, a time i isušivanje grabe počinje u 19. stoljeću kada se u jarak oko utvrde bacaju velike količine otpada, smeća i građevinskog materijala, i to ne samo iz burga, nego i s područja grada. S obzirom na to da je utvrda predstavljala zasebnu i samostalnu cjelinu unutar grada, pretpostavlja se da su stariji predmeti iz jarka vezani uz život utvrde, odnosno njezinih vlasnika i posade. Nakon što su se ukrasni ili uporabni predmeti slomili, oštetili i bili zamijenjeni novima, vlasnici bi ih odbacili u vodu uz zidove utvrde. Međutim, u kasnijim se slojevima, kojima se zbog isušivanja zasipa sada već nepotrebnii jarak, nalazi otpad koji se ovamo dovozi i sa šireg gradskog područja. U slojevima zasipa jarka nalazile su se velike količine vrlo raznorodnog materijala, kao na primjer:

- obična kućna keramika za kuhanje i za čuvanje hrane: ocakljena i neocakljena
- keramičko stolno posuđe: vrčevi, kupe zdjele

Sl. 10: Primjerci venecijanskog i njemačkog stakla

Sl. 11: Nalaz pećnjaka u S.VII B - P.N. 82

- dijelovi odjeće i obuće: gumbi, kopče, potkoviće za cipele
- dijelovi konjske i konjaničke opreme: ostruga, stremen, potkova falera
- primjerci različita oružja: šiljci strelica za samostrel, olovni i željezni meci, kamene kugle,
- stakleni i porculanski predmeti: venecijansko, njemačko i domaće staklo, engleski i njemački porculan (sl. 10)
- fragmenti majolike, kamenine i kamenjače: krapinska (?) kamenina, žolnai proizvodi
- dijelovi ukrasnih predmeta: razne aplike, ukrasne figurice
- velika količina pećnjaka: neocakljeni i ocačljeni, tapetni, s biblijskim motivima (sl. 11)
- keramičke lulice: neke sa žigom proizvođača (sl. 12)
- prozorsko staklo: ravno i okulusi
- građevinski materijal: opeka, kamen, krovne pločice, crijep
- željezni predmeti: čavli, klinovi, ključevi, okovi i dr.

Među nalazima prevladavaju fragmenti, najčešće sitni, a samo je manji broj cjelovitih nalaza, odnosno predmeta koji se mogu rekonstruirati. Starost nalaza kreće se u rasponu od kraja 15., početka 16. do polovice 20. stoljeća.

U sjevernom dijelu S. VII (uz bedem) te u S. VII B otkriveni su na samom dnu mokrog jarka, u sloju mulja i u šljunku ispod njega, dijelovi drvene arhitekture, uglavnom vrlo dobro očuvani (sl. 13). Pet drvenih pilota okomito zabodenih u šljunak (2+2+1) protezalo se u smjeru sjever - jug. Uz pilote otkriveni su i drugi drveni dijelovi koji su se, nažalost, nalazili u sekundarnom položaju - urušeni na dnu jarka. To su tri grede dimenzija 20 x 20 cm i dužine 2 m, kvalitetno obrađene, s četvrtastim utorima. Uz grede našlo se nekoliko letvi i grana. Dok su tanji komadi drva - letve i grane - ležale u mulju razbacane, bez nekog reda, masivne grede bile su međusobno povezane pa su dvije paralelne i treća poprečna tvorile konstrukciju širine 2 m (sl. 14, 15). S obzirom na

Sl. 12: Izbor keramičkih lulica

Sl. 13: Radovi u sjevernom jarku

Sl. 14: Otkrivanje drvene konstrukcije u sjevernoj grabi

Sl. 15: Ostatak drvene konstrukcije ispred sjeverne kule

Sl. 16: Sonda u zapadnoj grabi, pogled sa zapadnog bedema

karakteristike drvenih elemenata (stupovi i grede), kao i na njihov položaj ispred sjevernog ulaza u gotičku kulu, pretpostavlja se da je riječ o ostacima mosta ili rampe kojom se, prije nego što je u 16. stoljeću iskopan široki obrambeni jarak, prilazilo sjevernim vratima kule. Je li pretpostavljeni most bio podignut iznad starije i uže grabe ispunjene vodom ili samo preko suhog opkopa, nije nažalost poznato. Dendro - analiza⁹ i C 14 analiza drva¹⁰ mogle bi dati podatke o vremenu kada je drvo srušeno da bi se upotrijebilo kao građevni materijal. Za sada se jedino može pretpostaviti da su ostaci drvene konstrukcije stariji od jarka kakav nam je očuvan do najnovijeg vremena. Vjerojatno su ovi elementi dospjeli na dno jarka u vrijeme kada je zbog nadolazeće turske opasnosti proširen i produbljen stariji srednjovjekovni opkop i stvorena nova koncepcija obrane prema kojoj je prilazni most postao nepotreban, čak i opasan za sigurnost utvrde. U isto su vrijeme zazidana sjeverna vrata gotičke kule koja se adaptacijom »utopila« u renesansnom obrambenom zidu. Vjerojatno će spomenute analize dati podatke o starosti drvene konstrukcije, a do tada nam ostaje jedino pretpostavka da su ti elementi mlađi od 13., a stariji od polovine 16. stoljeća.

Istraživanjem su dobiveni i podaci o karakteristikama obrambene grabe: prosječna dubina sjevernog mokrog jarka je 170 cm, njegova prvobitna širina bila je 28 m. Ustanovljena dubina odgovara pravilu da ona mora biti malo veća od prosječne visine čovjeka. Posebno je važan podatak, do sada nepoznat, o načinu na koji je objekt - utvrda zaštićena od vlage, odnosno vode u jarku. Naime, ustanovljeno je da je južni pokos jarka, onaj koji se gotovo doticao zidova utvrde, bio prevučen slojem gline koja je imala izolacijsku funkciju. Vjerojatno su na isti način bili zaštićeni zidovi utvrde i na svim drugim mjestima na kojima se mokri jarak protezao tik do objekta.

⁹ Uzorci drvene građe predani su na obradu u Oddelek za lesarstvo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani

¹⁰ C14 analiza provest će se naknadno.

b)- Zapadni jarak

Arheološki iskop zapadnog jarka nastavljao se od S. VIII, otvorene u stopi zapadnog bedema, prema istoku, i to u cijeloj širini jarka (sl. 16). Stratigrafska situacija unutar jarka uglavnom odgovara onoj na sjevernoj strani kompleksa. Dno mokre grabe i na ovoj je poziciji jasno prepoznatljivo - sloj sivo-crnog mulja koji leži na dravskom šljunku i uglavnom sadrži arheološki materijal s prijelaza kasnog srednjeg u novi vijek. Slojevi iznad mulja, a pretežno je to tamnija zemlja s različitim koncentracijama sitnog šljunka, sadrže i ovdje raznoliki otpadni materijal i građevinsku šutu. Pronađeni predmeti pokazuju isti dijapazon starosti, kao i nalazi iz sjevernog jarka, ali je gustoća nalaza, odnosno količina otpadnog materijala primjetno manja nego na sjevernoj strani. To se prije svega može primijetiti na broju pronđenih pećnjaka, ali isto tako i na drugim vrstama nalaza. Je li ova razlika samo slučajnost s obzirom na to da je istražena površina grabe mala u odnosu na njezinu sveukupnu površinu? Ipak, moguće je da je sjeverna strana kompleksa, osobito jarak neposredno ispod sjevernog obrambenog zida već po svojem položaju bio intenzivnije uključen u životne aktivnosti unutar utvrde, a zapadni je dio na neki način bio odmaknut od središta svakodnevnih zbivanja u objektu. No, s druge strane, u zapadnom unutarnjem jarku pronđeno je mnogo više kamenih kugli, doduše fragmentiranih, nego u sjevernom jarku. Komadi topovskih kugli mogli su dospjeti u jarak zajedno s drugim odbacnim materijalom pa je i njihova povećana koncentracija slučajnost. U grabi je, na njezinu dnu, otkriven jedan izuzetan nalaz: riječ je o dijelu brončanog topa koji se rasprsnuo pri ispaljivanju (sl. 17). Top je, dakle, bio u funkciji, i to upravo u neposrednoj blizini mjesta nalaza, ali pitanje je u kojoj je prilici upotrijebljen? Detaljnija analiza predmeta još nije provedena, no svakako će pripadati 16. stoljeću (KLEMM 1981, 41-42).

Posebno važan nalaz, otkriven istraživanjem zapadnoga grabišta, ostatak je dugačke drvene konstrukcije koja se nalazila na oko 2 m dubine od površine jarka, ukopana u dravski šljunak. Ta je konstrukcija otkrivena ispod sloja mulja u mokrom jarku, dakle ispod dna grabe. Sastoji se od okomitih četvrtastih stupova prosječnih dimenzija 15 x 15 cm, zabodenih u šljunak i horizontalnih vrlo masivnih elemenata (raspiljeni balvani) širine oko 40 cm, a debljine do 30 cm. Horizontalni elementi imaju četvrtaste rupe na razmacima od oko 200 do 230 cm pomoću kojih nasjedaju

Sl. 17: Dio brončanog topa (P. N. 170)

Sl. 18: Ostatak drvene obrambene arhitekture u zapadnom jarku

Sl. 19: Smjer pružanja drvene ograde u zapadnom jarku

na okomite stupove (sl. 18). Nakon što je ta drvena arhitektonska struktura unutar S. VIII D otkrivena u dužini od 22 m, a nastavljala se na obje strane izvan iskopa, dakle i prema sjeveru i prema jugu, poprečnim probnim sondama pokušalo se utvrditi protezanje konstrukcije. U zapadnom jarku naknadno je otvoreno šest probnih soni. One su pokazale da se drvena konstrukcija proteže istim smjerom kao i unutarnji mokri jarak, da na sjeveru - pri kraju jarka skreće na istok, a isto tako i na jugu. Dokumentirana je u dužini od 130 m (sl. 19). Nažalost, istraživanje nije pokazalo gdje i kako završava ostatak drvene arhitekture, koju površinu je ona zatvarala, s kojim je objektima, ako se oni očuvani do danas, bila povezana. Taj neočekivani nalaz otvorio je mnoga pitanja, ali je i pokazao da se na vanjskom prostoru Staroga grada nalaze tragovi iz razdoblja prije renesansne modernizacije tvrđave te da postoje do sada nepoznati materijalni dokazi o povijesnoj slojevitosti varaždinskog burga. Ostaci drvene strukture vjerojatno su najdublje ukopani pa zato i očuvani, dijelovi srednjovjekovnog obrambenog zida ili ograde koja je srušena pri iskupu širokog mokrog jarka u prvoj polovici 16. stoljeća. Bližu potvrdu pretpostavke da je riječ o ogradi dala je S. XIX u krajnjem južnom dijelu zapadnog jarka: tu su ostali očuvani i okomiti elementi - grede dimenzija do 20 x 20 cm koje su u nizu bile zabijene uz horizontalni balvan. Datacija drvenih elemenata za sada nije moguća, no vjerojatno će analize drva pomoći pri određivanju njegove starosti.

C) Suhi jarak

Za razliku od unutarnjeg mokrog jarka koji je u obrambenom kompleksu, iako isušen, i danas vrlo dobro uočljiv, suhom jarku u konfiguraciji terena nema vidljiva traga. Ipak, njegov se položaj može rekonstruirati na osnovi dvaju elemenata: prema starim planovima fortifikacije na kojima je naznačen ispred glavnog ulaza u utvrdu, odnosno ispred renesansne ulazne kule te na osnovi jednog arhitektonskog detalja na okrugloj kuli. To su otvori za kolature koji su služili za podizanje i spuštanje mosta kojim se prolazilo iznad jarka.

Dvije sonde (S. XII i S. XIII) otvorene uz okruglu ulaznu kulu, južno i zapadno od nekadašnjeg mosta, a trebale su pokazati profil suhe grabe, dakle njezinu prvobitnu dubinu i širinu. Međutim, iako su sonde bile dimenzija oko 3 x 4,5 m te iskopane do sterilnog sloja dravskog šljunka koji se nalazio na dubini od gotovo 3 m, u profilima se nisu mogli uočiti obrisi suhe grabe. Neposredno iznad crvenkastog sloja sterilnog šljunka, u obje je sonde registriran sloj žbuke. Taj je sloj debljine od 5 do 15 cm u S. XIII bio prilično kompaktan pa je na većoj površini i očišćen. Funkcija mu nije jasna, iako je sigurno da nije riječ o slučajnosti, nego je na to mjesto postavljen s nekom namjerom. No, po svoj prilici taj sloj ne bi trebalo dovoditi u vezu sa suhim jarkom. Slojevi iznad žbuke predstavljaju zasip koji, osim zemlje, sadrži i mnogo građevinske šute - pijeska, vapna i žbuke te nešto keramičkog materijala, nekoliko fragmenata stakla itd. Najvredniji nalaz iz tih dviju sondi je cijela kamena kugla koja je ovamo dospjela zajedno sa šutom.

POKRETNi NALAZI

Arheološkim istraživanjem prikupljena je velika količina arheološke građe, po materijalu izrade, funkciji i dataciji vrlo raznolike. Tijekom iskopavanja izdvojena su 173 posebna nalaza koji se ističu bilo po očuvanosti, umjetničkoj ili povijesnoj vrijednosti, materijalu izrade i slično. Među ostalom prikupljenom građom nalaze se brojni ulomci keramičkog ocakljenog i neocakljenog posuđa za svakodnevnu upotrebu, vrhovi strelica za samostrel, staklene bočice za lijekove, staklene tintarnice, dvije boce tipa Kuttrolf, kamene kugle za topove i mužare, ulomci majolike i kamenine, cjeloviti kositretni vrč, kameni dekorativni element. Osobito je raznolika i vrijedna skupina pećnjaka, od onih najjednostavnijih i neocakljenih preko ocakljenih primjeraka s likovnim prikazima (Samson, biskup itd.) do onih ugaonih, jednostavnih, velikih i bez plastične dekoracije. Kronološki pokrivaju razdoblje od kraja 15. do prve polovice 20. stoljeća. Predstojeća tipološka i kronološka analiza tih nalaza pokazat će njihovu pravu vrijednost i važnost za rekonstrukciju života u utvrdi - osobito u kasnom srednjem vijeku, ali i na okolnom gradskom području u novijem razdoblju. Tijekom istraživanja Staroga grada 1971. pronađeni su u sondi uz južni zid utvrde ulomci neglaziranih pećnjaka koji su datirani u kasno 15. stoljeće (ILIJANIĆ 1973). Ovi nalazi determinirani su kao vrhunski proizvodi ugarskih majstora koji su radili u dvorskoj pečarskoj radionici Matije Korvina, a dokazuju postojanje velike, luksuzne keramičke peći koja se, prije renesansne obnove, mogla nalaziti na I. katu južne gotičke kule. U svakom slučaju, zbog kvalitete izrade kasnogotički pećnjaci iz Staroga grada zavrđuju posebnu pozornost. Najnoviji nalazi s istim motivima Samsona u borbi s lavom, sv. Margarete, biskupa, ali i nekim novim prikazima, svi redom ocakljeni, upotpunjuju tu kolekciju kvalitetno izrađenih i umjetnički modeliranih pećnjaka (sl. 20).

Među pokretnim nalazima ističe se i cijeli kositretni vrč nađen u mulju na dnu sjevernog

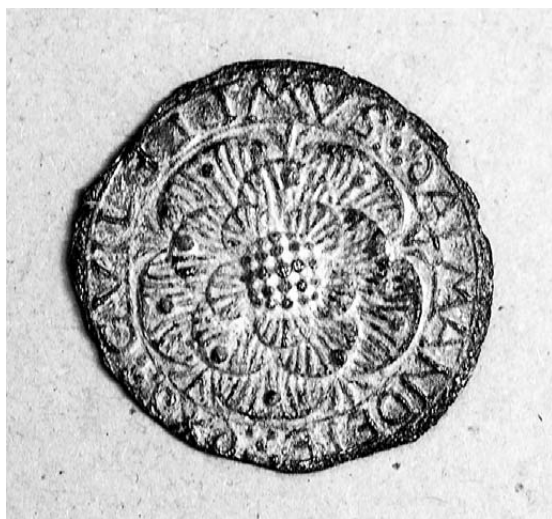
Sl. 20: Kasnogotički pećnjak, Samson u borbi s lavom (P. N. 90)

Sl. 21: Arhitektonski dekorativni element iz S. VII A (P. N. 100)

Sl. 22: 15 krajcara, biskup Franz Ludwig Pfalzgraf von Neuburg (P.N.108)

mokrog jarka. Kod restauratorske obrade otkriven je iznutra na dnu poveći medaljon, no prema dostupnoj literaturi do sada ga nije bilo moguće determinirati. Od municije, koja je potvrda novog načina ratovanja i dokaz sve češće upotrebe vatrenog oružja, posebno su zanimljive olovne kugle za puške zato što su zastupljeni primjerci koji su nedovršeni proizvodi, ima i gotovih, ali neupotrijebljenih te konačno i potpuno deformiranih primjeraka koji su bili korišteni, dakle ispućani. Među brojnim kamenim kuglama raznih veličina ističe se veća kugla izrađena iz kamena koji se ne može naći na našem širem području. Budući da je izvor sirovine nepoznat (MATKOVIĆ 2006, 3), ne zna se ni kako je ni kojim putovima kugla stigla do varaždinskoga Starog grada. Od kamenih nalaza treba još spomenuti dekorativni arhitektonski element renesansnih karakteristika, izrađen od lokalne sirovine - viničkog kamena (sl. 21). Njegova je posebnost u tome što je ostao nedovršen, a klesar ga nije dogotovio jer je tijekom obrade kamen pukao, i to na mjestu gdje se u kamenu nalazi izvrsno očuvani fosil morskog ježinca. Ovaj dekorativni element vjerojatno je trebao krasiti neki od prostora tvrđave,¹¹ što i nije neobično kada se zna da je fortifikator, ali i umjetnik Dominico de Lalio u prostore vojne utvrde unosio i stilске elemente talijanske renesanse (ILIJANIĆ 1999, 139 ; ILIJANIĆ 1981, 370).

Građevinski materijal zastupljen je s pojedinačnim komadima lomljenog vapnenca kakav se nalazi u bližoj okolini, s nekoliko jednostavnih keramičkih podnih pločica,¹² crepovima novoga vijeka s oznakama radionice i nekoliko krovnih pločica od škrljevca.

Pronađeno je i više primjeraka novca koji će biti determinirani nakon laboratorijske obrade. Za sada je određen samo novac (sl. 22) biskupa Franza Ludwiga Pfalzgrafa von Neuburga.¹³ Od zanimljivih predmeta na ovome

Sl. 23: Olovna plomba za tekstil (P. N.93)

¹¹ Vjerojatno je riječ o dekoraciji na ogradi stepeništa.

¹² Keramičke podne pločice moći će se samo okvirno datirati jer nemaju tipičnih obilježja.

¹³ Zahvaljujem kolegici Spomenki Težak na atribuciji novca.

Sl. 24: Posudice - ambalaža, dio ljekarničkog inventara

mjestu spominjemo staklenu špekulu iz sloja 19./20. stoljeća, koštani kalem za konac, koštanu iglu za kukičanje, dio ženskog nakita u obliku srca izrađenog od sedefa i srebra, muški prsten - prototip za izradu kalupa za lijevanje nađen pri dnu mokrog jarka, potkovice za obuću, dijelove okulusa - staklenih prozorskih elemenata koji su se upotrebljavali u 15. i 16. stoljeću, a uz koje su nađeni i olovni okviri, malenu koštanu apliku u obliku violončela, olovne plombe za tekstil (sl. 23). Analogni nalaz jedne od naših plombi potječe iz istraživane mađarske utvrde Bajcsa-Var u koju je plombirana pošiljka tekstila stigla u zadnjoj četvrtini 16. stoljeća (KRAMER (ed.) 2005, 215).

Zanimljiva skupina nalaza potječe iz S. X na vanjskoj strani zapadnog bedema. Tu je na malo površini nađeno mnogo olovnih kugli - puščane municije koja je u bedem dospjela vjerojatno u 19. stoljeću tijekom vježbe gađanja streljačkog udruženja.

I na kraju, iznimnu kolekciju, nađenu u zasipu druge polovine 19. i početkom 20. stoljeća predstavlja stotinjak specifičnih keramičkih posudica, dijelom cjelovitih, dijelom fragmentarno očuvanih, a koje se povezuju s nekom od starih varaždinskih apoteka ili drogerija (sl. 24). Nažalost, za sada se ne može pretpostaviti kojoj su gradskoj ljekarni, odnosno drogeriji pripadale te tipizirane posudice, prije nego što su kao nepotreban inventar odbačene u zapadni mokri jarak.¹⁴ Vjerojatno će predstojeća istraživanja podataka o gradskim ljekarnama uspjeti povezati tu zanimljivu zbirku nalaza s povijesnim podacima te uspostaviti vezu između predmeta i prostora.

¹⁴ Sustavno zatrpavanje tvrđavskih graba počelo je 1807. g. upravo na zapadnoj strani.

ZAKLJUČAK

Terensko istraživanje vanjskih prostora varaždinskoga Starog grada, provedeno u sklopu međusudjedskeg Projekta BASTION, prvo je arheološko iskopavanje ikada provedeno na ovom položaju. Istraživanja iz 1970. i 1971. godine koja su bila popraćena manjim probnim sondiranjima više su imala karakter arhitektonskih nego arheoloških ispitivanja.

S obzirom na cjelokupnu površinu kompleksa, površina malo veća od 800 m² istražena tijekom 2006. relativno je mala, ali je bila iznimno bogata arheološkim nalazima te je dala nove podatke o utvrđi, o zemljanim bedemima, fortifikacijskim elementima iz vremena prije de Lalijevih građevinskih zahvata. Osim novih podataka, rezultat istraživanja je i velika količina raznolikih pokretnih nalaza koji su obogatili fundus muzeja, a u grubo se mogu podijeliti prema materijalu izrade na keramiku, staklo, porculan, metal te kamen. Važnije skupine nalaza predstavljaju pećnjaci koji pokrivaju raspon od kraja 15. do 20. stoljeća, primjerci staklenog posuđa s prijelaza 15./16. i 17. stoljeća, topovske kamene kugle i fragment brončanog topa te keramičke posudice - inventar jedne od varaždinskih ljekarni ili drogerija.

Istraživanje bedema pokazalo je da su građeni samo od zemlje i šljunka, bez učvršćenja od drugih materijala. Ta se konstatacija odnosi, naravno, samo na istraživane dijelove. U profilima bedema mogu se raspoznati slojevi nasipavanja i popravaka. U južnom bedemu otkriven je dobro očuvani segment kamenoga gradskog zida koji se protezao preko bedema sve do tornja oružane. Kameni zid širine 1 m konzervirat će se i prezentirati in situ kao arhitektonsko-povijesna vrijednost.

U mokrom jarku, na obje istraživane pozicije, otkriveni su ostaci drvenih obrambenih konstrukcija za koje se pretpostavlja da su štitile stariju, srednjovjekovnu utvrdu sve do polovice 16. stoljeća kada su počeli veliki građevinski radovi na modernizaciji objekta. Vjerojatno su stari drveni objekti, obrambena ograda i most ili zaštićeni prilaz prema sjevernoj kuli, porušeni zbog proširivanja i produbljivanja mokrog jarka. Dok se izgled drvenog objekta na sjevernoj strani ispred gotičke kule ne može rekonstruirati, ustanovljeno je da se ostaci obrambene ograde u zapadnom jarku protežu u dužini od 130 m te da skreću u istom smjeru kao i jarak. Istraživanje je pokazalo da je mokri jarak bio dubok 170-180 cm, širina mu je bila oko 28 m, a dijelovi jarka koji su gotovo dodirivali zidove utvrde izolirani su slojem gline. Već pri uspostavi mokre grabe u nju je odbacivan razni otpad pa se u vodu oko utvrde stoljećima bacalo smeće. Ipak, najintenzivnije zasipavanje grabe počelo je početkom 19. stoljeća.

Neočekivani nalazi drvenih objekata otvorili su novo poglavlje u istraživanju nastanka i povijesti varaždinske utvrde, ali su isto tako otvorili i niz pitanja. Odgovore na njih možda će pružiti neka buduća terenska istraživanja ili dokumenti iz nekog od brojnih arhiva koji čuvaju građu vezanu uz varaždinsku utvrdu.

IZVORI

- Varaždin, Stari grad - Tvrdja, sonde 1970. g.; Dokumentacija iskopavanja, Stari grad - Tvrdja, 1971.g., Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd; dokumentacija u Povijesnom odjelu GMV
- FILIĆ, Krešimir, Parkiranje okoliša Staroga grada u godini 1941., rukopis u Povijesnom odjelu GMV
- MATKOVIĆ, Davor, Projekt BASTION, Prikaz građe istraživanog područja, Opis kamenih nalaza, elaborat u Arheološkom odjelu GMV

LITERATURA

- HORVAT, Rudolf 1993: *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Varaždin, Posebna izdanja, knjiga 4, Varaždin.
- ILIJANIĆ, Mira 1973: Kasnogotički pećnjaci iz Varaždinske tvrđave, *Ormož skozi stoletja*, Maribor, 196 - 200
- ILIJANIĆ, Mira 1981: Der Baumeister Dominico de Lallo und sein Kreis an der Windischen Grenze, *Siedlung, Macht und Wirtschaft - Festschrift Fritz Posch*, Graz, 369 -381
- ILIJANIĆ, Mira 1999: *Urbanizam, arhitektura, kultura*, Zbornik radova, Varaždin
- KLEMM, Miroslav 1981: Prilog istraživanju oružja na slavonskoj granici u 16. i 17. stoljeću, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 6*, Varaždin 35-45
- KRUHEK, Milan 1995: *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica - Monografije i studije, Knjiga 1, Zagreb
- TEŽAK, Spomenka 2005: Slavonska krajina - Varaždinska krajina - Varaždinski generalat, *Varaždinski generalat*, katalog izložbe, Varaždin, 19 - 31
- ŽMEGAČ, Andrej 2000: *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća, Zagreb

SUMMARY

The project »Bastion«, sponsored in part by European Union, which is currently a joint project of neighboring countries Slovenia, Hungary and Croatia, started off with research of archives in Maribor (Slovenia) and Varaždin (Croatia) and archeological excavations, aiming to gather relevant data on the two fortification systems. Both objects are Renaissance fortification systems, joined by a common denominator - Dominico de Lallo, chief architect in charge of military fortifications for hinterland Austria and Slavonia-Croatia border. The major construction at Varaždin's citadel was done in De Lallo's time, until his death in 1563. The archeology research and excavations of Varaždin's citadel were done at outside defense walls and the surrounding area. The author here presents the first results and data from field research that took part from early August to mid November 2006. Beside a great number of field data, which will help describe the fortification and life there (both inside the fortification and the town itself) in late Middle Ages to mid twentieth century, this research unveiled parts of outside defense structures: a stone wall segment - remains from town wall, destroyed in early nineteenth century, parts of wooden construction by the northern gothic tower, as well as the remains of a large defense building. We assume that the wooden construction elements date before the Renaissance of Varaždin burg. The goal of Bastion project is to use multidisciplinary approach and gather, process and systemize data of Renaissance object and use them further in cultural and tourist promotion and future services and offers of tourism, adding new quality to different cultures this region has embraced.

DENDROCHRONOLOGICAL INVESTIGATION OF WOOD FROM VARAŽDIN OLD CASTLE

DENDROKRONOLOŠKA ISTRAŽIVANJA DRVA IZ STAROGA GRADA U VARAŽDINU

Prof. dr. sc. Katarina Čufar

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Rožna dolina, Cesta VIII/34
SI-1001 Ljubljana, Slovenija
katarina.cufar@bf.uni-lj.si

Primljeno / Received: 30. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 3. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 902.67(497.5 Varaždin)

904:725.96](497.5 Varaždin)"12/15"

Marina Šimek

Gradski muzej Varaždin
Arheološki odjel
Trg Miljenka Stančića 3
42000 Varaždin
marina.simek@gmv.t-com.hr

SAŽETAK

Tijekom arheoloških istraživanja na Starom gradu u Varaždinu, a iskopavanja su provedena kao dio Projekta BASTION u sklopu međunarodnog INTERREG III A programa, otkriveni su dijelovi dviju drvenih konstrukcija. U sjevernom jarku bili su pronađeni ostaci mosta ili prilazne rampe, koja je vodila prema vratima srednjovjekovne četvrtaste kule, a u zapadnom unutarnjem jarku otkriveni su ostaci drvene obrambene ograde - palisade. Na osnovi raspoloživih povijesnih podataka bilo je procijenjeno da drvo pripada konstrukcijama s vremenskim rasponom nastanka od 13. do sredine 16. stoljeća. Nakon vađenja iz zemlje drvo je bilo odgovarajuće pohranjeno u području muzeja u Varaždinu pa se nije osušilo niti je doživjelo oštećenja. Prema uputama Odsjeka za drvnu tehnologiju Univerziteta u Ljubljani, pripremljeni su manji uzorci koji su poslani na dendrokronološku analizu u Ljubljani. Tamo je drvo fino obrađeno te su provedeni identifikacija i dendrokronološko datiranje u skladu s važećom metodologijom (ČUFAR et al. 2006).

*Rezultati istraživanja su sljedeći: (1) uzorci iz pristupnog mosta u sjevernom jarku (sonda VII) bili su: daske (VAR1A i VAR2A) iz jelovine (*Abies alba*) dendrokronološko datirane u god. 1406., dva pilota iz hrastovine (*Quercus* sp.) datirane u 1374. (VAR12A) i 1394. (VAR13A) te mali komad drva hrasta (VAR14A) datiran u 1400. godinu. Uzorak pilota ili ostatak debla od drva pravoga kestena (*Castanea sativa*) s očuvanom korom nismo mogli datirati jer je imao premalo godova.*

Uzorci VAR5A i VAR8A iz zapadnog jarka (sonda VIII) bili su iz aksialno raskoljenih trupaca hrasta i predstavljali su dijelove drvene obrambene palisade te su bili datirani u 1415. i 1404. godinu. Datacije su bile provedene s referentnim kronologijama laboratorija u Ljubljani.

Nijedan od uzoraka nije imao sačuvanu bjeljiku niti koru te zato navedeni datumi predstavljaju godinu nastanka krajnjeg perifernoga goda, sječa stabla i postavljanje konstrukcije u svim su se slučajevima dogodili nakon navedenih datuma. Most je bio podignut nakon 1406., a palisada poslije 1415. godine. S obzirom na procijenjeni broj godina koji nedostaju, pretpostavljamo da bi obje konstrukcije mogle biti sagrađene istodobno ili pak u kratkom razmaku, poslije 1415. i prije 1445. godine. U tom je razdoblju Stari grad bio u vlasništvu grofova Celjskih. Izvori spominju da je 1446. Janko Hunjadi napao i spalio Varaždin, a utvrdu nije mogao osvojiti jer je bila dobro branjena drvenom ogradom.

Dendrokronološko datiranje i interpretacija s povijesnim izvorima pokazuju važnost interdisciplinarnih istraživanja. Datacija drvenih konstrukcija sa Staroga grada u Varaždinu je, uz datiranje nalazišta Torčec-Gradić (ČUFAR i SEKELJ-IVANČAN, u ovom broju), među prvim uspješnim aplikacijama dendrokronologije u arheologiji u Hrvatskoj s uporabom referentnih kronologija iz Slovenije.

Ključne riječi: Varaždin, Stari grad, arheološko drvo, dendrokronologija, datiranje, projekt BASTION

Key words: Varaždin, Old Castle, archaeological wood, dendrochronology, dating, BASTION project

INTRODUCTION

Renaissance Varaždin Old Castle has been the subject of historical, archival and architectural research for over a decade, because of its well preserved elements of fortification, such as the embankment, bastions and ditches (e.g. HORVAT 1993: 119,193; ILIJANIĆ 1954; KRUEK 1995: 141,240; ŽMEGAČ 2000, 28, 160 etc.). Archaeological excavations with small trenches were conducted in the 1960s and 1970s. The trenches were dug mainly near the walls close to the building, so they provided us with new knowledge about its architectural characteristics, but not with sufficient data about the archaeological layering of the complex. In the fall of 2006, archaeological research was conducted on several locations at the Varaždin fort within the framework of the biennial BASTION Project, part of the International INTERREG III A Program (see ŠIMEK, article in this issue). The Bastion Project was accepted and partly financed by the EU. The main goal of the project was to investigate two renaissance fortresses, in Maribor and in Varaždin, that were thought to have been constructed for protection against Ottoman attacks in the 16th century.

Well preserved parts of wooden constructions were discovered during the archaeological excavations in the northern and western moats. Wooden pillars, three beams around 2 m long and a few smaller elements such as boards and ledges were found at the bottom of the northern moat. All parts were found in the moat in front of the entrance to the medieval northern tower. On the basis of the characteristics of the wooden elements and their positions in the layers, we concluded that they were the remains of a bridge or an access ramp - which led to the entrance gate of the square medieval tower.

A 135 m long wooden construction was discovered in the second excavated location, in the western inner moat. It was buried in the alluvial layer of Drava river gravel below the bottom of the moat. Although, the upper part of the construction was missing, presumably because it was

Varaždin Stari grad Sonda VII

Figure 1.: Wooden board from trench VII with indication of how the sample for analysis should be taken.
Slika 1.: Drvena daska iz sonde VII i opis uzimanja uzorka za analize

destroyed during renaissance reconstruction of the castle, it was still possible to deduce its function. The parts found were probably the remains of wooden defence palisades. A wide range of dating of the discovered findings was proposed. According to historical information about the object and the stratigraphic location of the finds, it was assumed that the wooden configuration was built after the 13th century (time of the oldest building phase of the castle) and before the 16th century (time of major adaptation of the building). In October and November 2006, samples of wood were taken at both locations. They were sent to the Department of Wood Science and Technology, Biotechnical Faculty, University of Ljubljana for analysis to determine the wood species and the age of the wood. Exact dendrochronological dating of the wooden defence elements would be very important for establishing the building phases of Varaždin Old Castle.

MATERIALS AND METHODS

From the northern ditch (trenches VII + A + B), samples were taken of different wooden elements of the same wooden construction, as assumed from where the wooden parts were found. Only sample VAR9A did not appear to belong to the construction. All parts were located in the dark layer of mud at the bottom of a ditch and in the gravel layer, at the transition from the ditch towards the bulwark.

Well-preserved samples with a sufficient number of tree-rings for dendrochronological analysis were selected for analysis. Two samples (VAR1A, VAR2A) originated from a board (Fig. 1, Fig. 2) which was a part of the construction. Other two samples were wooden pillars (VAR12A, VAR13A), which had been pounded into gravel and were found at their original location. One sample (VAR14A) was a part of a small wooden artefact.

Two samples (VAR5A, VAR8A) were chosen from the western moat (trench VIII B). They were taken from axially split beams, from the alluvial gravel (below the bottom of the trench). The beams were 1.5 to 4.5 m long and were the remains of a defence palisade, presumably older than the ditch and the clay defensive embankment.

During the scraping of a large piece of wood (VAR9A) in trench VII A, well-preserved bark was found. Since it did not seem to be processed (by wood working tools) the archaeologists assumed that it did not belong to any of the wooden constructions. Nevertheless, they took a sample of the trunk to determine the wood species and the date that the tree was felled.

The context of the finds indicated that the wooden elements from the northern moat (except sample VAR9A) belonged to the same construction - the bridge or access ramp, and that all samples from the western trench belonged to palisades.

After excavation, the wooden elements were kept in the cool, wet basement storeroom of the museum. In order to prevent desiccation and damage, they were wrapped in »geotextile«, which was remoistened every 3 to 4 days by sprinkling with water. Permanent control of the relative humidity in the room and wetting the geotextile helped ensure that the samples retained their moisture, volume and form and that they remained undamaged.

Since the excavated samples were too big for transport and analysis, they were photographed with identification labels. The photos helped the Department of Wood Science and Technology in Ljubljana to give instructions on where and how smaller samples for analysis should be taken (Fig. 1). These smaller samples were sent to Ljubljana, where they were cut to final size and their cross-sections were smoothed (Fig. 2).

We identified the wood species, counted the number of tree-rings and measured their widths to the nearest 0.01 mm using a LIN-TAB measuring table and TSAP/X and TSAPWIN programmes. The obtained tree-ring series were dated with reference chronologies of the laboratory in Ljubljana. Dendrochronological procedures and interpretation of the results are described elsewhere (e.g. ČUFAR and LOZAR ŠTAMCAR 2004, ČUFAR et al. 2006).

RESULTS AND DISCUSSION

The description of the samples, the results of wood identification and dendrochronological dating are presented in Table 1. Samples from the northern moat (trench VII) belonging to the bridge or access ramp construction were identified and dated as follows. The board (VAR1A and VAR2A) was made of silver fir (*Abies alba*). Its last preserved ring was dated 1406. The oak (*Quercus* sp.) beams from the same construction were dated 1374 (VAR12A) and 1394 (VAR13A). The small wooden artefact (VAR14A) surprisingly also had enough rings for dendrochronology and was dated 1400 (Fig. 2, Fig. 3, Tab. 1).

The unprocessed pole with bark (VAR9A) was made of sweet chestnut (*Castanea sativa*) wood. It contained only 22 tree-rings, which is not enough for dendrochronological dating.

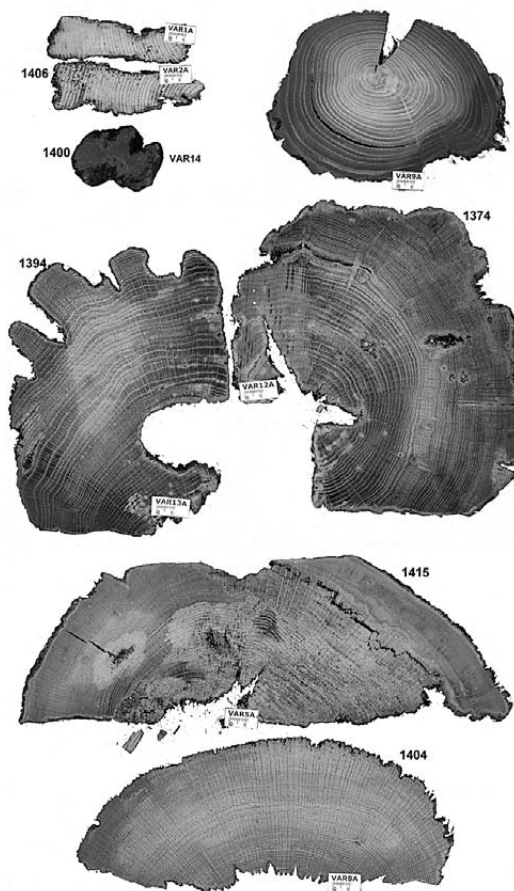

Figure 2.: Samples prepared for wood identification and dendrochronological analysis.

Slika 2.: Uzorci pripremljeni za identifikaciju drva i dendrokronološke analize

Samples VAR5A and VAR8A from the axially split oak beams of the remains of the palisade in the western moat (trench VIII B) were dated 1415 and 1404 (Fig. 2, Fig. 3, Tab. 1).

The dating of silver fir was done with the Slovenian silver fir chronology, version 2006 (LEVANIČ and ČUFAR 1997, ČUFAR et al. 2006) and verified by the silver fir chronology of the Hohenheim laboratory, Germany (BECKER and GIERTZ-SIEBENLIST 1970, FRIEDRICH pers. comm.). The best matching parameters were $GLK = 71^{***}$ and $t_{BP} = 4.9$.

The oak samples could be well synchronized and the dating was done with the Slovenian oak chronology version 2007 (ČUFAR et al. 2006b) and verified with the eastern Austria oak chronology (WIMMER et al. 1998, GEIHOFFER et al. 2005). The best matching parameters were $GLK = 63^{**}$ and $t_{BP} = 4.2$.

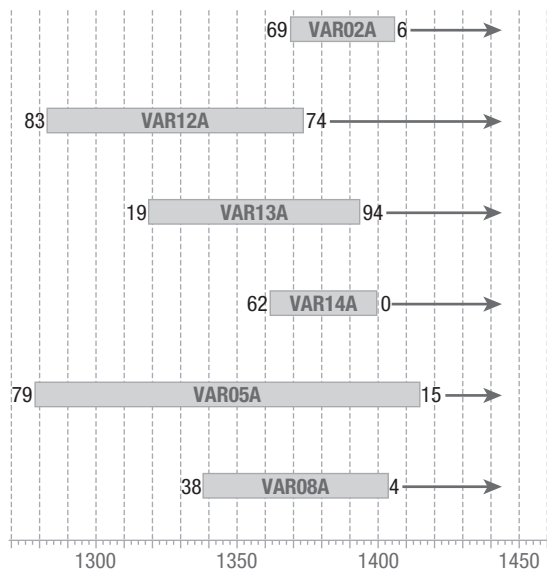

Figure 3. Dating of the last rings of all samples and estimation of felling dates of trees and time when the constructions were built.

Slika 3. Datumi zadnjih godova svih uzoraka i procjene datuma sječe stabala te vremena kada su podignute konstrukcije

Table 1. Description of samples, wood identification, and dendrochronological dating. None of the dated samples contained sapwood or the last tree-ring below the bark, so tree felling and erection of the constructions took place after the given years.

Tabela 1. Podaci o uzorcima i rezultati identifikacije drva i datiranja. Nijedan datirani uzorak nije imao bjeljiku niti zadnji god ispod kore. Sječa stabala i podizanje konstrukcija u svim su slučajevima nastupili nakon datuma zadnjeg goda prikazanog u preglednici.

No. Br.	Code Šifra	Trench Sonda	Description Opis	Wood Species Vrsta drva	Dating of the last ring Datacija zadnjeg goda	Note Primjedba
1 2	VAR1A VAR2A	Trench VII Sonda VII	Part of a bridge Ostatak objekta-most	Abies alba	1402 1406	Parts of the same board Uzorci iz iste daske
12	VAR12A	Trench VII B Sonda VII B	Part of a bridge Ostatak objekta-most	Quercus sp.	1374	
13	VAR13A	Trench VII B Sonda VII B	Part of a bridge Ostatak objekta-most	Quercus sp.	1394	
14	VAR14A	Trench VII B Sonda VII B	Smaller wooden artefact Manji drveni objekt	Quercus sp.	1400	
9	VAR9A	Trench VII A Sonda VII A	Unprocessed sample with bark Neobrađeni uzorak s korom	Castanea sativa	Undated Nedatiran	Too few tree-rings Premalo godova
5	VAR5A	Trench VIII B Sonda VIII B	Part of palisade Ostatak obrambenog zida-palisade	Quercus sp.	1415	
8	VAR8A	Trench VIII B Sonda VIII B	Part of palisade Ostatak obrambenog zida-palisade	Quercus sp.	1404	

- *Abies alba* - silver fir, jela
- *Castanea sativa* - sweet chestnut, pravi kesten
- *Quercus sp.* - oak, hrast

DISCUSSION - INTERPRETATION OF THE DATING

In interpreting the dates given in Table 1, it should be taken in account that dendrochronology provides the calendar years of tree ring formation. The year of the outermost ring on the sample is the most important for interpretation. If this ring is the last one below the bark, it tells the time when the tree was felled (Fig. 4.). None of our dated samples contained visible sapwood (outermost part of oak trunks that can be clearly differentiated from darker heartwood, Fig. 4) or the last ring below the bark (Fig. 2). At least several rings had been removed on all samples during wood processing or they were simply not preserved. The felling dates of the trees and erection of the constructions therefore occurred after the dates given in Table 1. On the basis of the given dates, the bridge or access ramp can be assumed to have been built after 1406 and the palisade was built after 1415. It is likely that the bridge and the palisade were built at the same time after 1415 and not later than 1445.

Historical interpretation of dendrochronological dating to the period between 1415 and 1445 is connected to the history of the Counts of Celje. They were the owners of the Varaždin fort at that time. In 1397, King Sigmund of Luxemburg awarded Varaždin castrum to Herman of Celje. It is almost certain that the Counts of Celje carried out reconstruction of the medieval object (ILIJANIĆ-KAPUSTIĆ 1983, 172) but the extent of such reconstruction is not known.

The *palisade* was apparently built in the time of the Counts of Celje. According to a description in the 'Celje Chronicle', Janko Hunjadi attacked Varaždin in 1446. He and his troops burned down the city, but they could not capture the fort (KRONES 1883), because it was well protected by a wooden palisade. This information from the 'Celje Chronicle' has in fact double importance for interpreting the dating of the wooden architecture: it confirms the presumption that the wo-

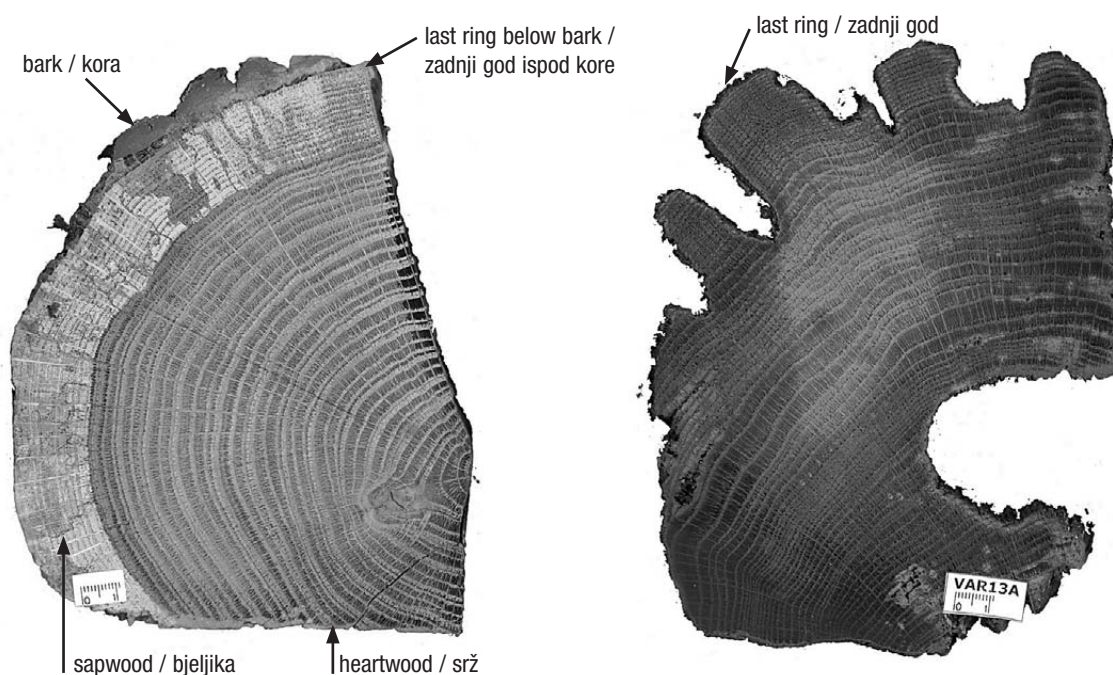

Figure 4. (a) An example of a sample that contains heartwood, sapwood and bark. The year of the last ring below the bark coincides with the last year of wood formation before the tree was felled. (b) Sample VAR13A, in which the last ring was dated 1394. Since the sample does not contain sapwood or bark we can only estimate the date of tree felling by adding a presumed number of missing rings (i.e. 1394 + approx. 15-30 rings).

Slika 4. (a) Primjer uzorka koji ima srž, bjeljiku i koru. Godina zadnjeg goda ispod kore sukladna je godini pred sječom stabla. (b) Uzorak VAR13A kod kojeg je datacija zadnjeg goda 1394. Pošto uzorak nema niti bjeljiku niti koru, datum sječe stabla možemo procijeniti tako da zadnjoj godini pribrojimo pretpostavljen broj manjkajućih godina (to je 1394 + pribl. 15-30 godina).

oden parts found in the western moat were really elements from the palisade, and that the palisade was complete and already functioning in 1446.

The estimate that the upper limit for dating of the wooden construction is 1445 makes sense, because it agrees with the reports that it was functioning in 1446.

Before application of dendrochronology, we could only approximately date the wooden constructions between the 13th and 16th centuries. This presumption was based on historical data about Varaždin Old Castle, and on the stratigraphy of the finds. We assumed that the oldest architectural elements of the fort and its northern tower originated from the 13th century (ILIJANIĆ - KAPUSTIĆ 1983, 170). This gave the earliest date of the bridge leading toward the object.

The pillars, boards and beams were found at the bottom of a wide moat, which was presumably made in the 16th century, when Domenico de Lalio modernised the medieval castrum.

We also presumed that during the rebuilding of the defence complex, when the older, narrower moat was widened, the old wooden bridge was dismantled since it did not fit into the new concept of defensive architecture.

The main modifications of Varaždin castle were done from 1544 to 1563, when de Lalio died (ILIJANIĆ 1961). Due to new building regulations for castles, the biggest reconstruction took place in the second half of the 16th century, and the old, medieval architectural structures were partly demolished. That is why we presumed that the upper limit for approximate dating of the investigated wooden constructions could be mid-16th century.

The wide range of dating, from the 13th to the mid-16th century was considerably narrowed by application of dendrochronology.

CONCLUSION

The information obtained by dendrochronological analysis gave much narrower dating of wooden elements from Varaždin Old Castle than previous estimates obtained by other sources. This shows the importance of interdisciplinary cooperation and the use of dendrochronology in archaeology. The current work, together with the dating of Torečec gradić (ČUFAR and SEKELJ IVANČAN, article in this issue) was among the first successful dendrochronological datings of archaeological wood in Croatia.

LITERATURE

- BECKER, B., GIERTZ-SIEBENLIST V. 1970. Eine über 1100-jährige mitteleuropäische Tannenchronologie. *Flora* 159: 310-346.
- ČUFAR, K., LOZAR ŠTAMCAR, M. 2004. Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk na Cerkniškem. *Argo* 47 (2): 74-80.
- ČUFAR, K., KORENČIČ, T., TRAJKOVIĆ, J. 2006. Drvo s tri arheološka nalazišta u Hrvatskoj i mogućnosti njegova istraživanja = Wood from three archaeological sites in Croatia and its research potential. *Drvena industrija* 57 (2): 67-73.
- ČUFAR K., SEKELJ IVANČAN T. 2007. The dendrochronological dating of wood from the site of Torčec - gradić in northern Croatia. *Podravina*, this issue.
- GEIHOFFER, D., GRABNER, M., GELHART, J., WIMMER, R., FUCHSBERGER, H. 2005. New master chronologies from historical and archaeological timber in Eastern Austria. *Proceedings of the EuroDendro 2005*. September 29th - October 1st 2005. Viterbo, Italy, 50-51.
- HORVAT, R. 1993. *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad Varaždin, Posebna izdanja, knjiga 4, Varaždin.

- ILIJANIĆ, M. 1954. Dograđivanje varaždinske tvrđave u 16. st., *Čovjek i prostor* god.I, 20, 1. prosinca 1954., Zagreb.
- ILIJANIĆ, M. 1961. Prilog istraživanju pregradnje varaždinske tvrđe u 16. stoljeću, *Godišnja Gradskog muzeja Varaždin* 1, Varaždin, 1-5.
- ILIJANIĆ, M. 1981. Der Baumeister Dominico de Lallo und sein Kreis an der Windischen Grenze, *Siedlung, Macht und Wirtschaft - Festschrift Fritz Posch*, Graz, 369 -381.
- ILIJANIĆ, M., KAPUSTIĆ, S. 1983. Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća, *Varaždinski zbornik*, Varaždin: 169-190.
- KRONES, F. 1883. *Der Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Graz.
- KRUHEK, M. 1995. *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Institut za suvremenu povijest, Biblioteka povjesnica-Monografije i studije, Knjiga 1, Zagreb.
- WIMMER R., GRABNER M. 1998: Standardchronologien in Österreich als Basis für die dendrochronologische Datierung. *Archäologie Österreichs* 9/2: 79-85.
- ŽMEGAČ, A. 2000. *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća, Zagreb.

IZVORI

Varaždin, Stari grad - Tvrđa, sonde 1970. g.; Dokumentacija iskopavanja, Stari grad - Tvrđa, 1971. g., Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd; dokumentacija u Povijesnom odjelu GMV

DENDROKRONOLOŠKO DATIRANJE DRVA S LOKALITETA TORČEC - GRADIĆ U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

THE DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF WOOD FROM THE SITE OF TORČEC - GRADIĆ IN NORTHERN CROATIA

Katarina Čufar

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Rožna dolina, Cesta VIII/34
SI-1001 Ljubljana, Slovenija
katarina.cufar@bf.uni-lj.si

Primljeno / Received: 30. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 3. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 902.67(497.5 Torčec)

904:725.96](497.5 Torčec)"12"

Tajana Sekelj Ivančan

Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
10000 Zagreb, Hrvatska
tajana-sekelj.ivancan@iarh.hr

Michael Grabner

Universität für Bodenkultur Wien
Institut für Holzforschung
Peter Jordanstrasse 82
A-1190 Wien, Austria
michael.grabner@boku.ac.at

SAŽETAK

U radu se donose rezultati dendrokronoloških analiza uzoraka drva prikupljenih pri arheološkim istraživanjima srednjovjekovne utvrde Gradić u Torčecu tijekom 2005. i 2007. godine. Analiza je pokazala da svi datirani uzorci pripadaju istoj fazi gradnje - Fazi III te da su drvene grede bile ugrađene u drvenu konstrukciju utvrde nakon 1263. godine, koja se smatra godinom terminus post quem.

ABSTRACT

The article presents the results of dendrochronological analysis of wood samples collected during archaeological excavation of the medieval fortification of Gradić at Torčec in 2005 and 2007. The analysis has shown that all the dated samples belong to the same construction phase - Phase III, and that the wooden posts were built into the wooden construction of the fortification after 1263, which can be considered the terminus post quem.

UVOD

Arheološki lokalitet iz srednjeg vijeka Gradić ili Turski brijeg smješten je sjeverno od mjesta Torčec pokraj Koprivnice u Podravini (približne koordinate 46°09' N, 16°50'), u blizini sutoka potoka Segovina i Gliboki, odnosno Gliboki i Vratnec. Lokalitet predstavlja nizinsko srednjovjekovno gradište s jasno uočljivim zemljanim bedemom istaknutih uglova te opkopom koji se punio vodom. Nalazište se prvi put spominje u arheološkoj literaturi 70-ih godina (Kolar, 1976). U isto vrijeme otkriveni su i dijelovi drvenih konstrukcija ili objekata. Te drvene konstrukcije bile su izrađivane od hrastovine (*Quercus* sp.), a njihovo radiokarbonsko datiranje dalo je godinu 625 BP (e.g. Januška, 2000). Arheološka istraživanja pod vodstvom dr. Tajane Sekelj Ivančan poduzeta su 2002. i 2003. godine (Tkalčec 2003; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004).

Nakon istraživanja nalazišta 2005. na Odjel za znanost i tehnologiju drva, Biotehničkog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, dopremljena su tri uzorka drva na dendrokronološku analizu. Tom je prigodom ustanovljeno da uzorci drva imaju dendrokronološki potencijal, ali kako bi dendrokronološko datiranje bilo moguće, bila je potrebna veća količina uzoraka (Čufar et al. 2006).

Daljnji uzorci drva s nalazišta dopremljeni su na Odjela za znanost o drvu zimi 2006./2007. godine. Na tom se mjestu prezentiraju rezultati dendrokronoloških istraživanja.

MATERIJAL I METODE

Tijekom istraživanja upotrebljene su standardne drvene anatomske i dendrokronološke procedure (e.g. Čufar et al. 2006). Drvo je obrađeno strojevima i izravnata je površina za identifikaciju i mjerenje širine godova. Uzorci

INTRODUCTION

The archaeological site of the medieval settlement of Gradić or Turski brijeg is located north of Torčec near Koprivnica, Croatia (approx. coordinates 46°09'N, 16°50'), near the junctures of the Segovina and Gliboko streams, and the Gliboko and Vratnec streams. The site consists of a typical lowland medieval fortified settlement that was protected by clearly visible earthen ramparts with prominent corners and surrounded by a moat filled with water. The settlement was first mentioned in the archaeological literature in the 1970s (Kolar, 1976). Parts of wooden constructions or structures were discovered at the same time. They were made of oak (*Quercus* sp.) and radiocarbon dating established their age as approx. 625 years BP (e.g. Januška, 2000). Archaeological excavations directed by Dr. Tajana Sekelj Ivančan were conducted in 2002 and 2003 (Tkalčec 2003; Sekelj-Ivančan and Tkalčec 2004).

Three wood samples collected during the excavations were brought to the Department of Wood Science and Technology, Biotechnical Faculty, University of Ljubljana for dendrochronological investigations in 2005. It was found that the wood had dendrochronological potential, but a larger quantity of samples would be needed to enhance the possibility of dendrochronological dating (Čufar et al. 2006).

Additional samples from the site were brought to the Department of Wood Science in the winter of 2006/2007. The results of dendrochronological investigations are presented here.

MATERIAL AND METHODS

The standard wood anatomy and dendrochronological procedures were used for the investigations (e.g. Čufar et al. 2006). The wood was processed on wood working machines to make samples and smooth the cross-sections.

su pregledani pod stereomikroskopom kako bi se odredila vrsta drva. Na glatko obrađenim poprečnim površinama drva izmjerene su širine godova pomoću mjernog stolića LINTAB, stereo mikroskopa Olympus SZ 11 i programa TSAP/X. Rezultati mjerenja su grafički prikazani kao serije širina godova ovisno o vremenu. Nizovi širina godova (grafovi) uzoraka s istog nalazišta su međusobno uspoređeni, odnosno sinkronizirani. Svi nizovi (serije) koji su pokazivali optičko i statističko poklapanje ujedinjani su u plivajuću nedatiranu kronologiju. U sljedećem koraku obavljeno je datiranje, odnosno usporedba s raspoloživim referentnim kronologijama koje su sastavljene u laboratorijima u Ljubljani, Beču ili su dobivene razmjernom s drugim laboratorijima.

REZULTATI

Trima uzorcima analiziranim 2005. dodano je još osam uzoraka analiziranih 2007. godine. Svi uzorci pripadali su hrastu (*Quercus* sp.). Nijedan od njih nije imao očuvan ostatak kore drva ili posljednji god ispod kore. Štoviše nije-

We observed the samples under a stereo-microscope to identify the wood species. On smooth cross-sections tree-ring widths were measured using a LINTAB measuring table, an Olympus SZ 11 stereo-microscope, and the TSAP/X programme. The results of the measuring were graphically represented as tree-ring widths in reference to time. The tree-ring series from the same site were cross-dated (i.e. synchronized). All series that matched visually and statistically were assembled in a chronology, which was initially undated, i.e. a floating chronology. In the next step, this floating chronology was cross-dated with reference chronologies constructed by the dendrochronological laboratories at the University of Ljubljana and University of Natural Resources and Applied Life Sciences Vienna.

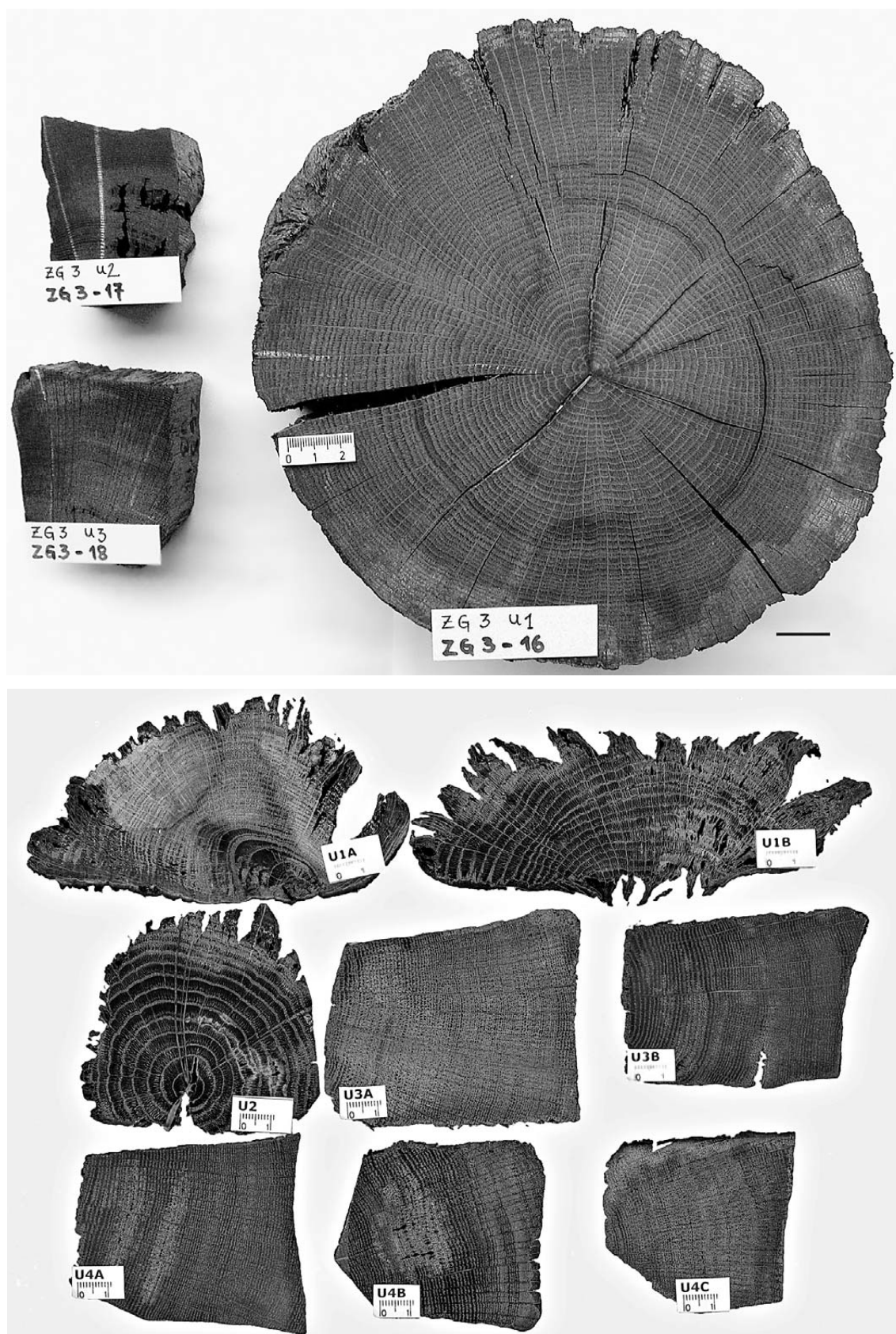
RESULTS

In addition to 3 samples investigated in 2005, a further 8 samples were investigated in 2007. All the samples were oak (*Quercus* sp.). None of them had preserved remains of bark or

Tablica 1: Opis analiziranih uzoraka i njihovo datiranje. Pretpostavka je da datirani uzorci pripadaju istoj građevinskoj fazi. Nijedan od uzoraka nije sadržavao ostatak kore drva ili posljednji god ispod kore

Table 1: Description of the analyzed samples and their dating. The dated samples are hypothesized to have belonged to the same building phase. None of the samples contained bark or the last ring below the bark.

Code	Part of construction	Wood species	No. of tree-rings	Date End
U1 (ZG3-16)	Bridge / Most	oak/hrast	49	
U2 (ZG3-17)	Posts / Kosnici	oak/hrast	89	
U3 (ZG3-18)	Posts / Kosnici	oak/hrast	102	1263
U1 A	Fence in the ditch (Ograda u jarku)	oak/hrast	33	
U1 B	Fence in the ditch (Ograda u jarku)	oak/hrast	19	
U2	Bridge / Pristupni most	oak/hrast	20	
U3 A	Posts / Kosnici	oak/hrast	94	1254
U3 B	Posts / Kosnici	oak/hrast	81	1242
U4 A	Posts / Kosnici	oak/hrast	87	1223
U4 B	Posts / Kosnici	oak/hrast	91	1243
U4 C	Posts / Kosnici	oak/hrast	87	

Slika 1 - Uzorci drva iz 2005. (a,b) i 2007. godine (c) pripremljeni za dendrokronološku analizu
Figure 1. The samples of wood from 2005 (a,b) and 2007 (c) prepared for dendrochronological analysis.

dan uzorak nije sadržavao bjeljiku (svjetlije drvo ispod kore). Uzorci su prikazani na Slici 1. Mjerena je širina godova na svim uzorcima, ali samo oni koji su sadržavali više od 45 godina bili su uzeti u obzir jer samo oni imaju dovoljno godina za potencijalno datiranje.

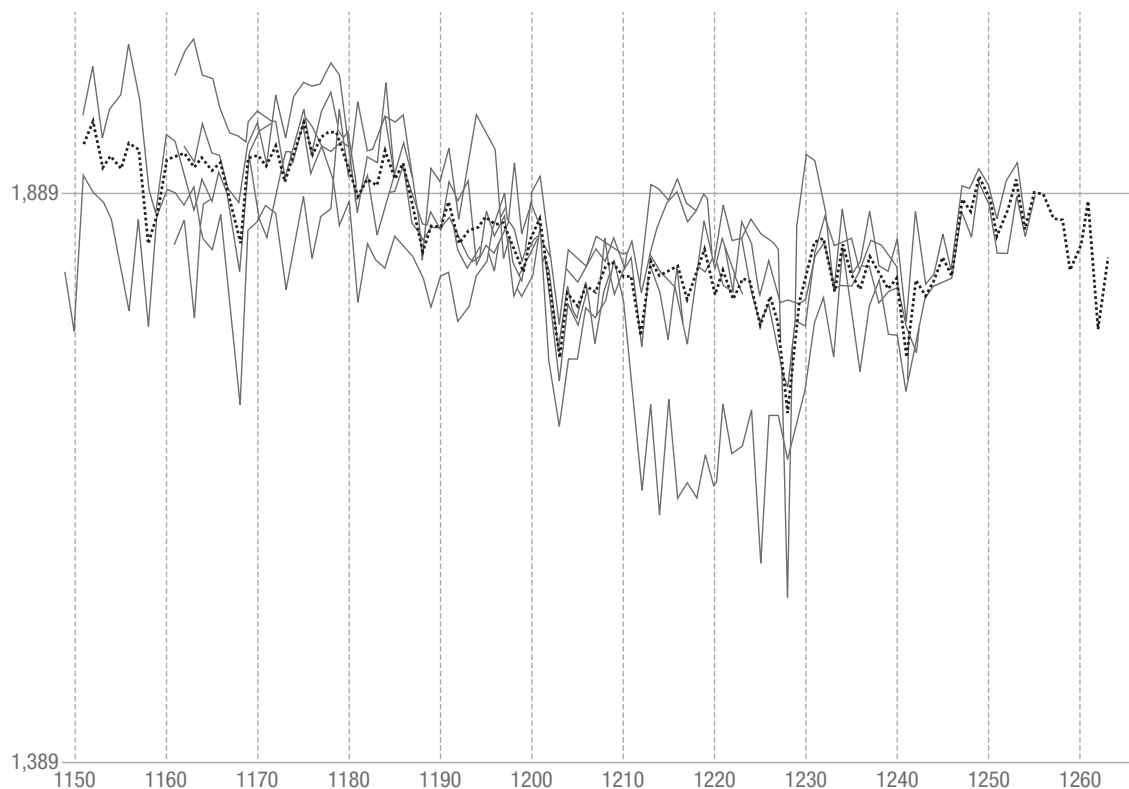
Serie godova pet individualnih uzoraka bile su sinkronizirane među sobom (T.2) te ujedinjene u plivajuću kronologiju nalazišta. Ta je kronologija sinkronizirana s različitim referentnim kronologijama dendrokronološkog laboratorija u Ljubljani.

U prvom koraku dobivenu kronologiju nije bilo moguće usporediti s reprezentativnom 550 godina dugom referentnom kronologijom hrasta za Sloveniju. To je sugeriralo da su uzorci stariji od 550 godina, kao što je pokazalo ranije radiokarbonsko datiranje. U sljedećem koraku glavna krivulja Torčeca uspoređena je s dužom - istočno-austrijskom kronologijom hrasta (Wimmer et al. 1998, Geihofer et al. 2005). Datiranje je bilo potvrđeno u 1263. godinu. Datiranje je potvrđeno istočno-austrijskom kronologijom (Eichenchronologie Ostö-

the last ring below the bark. Furthermore none of the samples contained sapwood. The samples are presented in Figure 1. Tree-ring widths were measured in all samples, but only those containing more than 45 rings were considered to have enough rings for dating.

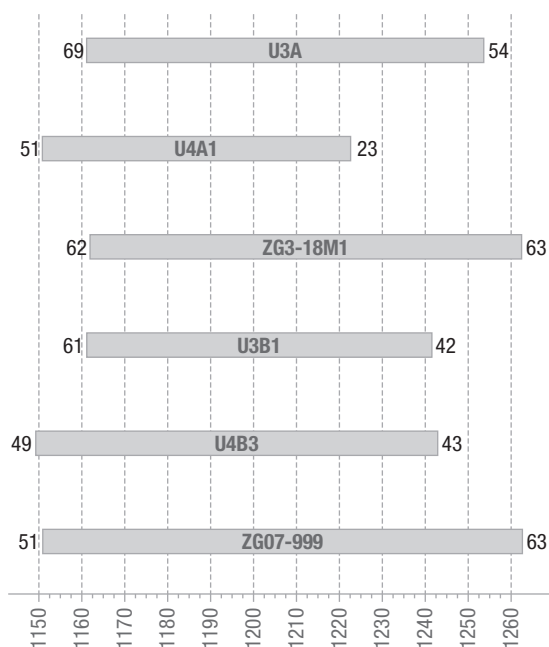
The tree-ring series of five individual samples were cross-dated (Pl. 2) and assembled in a floating chronology for the site. First we attempted to cross-date this floating chronology with various reference chronologies of the laboratory in Ljubljana.

We found that the floating chronology did not match the most representative 550 years long regional oak chronology for SE Slovenia, which suggested that the samples were older, as had also been indicated by the earlier radiocarbon dates. The next step was the comparison of the floating chronology of Torčec with the longer eastern Austria oak chronologies (Wimmer et al. 1998, Geihofer et al. 2005). The dating to the year 1263 AD was obtained by cross-dating with the oak chronology of eastern Austria (Eichenchronologie Ostösterrei-

Slika 2a - Grafikon individualnih serija godova (sivo) i krivulja poprečja (crno)

Figure 2a - The graphs of individual tree ring series (gray) and the mean curve (black)

Slika 2b - Raspon datuma godova proteže se od 1151. do 1260. godine.

Figure 2b - The time spans of individual tree-ring series and the mean curve (ZG07-999), spanning the period of 1151-1260.

sterreich) za hrast (OVL=92, GLK=72%, t_{BP} =4.7).

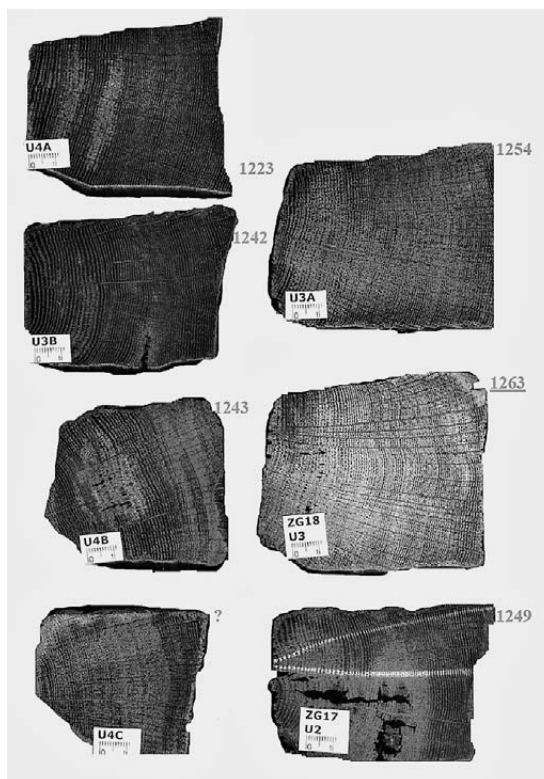
Statistički parametri označavaju: OVL- (Overlapping) preklapanje referenci i datiranje krivulje po godinama; GLK- (Gleichläufigkeit) koeficijent preklapanja; i t_{BP} - (t-value, Baillie and Pilcher), t-varijable prema Baillie i Pilcher, koje su statistički znakovite. Datiranje je statistički važno kada je GLK $\geq 70\%$ i $t_{BP} \geq 4$ i kada je moguće istodobno vizualno usporediti kronologiju datiranog objekta s odgovarajućom referentnom kronologijom (Levanič 1996).

Uzorci na slici 3 prema svojim karakteristikama (oblik, širina godova) pripadaju istoj fazi gradnje. Pet od sedam krivulja preklapaju se između sebe i datirana su (Slika 2). Zadnja godina (Date End) predstavlja datum, odnosno kalendarsku godinu nastanka najmlađega goda.

ch) with statistical parameters of OVL=92, GLK=72%, t_{BP} =4.7.

These statistical parameters are regularly used in dendrochronology. OVL represents the overlapping of tree-ring chronologies in years. GLK (German Gleichläufigkeit) is a coefficient of agreement, and t_{BP} is the t-value of Baillie and Pilcher. The dating is statistically confirmed when the parameters match the conditions: GLK $\geq 70\%$ and $t_{BP} \geq 4$ and when the patterns of two tree-ring curves are visually similar (e.g. Levanič 1996).

The samples on figure 3 belong to the same phase of construction according to their characteristics (form, width of tree-rings). Five of seven tree-ring series mutually overlap and are dated (Slika 2). The last year (Date End) represents the date, i.e. the calendar year of the creation of the youngest tree-ring.

Slika 3 - Uzorci po svoj prilici pripadaju istoj fazi gradnje, a datirani su posljednjim (periferijskim) godom.

Figure 3 - The samples probably belonging to the same phase of construction, dated by the last (peripheral) tree-ring.

INTERPRETACIJA REZULTATA

Dobivenim rezultatima utvrđeno je da svi datirani uzorci pripadaju istoj fazi gradnje. Razlike u krajnjim datumima pripisuju se različitom broju perifernih godova koji su bili odstranjeni tijekom obrade drva (ili su bili uništeni tijekom vremena). Kalendarska godina AD 1263 najbliža je godina sječe stabla i gradnje drvene konstrukcije.

Uzorak datiran u 1263. godinu ne sadrži koru drva, posljednji god koji pripada kori kao niti bjeljiku, stoga se datum 1263. mora smatrati kao *terminus post quem* (c.f. Kaennel and Schweingruber 1995). Procjenjuje se da se barem (oko) 30 godina mora dodati kako bi se dobio datum sječe drva i izrade konstrukcije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prvi rezultati analiza provedenih 2005./06. godine prošireni su. Zaključci su:

- drvo iz Torčeca, naročito oskudni broj uzoraka s dovoljnim brojem godova pokazali su da imaju dendrokronološki potencijal
- potvrđeno je da istraživanje većeg broja uzoraka povećava vjerojatnost datiranja
- drvo je datirano s referentnim austrijskim kronologijama za hrast iz Panonske nizine; to potvrđuje pretpostavku da se dendrokronološke krivulje drva iz Hrvatske mogu datirati s kronologijama susjednih zemalja
- datirani uzorci drva relativno su mali (poprečni presjek otprilike 8x5 cm), ali su sadržavali relativno mnogo godova (81-102) koji su presudni za uspješno datiranje
- važnost ovakvih datiranja je iznimna jer omogućuju preciznije tumačenje pojedinih slojeva, u ovom slučaju faze gradnje i podizanja fortifikacijskog sklopa.

INTERPRETATION OF THE RESULTS

The results have confirmed that all of the dated samples belonged to the same phase of construction. The differences in end dates are attributed to the different number of peripheral tree-rings that had been removed during preparation of the wood (or had been destroyed in the course of time). The calendar year AD 1263 is the closest to the year of tree felling and building of the wooden structure.

Since the sample dated to 1263 does not contain bark, the last ring below the bark, or sapwood, the date 1263 must be considered as the *terminus post quem* (c.f. Kaennel and Schweingruber 1995; Čufar and Štamcar 2004). We estimate that at least 30 years should be added to obtain the actual date of tree felling and construction.

CONCLUDING REMARKS

The preliminary results of the analysis conducted in 2005/2006 (Čufar et al. 2006) can now be extended, as follows:

- The wood from Torčec, and particularly the scarce number of samples with a sufficient amount of tree-rings, proved to have dendrochronological potential;
- It was confirmed that the investigation of a larger number of samples increased the probabilities of dating;
- The wood was dated using reference Austrian chronology for oak from the Pannonian plain; this confirms the hypothesis that wood from Croatia can be cross-dated with the chronologies of neighbouring countries;
- The dated samples were relatively small (approx. 8 x 5cm in cross-section) but they contained a relatively large number of tree rings (81-102), which was decisive for successful dating;
- Such dating is of exceptional significance as it enables a more precise interpretation of individual phases, in this case the construction of the fortification complex.

Naime, arheološkim je istraživanjima prepoznato šest faza lokaliteta Torčec - Gradić, od kojih je početak gradnje drveno-zemljane utvrde označen Fazom IIIa,b. Raniji slojevi predstavljaju geološku fazu nalazišta (F I), odnosno sporadične prapovijesne slojeve (F II), a kasniji slojevi ukazuju na kontinuitet nalazišta do kraja kasnoga srednjega vijeka (F IV-VI) (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004).

Svi uzorci drva koji su dali rezultate dendrokronološke analize¹ pripadaju drvenom učvršćenju relativno niskoga središnjeg uzvišenja. Naime, koso uz padinu uzvišenja postavljen je niz kvadratično obrađenih drvenih kosnika koji su svojim šiljastim dijelom bili u pravilnim razmacima ubodeni pod kutom od oko 45° duboko u zemlju. Pri gradnji je na te kosnike bila nanesena veća količina drva i namjerno zapaljena. Nakon toga se zasipavala zemlja kako bi se na vatri čvrsto zapekla. Tako je postignuto učvršćivanje ruba, odnosno padine središnjeg uzvišenja radi sprečavanja njegova urušavanja u jarak s vodom koji ga je okruživao.

Pri objavi rezultata arheoloških istraživanja Faza III torčanske utvrde okvirno je datirana u široko razdoblje od druge polovine 12. do oko sredine 13. stoljeća. Datiranje je provedeno na osnovi C14 analiza triju uzorka iz iste faze gradnje, i to uzorka ugljena iz sloja paljevine na središnjem uzvišenju koji je rezultirao sta-

Archaeological investigations have revealed six phases at the site of Torčec - Gradić. The start of constructing the wooden-earthen fortifications is classified to Phase IIIa and b. Earlier phases consist of the phase of geological formation of the site (Phase I), and sporadic prehistoric layers (II), while later layers (IV-VI) indicate the continuity of the site to the end of the late Middle Ages (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004).

All the wood samples with positive results in the dendrochronological analysis¹ belong to the wooden reinforcement of the relatively low-lying central elevation. A row of squarely worked wooden posts or timbers was placed at regular intervals at a slant to the slope of this elevation, with their pointed ends driven deeply into the ground at a circa 45° angle. During construction, a large quantity of wood was placed on these posts and deliberately burnt. After this soil was added so that it would fire hard. In this manner the edge of the central elevation was reinforced to prevent it from collapsing into the ditch filled with water that surrounded it.

In the publication of the results of the archaeological excavations, Phase III of the Torčec earthworks was approximately dated to a broad chronological span from the second half of the 12th century to around the middle of the 13th century. The dating was carried out on the basis of the C14 analysis of three samples from the same phase of construction. The first was a

¹ Uzorak drva upornjaka mosta preko potoka Gliboki (U1), zatim dva uzorka drva ograde u jarku gradišta (U1A, U1B), kao i uzorak pristupnog mosta gradištu (U2) nisu imali dendrokronološki potencijal. Prema zaključcima rezultata arheoloških iskopavanja za ogradu u jarku se pretpostavlja da je istovremena s kosnicima (Faza III), dok je jedan od hrastovih upornjaka pristupnog mosta poslan na C14 analizu koja je pokazala starost 565±65 godina, odnosno raspon kalibrirane vrijednosti AD 1300-1370 sa 39% vjerojatnosti i AD 1380-1430 sa 29,2% vjerojatnosti (Faza IV) (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 74-79). Uzorak iz današnjeg potoka Gliboki vjerojatno potječe iz još mlađeg vremena.

¹ The wood sample from the support of a bridge across the Gliboki Stream (U1), as well as two samples of wood from a fence in the ditch of the fortification (U1A, U1B), and a sample from the access bridge to the fortress (U2) did not have dendrochronological potential. According to the conclusions resulting from the archaeological excavations, the fence in the ditch is hypothesized to be contemporaneous with the posts (Phase III), while one of the oaken supports for the access bridge sent for C14 analysis exhibited an age of 565 ± 65 years, meaning a span of calibrated values of AD 1300-1370 with 39% probability and AD 1380-1430 with 29.2% probability (Phase IV) (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 74-79). The sample from the present day Gliboki Stream probably comes from an even later period.

rošču od 830 ± 65 g.,² a kalibrirane vrijednosti dale su raspon starosti AD 1150-1280 sa 68,2% vjerojatnosti, zatim uzorka drvenog šiljastog kosnika koji je rezultirao starošću od 950 ± 65 g., odnosno kalibriranom vrijednosti AD 1020-1160 sa 68% vjerojatnosti. Treći uzorak potječe s dna unutarnjeg bedema koji je dao starost 840 ± 90 , odnosno raspon kalibrirane vrijednosti AD 1150-1280 sa 51% vjerojatnosti (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 75-77).

Kako su nedostajali pokretni arheološki nalazi koji bi preciznije datirali ovu fazu gradišta, priklonili smo se širokom datiranju, a u sklopu poznatih povijesnih zbivanja obilježenih, najkasnije, provalom Tatara u ovaj prostor.

Nakon provedene dendrokronološke analize može se s većom sigurnošću govoriti o užem vremenu u kojem je sagrađena utvrda. S obzirom na to da na svim sagledavanim uzorcima nedostaje kora, posljednji god ispod kore, a nemaju niti bjeljiku, koji su vjerojatno odstranjeni prigodom obrade drva te se na dobivenim datumima treba dodati barem 30 godina kako bi se dobio datum sječe stabla, a onda daka i izgradnje, ranije široko datiranje moguće je suziti. Naime, doda li se uzorku s najstarijim datumom tridesetak godina (U4A-1223+30), dobiva se vrijeme gradnje neposredno nakon tatarskog prodora u ove krajeve. Uzme li se u obzir da su svi kosnici morali biti istodobno pobodeni uokolo padine središnjeg uzvišenja, indikativan je najmlađi uzorak datiran godinom 1263. koju treba smatrati godinom *terminus post quem*. Rezultati ostalih analiziranih uzoraka uklapaju se u to vrijeme, a i ranije provedena analiza C14 s krajnjim datumima dvaju uzorka do 80-ih godina 13. stoljeća ide tome u prilog.

charcoal sample from the burnt layer on the central elevation, which resulted in an age of 830 ± 65 ,² while the calibrated values gave an age span of AD 1150-1280 with a 68.2% probability, followed by a sample from a wooden pointed post, which resulted in an age of 950 ± 65 , recalibrated to AD 1020-1160 with a 68% probability. The third sample came from the base of the interior rampart, which resulted in an age of 840 ± 90 , recalibrated to AD 1150-1280 with a 51% probability (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 75-77).

As archaeological small finds were lacking that would more precisely date this phase of the fortified site, we were inclined to a broader dating in the framework of known historical events ending at the latest with the penetration of the Tartars into this area.

As a result of the dendrochronological analysis, it is possible to speak with greater certainty of a narrower period in which the fortification was built. As all of the examined specimens are missing the bark, the last tree-ring below the bark, and are also lacking sapwood, which were probably removed during the working of the wood, at least another 30 years should be added to the dates from the analysis to acquire the date of the tree felling and the subsequent construction, the earlier broad dating can now be narrowed. If, for instance, thirty years are added to the sample with the earliest date (U4A-1223+30), this gives a period of construction immediately after the Tartar incursion into this region. If it is taken into consideration that all posts must have been driven in along the slope of the central elevation at the same time, the latest specimen is indicative, dated to the year 1263, which should be considered the *terminus post quem*. The results for the other analyzed samples agree with such a date, and the earlier C14 analysis with maximum dates for two samples to the 1280s also supports this.

² Apsolutna starost u godinama računata je od 1950. g. C14 analize svih uzoraka drveta obavljene su u Institutu »Ruđer Bošković«, Zavod za eksperimentalnu fiziku, Laboratorij za mjerenje niskih aktivnosti.

² The absolute age in years is calculated from 1950. The C14 analyses of all wood samples were carried out at the Ruđer Bošković Institute, Department of Experimental Physics, Low Activity Measurement.

Što je moglo potaknuti gradnju ove drveno-zemljane utvrde oko sredine, odnosno u drugoj polovici 13. stoljeća? S jedne strane, sjećanje na nedaće koje su stanovništvo zatekle dolaskom Tatara, a s druge strane, mogao je to biti rezultat raslojavanja stanovništva i prisutnosti određenog društvenog sloja u tome kraju. Taj je sloj imao potrebu i gradnjom ovakvih utvrda označiti svoj položaj, različit od ostalog stanovništva. O sigurnoj prisutnosti pripadnika izdignutog sloja svjedoči luksuzan nalaz ostruge s kotačićem s utvrde datirane u razdoblje od druge polovine 13. do sredine 14. stoljeća (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 84, T. 5,9), kao i nalaz tipološki bliske ostruge iste vremenske pripadnosti pronađene na obližnjem groblju na Cirkvišću (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003, 19-20, 22-23, slika 34).

Na kraju treba istaknuti da se prožimanjem različitih struka, naročito humanističkih i prirodnih dolazi do sve boljih rezultata koji omogućavaju bolje tumačenje života na nekom prostoru tijekom povijesti. Dendrokronolozi iz Slovenije i Austrije koji sudjeluju u tim analizama iskazuju veliko zadovoljstvo što je sa slovenskim i austrijskim referentnim kronologijama moguće datirati drvo iz Hrvatske, što otvara nove mogućnosti za interdisciplinarnu i internacionalnu suradnju u budućnosti.

Budućnost je svakako u interdisciplinarnim sagledavanjima svih rezultata, što je pokazao i ovaj rad koji je omogućio sužavanje ranije šire datiranog vremena gradnje torčanske utvrde.

What could have inspired the construction of this wooden and earthen fortress around the middle or in the second half of the 13th century? On the one hand, it could have been because of memories of the misfortunes that the population had to go through with the arrival of the Tartars, while on the other hand, it could also have resulted from the stratification of the inhabitants and the presence of a given social stratum in the area. Such a social class would have needed to demark their position as different from the other inhabitants through the construction of such a fortification. The certain presence of members of an elevated class is attested by a luxurious find from the fortress of a spur with a rowel dated to the chronological period from the second half of the 13th to the middle of the 14th centuries (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 84, Pl. 5,9), as well as the find of a typologically close spur of the same date found at the nearby cemetery at Cirkvišće (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003, 19-20, 22-23, fig. 34).

In conclusion it should be emphasized that with the intermingling of various fields of study, particularly the humanities and the natural sciences, increasingly better results are acquired, further enabling more accurate interpretations of existence in a given area throughout history. For dendrochronologists from Slovenia and Austria it is very important to know that it is possible to date wood from Croatia by utilizing Slovenian and Austrian reference chronologies, which will create new opportunities for future interdisciplinary and international cooperation.

The future certainly lies in the interdisciplinary study of all results, as has been shown in this work, which has enabled the earlier more broadly dated period for the construction of the fortification at Torčec to be narrowed considerably.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Čufar K., Korenčić T., Trajković J., 2006, Drvo s tri arheološka nalazišta u Hrvatskoj i mogućnosti njegova istraživanja = Wood from three archaeological sites in Croatia and its research potential, *Drvena industrija* 57 (2): 67-73.
- Geihofer, D., Grabner, M., Gelhart, J., Wimmer, R., Fuchsberger, H. 2005. New master chronologies from historical and archaeological timber in Eastern Austria. *Proceedings of the EuroDendro 2005. September 29th - October 1st 2005. Viterbo, Italy*, 50-51.
- Januška B., 2000, Gradište kod Torčeca, *Povijest Torčeca*, 60-65.
- Kaennel M., Schweingruber F.H., 1995, *Multilingual Glossary of Dendrochronology. Terms and Definitions in English, German, French, Spanish, Italian, Portuguese, and Russian*. Paul Haupt, Birmensdorf
- Kolar S., 1976, Arheološki lokaliteti u općini Koprivnica, *Podravski zbornik*, 1976, 103-116.
- Levanič T., 1996, Dendrokronološka in dendroekološka analiza propadajočih vladajočih in sovladajočih jelk (*Abies alba* Mill.) v dinarski fitogeografski regiji. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 166.
- Sekelj Ivančan T., Tkalčec T., 2003, Arheološko nalazište Torčec - Cirkvišče, *Podravina*, časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. II, br. 4., 5-36.
- Sekelj Ivančan T.; Tkalčec T., 2004, Arheološko nalazište Torčec – Gradić. *Podravina*, časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. III, br. 6, 71-106.
- Tkalčec T. 2003: Nastavak istraživanja srednjovjekovnog gradišta Torčec-Gradić u 2003. g. *Obavijesti HAD-a*, 35/3, 117-121.
- Wimmer R., Grabner M. 1998: Standardchronologien in Österreich als Basis für die dendrochronologische Datierung. *Archäologie Österreichs*, 9/2, 79-85.

KARTOGRAFSKI IZVORI ZA POVIJEST ETNOKONFESIONALNIH ODNOSA NA PODRUČJU VARAŽDINSKOG GENERALATA I DIJELA KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

CARTOGRAPHY SOURCES IN HISTORY RESEARCH OF ETHNIC-CONFESSIONAL RELATIONS IN VARAŽDIN GENERALATE MILITARY BORDER AND PART OF KRIŽEVCI COUNTY

Mirela Slukan Altić

Institut društvenih znanosti

Ivo Pilar

Marulićev trg 19

HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska

mirela.altic@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 18. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 30. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 912.43:238](497.5-16)

238(497.5-16)(084.3)

SAŽETAK

Poznavanje prostora nužno je za razumijevanje povijesnih procesa koji se u njemu odvijaju. Stari kartografski izvori kao »povijesna slika« prostora u tom smislu imaju osobitu važnost. Mehaničko kretanje stanovnika na području Varaždinskog generalata i Križevačke županije može se u kartografskim izvorima pratiti od 17. stoljeća nadalje. Njihova analiza omogućuje nam uvid u prostornu dimenziju naseljavanja Vlaha, teritorijalnu organizaciju vjerskog života, kao i samu etnokonfesionalnu strukturu naselja. Zbog boljeg razumijevanja historijsko-geografskih procesa koji su odredili etnokonfesionalne osobine promatranog prostora, autor je na temelju podataka pisanih i kartografskih izvora i sam izradio nekoliko tematskih karata. Prezentirani kartografski izvori jasno dokumentiraju svu složenost demografskih odnosa, ali i naglašena etnokonfesionalna prožimanja i interkulturalnost prostora varaždinske vojne granice.

Ključne riječi: Varaždinski generalat, Križevačka županija, etnokonfesionalni odnosi, kartografski izvori

Key words: Varaždin Generalate, Križevac County, ethnoconfessional relations, cartographic sources

UVOD

Povijest etnokonfesionalnih odnosa na području Varaždinskog generalata najuže je vezana uz turska osvajanja i organizaciju obrane Hrvatske i Slavonije. Turski prodori u područje hrvatskih zemalja neposredno su utjecali na kretanje ukupnog broja stanovništva, na broj naselja, kao i na njihov etnokonfesionalni sastav. Za Podravinu osobito teško stanje nastupilo je nakon 1552. go-

dine padom Virovitice, odnosno 1600. godine padom Kaniže u Ugarskoj. Tako opkoljena s juga i istoka Podravina je bila laka meta čestih turskih prodora koji su tijekom svojih akcija teško puštošili naselja Varaždinskog generalata. Iako su mirom u Žitvi 1606. godine zaustavljena daljnja turska osvajanja, područje između Virovitice i Đurđevca zbog čestih turskih upada, s izuzetkom Đurđevca i Virja, ostalo je još dugo slabo nastanjeno. Domaće se stanovništvo preselilo ili sklonilo u zbjegove uz rijeku Dravu. Mnogi su stradali ili bili odvedeni u zarobljeništvo. Ti su događaji označili početak dugog, vrlo turbulentnog demografskog razdoblja šireg područja vojne granice. Organizacija buduće vojne granice ovisila je o ljudstvu - krajišnicima koji će naseliti i braniti vojnu krajinu. Zbog općeg nedostatka domaćeg ljudstva kolonizacija Vlaha koja će uslijediti trajno će izmijeniti etnokonfesionalnu sliku varaždinske vojne granice.

IZVORI

Izvori za povijest etnokonfesionalnih odnosa na području Varaždinskog generalata do 19. stoljeća nisu osobito brojni. Relativno brojne kanonske vizitacije među kojima neke od njih donose i demografske podatke, odnose se na brojnost katoličkog stanovništva (*Krivošić, 1983; 147*).¹ Određene procjene mogu se izvesti iz podataka kanonskih vizitacija koje se odnose na prezimena i imena doseljenika po pojedinim naseljima. Pojedinačne podatke o kolonizaciji Vlaha nalazimo u zaključcima Hrvatskog sabora ili pak uvezanim spisima ujedinjene Generalkomande.² Podatke o broju pravoslavnog stanovništva po naseljima za pojedine godine od 1702. do 1929. donosi *Grujić* u Spomenici o srpskom pravoslavnom vladikanstvu pakračkom (1996.).

Prve pisane sustavne podatke o ukupnom etnokonfesionalnom sastavu stanovništva svih podravskih naselja pružaju nam »Zagrabiense Calendarium« od 1808. godine nadalje te šematizmi počevši od 1830. godine. Tijekom 18. stoljeća pojavljuju se i prvi vojni popisi koji obuhvaćaju i etnokonfesionalni sastav stanovništva na razini pukovnija. Pri tome treba naglasiti da se podaci službene statistike, vojne statistike, katoličkih i pravoslavnih šematizama sasvim ne podudaraju.

U takvoj oskudici klasičnih izvora za povijest etnokonfesionalnih odnosa važnu će ulogu imati kartografski izvori. Iako su i oni malobrojni, daju dragocjene podatke o naseljavanju Vlaha, etnokonfesionalnom sastavu podravskih naselja, kao i podatke o samoj teritorijalnoj organizaciji vjerskog života na području Varaždinskog generalata.

PRVI PODACI O MIGRACIJAMA

Prvi zapisi o početku etnokonfesionalnih promjena u području Podravine potječu već iz 1555. godine kada se spominju krajišnici u Ludbregu, odnosno iz 1588. godine kada su zabilježeni žumberački uskoci u selu Sv. Petar (*Kancijan, 1983; 172*). Iako je imigracija krajiškog stanovništva počela već u 16. i 17. stoljeću, teško je utvrditi njezin stvarni obim. Prema popisu sastavljenom 1610. godine, Vlasi su obitavali u 204 kuće u devet sela na području koprivničke kapeta-

¹ Najstarija sačuvana vizitacija s demografskim podacima na području Komarničkog arhidakonata potječe iz 1659. godine te sadrži popis kućedomaćina po imenu i prezimenu. Vizitacije iz 1671. i 1680. sadrže broj kuća, a ona iz 1700. i 1733. popise »kućedomaćina«. Ukupan broj katoličkog stanovništva donose nam vizitacije iz 1771., 1772. i 1787. godine.

² Usp. istoimeni fond Hrvatskog državnog arhiva.

nije: Mučna, Veliki i Mali Poganac, Kukavica (danas Sokolovec), Grdak, Vladislav, Glogov Zdenac (Glogovac), Plauka (Plavšinec) i Zerdia (Srdinec) (*Adamček, 1980: 520*). U izvještajima koprivničkoga kapetanata iz 1621. spominju se zarobljeni Vlasi iz Srdinca i Malog Poganca, a u istom izvještaju iz 1622. iz Srdinca, Plavšinca i Mučne (*Lopašić, 1885; II: 111, 113*). No, kolonizacija Vlaha nije zahvatila samo područje varaždinske vojne granice. Ona je imala odraza na širem podravskom području na području Križevačke županije. Ondje je prvo veće doseljavanje Vlaha uslijedilo je 1631. godine kada su Vlasima naseljena sljedeća naselja - na rasijskom vlastelinstvu: Čukovec, Černovec, Lukovec, Velika Reka, Tijanovci; na ludbreškom vlastelinstvu Globočec, Ivanec, Duga Reka i Črnohlavec; na bukovečkom vlastelinstvu Sveti Petar, Mali Tijanovci, Cvetkovec, Bolfan, Martinić i Veverincec. Ističe se da je u nekim od tih naselja živjelo malo Vlaha zajedno s Hrvatima (in quibus siquidem nonnullis possessionibus supradictis gens Sclavorum paucis permixta Vallachis) koji su tu od davnine (ab antiquo) bili podložnici vlastele, a ne krajiških kapetana.³ U nekim od tih naselja kasnije se više ne spominju Vlasi kao što je slučaj sa Svetim Petrom, Martinićem, Lukovcem, i Globočecom.⁴

PRVI TRAGOVI VLAŠKE KOLONIZACIJE NA GLAVAČEVOJ KARTI IZ 1673.

Prvi tragovi vlaške kolonizacije u kartografskim izvorima vezani su uz pojavu detaljnije klasifikacije naselja na kartama. Kartografija ranoga novog vijeka nastala u povijesnom kontekstu austro-turskih i mletačko-turskih ratova u označavanju naselja na karti uglavnom razlikuje kršćanska i osmanska naselja, i to poglavito ona utvrđena. Neutvrđena naselja i sela koja nisu imala značajniju obrambenu funkciju sve do kraja 17. stoljeća u pravilu ne nalazimo na kartama. Tijekom druge polovice 17. stoljeća dolazi do prvih detaljnijih kategorizacija naselja pa time i razvoja kartografskih signatura za prikaz naselja.

Sredinom 17. stoljeća, kada je postalo jasno da se Turci spremaju na osvajanje Beča, staleži u Hrvatskom saboru počinju otvoreno zahtijevati da se obrana hrvatske modernizira i pojača. Tada se izašlo s idejom da se izradi karta Hrvatske koja bi poslužila u obrani ostatka Monarhije. Trebalo je sastaviti pouzdanu kartu Hrvatske temeljenu na terenskom radu. Iako je Generalštab u Karlovcu, pri kojem je djelovao Odjel za topografski rad, osnovan već krajem 16. stoljeća, mladi krajiški topografi još nisu bili spremni za tako obiman zadatak. Dodatni je problem bio njihovo nepoznavanje hrvatskog jezika. Tako je na prijedlog zagrebačkog biskupa Martina Borškovića posao na izradi prve regionalne karte Hrvatske povjeren vrsnom matematičaru i crtaču, isusovcu Stjepanu Glavaču.

Glavačeva karta Hrvatske iz 1673. godine, jedna od prvih karata s detaljnim kazalom za klasifikaciju naselja - razlikuje čak 18 različitih kartografskih signatura - mjesta s biskupijom, opatijom, samostanom, župom, napuštenom župom, sjedištem generalata, pukovnije, satnije, sjedištem vojvode, stražarnicom, zatim gradove, utvrde ruševne utvrde, kaštele, sela, selišta te vlaška naselja (Valachis). Tako znamenita Glavačeva karta uz sve svoje zasluge kao prva detaljna karta Hrvatske postaje i prvi kartografski izvor za proučavanje kolonizacije Vlaha.

Kao vlaška naselja imenom i signaturom na karti nalazimo označene Mali i Veliki Poganac (Poganetz) koji se kao vlaško naselje spominje već 1610. godine, Lepavinu (Lipavina) i samostan

³ Usp. Zaključci Hrvatskog sabora, sv. I (1631-1639), str. 6.

⁴ Nejasna je situacija s naseljima Bolfan i Čukovec za koje se u vizitacijama iz 1700. i 1702. izričito navodi da u cijeloj ludbreškoj župi nema Vlaha, ali se 1733. godine navodi da pravoslavnih ima u selima Torčec i Bolfan, a 1745. godine u selima Torčec, Bolfan i Čukovec. Usp. Nadbiskupski arhiv, Protokol 91/III.93/V.95/VII.

Marču (Monastir Martsa). Imenom je kao vlaško naselje označen i Osijek Vojakovački (Oszek) te Batinjani (na karti označeno kao Batina), kasnije Vojakovec (Gornji i Donji), sela koja se do tada u vizitacijama ne spominju kao vlaška naselja. Ostala vlaška naselja Varaždinskog generalata Glavač je označio samo signaturama bez naziva naselja. Usprkos toj činjenici, usporedbom Glavačeve karte s kartama nastalim prije i nakon Glavačeve, usprkos većim projekcijskim deformacijama, većina označenih, a neimenovanih vlaških sela može se identificirati s priličnom sigurnošću (imena identificiranih vlaških naselja na karti su dopisana crvenom bojom, a katoličkih plavom).⁵

Najviše je vlaških sela Glavač označio u području Rasinjskog i Ludbreškog vlastelinstva, čak šest. S obzirom na položaj oznaka možemo s priličnom sigurnošću utvrditi da je riječ o naseljima Čukovec, Torčec (Ludbreški), Bolfan, Črnoglavac, Duga Rijeka i Ivanec. Vlaško naselje istočno od Glibokog potoka (ovdje označen kao Rasinja fl) može biti selo Prkos koje se u opisanim izvorima spominje tek oko 1750. godine. Između Glibokog potoka i rijeke Drave Glavač označava još šest sela: Sveti Petar, Martinić i Novo Selo kao vlaška te Kutnjak, Zablatje i Selnicu kao katolička sela. Na zapadnim padinama Bilogore kao vlaška naselja označio je sela Mučnu, Jagnjedovac (u pisanim izvorima spominje se 1642.), Sredice te Malu Črešnjevicu. Uz selo Batinjane (danas Vojakovec) označio je još tri vlaška sela koja bi po svom položaju trebala predstavljati Veliku i Malu Branjsku (Brajinsku) te Sesvete, a koja se 1732. godine nalaze na popisu pravoslavnih sela (*Grujić: 1996*).

U bjelovarskom okružju kao vlaška naselja označeni su Bolč, Gudovac, Severin, Ždralove, Grđevac i Pisanica, poznati iz popisa pravoslavnih naselja iz 1732. godine. Osobito je zanimljiva situacija označena na istočnim padinama Bilogore, sjeverno od Novigrada, gdje je označeno pet sela u nizu. Iako je Glavač ovdje očito imao površnu informaciju te nije naznačio da je riječ o vlaškim selima, s velikom sigurnošću možemo zaključiti da se radi o selima Srdinec, Plavšinec, Vlajislav, Borovljani i Glogovac, vlaškim selima poznatim iz pisanih izvora 17. i 18. stoljeća.

Zanimljivo je pogledati i Glavačeve bilješke uz pojedina naselja Varaždinskog generalata. Tako uz Rasinju i Glogovnicu stavlja opasku da su opustošeni 1522. godine (vastata 1522., vjerojatno treba stajati 1552.), Novigrad Podravski označava i njegovim starim imenom Komarnica (Camarca), a kod Virja stavlja bilješku da je 1633. godine *Schwartzenburg* ovdje »posjekao« (profligata) 5000 Turaka. Najzanimljivija bilješka koja nam potvrđuje dobru Glavačevu obavještenost, kao i prisne veze sa Zagrebačkim biskupijom, stoji uz Rovišće gdje piše da je ondje 1666. godine izbila vlaška pobuna koju je ugušio Johann Herberstein. Pobuna je počela već 1662./63. kao otpor unijačenju u trenutku postavljanja novog episkopa Gave Mijakića. Eskalirala je 1665./66. godine kada je vojvoda Osmokruović, veliki sudac križevačke kapetanije, podigao bunu koja se proširila cijelim Varaždinskim generalatom zbog kršenja odredaba statuta. Bila je to najveća krajiška buna 17. stoljeća nakon koje su vojne vlasti ukinule ustanovu velikih sudaca kapetanija i time bitno ograničile krajišku samoupravu. Godinu dana nakon bune Martin Borković postao je zagrebački biskup te je i sam sudjelovao u nastavku pregovora pa je Glavač sasvim sigurno imao informacije iz prve ruke.

S obzirom na vrijeme kada je karta nastala (1673.) sasvim je razumljivo da Glavač nije mogao prešutjeti nova vlaška naselja u području Varaždinskog generalata. Naime, sustavna kolonizacija i obnova naselja u području budućeg Varaždinskog generalata počela je upravo u razdoblju od 1671. do 1680., kada se u vizitacijama mogu naći podaci o novim naseljima te opaske o početku većeg povećanja broja stanovnika »magis et magis quotidie accrescit populus« (*Krivošić, 1983; 148*).

⁵ Deformacije u kartografskoj projekciji osobito su se odrazile na loše ucrtanu hidrografsku mrežu koja je pak uzrokovala pogrešna lociranja nekih naselja. Tako je selo Imbriovec (S. Emereg) smješteno južno od Glibokog potoka (Rasinje) umjesto sjeverno, selo Otok sjeverno od Bednje, a selo Đelekovec kod utoka Bednje u Dravu.

Radeći uz Borkovićevu potporu, Glavaču su svakako bili dostupni i podaci pohranjeni u crkvenim arhivima, poglavito kaptolskom i nadbiskupskom (tada biskupskom), kao i vojni podaci o stanju i obnovi naselja vojne granice. Da je Glavač među ostalim, koristio i te podatke, potvrđuje nam činjenica da je Glavač na svojoj karti kao vlaške naseobine poglavito označio upravo naselja koja se spominju u izvještajima između 1597. i 1642. godine.

Vlaška naselja Varaždinskog generalata u pisanim izvorima od 1597. do 1642. godine i na karti Stjepana Glavača iz 1673. godine (podcrtana su naselja koja je kao vlaška označio i Glavač na karti iz 1673.)

1597.*	1600.**	1610.***	1631.****	1642.*****	1673. (Glavač)*****
<u>S. Petar</u>	Rovišće	<u>Mučna</u>	<u>Bolfan</u>	<u>Jagnjedovac</u>	Bolč
Gradac	Ivanić	<u>M. i V. Poganac</u>	Cvetkovec (Cvetkov dol)		V. i M. Branijska
Dubrava		<u>Kukavica</u> (<u>Sokolovac</u>)	<u>Duga Reka</u>		Batinjani (Vojakovec)
Topolovac		Grdak	<u>Črnoglavac</u>		Sesvete
Crikvena		<u>Vladislav</u>	<u>Čukovec</u>		M. Črešnjevica
Sv. Ivan (Žabno)		<u>Glogov Zdenac</u> (<u>Glogovac</u>)	<u>Globočec</u>		
Glogovnica		Planka (Plavšinec)	<u>Ivanec Ludbr.</u>		
		<u>Zerdia (Srdinec)</u>	Lukovec		
		Sv. Ivan	<u>Martinić</u>		
		Plavnice	<u>Sv. Petar</u>		
		Kapela			
		<u>Gudovec</u>			

* Štajerski zemaljski arhiv, Militaria, 1597/I

** Lopašić (1887; 73)

*** (Adamček; 1980; 520)

**** HDA, Zaključci Hrvatskog sabora, sv. I (1631-1639), str. 6

***** Lopašić, II-247

***** Naselja koja je prvi put Glavač označio kao pretežito vlaška

KONFESIONALNA KARTA VARAŽDINSKOG GENERALATA IZ 1782.

Posve novo razdoblje etnokonfesionalnih odnosa počinje osobito nakon mira u Srijemskim Karlovcima i reorganizacije Varaždinskog generalata 1749. godine. Od tada gotovo sva naselja Varaždinskog generalata bilježe stalan porast stanovništva, što je rezultat prije svega mehaničkog kretanja stanovnika. Pri tome su najveće promjene nastale u području Đurđevačke pukovnije, a najmanje u ludbreškom dijelu Podravine.

Sva naselja Varaždinskog generalata, uključujući i ona novoosnovana, prikazuje konfesionalna karta Varaždinskog generalata iz 1782. godine koju je u mjerilu 1:200 000 godine 1782. izradio Augustin Mayerberg, poručnik Križevačke pukovnije. Karta nosi naslov »Mappa des Varas-diner generalats wie solches in Römisch-Katolische und nicht unirte Griechische Pfarrsprengel und

unter welche Bischöfliche diocesen untergetheilt ist».⁶ Karta nosi niz različitih obavijesti o etnokonfesionalnim odnosima na području varaždinske vojne granice.

Statistički podaci u tablicama uz rub karte pružaju nam uvid u broj stanovnika te njihov konfesionalni sastav na razini pukovnije i generalata. Ukupni broj stanovnika Križevačke pukovnije nešto je veći (56.930) od ukupnog broja Đurđevačke pukovnije (51.286). S obzirom na njihovu površinu, gustoća naseljenosti veća je u Križevačkoj pukovniji, gdje je živjelo 33,4 stanovnika na km², no u Đurđevačkoj gdje je živjelo 23,5 stanovnika na km².

U etnokonfesionalnom sastavu stanovnika već na prvi pogled možemo vidjeti da se situacija u Đurđevačkoj i Križevačkoj pukovniji bitno razlikuje. Posljedica je to veće izloženosti Đurđevačke pukovnije turskim napadima, kao i snažnijem pražnjenju, a zatim koloniziranju tog prostora. Izuzetak čini krajnji istočni dio Križevačke pukovnije koji je u tom smislu dijelio sudbinu Đurđevačke pukovnije.

Na području Generalata 1782. godine živjelo je 108.216 stanovnika, od toga 76.209 rimokatolika koji čine je 70,42% ukupnog stanovništva, 31.490 pravoslavaca koji čine 29,09% stanovnika te 517 grkokatolika koji čine 0,5% ukupnog stanovništva. Zanimljiv je i podatak o broju obitelji s obzirom na konfesionalni sastav. Uspoređujući broj stanovnika i broj obitelji dolazimo do podatka da prosječna obitelj u obje pukovnije kod rimokatolika ima osam članova, kod pravoslavnih deset, a grkokatolička obitelj u Križevačkoj pukovniji ima prosječno četiri, odnosno u Đurđevačkoj pukovniji samo tri člana. Zanimljiva je i opaska vezana uz grkokatolike gdje se navodi da se iskazano stanje odnosi na stanje 1780. godine, ali da se njihov broj stalno (dnevno - täglich!) povećava.

U Križevačkoj pukovniji bilo je 96 čisto rimokatoličkih naselja, 25 pravoslavnih te čak 65 miješanih. U Đurđevačkoj pukovniji bilo je 74 rimokatolička naselja, 75 pravoslavnih i 26 miješanih naselja. Dakle, pravoslavnog stanovništva je u Đurđevačkoj pukovniji više, a zone ispreplitanja su tu manje.

U prostornom rasporedu pravoslavnih župa možemo uočiti da se u velikoj mjeri radi o naseljima koja se spominju kao pravoslavna već u Glavačevo doba, što znači da su jednom formirana pravoslavna naselja uglavnom zadržavala dominaciju pravoslavnog stanovništva. U Đurđevačkoj pukovniji riječ je o područjima oko Lepavine i Mučne, zatim Bjelovaru te gotovo cijelom području istočno od Šandrovcu (župe M. Črešnjevnica, V. Peratovica, Grubišno Polje, Velika Pisanica, Severin Velika Barna, Grđevac, Perna...), a u Križevačkoj pukovniji u području Bolča, Vlaške Kapele, Rovišća, Gudovca, Narta, Lipovčana, Stupovače i Zdenaca. Grkokatolici zabilježeni su u četiri naselja: Bjelovaru, Cerni, Velikoj Pisanici i Botinovcu.

Nova pravoslavna naselja osnivana su u neposrednoj blizini pravoslavnih župa pa su pravoslavna središta formirana već u 17. stoljeću bile jezgre širenja pravoslavlja u susjedne zone. Novo veće žarište pravoslavlja zapaža se u području Bjelovara, novog sjedišta generalata. Druga Novoformirana pravoslavna zona zapaža se u području koje je u Glavačevo doba bilo još uglavnom pusto, a koje je kolonizirano tijekom 18. stoljeća. Riječ je o jugoistočnom dijelu generalata s centrima u Barni, Grubišnom Polju i Zdencima. I pravoslavna zona oko Bjelovara sada se proteže dalje prema jugu te pokazuje tendenciju spajanja s najjužnijim pravoslavnim zonama generalata. Najjače izraženu zonu ispreplitanja svakako čini središnji dio generalata sa sjedištem u Bjelovaru kao gospodarski i demografski jačoj privlačnoj zoni.

⁶ Kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, sign. B.IX.c1006

KARTA KOMARNIČKOG ARHIĐAKONATA IZ 1787. GODINE

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća, osim kartografskih izvora namijenjenih vojnim potrebama, susrećemo se s kartografskim izvorima crkvene provenijencije, bilo da su ih izradili crkvene osobe ili su izrađeni za potrebe i po narudžbi crkvenih tijela. Tako je nastao i svojevrsni nastavak Mayerbergove karte Varaždinskog generalata iz 1872. godine. To je karta Komarničkog arhiđakonata, nastala kao prilog kanonskoj vizitaciji. Izradio ju je Josip Antaver Štrigovljanin, kapelan u Velikom Bukovcu 1787. godine.⁷ Ova nam karta daje uvid u konfesionalni sastav naselja i organizacijsku strukturu katoličkih i pravoslavnih župa u području koprivničke i ludbreške Podravine te omogućava usporedbe etnokonfesionalne strukture Varaždinskog generalata sa sjevernim dijelom Križevačke županije.

Komarnički arhiđakonat 1787. godine sastojao se od devet župa: Imbriovec, Koprivnica, Ivanec, Kuzminec, Bukovec, Ludbreg, Sv. Đurđ, Martijanec i Jalžabet.

Osim rimokatoličkih župa i njihovih filijala, označena su i vlaška naselja (Pagus Schismmaticorum). To su Bolfan, Črnoglavac, Čukovec, Duga Reka i Ivanec na ludbreškom vlastelinstvu te Belanovo Selo, Ivančec, Prkos, Segovina, Vlaški Torčec na Rasinjskom vlastelinstvu. Na širem koprivničkom području to su Vlajslav, Plavštinac, Srdinac, Glogovec i Borovljani.

Usporedivši konfesionalnu situaciju sjeverne Podravine na Antaverovoj karti sa situacijom na Glavačevoj karti iz 1673. godine, možemo vidjeti da su gotovo sva naselja u kojima je tijekom 17. stoljeća dominiralo pravoslavno stanovništvo ostala dominantno pravoslavna. Izuzetak čine naselja Cvetkovec, Globočec, Sv. Petar i Martinec koja su, ostavši izvan Generalata, u 18. stoljeću ponovno naseljena katolicima. Tako su promjena granice Varaždinskog generalata i demilitarizacija naselja direktno utjecali na promjenu etnokonfesionalnog sastava njihova stanovništva.

ETNOKONFESIONALNI ODNOSI VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE NA SZEMANOVOJ KARTI ZAGREBAČKE BISKUPIJE IZ 1822. GODINE

Jedan od temeljnih kartografskih izvora za proučavanje etnokonfesionalnih odnosa na hrvatskom prostoru svakako je karta Zagrebačke biskupije koju je 1822. godine izradio Josip Szeman (1783. - 1844.), koji je od 1817. do 1844. godine bio glavni mjernik Zagrebačke županije. Karta je nastala po narudžbi zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca.⁸ Osim općegeografske podloge koju je preuzeo s karte ugarske Johanna Lipszskog, Szemanova karta njegov je izvorni rad. Sve podatke o granicama biskupije te župama dobivao je izravno s terena, osobno ili uz pomoć župnika.⁹ Dokumenti o kanonskim vizitacijama iz toga doba potvrđuju da su i župnici prikupljali kartografsku građu za Szemanovu kartu. Szemanova karta Zagrebačke biskupije nije samo najtočnija karta područja Središnje Hrvatske s početka 19. stoljeća, nego predstavlja neiscrpan izvor za proučavanje svih aspekata crkvene povijesti. Osim granica biskupije crkvenog teritorijalnog ustroja Zagrebačke biskupije, Szeman na svojoj karti razlikuje čak 32 vrste crkvenih

⁷ Rukopisni original karte čuva se u Kaptolskom arhivu, kanonske vizitacije Komarnice, prot. br. 99/XI,A 1787-1806. Karta nosi signaturnu oznaku A.V.3.

⁸ Opširnije o tome usp. Slukan, Altić Mirela (2006): Maksimilijan Vrhovac i hrvatska crkvena kartografija. Objavljeno u: Biskup Maksimilijan Vrhovac (1752. - 1827.) i njegovo djelo: zbornik referata sa Znanstvenog skupa »Biskup Maksimilijan u svome vremenu« (urednik dr. Alojz Jembrih), str. 127-142.

⁹ Po uzoru na Lipszskog, i Szeman je svojoj karti priložio abecedno kazalo župa i svih naselja u obliku knjige »Repertorium locorum objectorumq; in IX tabulis mappae totius Dioecesis Zagrebiensis« koja na 291 stranici sadrži sve toponime prikazane na karti.

objekata, razlikujući pri tome objekte različite vjeroispovijesti, crkveni teritorijalni ustroj (granice arhidakonata i dekanata te župe i njihove filijale) te, označavajući naselja s obzirom na dominantni konfesionalni sastav stanovništva i crkvene objekte u njima, kao čisto katolička sa ili bez župne ili filijalne crkve, čisto pravoslavna sa ili bez župne ili filijalne crkve, katolička sa župnom ili filijalnom pravoslavnom crkvom (usp. legendu Szemanove karte).

Iz statističke tablice uz rub karte doznajemo da je na području Đurđevačke pukovnije bilo 77 čisto katoličkih naselja, 47 miješanih i 49 čisto pravoslavnih. Na području Križevačke pukovnije iste je godine bilo 125 katoličkih, 50 miješanih i 12 pravoslavnih naselja. Općenito, zamjetan je trend smanjenja boje »čistih« i povećanje broja »miješanih« naselja. Širenje pravoslavnih župa zapaža se osobito u zoni koje je najkasnije naseljeno - u krajnjem jugoistočnom dijelu generalata te u njegovim jugozapadnim dijelovima. Općenito može se zapaziti tendencija širenja pravoslavljia s područja Bilogore prema nizinskim dijelovima generalata.

Na području Varaždinskog generalata i sjevernog dijela Koprivničke županije 1822. godine bile su 33 pravoslavne župe. Najveća koncentracija pravoslavnih župa uočava se u široj okolici Bjelovara, u istočnom dijelu generalata duž zapadnih obronaka Bilogore te u istočnoj zoni kalničkog pobrđa. U teritorijalnom ustroju pravoslavnih župa u odnosu na 1782. godinu uočava se porast broja župa prouzročen povećanjem broja stanovnika pravoslavnih naselja, što je rezultiralo prerastanjem pojedinih filijala u župe.

U statističkom smislu se Szeman pri izradi svoje karte služio podacima o župama koji su redovito objavljeni u kalendarima i šematizmima za svaku pojedinu godinu. Tako uz Szemanovu kartu postoje i statistički podaci po župama i filijalama (dakle po naseljima), i to za cijelo promatrano područje.¹⁰ Konfesionalna karta izrađena na temelju Szemanove karte i statističkih podataka pripadajućeg šematizma daje nam detaljniji uvid u etnokonfesionalne odnose promatranog područja. U odnosu na 18. stoljeće uočljiv je porast miješanih naselja, osobito pravoslavnih naselja s manjinskim udjelom rimokatolika. Tako se najkompaktnija pravoslavna zona istočnog i središnjeg dijela generalata pretvara u zonu miješanih naselja s i dalje dominantnom pravoslavnim udjelom. Najšire zone čisto rimokatoličkih naselja sačuvala su se u sjevernim dijelovima Križevačke županije te u južnim dijelovima generalata. Istodobno, između čisto pravoslavne i rimokatoličke zone, stvorio se širok pojas miješanih katoličkih naselja s manjinskim udjelom pravoslavnog stanovništva. U području Koprivnice, Križevaca, Koprivničkog Ivanca i Rasinje i Ludbrega javlja se i manjinski udio židovske zajednice koji se ovdje doselio razvoje trgovine i obrta u 18. stoljeću. Osim rimokatolika, pravoslavaca i židova, na području Virja i Pitomače nalazimo manjinsku zajednicu kalvina te luterana koji su 1822. godine zabilježeni samo na području Virja i Ludbrega. Grkokatolici su se u većem broju zadržali samo u Križevcima te u naseljima Povelici i Cepidlaku, a u nekadašnjim grkokatoličkim središtima Bjelovaru, Cerni, Velikoj Pisanici i Botinovcu gotovo su nestali. Općenito, može se zaključiti da je najveće konfesionalno ispreplitanje izraženo u zonama većih naselja koja su svojim središnjim funkcijama privlačila novo stanovništvo. Prelazak naselja iz čistog u miješano izraženo je kod pravoslavnih naselja, a manje kod rimokatoličkih, u prostornom smislu proces miješanja izraženiji je na području generalata nego u zoni Križevačke županije.

Na temelju prezentiranih kartografskih izvora jasno su uočljivi tokovi vlaške kolonizacije na prostoru Varaždinskog generalata i Križevačke županije. Mehaničko kretanje stanovništva tije-

¹⁰ Podaci su objavljeni u šematizmu zagrebačke biskupije iz 1822. godine. Tamo možemo naći podatke o konfesionalnom sastavu stanovništva svih katoličkih ili miješanih naselja na području generalata. Za čisto pravoslavna naselja u katoličkom šematizmu ne nalazimo podatak o apsolutnom broju stanovnika, nego samo na Szemanovoj karti oznaku da je riječ o čisto pravoslavnim naseljima.

kom 16., 17. i 18. stoljeća presudno su utjecali na formiranje etnokonfesionalnih odnosa na širem prostoru varaždinske vojne granice, kao i na susjednim područjima građanske Hrvatske. Dok su 16., 17. i već dio 18. stoljeća bila razdoblja stvaranja rimokatoličkih ili pravoslavnih naselja, kraj 18. i cijelo 19. stoljeće obilježeni su izrazitim interkulturalnim i etnokonfesionalnim prožimanjima. Na to ukazuje sve više miješanih naselja te sve šire geografske zone ispreplitanja konfesionalnih zajednica.

ŽUPE VARAŽDINSKOG GENERALATA I SJEVERNOG DIJELA KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE 1822. S OBZIROM NA ETNOKONFESIONALNI SASTAV

Naziv župe ili filijale	Rimo- katolici	Grko- katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Virje	3196	-	14	6	2-	-	3218
Drnje	1460	-	-	-	-	-	1460
Torčec	710	-	-	-	-	-	710
Botovo	429	-	-	-	-	-	429
Miholjanec	401	-	-	-	-	-	401
Hampovica	331	-	-	-	-	-	331
Zdelice D.	95	-	-	-	-	-	95
Jabučeta	986	-	-	-	-	-	986
Babotok	57	-	-	-	-	-	57
Rakitnica	64	-	-	-	-	-	64
Pitomača	1615	-	15	1	-	-	1631
Otrovanec	442	-	-	-	-	-	442
Kladare	303	-	-	-	-	-	303
V. Črešnjevica	140	-	425	-	-	-	565
Brestić	14	-	-	-	-	-	14
Đurđevac	3126	-	16	-	-	-	3142
Kalinovec	743	-	-	-	-	-	743
Šemovci	482	-	-	-	-	-	482
Čepelovec	454	-	-	-	-	-	454
Budrovec	471	-	-	-	-	-	471
Sveta Ana	135	-	-	-	-	-	135
Mičetinec	154	-	-	-	-	-	154
Kloštar	672	-	10	-	-	-	682
Odrljan	109	-	-	-	-	-	109
Sesvete	858	-	-	-	-	-	858
Prugovec	668	-	-	-	-	-	668
Dinjevec	280	-	34	-	-	-	314
Budančevica	195	-	-	-	-	-	195

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Novigrad Podravski	1994	-	2	-	-	-	1996
Delovi	119	-	108	-	-	-	227
Plavšinec	6	-	96	-	-	-	104
Ladislav	7	-	139	-	-	-	102
Molve	1399	-	3	-	-	-	1402
Peteranec	1918	-	-	-	-	-	1918
Hlebine	960	-	-	-	-	-	960
Sigetec	1162	-	-	-	-	-	1162
Mosti	204	-	4	-	-	-	208
Zdelice G.	168	-	-	-	-	-	168
Velika	185	-	-	-	-	-	185
Hudovljani	174	-	-	-	-	-	174
Sredice	25	-	-	-	-	-	25
Sred. Mosti	90	-	-	-	-	-	90
Gornji Mosti	162	-	-	-	-	-	162
Brod	564	-	-	-	5	-	564
Kozarovec	291	-	-	-	-	-	291
Grabrovnica	155	-	130	-	-	-	285
Su. Katalena	269	-	-	-	-	-	269
M. Črešnjevica	21	-	125	-	-	-	146
Koprivnica	2160	1	75	-	-	22	2258
Herešin	54	-	-	-	-	-	54
Borovljani	25	-	53	-	-	-	78
Glogovec	70	-	99	-	-	-	169
Bakovčica	85	-	40	-	-	-	125
Jagnjedovec	258	-	-	-	-	-	258
Reka	276	-	142	-	-	-	418
Novo Selo	34	-	187	-	-	-	221
Sokolovec	30	-	99	-	-	-	129
Ludbreg	730	1	2	2	1	14	750
Selnik	380	-	-	-	-	-	380
Kučan	92	-	-	-	-	-	92
Hrastovsko	450	-	-	-	-	-	450
Sigetec Lud.	255	-	-	-	1	-	256
Slokovec	200	-	-	-	-	-	200
Globočec Lud.	130	-	-	-	-	-	130
Čukovec	60	-	80	-	-	-	140

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Bolfan	18	-	63	-	-	-	81
Apatija	80	-	-	-	-	-	88
Torčec Lud.	40	-	73	-	-	-	113
Kuzminec	536	-	-	-	-	2	538
Antolovec	178	-	-	-	-	-	178
Gorica	196	-	-	-	-	-	196
Grbaševac	74	-	-	-	-	-	74
Koledinec	239	-	-	-	-	-	239
Kutinjak	472	-	-	-	-	-	472
Vojvodinec	49	-	-	-	-	-	49
M. Bukovec	642	-	-	-	-	-	642
Dubovica	363	-	-	-	-	-	363
Kapela	414	-	-	-	-	-	414
Novo Selo	286	-	-	-	-	-	286
Županec	189	-	-	-	-	-	189
V. Bukovec	813	-	-	-	-	-	813
Selnica	387	-	-	-	-	-	387
Petar Ludbr.	570	-	-	-	-	-	570
Martinić	104	-	-	-	-	-	104
Lunjkovec	154	-	-	-	-	-	154
Križanje	7	-	-	-	-	-	7
Đurđ	372	-	-	-	-	-	372
Luka	79	-	-	-	-	-	79
Komarnica	82	-	-	-	-	-	82
Hrženica	604	-	-	-	-	-	604
Priles	149	-	-	-	-	-	149
Obrankovec	58	-	-	-	-	-	58
Karlovec	339	-	-	-	-	-	339
Struga	324	-	-	-	-	-	324
Sesvete	338	-	-	-	-	-	338
Ivanec	589	-	-	-	-	12	601
Cenkovec	159	-	-	-	-	-	159
Goričko	144	-	-	-	-	-	144
Kunovec	470	-	-	-	-	-	470
Pustakovec	132	-	-	-	-	-	132
Botinovec	120	-	-	-	-	-	120
Imbriovec	448	-	-	-	-	-	448

Naziv župe ili filijale	Rimo- katolici	Grko- katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Zablatje	309	-	-	-	-	-	309
V. Otok	377	-	-	-	-	-	377
M. Otok	208	-	-	-	-	-	208
Bregi Kopr.	1138	-	-	-	-	-	1138
Đelekovec	1312	-	-	-	-	-	1312
Rasinja	542	-	-	-	-	5	547
Subotica	451	-	-	-	-	-	451
Cvetkovec	210	-	-	-	-	-	210
Bolfan V.	112	-	305	-	-	-	417
Bjelovar	1543	4	286	6	-	-	1839
Sredice	91	-	161	-	-	-	252
Gudovec	132	-	259	-	-	-	391
Korenovo	49	-	358	-	-	-	407
Ivanovčani	161	-	28	-	-	-	189
Hrgovljani	97	-	116	-	-	-	213
Ždralove	45	-	151	-	-	-	196
Prokljuvani	2	-	54	-	-	-	56
Klokočevac	42	-	109	-	-	-	141
D. Plavnice	24	-	174	-	-	-	198
Brezovec	4	-	126	-	-	-	130
Novoseljani	7	-	91	-	-	-	98
Nevinec	224	-	-	-	-	-	224
Međurača	458	-	-	-	-	-	458
Kozarevec	259	-	43	-	-	-	302
Dautan	337	-	10	-	-	-	347
Kokinec	102	-	140	-	-	-	242
Pavljani	43	-	161	-	-	-	204
Obrovica	37	-	74	-	-	-	111
V. Trojstvo	402	-	-	-	-	-	402
Maglenča	118	-	-	--	-	-	118
Dominikovica	96	-	-	-	-	-	96
Vrbica	114	-	-	-	-	-	114
M. Trojstvo	158	-	-	-	-	-	158
Kegljevac	52	-	-	-	-	-	52
Višnjevac	128	-	-	-	-	-	128
Martinec	187	-	-	-	-	-	187
Grginec	50	-	-	-	-	-	50

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Markovec	105	-	-	-	-	-	105
Šandrovec	379	-	-	-	-	-	379
Sir. Katalena	271	-	-	-	-	-	271
Jesenik	63	-	-	-	-	-	63
Pupelica	27	-	180	-	-	-	207
Lasovec	28	-	330	-	-	-	358
Kašljavac	16	-	115	-	-	-	131
Ravneš	3	-	220	-	-	-	223
Rača	86	-	39	-	-	-	125
Drljanovec	343	-	-	-	-	-	343
S. Kovačica	415	-	-	-	-	-	415
Orlovec	364	-	-	-	-	-	364
Šašovec	302	-	-	-	-	-	302
Bulinec	79	-	65	-	-	-	144
Bedenik	334	-	278	-	-	-	612
V. Pisanica	378	2	326	-	-	-	706
Crikvena	734	-	-	-	-	-	734
Kembelovec	118	-	-	-	-	-	118
Ladinec	127	-	-	-	-	-	127
Glog	149	-	-	-	-	-	149
Kuštani	76	-	-	-	-	-	76
G. Markovec	126	-	-	-	-	-	126
Hrsovo	53	-	-	-	-	-	53
Bolč	126	-	-	-	-	-	126
Majur	53	-	94	-	-	-	147
Mački	221	-	-	-	-	-	221
Brezine	316	-	-	-	-	-	316
Prašćevec	261	-	-	-	-	-	261
Farkaševac	237	-	-	-	-	-	237
Kabal	58	-	55	-	-	-	113
D. Markovec	11	-	208	-	-	-	219
Zvonik	25	-	180	-	-	-	205
Sv. Petar Čvrstec	933	-	-	-	-	-	933
Raščani	199	-	-	-	-	-	199
Ruševac	203	-	-	-	-	-	203
Većeslavec	251	-	-	-	-	-	251
Povelić	119	79	-	-	-	-	198

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Cepidlak	189	93	-	-	-	-	282
Osudevo	83	-	-	-	-	-	83
Topolovec Zrin.	798	-	-	-	-	-	798
Tvrda Rijeka	26	-	35	-	-	-	61
Jakopovci	320	-	-	-	-	-	320
Križ	220	-	-	-	-	-	220
Domankuš	189	-	50	-	-	-	239
Ladislav	220	-	-	-	-	-	220
Trnovec	90	-	-	-	-	-	90
Srijem	148	-	20	-	-	-	168
Milićani	78	-	10	-	-	-	88
M. Mučna	85	-	-	-	-	-	85
Maslarec	260	-	150	-	-	-	410
Peščenik	150	-	-	-	-	-	150
Paunovac	2	-	-	-	-	-	2
Kapela	166	-	-	-	-	-	166
Skucani	28	1	67	-	-	-	96
Starčevljani	76	-	20	-	-	-	96
Lipovo Brdo	133	-	-	-	-	-	133
Botinec	97	-	-	-	-	-	97
Diklenica	42	-	41	-	-	-	83
N. Diklenica	136	-	-	-	-	-	136
Pavlin Koštar	101	-	76	-	-	-	177
Stanići	39	-	53	-	-	-	92
Kobasičari	99	-	100	-	-	-	199
Čurilovec	117	-	20	-	-	-	137
Plavnice	241	-	-	-	-	-	241
Prekobrdo	76	-	-	-	-	-	76
Đurđić	277	-	-	-	-	-	277
Lemeš	122	-	-	-	-	-	122
Čubinec	234	-	-	-	-	-	234
Bukovje	126	-	4	-	-	-	130
Gračina	115	-	-	-	-	-	115
Poljana	207	-	-	-	-	-	207
Trema	764	-	-	-	-	-	764
Sv. Ivan Žabno	234	-	164	-	-	-	398
Predavec	161	-	-	-	-	-	161

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Brezovljani	192	-	90	-	-	-	282
Haganj	343	-	78	-	-	-	421
Žavnica	181	-	26	-	-	-	207
Ciglena	478	-	-	-	-	-	478
Tomaš	266	-	12	-	-	-	278
Prespa	142	-	80	-	-	-	122
Patkovec	105	-	60	-	-	-	165
Severin	182	-	198	-	-	-	380
Orovec	88	-	150	-	-	-	238
M. Ciglena	41	-	-	-	-	-	41
Rovišće	386	3	-	-	-	-	389
Kovačevac	133	-	-	-	-	-	133
Kraljevac	99	-	-	-	-	-	99
Draganić	19	-	-	-	-	-	19
Podgorci	49	-	-	-	-	-	49
Predavac	353	-	2017	-	-	-	2369
Žabljak	52	-	-	-	-	-	52
Rajić	51	-	-	-	-	-	51
Prgomelje	44	-	-	-	-	-	44
Breza	13	-	-	-	-	-	13
Tuk	19	-	-	-	-	-	19
Debalj	93	-	-	-	-	-	93
Oslovica(Carovdar)	325	-	5	-	-	-	325
M. Carovdar	43	-	1	-	-	-	43
Batinjani (Vojakovec)	11	-	504	-	-	-	515
Koštar	57	-	177	-	-	-	234
Botinovec	9	-	92	-	-	-	101
S. Bošnjani	96	-	-	-	-	-	96
N. Bošnjani	168	-	-	-	-	-	168
Lepavina	12	-	51	-	-	-	63
V. Grđevac	419	-	280	-	-	-	699
G. Kovačica	156	-	300	-	-	-	456
M. Pisanica	86	-	120	-	-	-	206
Jasenovača	54	-	80	-	-	-	134
Pavlovec	280	-	200	-	-	-	480
D. Kovačica	109	-	300	-	-	-	409
Križevci	2789	68	18	1	-	8	2884

Naziv župe ili filijale	Rimo- katolici	Grko- katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Potočec	228	-	-	-	-	-	228
Šerbakovec	123	-	-	-	-	-	123
Prikraj	135	-	-	-	-	-	135
Majurec	107	-	-	-	-	-	107
Brkovčina	103	-	-	-	-	-	103
Brdovec	390	-	-	-	-	-	390
Dijankovec	235	-	-	-	-	-	235
Podgajec	360	-	-	-	-	-	360
Gorica	116	-	-	-	-	-	116
Karane	80	-	-	-	-	-	80
Glogovnica	407	-	-	-	-	-	407
Sv. Helena	349	-	-	-	-	-	349
Ivanec	144	-	56	-	-	-	200
Apatovec	585	-	-	-	-	-	585
Marinovec	237	-	-	-	-	-	237
Osijek Vojak.	79	-	-	-	-	-	79
Žibrinovec	143	-	-	-	-	-	143
Kloštar	278	-	-	-	-	-	278
Vinari	153	-	-	-	-	-	153
G. Obreška	99	-	-	-	-	-	99
D. Obreška	141	-	-	-	-	-	141
Lipovac	145	-	-	-	-	-	145
Šćapovec	64	-	-	-	-	-	64
Caginec	267	-	-	-	-	-	267
Prkos	50	-	-	-	-	-	50
Derežani	34	-	-	-	-	-	34
Graberje	23	-	-	-	-	-	23
Sobočani	116	-	-	-	-	-	116
Čemernica	198	-	-	-	-	-	198
Bešlinec	108	-	-	-	-	-	108
Marča	67	-	-	-	-	-	67
Krišci	88	-	-	-	-	-	88
Predavec	147	-	-	-	-	-	147
Križ	355	-	111	-	-	-	466
Novooselac	319	-	-	-	-	-	319
Obedišće	296	-	-	-	-	-	296
Okrešinec	472	-	-	-	-	-	472

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Vežišće	377	-	-	-	-	-	377
Hrastilnica	337	-	-	-	-	-	337
Johovec	192	-	-	-	-	-	192
Širinec	190	-	-	-	-	-	190
Deanovec	98	-	-	-	-	-	98
Bunjani	156	-	-	-	-	-	156
Šušnjari	257	-	-	-	-	-	257
Prnjarovec	143	-	-	-	-	-	143
Konščani	297	-	-	-	-	-	297
Čazma	410	-	-	-	-	-	410
Dereza	84	-	-	-	-	-	84
Cerina	140	-	-	-	-	-	140
Vrlci	65	-	-	-	-	-	65
Bosiljevo	91	-	-	-	-	-	91
Prokljuvani	91	-	-	-	-	-	91
Lipovčani	21	-	-	-	-	-	21
Palančani	161	-	-	-	-	-	161
Dabci	105	-	-	-	-	-	105
Sovari	77	-	-	-	-	-	77
Šumečani	143	-	-	-	-	-	143
Suhaja	147	-	-	-	-	-	147
Grabovnica	91	-	-	-	-	-	91
Milaševci	84	-	-	-	-	-	84
Dubrava	478	-	-	-	-	6	484
Bađinec	107	-	-	-	-	-	107
Brezje	126	-	-	-	-	-	126
Dragičevci	29	-	45	-	-	-	74
Graberec	67	-	-	-	-	-	67
Habjanovac	77	-	87	-	-	-	164
Kapela	28	-	215	-	-	-	243
Kostanj	121	-	-	-	-	-	121
Ladina	71	-	-	-	-	-	71
Lipovčani	79	-	86	-	-	-	165
Marinkovac	35	-	249	-	-	-	284
Markovec	116	-	-	-	-	-	116
Mostari	176	-	-	-	-	-	176
Novaki	108	-	-	-	-	-	108

Naziv župe ili filijale	Rimo- katolici	Grko- katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Paruževac	193	-	-	-	-	-	193
Prnjarovac	129	-	-	-	-	-	129
Podlužan	110	-	-	-	-	-	110
Radulec	86	-	-	-	-	-	86
Svinjarec	64	-	-	-	-	-	64
Vukšinec	116	-	-	-	-	-	116
Zetkan	69	-	-	-	-	-	69
Zvekovac	150	-	-	-	-	-	150
Gradec	319	-	-	-	-	-	319
Pavlovec	466	-	-	-	-	-	466
Brezovec	234	-	-	-	-	-	234
Jaleš	184	-	-	-	-	-	184
Repinec	116	-	-	-	-	-	116
Fistinec	124	-	-	-	-	-	124
Tučenik	249	-	-	-	-	-	249
Lubena	72	-	-	-	-	-	72
Cugovac	272	-	-	-	-	-	272
Zabrđe	207	-	-	-	-	-	207
Grabrić	66	-	-	-	-	-	66
Fuka	67	-	-	-	-	-	67
Štefanje	308	-	-	-	-	-	308
S. Štefanje	392	-	-	-	-	-	392
Daskatica	163	-	-	-	-	-	163
Šušnjari	332	-	-	-	-	-	332
Laminec	298	-	61	-	-	-	359
Blatnica	141	-	54	-	-	-	195
Narta	33	-	443	-	-	-	476
Samarica	504	-	-	-	-	-	504
Petrička	477	-	-	-	-	-	477
Šimljana	263	-	-	-	-	-	263
Šimljanik	153	-	-	-	-	-	153
Garešnica	208	-	-	-	-	-	208
Oštri Zid	91	-	51	-	-	-	142
Podgarić	6	-	112	-	-	-	118
Ivanska	561	-	-	-	-	-	561
Križić	226	-	-	-	-	-	226
Đurđić	369	-	-	-	-	-	369

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Rastovac	85	-	51	-	-	-	136
Utsikani	46	-	127	-	-	-	173
Narta	93	-	192	-	-	-	285
Sredska	43	-	99	-	-	-	142
Berek	219	-	-	-	-	-	219
Babinac	133	-	-	-	-	-	133
Vrtlinska	286	-	-	-	-	-	286
Pobjenik	627	-	-	-	-	-	627
Rečica	275	-	-	-	-	-	275
Draganec	71	-	-	-	-	-	71
S. Draganec	165	-	-	-	-	-	165
Bojana	320	-	-	-	-	-	320
Vagovina	296	-	-	-	-	-	296
Komučevci	239	-	-	-	-	-	239
Siščani	455	-	-	-	-	-	455
Zdenčec	117	-	-	-	-	-	117
Ivanić	479	-	70	-	-	-	549
G. Šarampov	246	-	-	-	-	-	246
D. Šarampov	529	-	-	-	-	-	529
Lonja	168	-	-	-	-	-	168
Mikloš	199	-	-	-	-	-	199
D. Mikloš	228	-	-	-	-	-	228
Vučani	86	-	-	-	-	-	86
Martinac	264	-	-	-	-	-	264
Garešnica	725	-	-	-	1	-	726
Kapelica	429	-	2	-	-	-	431
Ciglenica	253	-	-	-	-	-	253
Dišnik	19	-	315	-	-	-	334
Trnovitica	701	-	-	-	-	-	701
Kostanjevec	223	-	-	-	-	-	223
Mlinska	69	-	-	-	-	-	69
Hercegovac	817	-	4	-	-	-	821
V. Zdenci	142	-	524	-	-	-	666
Grubišno P.	223	-	520	-	-	-	743
M. Zdenci	68	-	211	-	-	-	279
Grbavac	74	-	172	-	-	-	246
V. Barna	118	-	608	-	-	-	726

Naziv župe ili filijale	Rimo-katolici	Grko-katolici	Neujedinjeni (Pravoslavci)	Luterani	Kalvini	Židovi	Ukupno stanovnika
Topolovica	29	-	155	-	-	-	184
V. Peratovica	10	-	214	-	-	-	224
Turčević Polje	5	-	394	-	-	-	399
Jasenovača	8	-	369	-	-	-	377
Rašenica	10	-	253	-	-	-	263
M. Grđevac	5	-	271	-	-	-	276
Orlovec	28	-	156	-	-	-	184
Ladislav	595	-	-	-	-	-	595
Dražica	417	-	-	-	-	-	417
Trnava	538	-	-	-	-	-	538
Stara Ploščica	312	-	1	-	-	-	313
N. Plaščica	423	-	-	-	-	-	423
Ruškovac	291	-	-	-	-	-	291
Šimljanica	152	-	-	-	-	-	152
Kaniška Iva	704	-	5	-	-	-	709
Vukovje	127	-	815	-	-	-	942
Bršljanica	4	-	725	-	-	-	729
Stupovača	4	-	702	-	-	-	706
Tomašica	702	-	-	-	-	-	702

Čisto pravoslavna naselja

Bedenička, Belanovo Selo, Buzdanovac, Cremušna, Čajire, Črnoglavec, Čadavac, Dapčevica, Dridnovac, Duga Reka, Đurđec, Gakovo, Galovac, Grdak, Ivančani, Ivančec, Javorovac, Kakinec, Kolarevo Selo, Koprivnička Reka, Koritna, Krivaja, Kupinovec, Kutinica, Lipovčani, Lončarica, M. Barna, M. Brajinska, M. Grabičani, M. Peratovica, M. Poganac, N. Marinkovec, N. Pavljani, Novoseljani, Popovac, Potok, Prkos, Prnjavor Lep., Prokop, Radeljevo Selo, Rasinica, Remetinec, Ribnjačka, Ribnjak, S. Glog, Segovina, Sesevete, Stančić, Šibenik, Trojeglava, V. Brajinska, V. Grabičani, V. Mučna, Zrinska

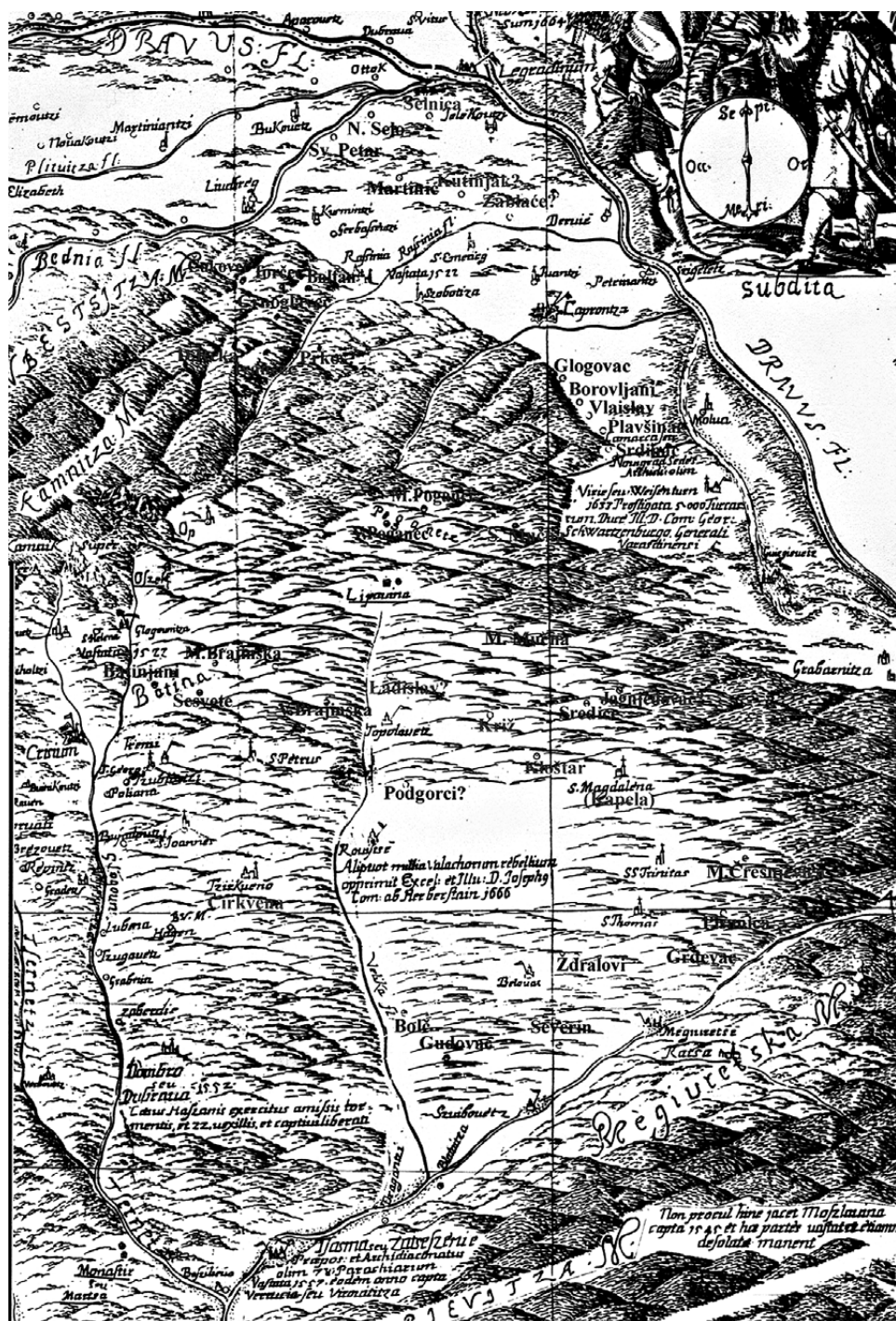
Izvor: Szemanova karta Zagrebačke biskupije iz 1822.

Šematizam Zagrebačke biskupije iz 1822.

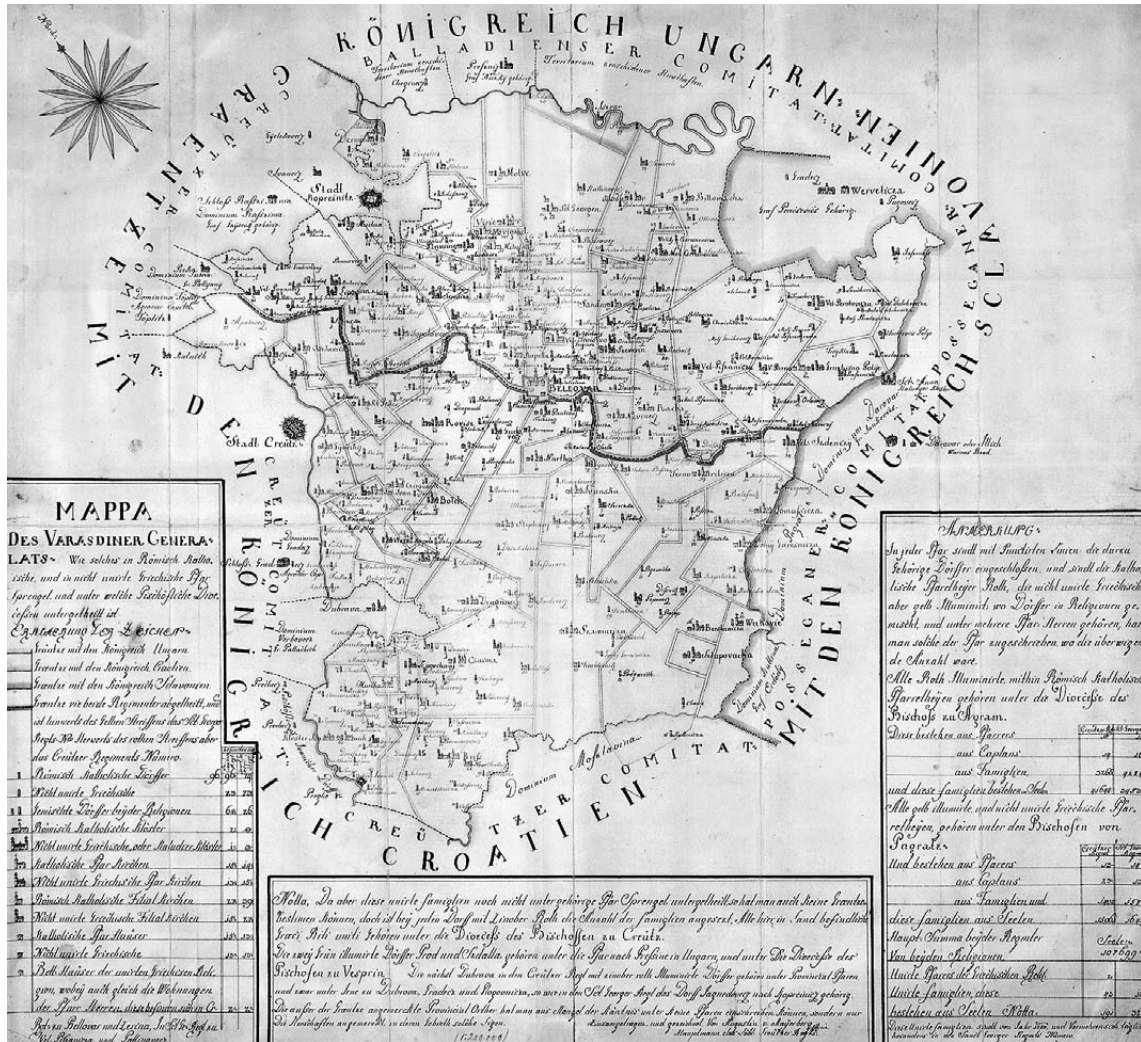
CARTOGRAPHIC SOURCES FOR THE HISTORY OF ETHNOCONFESSIONAL RELATIONS ON THE TERRITORY OF THE VARAŽDIN GENERALATE AND A PART OF THE KRIŽEVCI COUNTY

Regional expertise is indispensable for the comprehension of the historical processes. Old cartographic sources as a »historical portrait« of the region are extremely important in this respect. Mechanical movement of the residents on the territory of the Varaždin Generalate and the Križevci County can be traced in cartographic sources from the 17th century on. Their analysis gives us an insight into the regional dimension of the Vlach colonisation, territorial organisation of the religious life as well as the very ethnoconfessional structure of the settlement. In order to

elucidate historical and geographical processes which laid down the ethnoconfessional structure of the observed region, the author has herself drawn up several thematic maps based on data from written and cartographic sources. The presented cartographic sources clearly document not only the whole complexity of demographic relations, but also the pronounced ethnoconfessional permeation and intercultural disposition on the territory of the Varaždin military frontier.

Dio Glavačeve karte Hrvatske iz 1673. s identificiranim vlaškim naseljima na području Varaždinskog generalata

Etnokonfesionalna
karta Varaždinskog
generalata iz 1782.
godine

Karta Komarničkog
arhiđakonata
Josipa Antavera iz
1787. godine

Konfesionalni sastav Varaždinskog generalata i
dijela Križevačke županije 1822. godine

LITERATURA

- Adamček, Josip (1980): Agrarni odnosi u hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Brdarić, Franjo (1937): Arhidakonat Komarnički 1334-1934, Podravski zbornik, br. 19-20, Koprivnica, 1994, str. 83-107
- Grujić Radoslav (1996): Pakračka eparhija. istorijsko-statistički pregled. Novi Sad.
- Kancijan, Antun (1973): Ludbreška Podravina na rukopisnoj karti Josipa Antavera Štrigovljana iz 1790. godine, Geografski glasnik, Zagreb, 1973, str. 162-182
- Kaser, Karl, (1997): Slobodan seljak i vojnik, I, II, Zagreb, Naprijed.
- Krivošić, Stjepan (1983): Stanovništvo Podravine 1659. - 1859. godine. Podravski zbornik, Koprivnica, str. 147-164

- Krivošić, Stjepan (1986, 1987): Virje (iz demografske povijesti Đurđevačke krajiške regimente), I-II, Podravski zbornik, 12-13, Koprivnica, str. 115-135, 77-103
- Lopašić, Radoslav (1887): Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskog zemaljskog arhiva u Gradcu, Starine br. 19, Zagreb, str. i:80
- Padejski, P. (1888): Srpske naseobine u Štajerskoj i varaždinskom pograničnom generalatu, edicija Stražilovo, sv. IV, Novi Sad 1888.
- Slukan, Altić Mirela (2001): Kartografski izvori kaptolskog i Nadbiskupskog arhiva, Tkalčić, godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, broj, 5, Zagreb, 2001, str. 509-653
- Slukan, Altić Mirela (2006): Maksimilijan Vrhovac i hrvatska crkvena kartografija. Objavljeno u: Biskup Maksimilijan Vrhovac (1752. - 1827.) i njegovo djelo: zbornik referata sa Znanstvenog skupa »Biskup Maksimilijan u svome vremenu« (urednik dr. Alojz Jembrih), str. 127-142.

CESTA KRALJA KOLOMANA

KING KOLOMAN'S ROAD

Ranko Pavleš

Podravka d.d.

Ante Starčevića 32

HR - 48000 Koprivnica

ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 17. 11. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 2. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 625.7(497.5)(091)"10/11"

SAŽETAK

Rad polazi od teze da je »cesta kralja Kolomana« na jedan način predstavljena u djelima povjesničara, a drugačije se javlja u srednjovjekovnim dokumentima te se izjednačava s nekim vrstama cesta, za što nema potpore u izvorima. U prvom se dijelu iznose primjeri kako je historiografija opisivala »cestu kralja Kolomana« i nastoji se utvrditi odakle potječe pogrešan prikaz ove ceste na osnovnom pravcu Vaška - Varaždin - Zagreb. U drugom dijelu navode se sva mjesta gdje se ova cesta spominje u dokumentima i nastoji se utvrditi na kojim se pravcima pružala. Treći se dio bavi cestama s kojima se izjednačava »cesta kralja Kolomana« (»vojna cesta«, »cesta na nasipu«, »velika cesta« i dr.) te se nastoji utvrditi je li opravdano njihovo povezivanje s ovom cestom.

Ključne riječi: via Kolomani regis, vojna cesta, velika cesta, cesta na nasipu, srednji vijek

Key words: via Kolomani regis, military road, big road, bulwark road, Middle Ages

UVOD

Istražujući topografiju srednjovjekovne križevačke županije, upalo mi je u oči postojanje ceste zvane »cesta kralja Kolomana« (uz druge ceste s imenima tipičnim za srednji vijek) pa sam u literaturi potražio gdje se o njoj i na koji način piše. Uočio sam da se podaci iz izvora ne slažu s onim što pišu i crtaju povjesničari te sam odlučio dublje proučiti problem.

CESTA KRALJA KOLOMANA U HISTORIOGRAFIJI

Najstariji spomen ove ceste kod nekog od autora koji su mi dostupni našao sam u bilješkama kojima je Mirko Androić 1978. godine popratio knjigu Leandera Brozovića »Građa za povijest Koprivnice«.¹ On piše da je »jedan krak Kolomanova puta dio poznate »via magna« ili »via exercitus« ili »via exercitulis«, dakle velika ili vojna cesta kralja Kolomana (1095. - 1116.). To je dio te Kolomanove vojne ceste kojom je on došao do Gvozda ...to je cesta Kolomanova pohađa sve do Jadranskog mora«. Dalje autor opisuje trasu ove ceste. Ona polazi od Szekesfehérvára (Stolni Biograd) u Mađarskoj i ide na Szeged, odakle na Dravu kod Vaške gdje prelazi ovu rije-

¹ Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica, 1978. godine, bilješka 11., str. 161.

ku i ulazi u Hrvatsku. Cesta dalje ide preko Virovitice Podravinom sve do Varaždina, a iz Varaždina na Varaždinske Toplice te Zagorjem do Zagreba. Druga cesta je od Varaždinskih Toplica išla preko Kalnika na Križevce, odakle se jedan krak odvajao prema Koprivnici nakon koje je prelazio Dravu kod Zakanya, a drugi išao prema Zagrebu gdje se spajao s prije opisanom podravsko-zagorskim cestom.

Hrvoje Petrić² piše da je ranosrednjovjekovna cesta kralja Kolomana koju izvori nazivaju »magna via«, »otteveny«, »hadut«, »via exercitus« i »via exercitialis« išla istom trasom koju navodi i Mirko Androić. Oba autora se pozivaju na Ferdu Šišića i njegov »Priručnik izvora hrvatske historije«,³ ali iako on opisuje istu trasu ceste u kontekstu Kolomanova osvajačkog pohoda na Hrvatsku i navodi sva imena cesta kao i oni, ipak je ne povezuje s cestom koja se u dokumentima izričito zove »cesta kralja Kolomana«. Na karti podravske srednjovjekovne ceste Hrvoje Petrić⁴ crta put kralja Kolomana na dva pravca: Zakany - Koprivnica - »Zredahel« i Ludbreg - Koprivnica - »Grabounok«. Kasnije isti autor piše da su »Križevci preko Rovišća cestom kralja Kolomana bili povezani s Koprivnicom«,⁵ odnosno da je »put kralja Kolomana vodio preko Rovišća iz kojeg se nastavljao vjerojatno prema Čazmi i Sisku, odnosno prema Križevcima i Zagrebu«. U svom drugom radu Hrvoje Petrić⁷ piše da je »čuvena cesta kralja Kolomana bila važna veza između središnje Ugarske i Jadrana« te da »nije imala samo vojnički karakter već je u dužem razdoblju glavno obilježje ove komunikacije bila trgovačka razmjena između panonsko-podravskog, moslavačkog te dinarskog i dalmatinskog prostora«. U svojoj najnovijoj knjizi o koprivničkoj prošlosti⁸ isti autor prikazuje »Kolomanovu cestu« na crti Stolni Biograd - Zakany - Koprivnica - Rovišće - Čazma, što je preuzeo od Dragutina Feletara.⁹

Nada Klaić¹⁰ piše da se vojnička cesta ponekad naziva i »via Colomani regis« (a u bilješci je izjednačava i s »via magna« i »via fundata, levata« i »otteveny«), a ide od Koprivnice na Križevce, Zagreb i Topusko. Na drugom mjestu¹¹ autorica spominje Kolomanovu cestu kod Ravena južno od Križevaca i piše da se naziva i »velika cesta« te da ju je herceg i kralj Koloman dao urediti. Ponavlja i prije iznesenu tvrdnju da je ova cesta povezivala Koprivnicu preko Križevaca sa Zagrebom te dodaje da je i tisućljećima spajala Panoniju s Jadranom.

Marija Planić-Lončarić¹² piše da se Koprivnica u srednjem vijeku izgrađuje u blizini križanja Kolomanove ceste. Na karti u istom radu nacrtan je pravac ceste prema Jadranu¹³ (isti pravac kao i kod Mirka Androića, ali s varijacijom da je Varaždin spojen sa Zagrebom preko Krapine). No sumnje da je autorica na karti prikazala Kolomanovu cestu koju prije spominje. Borislav Grgin¹⁴ piše da je vojnička cesta ponekad nazivana »via Colomani regis« te da je išla od Koprivnice

² Hrvoje Petrić, Srednjovjekovni putovi u Podravini, Podravski zbornik, br. 18., Koprivnica, 1992. godine, str. 41

³ Ferdo Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, dio I., Zagreb, 1914. godine, str. 394. - 396.

⁴ H. Petrić, Srednjovjekovni..., str. 44.

⁵ Hrvoje Petrić, Prilog poznavanju srednjovjekovnih putova u središnjoj Hrvatskoj, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 26., Zagreb, 1993. godine, str. 22.

⁶ H. Petrić, Prilog..., str. 23.

⁷ Hrvoje Petrić, Kamengrad u legendi i stvarnosti, monografija Koprivnica, Koprivnica, 1995. godine, str. 56.

⁸ Hrvoje Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću, Samobor, 2005. godine, str. 21.

⁹ Dragutin Feletar, Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjeg i početkom novog vijeka, Podravina, br. 3., Koprivnica, 2003. godine, str. 175.

¹⁰ Nada Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb, 1976. godine, str. 262.

¹¹ Nada Klaić, Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica, 1987. godine, str. 40.

¹² Marija Planić - Lončarić, Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, br. 8., Zagreb, 1984. godine, str. 8.

¹³ M. Planić - Lončarić, Organizacija..., str. 11.

¹⁴ Borislav Grgin, Županije u razvijenom srednjem vijeku, u: Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, 1996. godine, str. 25.

preko Rovišća i Križevaca do Zagreba te dalje do Topuskog. Vladimir Bedenko¹⁵ cestu kralja Kolomana spomenutu kod Ravena izjednačava s cestom Križevci - Zagreb.

Jedan od najnovijih radova u kojima je prikazana »Kolomanova cesta« je »Hrvatski povijesni atlas«.¹⁶ Tu je cesta prikazana trasom Pečuh - Virovitica - Varaždin - Krapina - Zagreb, a Zagreb je spojen s Koprivnicom i preko Križevaca.

Baveći se pitanjem »Kolomanove ceste« naišao sam na dva naslova koja su mnogo obećavala. To su knjiga »Put, putnici, putovanja« Lovorke Čoralić¹⁷ i članak Silvije Pisk »Kolomanov put u Moslavini«,¹⁸ ali oba rada spominju ovu cestu samo usput.

Osnovni pravac koji se u navedenim radovima opisuje kao »Kolomanova cesta« je Vaška - Varaždin - Zagreb sa spojem Koprivnice i Zagreba preko Križevaca, a može se prepoznati u nekim radovima kada se i ne naziva ovim imenom. Tako ga Vjekoslav Klaić¹⁹ naziva »magna via« (dodaje cestu od Varaždina za slovenske zemlje). Ferdo Šišić,²⁰ kojega sam već spomenuo, crta ovu cestu na sličan način. Opisuje je uglavnom kao i spomenuti autori, a u legendi uz kartu u »Priručniku izvora hrvatske historije« naziva je »vojni drum od Vaške do Spljeta i Senja«. Sličnu kartu je nacrtao i Jaroslav Šidak.²¹ U povijesnim atlasima koje sam konzultirao također je nekoliko puta ucrtana ova cesta,²² a ponavlja se i u školskim udžbenicima iz povijesti.

Ono što mi je bilo neobično s ovako prikazanom cestom bio je prvo njezin tok. Mislim da nitko ne bi išao iz Stolnog Biograda (pa ni iz Pečuha) u Zagreb preko Vaške, Virovitice i Varaždina. Nacrtani pravci su zapravo bili dijelovi drugih cesta i teško ih se moglo svesti pod jedno ime. Tako je cesta Varaždin - Virovitica bila dio pravca koji je povezivao Sloveniju s istočnom Slavonijom, preko Krapine su bili povezani Ptuj i Zagreb, a preko Koprivnice zapadna Mađarska i Zagreb. Upada u oči i to što je na većini prikaza cijeli središnji i istočni dio stare križevačke županije ostao bez važnijih cesta, a morao ih je imati. Treća neobična činjenica je da na većini mjesta gdje je cesta bila ucrtana nema spomena »ceste kralja Kolomana« u izvorima (npr. duž cijele Podravine), a tamo gdje ceste nije bilo na kartama nalazio sam da se navodi u dokumentima (npr. kod Pakraca). Sve ukazuje na to da je netko proglasio spomenuti pravac »cestom kralja Kolomana«, a ostali autori su to prihvatili bez provjeravanja.

»CESTA KRALJA KOLOMANA« U IZVORIMA

U dokumentima koje sam proučio »cesta kralja Kolomana« navodi se u opisima međa na pet mjesta u rasponu od 1200. do 1351. godine, ali najviše oko sredine XIII. stoljeća. Spominje se južno od Koprivnice kod Jagnjedovca, pokraj sela Raven južno od Križevaca, uz rijeku Česmu, na gornjem toku iste rijeke kod današnjeg sela Velika Peratovica i pokraj Pakraca. Svako od ovih mjesta nastojao sam proučiti, ali je za točniju topografsku analizu potrebno istražiti i širi kraj oko

¹⁵ Vladimir Bedenko, Križevci, razvoj grada, Križevci, 1975. godine, str. 4.

¹⁶ Hrvatski povijesni atlas. (Priredili Krešimir Regan i Tomislav Kaniški), Zagreb, 2003. godine, str. 158, karta 105.

¹⁷ Lovorka Čoralić, Put, putnici, putovanja - Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama, Zagreb, 1997. godine.

¹⁸ Silvija Pisk, Kolomanov put u Moslavini, Historijski zbornik, 58., Zagreb, 2005. godine, str. 29. - 37.

¹⁹ Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, sv. III., Zagreb, 1972. godine, str. 42., djelo je pisano 1899. - 1911. godine.

²⁰ Ferdo Šišić, Priručnik..., str. 395.

Ferdo Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925. godine, str. 622.

²¹ Jaroslav Šidak, u: Historija naroda Jugoslavije, sv. 1., Zagreb, 1953. godine, karta XXI.

²² Historijski atlas, (uredila Nada Klaić), Zagreb, 1954. godine, str. 14., 33. i 40.

Povijesni atlas, (uredio Zvonimir Dugački), Zagreb, 1973. godine, str. 13. i 19.

Timesov povijesni atlas, Ljubljana - Zagreb, 1988. godine, str. 303.

njih u srednjem vijeku. Zanimljivo je da se »cesta kralja Kolomana« ne spominje ni u Mađarskoj ni prema jugu u Hrvatskoj, nego samo na području kasnosrednjovjekovne križevačke županije.

Kraj Jagnjedovca - Ovdje se »cesta kralja Kolomana« spominje tri puta: 1255., 1270. i 1351. godine. U prvom dokumentu²³ »magna via Colomani regis« je na međi imanja nekog »Scenthe« koji uz još tri druga posjednika spada pod utvrdu Rovišće. U blizini je međaš Tiburcije i toponim »Maranth«. Malo dalje je potok Velika. Godine 1270.²⁴ na međi vilikata »Machich« »via que vocatur via Colomani« ponovno se nalazi uz Tiburcijev posjed. Iz ovog se opisa vidi da se cesta nalazi sjeverno od potoka Velike. U trećem opisu međa napravljenom 1351. godine²⁵ ima više podataka o »Kolomanovoj cesti«. Tada je ona opisana kao »via dicta Colomani regis que vadit inter villas Jagnedouch et Rouische«. Ovo bi bio dragocjen podatak da se ista cesta ne spaja s drugom koja vodi »de villa Reuche versus Kaproncham«. Rovišće je u srednjovjekovnim dokumentima više puta zapisivano kao »Reuche« tako da bi »Reuche« i »Rouische« iz ove isprave bila dva oblika pisanja istog toponima. Ali čini se besmislenim da se govori o dvije ceste, jednoj koja ide od Koprivnice u Rovišće i drugoj iz Jagnjedovca u Rovišće jer se ta tri naselja nalaze na istoj crti i logično bi bilo da cesta iz Koprivnice prema Rovišću prolazi kroz Jagnjedovec. Ova dvojba će vjerojatno ostati neriješena i pojavljivat će se uvijek kada se bude pisalo o »Kolomanovoj cesti«, a i u radovima o Rovišću. »Cesta kralja Kolomana« spominje se i dalje u istoj ispravi te vodi do potoka Velike pa možemo zaključiti, ako i zanemarimo prije navedene opise, da je išla smjerom sjever - jug. Zanimljivo je da se dalje na jugu, npr. u okolici Rovišća, ova cesta ne spominje iako je iz toga kraja sačuvano mnogo opisa međa.

Kraj Ravena - Kroz područje Ravena autori koje sam naveo crtaju i opisuju »cestu kralja Kolomana« u dijelu koji povezuje Križevce i Zagreb. Godine 1238.²⁶ ova se cesta i izričito spominje između potoka Kamešnica i Petrovinec. Nalazila se na južnoj granici posjeda Raven na međi sa zemljama zagrebačkog biskupa oko Gradeca, a smjer pružanja joj je vjerojatno bio istok - zapad. Išla je kroz ili pokraj šume danas zvane Ravenščica. U dvije isprave iz 1249. godine²⁷ međe istog posjeda su slično opisane samo što se na južnom dijelu spominje »stara cesta« koja bi mogla biti isto što i »Kolomanova cesta« iz 1238. godine.

Uz rijeku Česmu - 1163. godine²⁸ spominje se u vezi s posjedom Dubrava »pons Colomani regis« i uz njega cesta koja vodi prema Gariću. Most istog imena navodi se u ispravama iz 1200.²⁹ i 1201. godine,³⁰ a uz njega i »cesta istog kralja«. Obje potonje isprave opisuju međe biskupova imanja »Chesma« i čine to na jednak način. Na međama su samo nabrojeni toponimi, a ne navodi se ni smjer pružanja međa ni imanja s kojima posjed međaši. Ne znamo ni je li međom zatvoren posjed u cjelini jer opisi ne završavaju kao obično povratkom na mjesto odakle se krenulo. Budući da su i podaci iz 1163. godine vrlo šturi, ne može se sa sigurnošću reći je li most spomenut te godine isti kao i onaj naveden u druge dvije isprave pa čak ni na kojem se vodotoku nalazio. Lelja Dobronić³¹ smatra međe iz 1200. i 1201. godine granicama biskupove provincije

²³ Tadija Smičiklas i drugi, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, (dalje CD), sv. IV., Zagreb, 1906. godine, 4. IV. 1255. g., str. 597.

²⁴ CD, sv. V., Zagreb, 1907. godine, prije 3. V. 1270. g., str. 536.

²⁵ CD, sv. XII., Zagreb, 1914. godine, 1351. 5. XII., str. 48.

²⁶ CD, sv. IV., 1238. g., str. 72.

²⁷ CD, sv. IV., 1249. g., str. 398. i 18. VII. 1249. g., str. 413.

²⁸ CD, sv. II., Zagreb, 1876. godine, 1163. g., str. 66. - 67.

²⁹ CD, sv. II., Zagreb, 1876. godine, 1200. g., str. 354.

³⁰ CD, sv. III., Zagreb, 1905. godine, 1201. g. str. 12.

³¹ Lelja Dobronić, Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz 1201. godine, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283., Zagreb, 1951. godine, str. 298.

Čazme ili barem jednog njezina dijela s ogradom da su toponimi danas nepoznati. Juraj Ćuk³² smatra među iz 1163. godine istočnom granicom biskupske provincije Čazme, a među iz 1200. i 1201. godine, kao i Lelja Dobronić, granicom iste provincije u cjelini. »Most kralja Kolomana« on ubicira na rijeku Česmu na cesti koja vodi iz Rače u Garić. Ali, moguće je i drukčije rješenje. Naime, Juraj Ćuk je našao toponim »Belablata« naveden u ispravama iz 1200. i 1201. godine pokraj današnjeg sela Pobjenik, ali se isti takav navodi i u drugom kraju. Tako je na imanju Jakovljeve Sredice (nalazilo se na mjestu današnjih Velikih Sredica pokraj Bjelovara) 1370. godine³³ zapisana voda »Feirsar« (i »Feersar«), što je mađarski prijevod našeg toponima Bela blata, a kao imanje Bela blata se navodi 1423.³⁴ i 1473. godine³⁵ u vezi s plemićima od Jakovljevih Sredica. Može se zaključiti da su se potok i imanje Bela blata nalazili negdje južno od današnjeg Bjelovara. Ako je toponim s početka XIII. stoljeća isti kao i onaj spomenut u XIV. i XV. stoljeću, tada se omeđeni biskupov posjed nije nalazio s lijeve nego s desne strane rijeke Česme. Također se »Kolomanov most« može locirati nizvodnije od ubikacije Jurja Ćuka. Mislim da je ovaj most bio blizu mjesta gdje danas cesta Bjelovar - Čazma pokraj sela Nart prelazi rijeku Česmu. Kao i u srednjem vijeku kod njega se i danas odvaja cesta prema jugu, tj. prema području Garića. Za sada nema jasnih podataka je li zagrebački biskup imao posjed na desnoj obali rijeke Česme istočno od potoka Velike, ali neke indicije ukazuju na postojanje manjih biskupskih posjeda u ovom kraju koji su kasnije uklopljeno u imanje Svibovec. Ipak u vezi s ubikacijom »mosta kralja Kolomana« i istoimene ceste koja ide od njega zadržavam rezervu jer su među u navedenim ispravama vrlo nejasne.

Na gornjem toku rijeke Česme - Na među posjeda »Chasmafew« 1255. godine³⁶ spominje se »magna via vocatur via regis Kolomani«. Po imenu posjeda možemo zaključiti da je to imanje bilo na gornjem toku rijeke Česme. Spomenuta cesta navedena je u ispravi dva puta i oba puta pokraj ove rijeke. Problem je kod ubikacija u ovom kraju što ne znamo sasvim pouzdano što se u srednjem vijeku smatralo izvorom rijeke Česme: je li to bio potok danas zvan Grdevica ili potok danas zvan Barna. Za sada se može ovaj posjed smjestiti u šire područje sela Gakovo i Velika Peratovica. O trasi ceste se može reći da je vjerojatno išla smjerom sjever - jug. Uz rijeku Česmu u njezinu se gornjem toku nekoliko puta spominje cesta Virovitica - Zdenci (npr. 1246.³⁷ i 1328. godine³⁸). Postoji mogućnost da se radi o istoj cesti, ali ovo je samo pretpostavka.

Kraj Pakraca - U pakračkom kraju »strata Colomani regis« spominje se 1237. godine³⁹ na među posjeda »Pukur«. Prema toku među može se zaključiti da se ova cesta nalazila između potoka »Pukur« (današnji potok Bijela) i »Pucruch« (današnji potok Pakra), i to bliže Bijeloj, što bi značilo sjeverozapadno od Pakraca. Točnija lokacija mjesta gdje se navodi »cesta kralja Kolomana« možda će se ustanoviti detaljnijim istraživanjem topografije ovog područja. Među siječe ili samo dodiruje cestu pa ne možemo ustanoviti u kojem se smjeru pružala.

Ako pokušamo spojiti pet opisanih točaka na kojima se spominje »cesta kralja Kolomana«, vidjet ćemo da tek donekle možemo dobiti suvisle cestovne pravce i da nije riječ o jednoj cesti nego o nekoliko njih. Cesta kod Jagnjedovca mogla je do točke gdje se spominje dolaziti kroz

³² Juraj Ćuk, *Oko stare i nove Čazme*, Hrvatska prošlost, sv. 2., Zagreb, 1941. godine, str. 107.

³³ CD, sv. XIV., Zagreb, 1916. godine, 4. VI. 1370. g., str. 265.

³⁴ Josip Stipišić, Miljen Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje ZHIJAZU), sv. 2., Zagreb, 1959. godine, 18. XII. 1423. g., str. 360.

³⁵ ZHIJAZU, sv. 3., Zagreb, 1960. godine, 1473. g., str. 615.

³⁶ CD, sv. IV., 20. XI. 1255. g., str. 610.

³⁷ CD, sv. IV., IX. mjesec 1246. g., str. 304.

³⁸ CD, sv. IX., Zagreb, 1911. godine, 9. VIII. 1328. g., str. 407.

³⁹ CD, sv. IV., 1237. g., str. 41.

Koprivnicu s prijelaza na Dravi kako su to i pretpostavili neki autori. Ako bismo je spojili s cestom kod Ravena, dobili bismo iskrivljenje, posebno ako uzmemo u obzir produženje prema Zagrebu, ali bi to bilo samo nekoliko kilometara odstupanja od današnje ceste Bjelovar - Rovišće - Zagreb. Na drugoj strani »Kolomanova cesta« (ne ista cesta, ali cesta s istim imenom) možda je spajala Rovišće s mostom na rijeci Česmi i možda se pod istim imenom nastavljala na jug. Na isti je most mogao dolaziti jedan krak s gornjeg toka iste rijeke. Kako sam već napisao, »Kolomanova cesta« uz gornji tok Česme možda je isto što i cesta Virovitica - Zdenci. Na istom je pravcu cesta mogla prijeći potok Stupčanicu (danas Ilova) i spojiti se s mjestom gdje se spominje kod Pakraca. Dalje je možda išla prema prijelazu preko Save kod današnje Stare Gradiške. Do okolice Pakraca je također mogla dolaziti jedna cesta od spomenutog mosta.

Dakle, »cesta kralja Kolomana« je uglavnom zabilježena na pojedinim točkama, a samo jednom kao cestovni pravac pa je teško ustanoviti koje su sve trase nosile ovo ime. Zbunjuje što se ova cesta spominje uglavnom u točkama ili kratkim odsječcima, a nema je u nastavku na susjednim područjima, čak ni kada su ona dobro dokumentirana. Što se tiče razloga zašto je ova cesta/ceste nosila ovakvo ime možemo samo iznijeti pretpostavke jer se o njoj nigdje detaljnije ne govori. Svakako je dobila ime po kralju Kolomanu koji je osvajao Hrvatsku krajem XI. stoljeća, a ne o istoimenom slavonskom hercegu iako je i on ponekad nosio kraljevsku titulu. To je jasno iz isprava iz 1200. i 1201. godine u kojima se »cesta kralja Kolomana« javlja prije vremena hercega Kolomana. Je li tim cestama kralj Koloman išao u svoje osvajачke pohode prema jugu pa je stanovništvu ostao u dobroj ili lošoj uspomeni? Ili je on nakon osvajanja Slavonije poduzeo uređenje i gradnju cesta kao dio organizacije novoosvojenog prostora? Ime koje nosi spomenuti »most kralja Kolomana« možda navodi na ovakav zaključak jer pretpostavljam da su mostovi dobivali ime po osobi koja ih je dala sagraditi. A možda je sve bilo samo u sferi legende. U svakom slučaju tradicija je dugo, sve do sredine XIV. stoljeća povezivala kralja Kolomana s nekim cestama u Slavoniji. Ne može se reći jesu li ove ceste imale prvorazrednu važnost, tj. bile glavni cestovni pravci srednjovjekovne Slavonije kako se često pretpostavlja jer za to nemamo dovoljno podataka. Neke od njih se spominju na vjerojatnim važnim trasama.

CESTE KOJE SE U HISTORIOGRAFIJI POVEZUJU S CESTOM KRALJA KOLOMANA

Kako sam naveo pišući o »Kolomanovoj cesti«, razni autori su ovu cestu/ceste povezivali ili izjednačavali s nekoliko vrsta cesta koje se pojavljuju u izvorima iako sami dokumenti za to ne daju povoda. Za većinu tih cesta nastojat ću utvrditi gdje se spominju i mogu li se i kako povezati s »cestom kralja Kolomana«.

Vojna cesta (via exercitus, via exercitualis, hodut) - »Vojnom cestom« naziva se nekoliko cesta u raznim dijelovima srednjovjekovne zapadne Slavonije, a najčešće se spominju u kraju između Vrbovca i Križevaca. Tako se na međi posjeda Rakovec 1245. godine⁴⁰ navodi »via exercitus«. U ovom opisu međa ide od posjeda Gostović do potoka Dulebske pa do potoka »Scolnuk« i dalje do rijeke Lonje. Ako je »Scolnuk« isto što i današnji potok Salnik koji teče uz Rakovec, onda je ova »vojna cesta« išla nešto južnije od naselja Rakovec. Nedaleko odatle, na granici imanja Gostović, 1338. godine⁴¹ navodi se da međa ide »ultra magnam viam exercituum«, i to nakon što je prešla potok Veliku i potok »Loki« (vjerojatno današnji potok Luka koji teče zapad-

⁴⁰ CD, sv. IV., 12. XII. 1245. g., str. 286.

⁴¹ CD, sv. X., Zagreb, 1912. godine, 20. XI. 1338. g., str. 424.

no od Vrbovca). Dakle, ova »vojna cesta« bi bila na prostoru današnjeg sela Hruškovice. Nešto istočnije se »vojna cesta« spominje na međi imanja Lubena 1293. godine.⁴² Srednjovjekovna Lubena je vjerojatno bila na istome mjestu gdje i današnje istoimeno selo ili u njegovoj blizini. Jedini problem kod ove isprave je što ona Lubenu smješta u čazmansku provinciju, a ona se nalazila u dubravskoj. Ni u jednom od ova tri navedena slučaja ne govori se određenje o smjeru kojim se pružala »vojna cesta« (ili ceste). Možda je ovdje riječ o tri dijela iste ceste koja je išla od Lubene prema zapadu južno od Gostovića i dalje južno od Rakovca. Isprava iz 1343. godine⁴³ u kojoj se spominje »vojna cesta« na međi posjeda Gradec može nas navesti da pomislimo na selo Gradec sjeveroistočno od Vrbovca i tako dobijemo još jednu točku ove ceste na navedenoj crti. Ali Gradec koji se navodi u ispravi nije u vlasništvu zagrebačkog biskupa kao što je to bio Gradec pokraj Vrbovca. Zatim se u ispravi spominje potok »Gradesna« ili »Grageria« koji nije poznat u ovom kraju iz drugih dokumenata, a i neočekivana crkva Svetog Nikole (biskupski Gradec imao je crkvu Svetog Petra). Tako ova isprava i podatak o »vojnoj cesti« u njoj ostaje neupotrebljiv. Možda je neki trag u imenu potoka »Grageria«, što može biti pogrešno zapisano ime potoka »Gragena« koji se u srednjem vijeku spominje istočno od Križevaca. Uz ovaj potonji potok bilo je imanje »Gragena« s crkvom Svetog Nikole.⁴⁴ U blizini je i potok Glogovnica koji se također spominje u ispravi iz 1343. godine.

Može se zaključiti da je »vojna cesta« u ovom kraju vjerojatno išla smjerom istok - zapad (možda od Rovišća prema Zagorju ili Zagrebu; otvorene su obje mogućnosti). Ne možemo je izjednačiti s »cestom kralja Kolomana« koja je zabilježena, kako smo vidjeli gore, sjevernije, tj. južno od Ravena.

Zapadnije od ove grupe potvrda »vojna cesta« spominje se u Zagorju 1258. godine⁴⁵ na gornjem toku rijeke Krapine, tj. između nje i potoka Selnice na području današnjih sela Sveti Križ i Gornja Konjščina. Ovaj zagorski krak ceste može se povezati s navedenom grupom kod Vrbovca, ali nema potvrda da se protezao i na sjever, odnosno u nekom drugom pravcu.

U Podravini se »vojna cesta« spominje na dva mjesta: između Ludbrega i Koprivnice te kod Vaške istočno od Virovitice. Prvo od navedenih mjesta navodi se na međi posjeda »Zarpetri« (vjerojatno kasniji Sveti Petar, odnosno Bednja) 1261. godine.⁴⁶ Po toku međe može se pretpostaviti da je ova »vojna cesta« (»strata exercitualet») isto što i podravska magistrala. Kod Vaške se 1269. godine⁴⁷ navodi da međa između imanja koje kupuje zagrebački biskup i zemlje Novak (danas selo Novak pokraj Vaške) »cadit in magnam viam exercitualet«. Možemo zaključiti da je spomenuta cesta išla između Vaške i Novaka, i to u smjeru istok - zapad (možda prema Virovitici) jer je međa siječe smjerom sjever - jug.

U južnom dijelu stare zapadne Slavonije »vojna cesta« spominje se 1225. godine⁴⁸ na međi zemalja varoši Perne zapadno od Topuskog. Zanimljivo je da pisar u ovoj ispravi »vojnu cestu« naziva na mađarskom jeziku »hodut« (mađ. had = vojska, ut = cesta). Smjer ove ceste je vjerojatno sjever - jug. Ista se cesta navodi vjerojatno i prije, tj. 1209. godine⁴⁹ na međi templarskog imanja uz rijeku Glinu. Nešto zapadnije, tj. u srednjovjekovnoj podgorskoj županiji »vojna ce-

⁴² CD, sv. VII., Zagreb, 1909. godine, 1293. g. str. 160.

⁴³ CD, sv. XI., Zagreb, 1913. godine, 7. X. 1343. g., str. 88.

⁴⁴ Ranko Pavleš, Četiri posjeda u srednjovjekovnom Kalničkom kotaru uz potok Koprivnicu, Cris, god. VIII., br. 1., Križevci, 2006. godine, str. 8. - 9.

⁴⁵ CD, sv. V., 1258. g. str. 112.

⁴⁶ Zlatko Tanodi, Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina, sv. I., zbornik isprava 1209. - 1526. godine, Varaždin, 1942. godine, str. 7.

⁴⁷ CD, sv. V., VI. mjesec 1269. g., str. 497.

⁴⁸ CD, sv. III., 1225. g. str. 253.

⁴⁹ CD, sv. III., 1209. g. str. 85.

sta« se navodi 1258. godine.⁵⁰ U opisu međa nabrojeno je samo nekoliko močvara i jedan potok koje nisam uspio ustanoviti na današnjim kartama te ne mogu utvrditi točno mjesto opisanog posjeda pa onda ni gdje se nalazila navedena cesta. Možemo pretpostaviti da su posjed i cesta bili u dolini rijeke Kupe negdje sjeverno od današnjeg Karlovca.

»Vojna cesta« se spominje i u jednom opisu međa iz 1256. godine⁵¹ za koji nisam uspio ustanoviti na koji se posjed odnosi.

Za »vojnu cestu« možemo zaključiti da je bila vrsta javne, odnosno državne ceste i da je služila, uz ostale svoje funkcije, za pokrete domaće vojske. Pravci na kojima su se nalazile ove ceste vjerojatno su bili: 1. duž Podravine, 2. uz gornji tok rijeke Krapine u smjeru sjever - jug, 3. pokraj Vrbovca (ne u smjeru koji bi povezivao Križevce i Zagreb nego okomito na njega), 4. u podgorškoj županiji; vjerojatno na pravcu Zagreb - Senj, 5. pokraj Topuskog na smjeru Zagreb - Bihać. »Vojne ceste« je onako kako je predstavljena u izvorima najbliže prikazu koji se, kako sam naveo, u historiografiji uvriježio za više cesta zajedno.

»Cesta na nasipu« - I ova se vrsta ceste često izjednačava s »cestom kralja Kolomana« (pa onda i s »vojnom cestom« i drugim vrstama cesta). U izvorima dolazi pod raznim imenima zapisanim na mađarskom, latinskom i hrvatskom. Kao »ittewen«,⁵² »Vttouyn«⁵³ javlja se ova vrsta ceste u varaždinskoj okolini, a kao »ettewen«⁵⁴ i »vttewen«⁵⁵ u okolini Zagreba. Svi ti oblici imena dolaze od mađarske riječi »ont« ili »ot«, što znači točiti, sipati i dodanog sufiksa »veny« i označavali bi nasutu cestu ili cestu na nasipu.⁵⁶ Zanimljivo je javljanje imena »ettewen« na međi imanja Cerovo brdo pokraj Križevaca 1244. godine⁵⁷ gdje ono označava »cumulus terre« (hrpa zemlje - možda međašna oznaka ili nasip neke stare utvrde), a ne cestu. Latinski se nazivi javljaju samostalno (»via levata«⁵⁸ = uzdignuta cesta) ili usporedo s mađarskim oblicima (»via fundata que vttewen dicitur«⁵⁹). Na hrvatskom se ovakve ceste nazivaju »sep«,⁶⁰ a zabilježeno je i ime »Nasip« 1413. godine.⁶¹

Kod ovakvog imenovanja cesta riječ je o nazivanju po načinu kako je cesta napravljena, što ove ceste izdvaja iz navedenih kategorija cesta te ih ne treba miješati ni s »Kolomanovom« ni s »vojnom cestom«. Treba dalje naglasiti da je vjerojatno riječ o dijelovima cesta uzdignutim samo na pojedinim odsjecima (močvarno tlo, prilazi mostovima), a ne i cestama koje bi išle po nasipu cijelom svojom trasom pa se ni u tom smislu ne mogu izjednačavati s npr. »vojnim cestama« koje su svoje ime sigurno nosile na mnogo dužim dionicama.

Imenovanje ceste po načinu izrade nalazimo i 1209. godine⁶² kada se cesta naziva »via mura-ta«, odnosno »via cementario opere superffusa«, što znači da je cesta bila zidana. Slično je i

⁵⁰ CD, sv. V., 1258. g. str. 120.

⁵¹ CD, sv. V., 1256. g. str. 45.

⁵² CD, sv. IV., 1254. g., str. 577.

⁵³ CD, sv. XIV., 1. VI. 1371. g. str. 352.

⁵⁴ CD, sv. IV., 16. XI. 1242. g. str. 175.

⁵⁵ CD, sv. IV., 1249. g. str. 402.

⁵⁶ Laszlo Hadrovics, Mađarski elementi u srednjovjekovnom latinitetu Hrvatske, Starine Jugoslavenske akademije, knj. 54., Zagreb, 1969. godine, str. 15.

⁵⁷ CD, sv. IV., 15. VI. 1244. g., str. 233.

⁵⁸ CD, sv. III., 1209. g. str. 31.

⁵⁹ CD, sv. IV., 1249. g., str. 402.; CD, sv. XIV., 1. VI. 1371. g., str. 352.

⁶⁰ CD, sv. IV., 1240. g. str. 121.; CD, sv. V., 1258. g., str. 120.; CD, sv. X., 5. IX. 1334. g. str. 188.; CD, sv. XI., 13. III. 1347. g., str. 353.; CD, sv. XIV., 22. V. 1369. g. str. 184.

⁶¹ L. Hadrovics, Mađarski..., str. 15.

⁶² CD, sv. III., 1209. g. str. 85.

1249. godine⁶³ kada se spominje »via lapidosa«, tj. kamena cesta. Vjerojatno se ovdje, kao i kod dijela navedenih »nasutih cesta«, radi o cestama nastalim u doba rimske vladavine.

Velika cesta se u literaturi također javlja kao sinonim za »Kolomanovu« i »vojnu cestu«. Točno je da se uz te dvije vrste cesta često i u dokumentima stavlja oznaka »magna via« ili »magna strata«, ali to ne znači da se sve tri vrste cesta smiju izjednačavati. Naime, »velika cesta« se spominje u gotovo svakom opisu međa posjeda pa se može reći da je sveprisutna po srednjovjekovnoj Slavoniji i vjerojatno je označavala ceste različite važnosti. Vrlo je upitno i njezino povezivanje s antičkim cestama, što se često radi. Slično je i s »**javnim cestama**« (»publica strata«, »via publica«) koje se nešto rjeđe spominju od »velike ceste«. Ne znam što je po važnosti ili izgrađenosti zapravo značila »velika cesta« u kategorizaciji srednjovjekovnih cesta (opreka joj je valjda bila obična cesta - »via«) kao ni po čemu se »javna cesta« razlikovala od ostalih cesta (možda su maltarine na njoj bile drukčije ili se o cesti brinula država).

Kraljeva cesta se u literaturi ne miješa s navedenim cestama, ali treba nešto reći o njoj u vezi s ovom temom jer je sigurno bila u kategoriji s nekima od njih. Spominje se na jugu Slavonije u Gorama 1209. godine⁶⁴ i kao cesta koja vodi prema Zagrebu.⁶⁵ U zagrebačkoj okolini (pokraj Čulinca) navodi se »javna cesta koja se u ovim krajevima naziva kraljeva cesta« 1214. godine,⁶⁶ a u požeškoj županiji spominje se 1256. godine⁶⁷ »velika kraljeva cesta«. »Via Keralwa vocata« u istoj županiji⁶⁸ vjerojatno je slična vrsta ceste. U slučaju »kraljevih cesta« je sigurno riječ o vrsti javne ceste za koju se u nekom razdoblju brinula država, odnosno kraljevi ljudi.

ZAKLJUČAK

Na kraju se može zaključiti da je neopravdano izjednačavati »cestu kralja Kolomana« s »vojnom cestom«, »velikom cestom« ili »cestom na nasipu« jer izvori nijednom ne daju povoda za to. Samo na jednome mjestu »cesta kralja Kolomana« prolazi u blizini »vojne ceste« (kod Rave-
na), ali se ni ovdje ne može obje ceste povezati. I sami razlozi za imenovanje pojedinih cesta nisu jednaki, što je dodatni razlog zašto ih ne smijemo izjednačavati. Tako je »Kolomanova cesta« vjerojatno nosila ime koje je održavala tradicija još od vremena kralja Kolomana, »vojna cesta« je bila neka vrsta državne ceste s primarnom vojnom funkcijom, »cesta na nasipu« nazvana je po načinu kako je bila napravljena, a »velika cesta« se javlja na mnogo mjesta pa se teško može pretpostaviti da predstavlja jednu vrstu ceste nego je ovakvo imenovanje samo razlikovanje od manjih cesta u okolini. Svi ti razlozi pobijaju prikaz »sintetičke« ceste Vaška - Varaždin - Zagreb (sa sporednim spojem Koprivnica - Zagreb) kako ju je do sada predstavljala historiografija i nazivala istodobno imenom svih navedenih cesta. Odbacivanje ovog cestovnog pravca nameće potrebu ponovnog i ozbiljnog preispitivanja mreže cesta u srednjovjekovnoj Slavoniji, što uključuje ne samo vrednovanje izravnih podataka o cestama u izvorima, nego i proučavanje prijelaza preko rijeka, itinerara kraljeva, banova i trgovaca, važnosti pojedinih lokaliteta i mnogih drugih podataka koji bi, makar i neizravno, ukazali na pružanje i značaj tadašnjih prometnica.

⁶³ CD, sv. IV., 1249. g. str. 406.

⁶⁴ CD, sv. III., 1209. g. str. 84.

⁶⁵ CD, sv. III., 1209. g. str. 85.

⁶⁶ CD, sv. III., 1214. g. str. 129.

⁶⁷ CD, sv. V., 1256. g. str. 44.

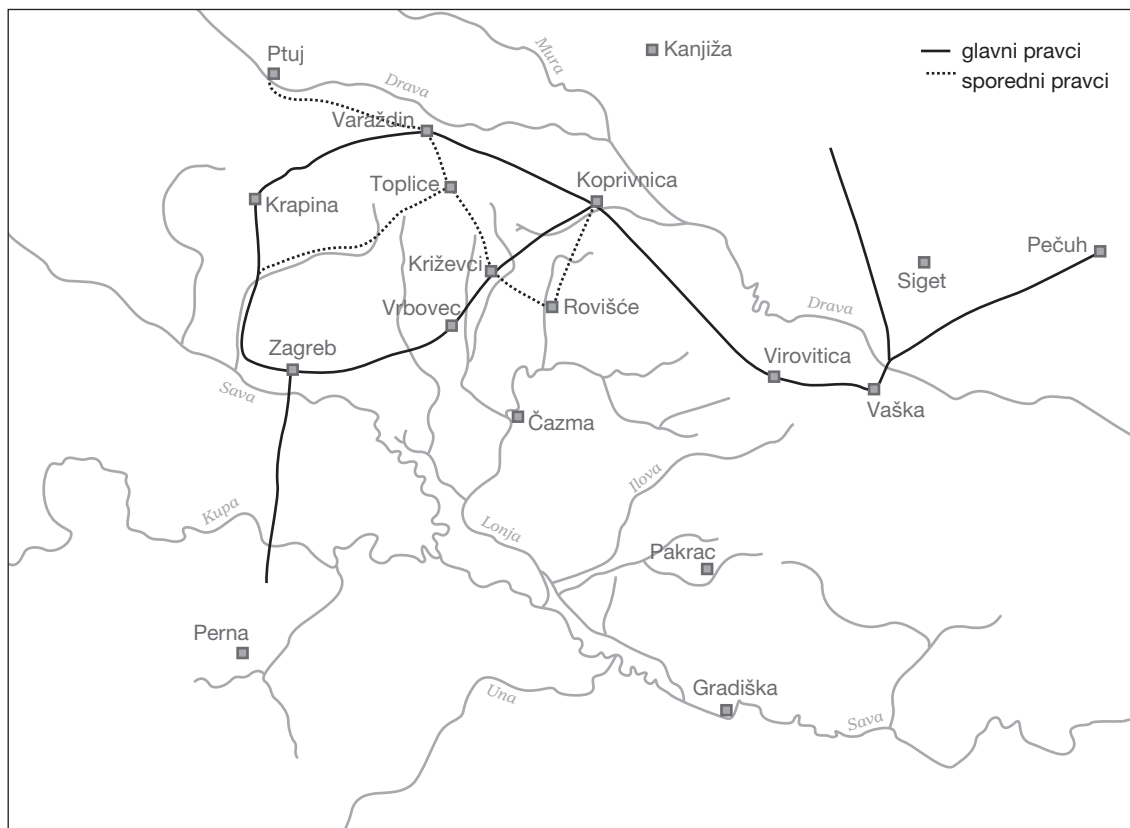
⁶⁸ CD, sv. VI., 1282. g. str. 418.

Rad se bavi »cestom kralja Kolomana« (»via regis Colomani«) i načinom kako je ona opisana u dokumentima te kako su je opisali povjesničari. U historiografiji se »Kolomanova cesta« izjednačava s drugim cestama nazvanim »vojna cesta«, »velika cesta« i »cesta na nasipu«, a spoj svih njih se na kartama prikazuje kao cestovni pravac Vaška - Varaždin - Zagreb s odvojkom Koprivnica - Zagreb. »Cesta kralja Kolomana« je u dokumentima potvrđena na pet mjesta u srednjovjekovnoj Slavoniji: južno od Koprivnice, pokraj sela Raven sjeverno od Vrbovca, uz rijeku Česmu, na izvoru iste rijeke te kod Pakraca. Samo na nekima od ovih mjesta se sigurno može utvrditi smjer njezina pružanja, što otežava spajanje točaka na kojima se spominje i rekonstrukciju pravaca koji su u srednjem vijeku nosili ime »cesta kralja Kolomana«. U trećem dijelu rada analiziraju se ceste koje povjesničari spominju zajedno s »cestom kralja Kolomana«. »Vojna cesta« (»via exercitualis«, »hodut«) navodi se na nekoliko mjesta po Slavoniji, a samo u kraju oko Vrbovca opisana je blizu mjesta gdje se spominje i »cesta kralja Kolomana« te se ove dvije vrste cesta ne mogu izjednačavati. »Cesta na nasipu« (»via levata«, »via fundata«, »ettewen«, »Vttouyn«, »sep«, »nasip«) spominje se u isto vrijeme kao i navedene dvije ceste. Ove ceste su imenovane po načinu kako su napravljene i nisu u istoj kategoriji kao i »cesta kralja Kolomana« i »vojna cesta« te ih ne treba miješati s njima. »Velika cesta« (»magna via«) i »javna cesta« (»publica via«) navode se s »cestom kralja Kolomana«, ali se i inače često spominju.

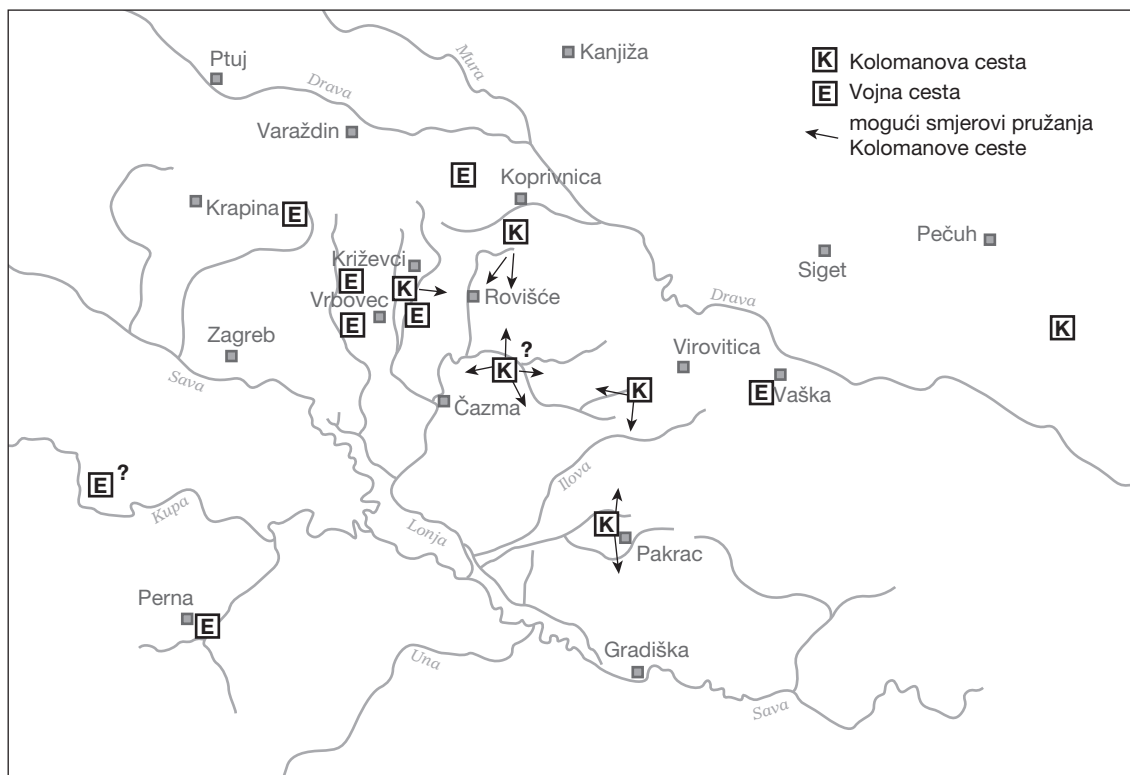
Zaključak je da se podaci iz dokumenata ne slažu s načinom kako su »cestu kralja Kolomana« prikazali povjesničari te da treba ponovno preispitati cestovnu mrežu srednjovjekovne Slavonije kako bi se dobio njezin što objektivniji prikaz.

SUMMARY

The paper is centered on the hypothesis, that historians present »King Koloman's road« differently from the genuine medieval documents, given as a synonym for certain road types, which cannot be supported by evidence in historic sources. The first part of the paper provides examples of historiography descriptions of this »King Koloman's road« and tries to establish the origins for this misconception of this road type, using the road direction Vaška - Varaždin - Zagreb. The second part of the paper lists all the settlements, with the mention of this road in historic documents, trying to establish which direction these roads took. The this part deals with roads, being identified as »King Koloman's road« (»military road«, »bulwark road«, »big road« etc.), and actual identification whether it's justifiable to link their type/origin with this road.

Kolomanova cesta u historiografiji

Cesta kralja Kolomana i vojna cesta u izvorima

KOPRIVNICA I ERNUŠTI**KOPRIVNICA AND THE ERNUŠT FAMILY****Dražen Nemet**

Branimirova 25

10000 Zagreb

drazen_nemet@yahoo.com

Primljeno / Received: 4. 1. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 21. 3. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Reviews

UDK / UDC 94(497. Koprivnica)"1477/1540"

929.52 Ernušt

SAŽETAK

Kralj Matijaš Korvin 1477. godine darovao je Ivanu Ernuštu Koprivnicu, koja je ostala u vlasništvu njegove obitelji do njezina izumiranja 1540. godine. Hrvatska historiografija do sada nije dala neki poseban osvrt na to razdoblje. U ovom tekstu autor pokušava dati sažet pregled povijesti Koprivnice u to doba te analizirati promjene koje su se u tom razdoblju dogodile, kao i odnos samih Ernušta prema svom posjedu.

Ključne riječi: srednji vijek, Koprivnica, obitelj Ernušt**Key words:** the Middle Ages, Koprivnica, the Ernušt family

U višestoljetnom razvoju Koprivnice tijekom srednjeg vijeka njegov sam kraj obilježilo je razdoblje kada se ona nalazila u vlasti velikaške obitelji Ernušta, dakle u razdoblju između 1477. godine, kada im je ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin ustupio Koprivnicu, i 1540. godine, kada umire posljednji Ernušt, Gašpar. Dosadašnja je historiografija mahom zaobilazila to razdoblje, posvećujući više pozornosti događajima do polovice XV. stoljeća i opet nakon polovice XVI. stoljeća, samo navodeći neke osnovne faktografske podatke o Koprivnici u vrijeme Ernušta. No postoje i oni koji su ipak posvetili nešto više pažnje tom razdoblju. U tom pogledu najviše je učinila Nada Klaić koja je u svojoj knjizi *Koprivnica u srednjem vijeku* posljednje poglavlje posvetila upravo tom razdoblju, donoseći niz faktografskih podataka koje je mahom crpila iz izvora. U najnovije vrijeme povijest Koprivnice za vlasti Ernušta najbolje su obradili Borislav Grgin u članku *Odnos središnje vlasti i grada Koprivnice za vladavine ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina (1458. - 1490.)* te Ranko Pavleš u knjizi *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo u srednjem vijeku*. Kao što je već navedeno, ostala djela koja se bave poviješću Koprivnice samo se letimice dotiču tog razdoblja, povremeno donoseći neki zanimljiv podatak, međutim bez kritičkog osvrta na to relativno dugo razdoblje od šest desetljeća koprivničke povijesti.

Ernušti su bili plemićka obitelj podrijetlom iz Austrije ili Švedske. Naime, za osnivača obitelji, Ivana, često se spominje da je bio pokršteni Židov iz Švedske. On je, baveći se trgovinom i novčarskim poslovima, stekao znatan imetak. Postao je osoba od povjerenja mladoga kralja Matijaša Korvina, koji je svoje vojne pohode često financirao posuđujući od njega velike iznose.¹

¹ Koliko je osobno povjerenje uživao kod kralja dokazuje činjenica da je Ivan Ernušt bio u poslanstvu koje je u svibnju 1475. godine boravilo na dvoru napuljskoga kralja Ferdinanda kada je sklopljen ženidbeni ugovor između Matijaša i Ferdinandove kćeri Beatrice. Vidi: Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata* 4, Zagreb, 1973, 124.

Vezivanje za Ernušte i kasnije ustupanje Koprivnice indikativno je za drugi dio vladavine Matijaša Korvina. Naime, nakon urote velikaša iz 1471./72. godine, koju je predvodio ostrogonski nadbiskup Ivan Vitez od Sredne, a posebno nakon vjenčanja s napuljskom princezom Beatricom 1476. godine, kralj se sve više počeo okruživati strancima, dvorskim službenicima, bogatim trgovcima i novčarima, nauštrb domaćih velikaša. Te su pak pridošlice ovisile direktno o kraljevoj milosti ili nemilosti. Neki su, poput Ernušta, darivanjem posjeda, ustupanjem prava i postavljanjem na visoke političke i državne položaje, postali zamjena za eliminirani dio starog vladajućeg sloja. Iako su i ranije posjedovali znatnu financijsku moć, tek su tim putem postali dio stvarne društvene elite. Tako je ubrzo Ivan Ernušt postao vrhovni blagajnik Kraljevine, a 1473. godine imenovan je i banom cijele Slavonije. Kako je kao ban morao imati posjede u Kraljevstvu, kralj mu iste godine prodaje kaštele i posjede Štrigovu i Čakovec u Međimurju. Tri godine poslije Ivan umire, ostavljajući iza sebe udovicu Katarinu te sinove, Ivana Hampa i Sigismunda, pečujuskog biskupa.²

Dana 23. svibnja 1477. godine u Budimu kralj Matijaš im daje kaštele Đurđevac, Prodavić i Koprivnicu sa 109 sela u zamjenu za 20.000 florena te kaštel i posjed Dobru Kuću pokraj Daruvara. Uz to im ustupa njihove dotadašnje posjede i kaštele, Čakovec i Štrigovu te ih na novim posjedima oslobađa poreza u iduće tri godine.³ Međutim, već 1. listopada iste godine, kralj braću oslobađa duga 20.000 florena.⁴ Na taj način, Ernušti dolaze u posjed koprivničkoga vlastelinstva. Kako se u toj ispravi spominje, ono se sastojalo od 19 sela, varoši te kaštela Koprivnica kao središta posjeda. Međutim, usprkos velikoj kraljevoj naklonosti, čini se da nije sve išlo glatko s uvođenjem u posjed. Naime, istog dana kada su Ernušti dobili posjede, kralj naređuje kaptolu u Stolnom Biogradu da ih uvede u posjed, no do toga nije došlo punu godinu dana poslije, točnije 20. svibnja 1478. godine. Za darovnicu iz 1477. godine te kasnije uvođenje u posjed Matijaš je u travnju 1486. godine Ernuštima izdao potvrđnicu.⁵

Ernušti su istom u koprivnički kaštel postavili svog povjerenika, kaštelana, koji je, kako je to često bio slučaj u srednjem vijeku, ubrzo počeo stvarati nevolje okolnom stanovništvu. Naime, već je u lipnju iste godine došlo do spora između franjevac samostana Svete Marije s jedne strane te koprivničkog župnika Jurja, udruženog s kaštelanom braće Ernušta s druge strane, oko posjeda Mogovina, koji je još 1466. godine samostanu ostavio varaždinski kaštelan Ivan Turner.⁶ Kralj je stao na stranu franjevac, naredivši slavonskim banovima da štite franjevački posjed Mogovinu od spomenutog župnika i kaštelana. Treba istaknuti i da je u vrijeme Ernušta sjedište okolnog vlastelinstva bilo u samoj varoši Koprivnica jer je dotadašnje sjedište, Kamengrad, razoren u borbama Hunjadijevaca i Celjskih 1446. godine.⁷

Iz dostupnih podataka čini se da Ernušti nisu bili suviše brižni vlasnici koprivničkoga vlastelinstva. Češće su boravili u Đurđevcu ili Čakovcu, po kojem su i uzeli pridjev Čakovečki (*de Chakthornya*), nego u Koprivnici. Taj im je posjed često služio za izbavljanje iz dugova te su ga

² *Hrvatski biografski leksikon* 4, (dalje: HBL), ur. Trpimir Macan, Zagreb, 1998, 79-81. Borislav GRGIN, »Odnos središnje vlasti i grada Koprivnice za vladavine ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina (1458. - 1490.)«, *Podravina*, vol. 2, br. 3, Koprivnica, 2003, 128-129.

³ Jakov STIPIŠIĆ - Miljen ŠAMŠALOVIĆ, »Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije«, *Zbornik historijskog instituta JAZU* 3, Zagreb, 1960, 620, dok. br. 2841.

⁴ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ 1960, 621, dok. br. 2847.

⁵ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ 1960, 620, dok. br. 2842; 622, dok. br. 2869; 635, dok. 3044.

⁶ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ 1960, 622, dok. br. 2873. Nada KLAIĆ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987, 127.

⁷ Ranko PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo: topografija, organizacija i struktura*, Koprivnica, 2001, 24.

često zalagali, posebno u prvoj četvrtini 16. stoljeća.⁸ Tako nalazimo da je Ivan Hampo 25. srpnja 1503. godine u Prodaviću obnovio ugovor s pečujskim kanonikom Andrijom i njegovim nećakom Mihajlom iz Đurđevca o zakupu od 1000 florena. Uz to mu je u zakup dao i kućicu s ribnjacima na Dravi.⁹

Već dvije godine kasnije u Koprivnici nalazimo novog zakupca, Baltazara Batthyjana, koji ugovorom sklopljenim u Đurđevcu 15. rujna 1505. od Ivana Ernušta na godinu dana u zakup uzima kaštele Đurđevac, Prodavić i Koprivnicu. Batthyan se obvezao u kaštelu Koprivnica držati dva kaštelana, svakoga s tri konjanika, šest pješaka zajedno s ključarom, četiri stražara, dvije sluge, pekara, dva pastira, kuhara i jednu gospodaricu. Kao što ističe Nada Klaić, vjerojatno je Batthyan kako bi uvjerio Ernušta koliko mu je novca potrebno, pomalo i pretjerao u nabranjanju potrebnih ljudi, a vjerojatno te obveze zbog teških vremena niti nije u potpunosti izvršio.¹⁰ Međutim, ako i te preuveličane koprivničke brojke usporedimo s đurđevačkim iz istog ugovora, može se zaključiti da je Đurđevac, kao sjedište većeg vlastelinstva, u to vrijeme bio mnogo važniji od Koprivnice.

Sljedećeg zakupca nalazimo u ispravi od 11. prosinca 1514. godine, a riječ je o Nikoli »*de Kerezthur*« koji u zakupu drži varoš i imanje. U njoj slavonski podban i križevački župan Baltazar Alapić s plemićkim sucima križevačke županije potvrđuje da je na molbu priora Emerika iz Streze poslao plemićkog suca Petra Lacovića iz Botinca kako bi poveo istragu protiv spomenutog Nikole. Istražni je sudac utvrdio kako je Nikola poslao kmetove iz Petrijanca, Hermanovca, Presečna i Bankovca na vinogradski brijeg Bankovac gdje su ti kmetovi provalili u podrum kmeta Tome Pavlinića. Tu su čitav sadržaj buradi od 25 kabala pretočili u jedno bure, koje su onda zajedno s drugim stvarima iz kmetove kuće odvezli u Koprivnicu. Iz tog se dokumenta može steći opći dojam o nebrizi i nasilničkom ponašanju zakupaca prema stanovništvu koprivničkog vlastelinstva. Međutim, treba istaknuti da se takvo ponašanje ne razlikuje mnogo od uobičajenog ponašanja vlastelina prema stanovništvu, za što tijekom srednjeg i ranog novog vijeka ima mnogo podataka u sačuvanim izvorima.¹¹

Najbolji primjer do koje je mjere Ivan Hampo išao u davanju Koprivnice u zakup ugovori su s vlastitom suprugom, Barbarom Orszag de Guth, bogatom udovicom Jurja Dragfija. Prvi ugovor o zakupu sklopljen je 16. listopada 1518. godine te je prema njemu Ernušt supruzi za 4000 florena koje mu je dala morao založiti kaštel i varoš Koprivnicu.¹² Do sklapanja drugog ugovora dolazi tik prije Mohačke bitke, 10. kolovoza 1526. godine u Koprivnici, kada mu Barbara daje dodatnih 4000 florena, a Ivan joj do kraja njezina života ostavlja kaštel i varoš Koprivnicu te utvrdu Štrigovu u Međimurju, s time da ako netko od njegovih nasljednika želi ta imanja preuzeti od nje, mora joj dati tih 4000 florena.¹³

Iako bi se moglo pretpostaviti da se zakupnici nisu previše brinuli o imanjima, želeći, što je i razumljivo, postići maksimalnu dobit uz minimum ulaganja, to se u tolikoj mjeri ne može primi-

⁸ Međutim, isto tako su pokušali na svojim posjedima nešto zaraditi i vlastitom inicijativom. Tako je, primjerice, Ivan Ernušt 1493. godine u zakup za 300 forinti od zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza uzeo desetinu koja je biskupu pripadala na području Koprivnice i Đurđevca. Vidi: Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb, 1980, 87.

⁹ Jakov STIPIŠIĆ - Miljen ŠAMŠALLOVIĆ, »Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije«, *Zbornik historijskog instituta JAZU* 4, Zagreb, 1961, 508, dok. br. 3664.

¹⁰ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALLOVIĆ 1961, 518, dok. br. 3784. N. KLAJČ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 132.

¹¹ R. PAVLEŠ, *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, 26-27. Kamilo DOČKAL, »Kamengrad u svjetlu Streze«, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice* sv 1 (8), Koprivnica 1953, str. 126.

¹² Jakov STIPIŠIĆ - Miljen ŠAMŠALLOVIĆ, »Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije«, *Zbornik historijskog instituta JAZU* 5, Zagreb, 1963, 545, dok. br. 4334.

¹³ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALLOVIĆ 1963, 577, dok. br. 4714. N. KLAJČ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 133.

jetiti iz poreznih popisa koji su nam dostupni s početka XVI. stoljeća. Iz tih poreznih popisa doznajemo da je 1507. godine u Koprivnici bilo 67, 1513. godine 68, 1517. godine 65, a 1520. 64 porezna dima. Slična je situacija i na cjelokupnom koprivničkom vlastelinstvu gdje se svih tih godina broj poreznih dimova kretao oko 270. Dakle, broj poreznih dimova ne raste, no ni ne opada, što bi se moglo očekivati zbog sve veće osmanske opasnosti i pretpostavljenog nemara zakupaca, o kojima upravo iz vremena ovih popisa imamo najviše spomena. Te nas brojke upućuju na zaključak da su demografske, pa stoga i s njima povezane gospodarske prilike tih godina bile donekle stabilne. Neki poseban gospodarski uzlet tijekom prve četvrtine XVI. stoljeća iluzorno je očekivati, ako poznamo ukupnu situaciju u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu za vladavine slabih Jagelovića. Stoga bi se čak i već spomenuta stabilnost u neku ruku mogla smatrati uspjehom. Drastično smanjenje broja stanovništva nastupa tek u razdoblju nakon Mohačke bitke, što se i očituje u popisu iz 1554. godine kada je zabilježeno samo 32 dima, što je pad od 50%. Tu situaciju zornije prikazuju pokušaji procjene broja stanovnika, prema kojima je u Koprivnici oko 1520. godine živjelo oko 1200 stanovnika, dok ih je oko 1550. godine ostalo samo petstotinjak.¹⁴

Što se same varoši Koprivnice u to vrijeme tiče, nije ostalo mnogo podataka. U prvo vrijeme vlasti Ernušta čini se da je gospodarstvo nastavilo svoj prirodni razvoj. Dokaz za to su ostaci pečatnjaka gradskog kožarskog ceha (na kojem su očuvana slova SIG C OPID CIVIT CAPRON) koji potječu iz razdoblja oko 1480. godine, što pripada među najstarije podatke u povijesti podravskog obrta uopće.¹⁵ No čini se da kasnije nije došlo do nekog posebnog gospodarskog uzleta, što bi se naizgled moglo očekivati jer su je posjedovali uspješni trgovci i novčari. Tu bi također trebalo istaknuti da su cijelo to vrijeme Ernušti bili posjednici i čakovečkog i đurđevačkog vlastelinstva te se tako jedini put u povijesti velik dio sjeverozapadne Hrvatske nalazio objedinjen u rukama istog gospodara, a Koprivnica je tu bila jedino veće gradsko naselje. Tu činjenicu ti isti gospodari, a ni sami stanovnici Koprivnice, čini se nisu znali dobro iskoristiti. Međutim, što se same Koprivnice tiče, do neke posebne suradnje varošana i Ernušta vjerojatno niti nije moglo doći zbog poznatog animoziteta feudalne gospode i varošana jednoga grada, za što možemo naći mnogo primjera u srednjovjekovnoj Slavoniji. Tome odnosu nisu pomogli niti već poslovično zloglasni kaštelani pojedinih kaštela. Tako je zabilježeno da je 1503. godine koprivnički kaštelan Petar Fintić optužen da je zajedno sa svojim slugama nekom Tomi oteo 60 zaklanih prasaca iz šume Dragovščine. Herceg Ivaniš Korvin presudio je da se kaštelan, koji je poricao optužbu, u župnoj crkvi u Križevcima mora zakleti da je nevin.¹⁶ Možemo s popriličnom sigurnošću pretpostaviti da je takvih slučajeva u šezdesetak godina vlasti Ernušta nad Koprivnicom bilo dosta, što zasigurno nije pozitivno utjecalo na odnose varošana i velikaša, ali i gospodarstvo općenito.

Iako je očito, i donekle normalno, da su Ernušti željeli i pokušavali sve da izvuku dobit sa svojih imanja, postoji i podatak da je Ivan Hampo potpomogao već spomenutom kanoniku Andriji u osnivanju kapele Blažene Djevice Marije u šumi Močile. Naime, on toj kapeli prepušta svoje selo *Kaznethyn*, sa svim daćama, prihodima, redovnim i izvanrednim davanjima i porezima te pravom na iskorištavanje šuma, livada, polja, pašnjaka, voda, rijeka i ostalih izvora prihoda.¹⁷

¹⁴ Josip ADAMČEK - Ivan KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb, 1976., 27, 60, 95, 128, 161. Hrvoje PETRIĆ, »Prilog poznavanju mobilnosti stanovništva Koprivnice do početka 17. stoljeća«, *Podravina*, vol. 2, br. 3, Koprivnica, 2003, 165.

¹⁵ Dragutin FELETAR, *Podravina - općine Đurđevac, Ludbreg i Koprivnica u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica, 1988, 47.

¹⁶ J. STIPIŠIĆ - J. ŠAMŠALLOVIĆ 1961, 507, dok. br. 3650. N. KLAIĆ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 133.

¹⁷ *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva*, ur. Ivan Bojničić Kninski, VIII., Zagreb, 1906, 5-6.

Međutim, zrno sumnje u ovo davanje daje nam podatak da je u to vrijeme Ivan bio optužen da je svećenika Antuna, predstojnika virovitičkog hospita, prema jednom izvoru, ubo u ruku, a prema drugom, samo zatvorio.¹⁸ Vjerojatno je tim činom samo htio oprati svoje grijeh, a ne dobrovoljno potpomognuti osnivanje te kapele.

U popisu župa zagrebačke biskupije iz 1501. godine spominje se u Koprivnici rektor hospita, Nikola, što dokazuje da se brinulo o hodočasnici, bolesnima i napuštenima. Međutim, crkva Sv. Ane, uz koju je u XIV. stoljeću hospital i osnovan, više se ne spominje te vjerojatno više nije ni postojala. Iz tog razdoblja ostala su zapisana imena dvojice koprivničkih župnika, Grgura iz 1501. te Baltazara iz 1505. godine. Također se 1501. godine spominje rektor kapele Svetog Emerika u Starigradu, kojem je pomagao njegov kapelan Marko. Plemić Ivan od Grede 1504. godine darovao je oltaru sv. Jakova u koprivničkoj župnoj crkvi Sv. Nikole svoj posjed u Gredi. Ukupno se u koprivničkoj župi 1501. spominje 11 svećenika. Vjerski život je, dakle, tekao nesmetano. To dokazuju i zapisani Koprivničanci - hodočasnici. Najbliže hodočasničko mjesto bila je Komarnica, a drugo je središte bio Ludbreg. Ostali su zapisani i Koprivničanci koji su 1493. godine boravili na hodočašću u Rimu. Tako su u tamošnjoj bratovštini Sv. Duha zabilježeni Andrija iz Koprivnice, kanonik pečujski i župnik u Đurđevcu te Dimitrije i Blaž, laici iz Koprivnice.¹⁹

Što se stambene arhitekture Koprivnice tog doba tiče, spominje se drven, ali prostran dvor koji su Ernušti držali u varoši. Taj se vlasteoski dvor pažljivo oprema jer u to vrijeme postaje središte velikih okolnih imanja. U tom je dvorcu 1526. godine održano i zasjedanje sabora. Za pretpostaviti je, jer je najuglednija stambena zgrada u gradu bila od drva, da su i ostale kuće također bile građene od istog materijala.²⁰ Sačuvan je i opis carske komisije koja je 1549. godine bila upućena u Koprivnicu, Virje i Đurđevac koji spominje da je varoš građena od drva, u iznimno lošem stanju. Čak je i crkvici, kojoj je bilo namijenjeno da se u njoj drže živežne namirnice, trebalo popraviti krov koji je dijelom bio otkriven.²¹ Ovaj opis otkriva nebrigu i propadanje koje je trajalo od početaka osmanskih provala dvadesetak godina ranije.

Razdoblje vladavine Ernušta vrijeme je i kada se Koprivnica prvi put bilježi na zemljopisnim kartama. Tako karta Firentinca Francesca Rosellija, nastala oko 1480. godine, spominje toponim *Caphonicz*, koji označava Koprivnicu. Zanimljivo je da je Roselli očigledno koprivničko vlastelinstvo smatrao najznačajnijim posjedom u Podravini jer je označio samo njega, dok se đurđevačko, rasinjsko ili ludbreško vlastelinstvo uopće ni ne spominju. Druga karta, djelo ugarskog kartografa Lazarusa iz 1528. godine, uz tridesetak ostalih naselja spominje i Koprivnicu pod nazivom *Capronitz*.²²

Već spomenuta stagnacija, a s vremenom i nazadovanje varošana Koprivnice, vidljivi su u njihovu obrazovanju. Tijekom XIV. i XV. stoljeća zabilježeno je mnogo Koprivničanaca studenata stranih sveučilišta, a taj broj početkom vladavine Ernušta nije pao. Dapače, od poznatih studenata iz Koprivnice tijekom XV. stoljeća čak ih je četvrtina zabilježena u vrijeme vladavine Ernušta. Međutim, do iznenadnog pada ili, uvjetno rečeno, prestanka odlaska Koprivničanaca na

¹⁸ J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALović 1961., 509, dok. br. 3670; 514, dok. br. 3733.

¹⁹ Leander BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978, 108, 152, 181. Rudolf HORVAT, »Koprivničke crkve i kapele«, *Hrvatska prošlost* 4, Zagreb, 1943., 95. H. PETRIĆ, »Prilog poznavanju mobilnosti...«, 155.

²⁰ Marija PLANIĆ-LONČARIĆ, »Izgradnja grada do sredine 19. stoljeća«, *Koprivnica - grad i spomenici*, Zagreb, 1986, 37. Anđela HORVAT, »Osvrt na urbanizam Koprivnice«, *Bulletin odjela VII. za likovne umjetnosti JAZU*, vol. VIII, br. 2-2, Zagreb, 1960, 92-93.

²¹ Milan KRUHEK, »Povijest izgradnje koprivničke tvrđave«, *Koprivnica - grad i spomenici*, Zagreb, 1986, 199-200.

²² Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova, svezak III - Koprivnica*, Zagreb - Koprivnica, 2005, 44-46.

studije dolazi u prvoj polovici XVI. stoljeća, kada vijesti o školovanim ljudima potpuno nestaju. Točnije, između 1494. i 1550. godine nije zabilježen *nijedan* student iz Koprivnice.²³

Veliku promjenu u život Koprivnice donosi osmanska najezda. Nakon bitke na Mohačkom polju Koprivnica je mjesto sastanka sabora slavonskih staleža koji se tu, kao što je već spomenuto, održao u Ernuštovu dvorcu u varoši, 23. rujna 1526. godine. S tog su sabora upućeni poslanici kraljici Mariji u Požun, a na čelu tog poslanstva trebali su biti zagrebački biskup Šimun Erdödy i knez Krsto Frankopan, kojeg su staleži na tom saboru proglasili za upravitelja i branitelja Kraljevstva. Taj je sabor odredio samo najpotrebnije za obranu zemlje, no nije doticao pitanje tko će postati kralj iako su, kako se poslije iz Ljubljane javljalo u Veneciju, neki plemići već tada predlagali nadvojvodu Ferdinanda Habsburškog za kralja.²⁴

U građanskom ratu između Ferdinanda i Ivana Zapolje koji je uslijedio Koprivnica nije ostala pošteđena. Ernušti su bili pristaše Ferdinanda Habsburškog pa je tako početkom svibnja 1530. godine zagrebački biskup Šimun Erdödy, pristaša Ivana Zapolje, sa sabranom vojskom »na turski način« poharao Ernuštova imanja te je velik dio njih spalio. Čini se da je međusobno paljenje posjeda bilo dio taktike oslabljivanja protivnika, ali i susjeda jer je već 1533. godine Ludovik Pekry, vlasnik susjednog rasinjskog vlastelinstva, ali i pristaša Ferdinanda, kao i Ernušti, spalio koprivničko imanje. Naravno da su ti događaji imali za posljedicu smanjenje gospodarske i demografske moći koprivničkoga kraja. Zabilježeno je da su nakon tog Pekryjeva spaljivanja dobra »gospodina Hampa«, dakle Ivana Ernušta, davala samo 90 forinti poreza.²⁵

U to vrijeme Koprivnica prvi put dolazi u doticaj s Osmanlijama, kada je 1532. godine, nakon neuspjele opsade Kisega, pokraj nje s vojskom prošao sam sultan Sulejman. Ostalo je zapisano da sultan nije napao koprivničku tvrđu jer sa sobom nije imao topove za opsjedanje.²⁶ Iz toga bi se dalo zaključiti da je u to vrijeme Koprivnica bila opasana visokim i jakim bedemima. To se vjerojatno dogodilo nakon 1526. godine kada su koprivnički zemljani bedemi s palisadama i gradski opkopi prošireni. Međutim, u spomenutom izvještaju carske komisije iz 1549. godine, dakle samo sedamnaest godina kasnije, stoji da je utvrda dotrajala i u vrlo lošem stanju.²⁷ Tako ipak ostaje nejasno stanje bedema tijekom Sulejmanova prolaska, tim više što se spominje da je između 1542. i 1546. godine utvrde dao popravljati i Petar Keglević.²⁸

Tih godina Koprivnica dobiva i sve važnije mjesto u protuosmanskim akcijama. Tu se početkom rujna 1537. godine sabralo 16.000 pješaka i 8000 konjanika iz Hrvatske, Štajerske, Kranjske, Koruške, Tirola, Austrije i zapadne Ugarske. Umjesto kralja Ferdinanda, u Koprivnicu je stigao njegov general Ivan Katzianer. Pod njegovim je vodstvom vojska krenula protiv Osmanlija. Ta je akcija završila porazom kršćanske vojske kod Gorjana 9. listopada 1537. godine. Već iduće godine, točnije 20. lipnja 1538. godine, Osmanlije iz Bosne i Srijema došli su noću do Koprivnice. Otuda je jedan dio vojske krenuo prema Križevcima, a drugi je dio pošao prema Dravi, gdje su pohvatali mnogo ljudi i stoke. Također je zabilježena namjera Osmanlija da 1539. godine s vojskom od 5000 konjanika navale na Koprivnicu i Varaždin.²⁹

²³ Hrvoje PETRIĆ, »Studenti na zapadnim sveučilištima kao pokazatelj mobilnosti stanovništva zapadnog dijela srednjovjekovne Slavonije (Na primjeru koprivničke Podravine do kraja 16. stoljeća)«, *Podravina*, vol. 2, br. 4, Koprivnica, 2003, 184, 195. L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 108-110.

²⁴ V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 74-75. A. HORVAT, »Osvrt na urbanizam Koprivnice«, 92-93.

²⁵ V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 120. J. ADAMČEK - I. KAMPUŠ, *Popisi i obračuni poreza*, 134.

²⁶ Rudolf HORVAT, *Povijest slob. i kralj. grada Koprivnice*, Zagreb, 1943, 5.

²⁷ *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva*, ur. Ivan Bojničić Kninski, XIII., Zagreb, 1913, 11-15.

²⁸ A. HORVAT, »Osvrt na urbanizam Koprivnice«, 93. IVY LENTIC-KUGLI, »Kronologija i grada za povijest sakralnih objekata u Koprivnici«, *Koprivnica - grad i spomenici*, Zagreb, 1986, 217. Dragutin FELETAR - Zvonimir TUREK, »Urbanistički razvoj Koprivnice«, *Podravski zbornik*, Koprivnica 1979, 139.

²⁹ L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 182-183.

Posljednji potomak obitelji Ernušt, Gašpar, umro je između 8. svibnja 1539. i 18. listopada 1540. godine, ostavivši iza sebe mladu udovicu Anu, kćer bana Petra Keglevića. Nakon što je Gašpar umro bez nasljednika, njegova su imanja trebala pripasti kraljevskoj komori. Međutim, Petar Keglević se tome usprotivio, tvrdeći da ga je Gašpar imenovao skrbnikom svoje udovice i njihova nerođenog djeteta. Nakon što je utvrđeno da Ana nije trudna, Petar je obećao da će vratiti posjede. Kako to ipak nije učinio, uslijedilo je višegodišnje natezanje i borba za Ernuštovu ostavštinu između krune i Keglevića. Za Koprivnicu je taj sukob za posljedicu imao vraćanje pod izravnu kraljevsku vlast, a kralj Ferdinand I. joj potvrdu starih povlastica izdaje 23. lipnja 1547. godine.³⁰

Što se tiče nekog trajnijeg utjecaja obitelji Ernušt na povijest Koprivnice, iznio bih jednu ideju koja bi zahtijevala daljnje istraživanje, a odnosi se na oblikovanje grba grada Koprivnice koji se prvi put pojavljuje upravo u vrijeme nakon prestanka vlasti Ernušta, točnije, na pečatu varoškog suca Nikole Čmahora na dokumentu izdanom 4. svibnja 1545. godine. Brozović smatra da je, nakon odlaska Keglevića iz Koprivnice i bezvlašća na kamengradskom dijelu Koprivnice, gradski sudac svoju jurisdikciju proširio i na taj, vlastelinski, dio Koprivnice, što se, prema njegovu mišljenju, očituje uvrštenjem u gradski grb visoke zidine koja bi trebala predstavljati Kamengrad, dok bi niski zid trebao biti aluzija na gradske zidine koje se spominju još u ispravama hercega Stjepana i kralja Ludovika I.³¹ Međutim, možda je koprivnički grb nastao ne samo uvrštavanjem kule - Kamengrada, nego svojevrsnim stapanjem grba donedavnih vlastelina Ernušta i anžuvinskih (francuskih) ljljana kralja koji je gradu dva stoljeća ranije dodijelio status slobodnoga kraljevskog grada, a taj je status u to vrijeme, točnije 1547. godine, ponovno potvrdio kralj Ferdinand I. Habsburški. Od grba obitelji Ernušt,³² koji je kasnije ušao u grb Zrinskih,³³ a danas je grb grada Čakovca, razlikuje se u tome što, uz prikaz zida i kule, umjesto dviju Ernuštovih zvijezda ili, kao u nekim inačicama, zvijezde i polumjeseca, ima ljljane, očitu aluziju na dodjeljivanje statusa slobodnoga kraljevskog grada od kralja Ludovika I. Anžuvina.

Naposljetku, iz prethodno izloženog može se zaključiti da je razdoblje vlasti Ernušta nad Koprivnicom obilježeno većim dijelom stagnacijom razvoja te na kraju i nazadovanjem. Jedan od uzroka tome je i poprilično nemaran odnos samih Ernušta prema svom posjedu koji im je, kao što se može vidjeti, često poslužio za brz izvor prihoda pomoću zakupa. Oni su više bili okrenuti svojim posjedima u Međimurju i Đurđevcu te bogatim posjedima u središnjoj Slovačkoj. Također je očigledno da je osjećaj za posao koji je bio prisutan kod osnivača obitelji, Ivana, polako slabio u obitelji, što je Koprivnica i osjetila.³⁴ Naime, usprkos dobrom geografskom položaju na trgovačkim putovima i bogatim resursima okolice, nije zabilježen neki napredak. Međutim, mo-

³⁰ HBL, 80. N. KLAJČ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 137.

³¹ L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 35.

³² Najljepši prikaz Ernuštova grba nalazi se na ploči od crvenog mramora nastaloj 1488. godine i prvotno postavljenoj u đurđevačkom kaštelu, a koja je danas pohranjena u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Grb se sastoji od gradskog zida s visokom kulom. Pokraj kule se s obje strane nalazi po jedna šesterokraka zvijezda. Taj je grb pripadao pečujskom biskupu Sigismundu Ernuštu, koji je inačicu toga grba upotrijebio i na pečatu iz 1498. godine, s tom razlikom da se na desnoj strani umjesto zvijezde nalazi polumjesec. Jednak je i grb njegova brata Ivana iz 1505. godine, samo što je u njegovu slučaju polumjesec lijevo, a zvijezda desno, dok se na jednom pečatu iz 1518. godine pojavljuje inačica grba koja prikazuje kulu sa zidom i orla. Postoji još jedan, posve drugačiji grb koji su Ernušti koristili, a objavili su ga mađarski povjesničari. Taj se grb sastoji od uspravljenog lava s dva repa koji drži buzdovan i štiti. Vidi: Ivan BOJNIČIĆ, »Grb bana Sigmunda Ernusta Čakovačkoga«, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva* 13, 1891, 65-66. HBL, 80, 82.

³³ Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899, 211.

³⁴ Nadimak Hampo koji je nosio ban Ivan potječe od njemačkog Hansel, što označava nesposobnog ili nepouzdanog čovjeka. Obiteljski osjećaj za posao kod njega je jedino primjetan pri sklapanju brakova. Naime, dvije, od tri njegove supruge bile su bogate udovice. Vidi, HBL, 81. N. KLAJČ, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 132.

ramo uzeti u obzir i opće stanje kraljevstva, sa slabom upravom pod Jagelovićima, građanskim ratom Ferdinanda I. Habsburškog i Ivana Zapolje te sve jaču osmansku opasnost. Koprivnica jednostavno spojem ovih objektivnih i subjektivnih okolnosti vjerojatno ni nije mogla bolje proći.

SUMMARY

In 1477 King Matthias Corvinus gave Ivan Ernušt the estate of Koprivnica, which remained in the possession of his family until its extinction in 1540. Croatian historiography has not yet produced a review of this period. In this text, the author aims to give a concise overview of Koprivnica's history during that time, and analyzes the changes that occurred in the period, as well as the relation of the Ernušt family to their possession.

NOVI PRILOZI O ŽIDOVIMA U KOPRIVNICI I OKOLICI OD KRAJA 18. STOLJEĆA DO 1848. GODINE

NEW CONTRIBUTION ON JEWS IN KOPRIVNICA AND NEIGHBORING AREA FROM LATE 18TH CENTURY TO YEAR 1848

Ljiljana Dobrovšak

Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«

Marulićev trg 19

10000 Zagreb

ljiljana.dobrovsak@pilar.hr

Primljeno / Received: 30. 10. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94(497.5 Koprivnica=411.16)

"1781/1848"

SAŽETAK

Židovi u Koprivnici trguju već od sredine 18. stoljeća, a prve su se židovske obitelji u Koprivnici naselile tek oko 1800. godine, dok se u okolici Koprivnice naseljavaju i nešto ranije. Do 1848. godine Židovi se polagano, ali kontinuirano naseljavaju u Koprivnicu. Iako se njihov broj u gradu kreće od oko 40 duša ili samo osam obitelji, one uspijevaju stvoriti jezgru buduće židovske zajednice utemeljenjem općine, groblja, Chevre Kadische i popratnih vjerskih sadržaja.

Ključne riječi: Židovi, Koprivnica, doseljavanje, popisi

Key words: Jews, Koprivnica, settlement, and census polls

UVOD

Između 15. i 17. stoljeća nema podataka o stalno naseljenim Židovima u sjevernoj Hrvatskoj, nego se oni pojavljuju sve učestalije početkom 18. stoljeća, kada kao »putujući trgovci« posjećuju sajmove u sjevernoj Hrvatskoj.¹ Prva pojava Židova u krajevima oko rijeke Drave zabilježena je sredinom 18. stoljeća kada Židovi kao trgovci pokućarci dolaze u ove krajeve, obilaze sela i nude svoju robu, no zbog zakona o ne zadržavanju vraćaju se kući (po zakonskom članku 19./1729. Ugarskog sabora - dopušteno im je bilo *pravo térgovanja*, ali ne i stalni boravak na prostorima Kraljevine Hrvatske i Slavonije).² Židovi se u Hrvatsku doseljavaju iz različitih dijelova Europe, ali u Podravini prednjače aškenaski Židovi doseljeni iz srednje Europe koji prvo naseljavaju zapadne ugarske županije pa se nakon toga sele u manja trgovišta i gradiće u blizini hrvatsko-ugarske granice.³ Nakon *Tolerancijskog edikta* kralja Josipa II. iz 1781. i *Patenta Gens Judaica* koji se za Ugarsku i Hrvatsku primjenjivao od 31. ožujka 1783. znatno se poboljšao položaj Židova na prostoru Ugarske, a on je ujedno i omogućio trajnije naseljavanje Židova u Hr-

¹ *Katalog izložbe, Židovi na tlu Jugoslavije*, MUO, Zagreb, 1988, 136.

² Mirjana GROSS / Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992, 418.-419.

³ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj - migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997, 13.

vatsku, pa tako i Podravinu.⁴ Njime su Židovi dobili dozvolu boravka u nekome mjestu, no to ipak nije značilo da Židovi u mjestu smiju posjedovati kuću ili druge nekretnine, zemlju, niti da se smiju baviti svim poslovima i obrtima. Patent *Gens Judaica* određivao je manjem broju Židova mogućnost da postanu »tolerirani«. Zbog toga bi im na njihove zahtjeve mjerodavne vlasti izlazile u susret i davale dozvole naseljavanja. U dozvolama koje su odobravale stalni boravak, a bile su u skladu s Patentom *Gens Judaica* navedeni su i uvjeti kojih su se Židovi morali pridržavati ako su se željeli naseliti. Smjeli su imati vjersku općinu (*kehilu*) koja će zadovoljavati njihove vjerske potrebe, molitveni dom (ali ne zasebno kao zgradu, nego unutar obiteljskih iznajmljenih kuća), rabina i ritualno kupalište (*mikvu*). Za boravak u Ugarskoj Židovi su bili dužni plaćati tzv. tolerancijsku taksu, koja je uvedena 1749. godine, odredbom kraljice Marije Terezije. Iz godine u godinu po županijama i gradovima Židovi su se, kao i njihova imovina popisivali kako bi se na osnovi dobivenih podataka određivala tolerancijska taksa po glavama obitelji. Od 1783. do 1840. godine za Židove iz Ugarske izdani su brojni zakoni koji su im onemogućavali boravak i poslovanje, da bi 30-ih godina 19. stoljeća akcijom liberalnih vođa u Ugarskoj došlo do preokreta te se tada u Ugarskom saboru na dnevnom redu pokreće pitanje emancipacije Židova. Godine 1840. odlukom Ugarskog sabora i člankom 29./1840. Židovima su neke zabrane ukinute te su dobili dozvolu boravka u rudarskim mjestima u Ugarskoj, ali i u njezinim pridruženim zemljama (time se misli na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, op.a.).⁵ Do 1848. godine život židovskih zajednica uglavnom se kretao unutar normativnih zakona, a najveće olakšanje doživjeli su 1846. godine kada je ukinuta tolerancijska taksa. Židovi su se u Kraljevini Hrvatskoj do izbijanja revolucije 1848. naseljavali prvo na selu, pa zatim u manjim mjestima, trgovištima i tek kasnije, usporedo s razvojem gradova i gospodarstva, sele u veće gradove pa se takav razvoj može pratiti i kod doseljavanja Židova u Koprivnicu.

NASELJAVANJE ŽIDOVA U KOPRIVNICI I NJEZINOJ OKOLICI DO 1848. GODINE

Prvi židovski doseljenici spominju se u svim predjelima Kraljevine Hrvatske i Slavonije već u 17. stoljeću, iako vladari Habsburške Monarhije poduzimaju sve kako bi im stalni boravak u Monarhiji zabranili. Već od kraja 17. i cijelo 18. stoljeće Hrvatski je sabor davao instrukcije svojim delegatima na Ugarskom saboru u kojima je tražio potvrdu da je katolička vjera jedina priznata u Hrvatskoj (1634., 1637., 1642., 1728., 1743.)⁶ te da se na ovim prostorima ne naseljavaju inovjernici (1609., 1671., 1681., 1682., 1728.).⁷ Na te instrukcije Ugarski je sabor odgovorio potvrdom zaključka iz 1687. u kojem je odredio da u cijeloj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ne mogu imati imanje one osobe koje nisu rimokatoličke vjere pa se ta odredba protezala i na Žido-

⁴ Krešimir ŠVARC, *Kratka povijest koprivničke židovske zajednice, Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, 378; Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske - Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. - 1860.*, Zagreb, 1985, 361.; Mirjana GROSS, *Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, Gordogan*, siječanj-travanj, 23.-24., Zagreb, 1987, 26.

⁵ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice*, I., drugo nadopunjeno izdanje, Zagreb, 2004., 23.-24.

⁶ *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. I., 1631.-1693., Zagreb, 1958., 37, 73., 102.; *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. III., 1714.-1735., Zagreb, 1961., 235., *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. IV., 1735.-1743., Zagreb, 1964., 406.

⁷ *Zaključci Hrvatskog sabora* sv. I., 1631.-1693., Zagreb, 1958, 61., 311., 398., *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. III., 1714.-1735., Zagreb, 1961., 235. sv. IV., Zagreb, 1964.

ve.⁸ Židove na prostoru današnje Podravine možemo susresti još u vrijeme vladavine Osmanlija. Navodno se u selu Drnju u 17. stoljeću obavljala razmjena zarobljenika, a istodobno je to bila karantena za obranu od kuge ali i raštel za trgovanje pa se, prema nekim neslužbenim podacima (L. Brozović), tu spominju prvi židovski trgovci vjerojatno s područja Osmanskog Carstva. Prema Brozoviću, ti židovski trgovci su se u raštelu i nastanili.⁹ Ujedno se u raštelu obavljala i razmjena zarobljenika u kojoj su prema nekim pretpostavkama s osmanske strane sudjelovali i Židovi, koji su pri razmjeni zarobljenika živjeli u odvojenom dijelu, tj. u protuosmanskoj utvrdi.¹⁰ U 18. stoljeću (najraniji spomen je u drnjanskoj župnoj spomenici iz 1740.) jedan dio napuštene utvrde u Drnju zove se *Židovaroš*. Pri tome se nijednom ne spominju Židovi, ali se za dio utvrde koristi spomenuti izraz pa je očigledno da je riječ o starijoj tradiciji doseljavanja židovskog stanovništva, pa čak i mogućnost postojanja geta za Židove.¹¹ Drugo najbliže trgovište u Podravini gdje su Židovi također tijekom 17. stoljeća živjeli je Legrad. Legrad se smjestio na trgovačkom putu prema Koprivnici, a ujedno je bio na razmeđu židovskih migracija iz zapadne Ugarske u Međimurje i Čakovec, a s druge strane i na putu prema središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji. Na planovima Giovannija Giuseppea Spalla 1670. i 1671. nalazi se ucrtano židovsko naselje »Juden Statt« koje se razvilo izvan utvrđenog dijela grada.¹² U spisima legradskog magistrata (1672.) među prisežnicima spominje se Samuel Ujláki, koji bi po imenu mogao biti Židov.¹³ Potvrdu za prisutnost Židova nalazimo i u popisu davatelja poreza za Legrad iz 1676. jer se tada skupljao porez i od Židova, no ne navodi se za koliko obitelji niti se navode njihova imena. Prvi pouzdani podatak o stalnoj naseljenosti Židova u Legradu potječe tek iz kanonskih vizitacija 1698. godine.¹⁴ Prema tome bismo mogli zaključiti da su prvi Židovi u Podravinu vjerojatno počeli dolaziti početkom 18. stoljeća iz susjednih ugarskih županija kako bi se na ovim prostorima bavili trgovinom, ali se zbog ranije navedenih zakona nisu smjeli zadržavati. Uz te putujuće trgovce u krajevima oko rijeke Drave susrećemo i tzv. privremeno nastanjene Židove i pokušarce koji dolaze u Podravinu iz ugarskih županija Zale i Somogya radi trgovine, obilaze sela, obavljaju svoju dje latnost te se krajem tjedna, prije sabata, vraćaju kući.

⁸ Magdalena LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2003., 7.; *Corpus Juris Hungarici- Magyar Törvénytár*, vol. III., (1657.-1740.), Budapest, 1901., 350., Spomenutu zabranu izdao je Leopold I. u zaključku Ugarskog sabora 23./1687. i glasi *Ad conservandam porro animorum concordiam, publicam regni tranquillitatem, quae in unitate religionis potissimum consistere, ex eaque in modo fatis regni stabilita fuisse dignoscitur: §.1. Ex benigna suae majestatis annuentia conclusum est: ut in iisdem Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae regnis, secundum municipales eorundem leges, hoc loci confirmatas: tam in partibus sub jurisdictione eorundem ad praesens existentibus, quam in futurum juxta clementem suae majestatis sacratissimae resolutionem ad eandem legitime reapplicandis, soli catholici possessionis bonorum, uti hactenus, ita imposterum, sint capaces.*

⁹ Leander BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978., 47.

¹⁰ Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi i njihov utjecaj na transformaciju podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Podravina*, br. 6., prosinac, Koprivnica, 2004., 24.; Hrvoje PETRIĆ, Vom Handel im alten Koprivnica (17.-19. Jh), *Podravina*, br. 2., Koprivnica, 2002., 99.-114.

¹¹ Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Samobor, 2005., 261.

¹² Mirela SLUKAN ALTIĆ, Legrad - grad na sutoku rijeka i razmeđu država, *Podravski zbornik*, 28., Koprivnica 2002., 115., M. KLEMM, Planovi Čakovca, Kotoribe i Legrada iz druge polovice 17. stoljeća u Bečkom vojnopovijesnom muzeju, *Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU*, br.1., Varaždin, 1986., 198.

¹³ Hrvoje PETRIĆ, Vom Handel im alten Koprivnica (17.-19. Jh), prema HDA, Trgovište Legrad, knj.1 (zapisnici magistrata 1672. - 1703.)

¹⁴ *Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica (MZO)*, ured. Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor, V./I. kötet 1096.-1700., Budapest, 1959., 401.-402.; LJ. DOBROVŠAK, Židovi i njihov utjecaj, 24., H. PETRIĆ, Vom Halden im alten Koprivnica, 109.-110., Hrvoje PETRIĆ, *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, Zbornik radova, Zagreb, 2004., 67.-68. (prema Kanonskim vizitacijama, Prot. 71./II., 208.-220.

Sredinom 18. stoljeća Židovi počinju boraviti u gradovima s prešutnom dozvolom lokalnih i vojnih vlasti. U samoj Koprivnici prvi tragovi Židova zabilježeni su u vrijeme generala Becka 1753. koji im je omogućio trgovanje u gradu. Oni nisu živjeli unutar grada, nego su dobavljali odijela (*mandure*) za austrijsku vojsku pa su zbog toga bili pod zaštitom vojnih vlasti.¹⁵ L. Brozović navodi da su ti Židovi u vrijeme generala Becka stanovali nedaleko od šume zvane Crna gora, »pri galgah« zajedno s Romima, gdje je bilo gradsko stratište, strvinište i kuća gradskog krvnika.¹⁶ Njihov boravak u Koprivnici nije bio dugog vijeka jer se već 6. travnja 1756. na sjednici Hrvatskog sabora govori o uklanjanju Židova s područja pod vojnom upravom u Koprivnici.¹⁷ Od sredine 18. stoljeća u dokumentima se mogu pratiti židovski trgovci imenom i prezimenom. Tako se do sada mislio da je prvi imenom zabilježeni Židov u Koprivnici Izak David Jeüescher 1774. židovski trgovac iz Osmanskog Carstva, tj. Sofije, koji je iz Trsta krenuo u Zemun, a uhapšen je u Koprivnici.¹⁸ Podaci iz ugarskih arhiva pružaju nam drugu sliku ranonovovjekovne povijesti Židova u Koprivnici i okolici. U Koprivnici je prvi Židov imenom zabilježeni Sámuel Wolff, koji se u dokumentima navodi kao »*Jud von Koprainitz aus Croatien*«, a on se 1756. sporio po pitanju trgovačkog posla s gradskim trgovcem Gottliebom Schindlerom.¹⁹ Sljedeći poznati Židov je Marko Lazarovics, po čijem se imenu i prezimenu ne bi moglo reći da je Židov, ali koji se navodi u popisu Židova iz 1768., kao *Židov iz Kaproncze* i plaća toleranciju od 4 florena.²⁰ Godine 1769. kao stalni naseljenik Koprivnice spominje se i Židov Bozmayer,²¹ a nije poznato što se s njim dogodilo.

U većini gradova sjeverne Hrvatske i Slavonije (Križevci, Koprivnica, Bjelovar, Osijek i dr.) Židovima je tijekom 18. stoljeća u skladu sa zakonom iz 1729. godine bilo dopušteno jednodnevno do trodnevno zadržavanje na sajmovima, uz plaćanje boravka.²² Kako je ranije već navedeno, Židovi Ugarske plaćali su kao obavezan porez tolerancijsku taksu (uglavnom u ugarskim županijama), a uz nju u Hrvatskoj i Slavoniji, nametnuta im je još tzv. glavarina ili boravišna kazna²³ koju su plaćali pri dolasku na gradske sajmove 1-4 forinte za svaki dan i od svake glave, ovisno

¹⁵ Gavro SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, III., Zagreb, 1901., 185.-194. Autor u tekstu navodi dopis Koprivčana.- *donec commandans a Beck eandem (liberam stationem) in Jurisdictionem Generalantanssem propter arendas pactatae mondurae militaris non non induxisset...* iz Acta Consiliarum Croatica, 1753.

¹⁶ L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 47.

¹⁷ *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. VII., Zagreb, 1970., 148. *Articulus secundus: De Iudaeorum ex iurisdictione militari Capronzensi amotione. Pientissimam et in unius solum verae fidei orthodoxae in Regnis hisce conservationem et incrementum benignissime tendentem Suae Sacratissimae Caesareo-Regiae Maiestatis resolutionem, qua mediante amotionem Iudaeorum ex iurisdictione militari Capronzensi generali a Beck per suum canalem demandata, esse clementissime intimat Sua Maiestas Sacratissima, venerabundi suscipiunt Domini Status et Ordines. Pro cuiusmodi benignissimae resolutionis Caesareo-regiae effectiva executione penes communicationem illius praefatus Illustrissimus Dominus generalis a Beck literatorie nomine Dominorum Statuum et Ordinum requirendus esse statuitur. Cui simul ratione exemplaris Egreio Ioanni Svagel, iudici nobilium comitatus Crisiensis, administratae satisfactionis gratiarum actoreae cum reciproca in occursu circumstantiarum punctualis administrationis iustitiae assecuratione rescribendae decernuntur.*

¹⁸ HDA, *Acta Consilia Regium Croatica*, E 68., 1774.; Gavro SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću, 192. Vlasti u Koprivnici su pitale Varaždin što da s židovskim zarobljenikom rade.

¹⁹ *Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica (MZO)*, ured. Scheiber Sándor, XIII. kötet 1296.-1790., Budapest, 1970., 422.-424., Lj. DOBROVŠAK, Utjecaj Židova, 25.

²⁰ *Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica (MZO)*, Scheiber Sándor, XVI. kötet 1412.-1770., Budapest, 1974., 206., Lj. DOBROVŠAK, Utjecaj Židova, 25.

²¹ Gjuro Stjepan DEŽELIĆ, *Židovi u Hrvatskoj, Dragoljub ili Upisnik kalendar*, Zagreb, 1905., 26.

²² *Katalog izložbe - Židovi na tlu Jugoslavije*, 136. G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj, Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, Zagreb, IV, 1902; 189.-192.

²³ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj, Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji, 189.-192.

o županiji (to je zakon izdan 1521., koji se s vremenom u nekim krajevima zaboravio, a u nekima je postao običaj koji je jedno mjesto preuzelo od drugog).²⁴ Zbog nametnutih obaveza tolerancijske takse i glavarine, ugarski su se Židovi potužili kraljici i Hrvatskom kraljevskom vijeću.²⁵ U povodu ovoga Dvor je naredio da od Židova koji u mjestu stanovanja plaćaju tolerancijsku taksu lokalne vlasti ne mogu tražiti nikakve druge dažbine ako oni prolaze njihovim zemljama radi trgovine te da će u pogledu trgovačke takse, mostarine i maltarine biti izjednačeni s kršćanskim trgovcima (1771.).²⁶

Budući da županije nisu odustajale od glavarine, nego su počele tražiti od Dvora da se Židovi istjeraju, o tom pitanju i nalogu kraljevske kancelarije u Varaždinu provela se istraga 1770./71.²⁷ O pitanju glavarine raspravljalo se dvije godine u Hrvatskom kraljevskom vijeću. Tijekom rasprava, da bi se uvidjelo pravo stanje stvari, svaka županija i grad morali su zauzeti vlastito stajalište o »glavarini« (1771.) pa je na kraju kraljica Marija Terezija odobrila navadu (običaj) hrvatskih gradova koja se tijekom godina razvila. Iz odgovora županija i gradova može se zaključiti da je svuda postojao drukčiji običaj. Koprivnička županija potvrđuje da im naplaćuje poseban namet od 1769., ali su nakon toga donijeli odluku da ih ne puštaju na godišnje sajmove te mole da ih se odstrani.²⁸ Usprkos negativnoj odredbi, Židovi iz susjednih županija (bačke, baranjske, torontalske, tolnavske, zaladske i somogyke) sve više dolaze i trguju po hrvatskim županijama pa tako dolaze i u Koprivnicu.²⁹ Da su prisutni u okolici te da dolaze u grad Koprivnicu na sajam, vidljivo je i iz molbe Koprivničanca koji 1770. godine pitaju Križevačku županiju koji namet da uzimaju od Židova kada trguju u gradu.³⁰ Iako Židovi dolaze trgovati u Koprivnicu, prve stalno zabilježene obitelji u Koprivnici su tek s početka 19. stoljeća. One su stanovale izvan grada iako se može pretpostaviti da su u selima oko Koprivnice živjele i ranije.³¹

Nakon objave Patenta *Gena Judaica* za Ugarsku 1783. na područje Podravine počeli su se za stalno doseljavati Židovi. U početku oni naseljavaju susjedna koprivnička sela jer im je za ulazak u grad potrebna dozvola gradskih vlasti. U kojem su se broju Židovi naselili u Hrvatsku, nedugo nakon objave Patenta, govori Jozefinski popis koji se provodio na području civilne Hrvatske i Slavonije (1785. - 1787.) na osnovi 7 županija (Križevačka, Severinska, Varaždinska, Zagrebač-

²⁴ Josephus Nic. KOVACHICH, *Sylogae Decretorum Comitatum Inclyti Regni Hungariae*, tomus II., Pestini, 1818., G. Schwarz smatrao je u svom tekstu »Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću« objavljenom u *Arhivskom vjesniku* i ovdje citiranom da uvedena glavarina Židovima nije bila zakon, nego običaj koje je jedno mjesto preuzelo od drugoga, no autorica ovog teksta došla je do zaključka da je ubiranje glavarine bio zakon koji je izdao Ludovik u svom II. dekretu čl.12./1521. koji se zove *Taxa Judaeorum per Caputa* i glasi: §.1. *Item: quod Judaei, ubicunque, et in quorumcunque bonis residentes, et constituti, per singula capita, seu de singulis capitibus, hoc est viri, et muliers, ac Juvenes pueri et puellae solvant florenum unum. §. 2. Juxta tamen rerum suarum exigentiam, ut pauperes a ditioribus, in hujusmodi contributionibus, adjuventur.*

²⁵ Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u XVIII i prvoj polovini XIX. veka*, Beograd, 1989., 7; G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st., 189.; HDA-Srijemska županija, Prot. Congregationalia, 1379, 1429 ex 1770.

²⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 7.HDA- Srijemska županija, a.c. 161/1771.

²⁷ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st., 189.

²⁸ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII.st., 187., 189.-190.

²⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 7.

³⁰ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st., 190.-191.; Običaj je bio da za sajmove plaćaju 2 forinte, na što su se Židovi žalili jer već plaćaju tolerancijsku taksu. U Koprivnici je taj običaj postojao od 1769. godine. I bilo im je dozvoljeno dolaziti samo na sajmove, za razliku od drugih gradova Požege i Srijema gdje su mogli dolaziti i druge dane.

³¹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, kut. 76/1796., LJ. DOBROVŠAK, Utjecaj Židova, 25., LJ. DOBROVŠAK, Židovska zajednica u Moslavini, 120., Križevačka županija je na dopis Ugarskog namjesničkog vijeća potvrdila da na njezinu teritoriju nema stalno naseljenih Židova, osim nekih slučajnih pojedinaca (na prostoru Herešina) koji plaćaju tolerancijsku taksu.

ka, Požeška, Srijemska, Virovitička) i 8 slobodnih gradova (Bakar, Rijeka, Koprivnica, Karlovac, Križevci, Požega, Varaždin, Zagreb-Gradec). Prema Jozefinskom popisu u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji se od 1875. do 1887. nalazi 18 židovskih obitelji sa 111 članova. U Križevačkoj županiji popisane su dvije obitelji sa 15 članova, uz po jednu obitelj u Križevcima (4 člana) i Koprivnici (6 članova); u Požeškoj županiji su dvije obitelji sa 12 članova; u Virovitičkoj županiji tri obitelji sa 17 članova, te u gradovima; Varaždinu 4 obitelji sa 16 članova, Rijeci 4 obitelji sa 34 člana i u Karlovcu jedna obitelj sa 7 članova.³² Uz ovaj opći i ne baš precizan popis, postoje i popisi za određivanje tolerancijske takse koji nam pružaju detaljnije podatke o prvim naseljenim Židovima u Koprivnici i njezinoj okolici.

Prve Židove u okolici Koprivnice nalazimo 1798. u Herešinu (Hereshin) obitelj Alexandera Isaaca sa suprugom i tri kćeri (5) i u Sobotici (Szoboticzi) Salomon Kralij-a ? (prezime nečitko napisano, op.a.) sa suprugom, sinom i kćeri (4). Ukupno ih je 9 osoba. Nekoliko godina kasnije (1801.) pridružuju im se dvije nove obitelji, Davida Jacoba (4) u Sobotici i obitelj Josipa Löbl u Herešinu. Obojica su se 1801. doselili u Podravinu. Ukupno ih je 8 osoba. U okolici Židovi se spominju i u kotaru Ludbreg 1798., kada su popisane obitelji Samuela Brajera/Brayera (5) i Herschl Brajera/Brayera (4), s time da je Herschl Brajer živi u Ludbregu, a Samuel Brajer u Rasinji (Raszinji). Njima se 1801. u Ludbregu pridružio Matthias Israel alias Oizda s dva člana svoje obitelji, a obitelji H. Brayera se povećala sa 5 članova na 9 jer je zaposlio slugu (4). I obitelj Samuela Brajera povećala se s četiri člana na 8 (dobio je sina i 3 slugu).³³

Prema dosadašnjim nalazima istraživača, prve stalno naseljene četiri obitelji u gradu zabilježene su tek 1800. godine, a stanovale su izvan Koprivnice na tzv. Fridmanovu bregu, pokraj kuće koprivničkoga krvnika. Te židovske obitelji su 1800. godine molile da im se odredi manja tolerancijska taksa.³⁴ Prema istraživanjima povjesničara Brozovića, te četiri židovske obitelji u Koprivnici imale su 1800. godine 13 članova.³⁵ Uz Koprivnicu, židovske obitelji nalazimo nastanjene i u drugim dijelovima Križevačke županije. U izvješću komisije za smanjivanje tolerancijske takse Židovima u Križevačkoj županiji navodi se da su židovske obitelji bile nastanjene i u Ludbregu [Samul Brajer (5) i Herschl Brajer (4)] ukupno devet članova.³⁶ Popisi Židova iz Križevač-

³² Ivan ERCEG, Pripreme i struktura Jozefinskog popisa, *Acta Historico-oeconomica*, vol. 18 (1), Zagreb, 1991., 16.; Igor KARAMAN, Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonija, Srijema i Bačke u doba Josipa II.-1787., *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 29., Novi Sad, 1961., 89.-90. Od navedenih popisanih židovskih obitelji i 111 članova bio je 21 oženjen muškarac, 38 dječaka i staraca (udovaca) te 52 žene. Za usporedbu važno je napomenuti da je tada u cijeloj Ugarskoj (zajedno s Hrvatskom) bilo 16.212 židovskih obitelji, tj. 80.894 stanovnika židovske vjeroispovijesti.

³³ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, kut. 81/1798. (207/1798)- Comitatus Crisiensis. Uz ovaj spis našao se i popis iz 1801. godine.

³⁴ Hrvoje PETRIĆ, *Općina i župa Drnje*, Drnje, 2000, 87; Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica na razmeđu epoha (1765. - 1870.)*, Koprivnica-Zagreb, 2000, 17.; Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, 24; *Križevačka županija*, kut. 156./1800. br.7./1800; HDA-*Križevačka županija*, kut. 157/1800; spis 88./1800. Odluka komisije o toleranciji.

³⁵ Dragutin FELETAR, *Podravina-općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica, 1988, 201.; L. BROZOVIĆ, *Građa za povijest Koprivnice*, 47; Ove židovske obitelji plaćale su općini 20 forinti i 20 krajcara u ime tolerancije poreza. Gradski magistrat se tužio na Židove i u jednom dokumentu napisano je: ...*Zaista, ne možemo se dovoljno čuditi kojim drzovitim čelom tvrdi ovaj narod da je prije u ovoj Kraljevini slobodno boravio i trgovinu tjerao, a da nikakav namet nije plaćao, dočim je općenito poznato, da je istom prije nekoliko godina general Beck bio dozvolio i povjerio im dobavljanje vojničke monedre, pak su se onda naselili što u Bjelovaru, što u Koprivnici. Ali makar da su tu i bili vojni dobavljači, mi ih u našoj jurisdikciji nismo nikada trpjeli toga radi, što otimlju siromašnim oporezovanim varošanima i obrtnicima različitom trgovinom (sukna, tkanine, kože, meda, sira i sl.) sredstva života, pak su se ovi tužili iz dana u dan. Odlučili smo zato na njih namet nametnuti. No, budući škoda domaćima, odlučili smo ih ne pustiti ni na tjedne ni na godišnje sajmove. Zato molimo, da se odavle odstrane, što će jedina pomoć biti vapijućem siromašnom narodu.*

³⁶ HDA, *Križevačka županija*, kut. 157/1800; spis 150./1800. Odluka komisije o toleranciji.

ke županije 1800. uz Ludbreg spominju Židove i u Koprivničkom kotaru u mjestima: *Rasinji* (*Raszinja*), *Sobotici* (*Szaboticzer*), *Herešinu* (*Heresin*),³⁷ ali ne i u Koprivnici. Nažalost, do sada nije pronađen popis iz 1800. koji potvrđuje Brozovićev podatak, ali se možemo osloniti na kasniji popis iz 1804./05. (prvi do sada pronađen za Koprivnicu, op.a.) koji navodi u Koprivnici tri židovske obitelji. Taj popis židovskih obitelji 1804./05., osim Židova u Koprivnici, popisuje i obitelji iz ranijih godina (*Rasinja*, *Sobotica*, *Herešin* i *Ludbreg*) koje plaćaju tolerancijsku taksu u iznosu od 20 forinti i 6 krajcara.³⁸ Njemu je dodan i popis Židova u gradu Koprivnici (*citte Capronczensi*). Prema njemu su 1804./05. u Koprivnici živjele obitelji: Ignatiusa Wertheima sa 6 članova, Jakoba (Jacobus) Garnera sa 4 člana i Anne Wolf sa 4 člana. U Koprivnici je ukupno 1805. živjelo 14 židovskih osoba. Što se tiče koprivničkog kotara, u *Rasinji* je i dalje obitelj Samuela Breiera (*Braijer*) sa 9 članova, u *Ivancu* Jakoba Davida s četiri člana, u *Herešinu* obitelj Josipa Löbla (*Leöblen*) s četiri člana i Josipa Steinera s tri člana. Ukupno u Koprivničkom kotaru živi 20 Židova. U *Ludbreškom* kotaru Židovi su nastanjeni samo u *Ludbregu*, i to već ranije spomenuta obitelj *Herschl Breiera* s jedanaest članova.³⁹ Zanimljivo je da Jakob David malo prijavljen u *Sobotici*, a malo u *Ivancu*, vjerojatno iz razloga što još nije dobio dozvolu stalnog boravka pa je popisao u onome mjestu u kojem se u trenutku popisivanja nalazio. Njihovu nastanjenost potvrđuje i prva kanonska vizitacija 1804. kanonika Jurja Pandurića koja izvješćuje da se, uz rimokatolike, u Koprivnici nalaze i Grci i Židovi, ali ne u velikom broju.⁴⁰

Popis židovskih obitelji iz 1807. popisuje obitelji koje su u bile u Križevačkoj županiji i 1805./06. godine. Za kotar Koprivnica podaci su ovakvi: u *Rasinji* živi Samuel Brayer (8), u *Sobotici* David Jacob (4), u *Herešinu* Josip Löbl (4), a u kotaru *Ludbreg*, mjesto *Ludbreg*, *Herschl Brayer* (10).⁴¹ Iz ovog možemo primijetiti da se broj židovskih obitelji od 1800. do 1807. godine nije povećao.

Popis 1808. godine evidentira Židove u Križevačkoj županiji i Koprivnici ovako: u *Ludbregu* živi *Herschl Brajer*, u *Rasinji* Abraham David, a u *Gorici* (*Goricza*) Josip Lustig. U Koprivnici i *Ivanecu* (*Ivanecz*) popisani su Josip Lustig, Josip Löbl, Josip Vatler, Jacob Herschl, Isaac Wertheim (KO), Anna Wolf (KO) i Mihael Hausner (*Hauszner*). Ukupno je 47 osoba. U drugom dijelu Križevačke županije u *Moslavini* (*Monos. Claudi*) žive Mathias Izrael (5), a u *Erdovcu* Josip Jekell/*Jäckell* (1). Ukupno je u Križevačkoj županiji 1808. živjelo 60 Židova.⁴²

I popis iz 1810. nadalje popisuje iste obitelji, on ujedno donosi za pojedina mjesta i razrez tolerancijske takse pa su tako u *Erdovcu* židovske obitelji 1807./08. plaćale taksu u iznosu od 2 forinta i 24 krajcara, 1808./09. 2 forinta i 21 krajcar, a to je ukupno 1810. bilo 4 forinta i 45 krajcara.⁴³ U *Ludbregu* su Židovi 1807./08. trebali platiti 6 forinti i 27 krajcara, a 1808./09. 6 forinti i 19 krajcara, pa bi 1810. ukupan iznos bio 12 forinti i 46 krajcara.⁴⁴ Iako se tolerancijska taksa trebala plaćati svake godine, kako je do sada vidljivo po drugim županijama u Hrvatskoj i Slavo-

³⁷ HDA, *Križevačka županija*, kut. 161./1800., spisi br. 24.-28./1800.; u *Rasinji* (*Raszinja*) spominje se Samuele Breier (*Breyer*) koji plaća tolerancijsku taksu u iznosu 4 forinte i 48 krajcara, u *Sobotici* (*Szaboticzi*), David Jacob koji ne plaća taksu, a u *Herešinu* (*Heresin*) Löbly ili Leöblui ili Leöblen Josepho (u svakom popisu piše drugačije) koji plaća taksu od 1 forinta i 24 krajcara. U *Ludbregu* se spominje *Herschl Breier*.

³⁸ HDA, *Križevačka županija*, kut. 191./1805. fascikl V./1805.; kutija 193./1805. fascikl VI-spis 413/1805.

³⁹ HDA, *Križevačka županija*, kut. 192./1805. (spisi od 164. do 168.). U dokumentu se nalazi i popis Židova u Križevcima: obitelj Filipa (*Philipus*) Jekell sa sedam članova

⁴⁰ Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina*, (Hrvatska Podravina-povijesne rasprave crtica i bilješke, Zagreb, 1933; Župe u hrvatskoj Podravini, Hrvatska prošlost II, Zagreb, 1941.), pretisak, Koprivnica, 1997., 40.

⁴¹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, kut. 97/1807, spis 66/1807.

⁴² MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, kutija 99/1808. spis 136/1808.

⁴³ HDA, *Križevačka županija*, kut. 223./1810. (spis 414/1810.)

⁴⁴ HDA, *Križevačka županija*, kut. 223./1810. (spis 415./1810.)

niji, znalo se dogoditi da nije sakupljena jer je židovske obitelji nisu mogle plaćati ili se sakupljač ne bi pojavio, no usprkos tome, Ugarsko namjesničko vijeće ustrajalo je da se sakupe njezini zaostaci. Koliko su uspješni bili u tome, ne znamo jer su za svaku županiju drukčiji podaci. Tako, recimo, u Srijemskoj županiji nisu uspjeli u sakupljanju zaostataka, a za Križevačku županiju do sada nemamo pronađenih podataka.

Individualni popis 1810./11. Židova u križevačkom kotaru nalazi samo Simeona Dobrina čija obitelj ima 8 članova, u koprivničkom kotaru u Koprivnici su popisani Michael Hausner (Hauszner) sa 12 članova, Jakob Herschla sa 7 članova, Adam Wolfa (Volf) sa 3 člana i Isaac Wertheima (Vertheim) sa 5 članova, u Rasinji Abraham David sa 7 članova, u Gorici Josip Lustig (Lusztig) sa 6 članova, u Ivancu Josip Löbl (Leobl) sa 6 članova. U kotaru Ludbreg je i dalje popisana samo židovska obitelj u Ludbregu Herschl Breier (Brajer) sa 12 članova. Prema tome u kotaru Koprivnica i kotaru Ludbreg 1810./11. ukupno je bilo 58 Židova.⁴⁵ Prema tom popisu u koprivničkom kotaru živi 27 Židova, a u kanonskim vizitacijama iz 1810. godine, spominje se da su od ukupno 2015 stanovnika u kotaru Koprivnici bila 23 Židova.⁴⁶

Broj Židova raste iz godinu u godinu pa su unajmili i učitelja za židovsku djecu. Tako je do 1817. u Križevcima i Koprivnici kao učitelj židovske vjere boravio Jakov Friedländer, a onda je tražio premještaj u Zagreb kako bi se oženio kćeri zagrebačkog rabina.⁴⁷

Popis koji je napravio Michael Szinkovich 1818. u Koprivnici evidentira tri obitelji koje žive u gradu. To su obitelji Mihaela Hausnera sa 10 članova, Adama Volf-a/Wolf sa 2 člana i Jacoba Hirschla/Herschla sa 9 članova. Ukupno su ove tri obitelji imale 21 člana.⁴⁸ Popis za cijelu Križevačku županiju 1818./19., uz već spomenute tri obitelji u Koprivnici, navodi Židove i u Ivancu: Josip Szattler (5) i Salomona Sterna (5), u Botinovcu: Josip Lustiga (6), u Subotici: Abrahama Bethlehaimaa (9), u Rasinji: Mojses Hausnera (4) i Daniela Hobera (3), u Križevcima: Simon Dobrina (8), Svetom Petru: Josipa Jekella (Jekl) (3), u Moslavini: Mathiasa Izraela (4) i Martina Grünhuta (4), i u Ludbregu: Herschl Brayera (9). Ukupno je 1818./19. u Križevačkoj županiji nastanjeno 83 Židova.⁴⁹ Popis iz 1820./21. evidentira da u broju židovskih obitelji u Koprivnicu nema promjena, i dalje su to tri obitelji koje imaju jedino povećanje broja članova unutar obitelji te ih je sada ukupno 24 osoba. Povećala se obitelj Jacoba Herschla na 12 osoba.⁵⁰ Iduće godine popis Židova Križevačke županije 1820./21. navodi da u županiji ima ukupno 95 židovskih duša koje plaćaju 3730 forinti tolerancijske takse i po mjestu stanovanja raspoređene su ovako: u kotaru Križevci živi Simeon Dobrin (7) i Joseph Jekll (4), u kotaru Vrbovec (*Verbocensis*) živi Martin Grünhut (5), u kotaru Moslavina živi udovica Anna Izrael (6) i Petar Goldschmidt (4). Istodobno u kotaru Koprivnica živi 10 obitelji, a to su obitelji: Mihaela Hau(s)znera (10), Adama Wolfa (2), Jacoba Herschla (11), Josipa Szattlera (5), Salomona Szattlera (3), Salomona Sterna (5), Leopolda Grünvalda (3), Henrika Königsbergera (2), Abrahama Betleheima (9) i Josipa Lustiga (6). U kotaru Ludbreg nema promjena te i dalje živi jedna obitelj već spomenutog Herschl Brajera sa 13 članova koja plaća taksu od 1000 forinti.⁵¹

Kako se kretao broj Židova u Koprivnici tridesetih godina 19. stoljeća nije poznato jer sljedeći poznati popis je tek iz 1873. godine i, prema njemu, u Koprivnici živi 8 židovskih obitelji, i to su

⁴⁵ HDA, *Križevačka županija*, kut. 227./1810. (spis 1240-1247/1810). Dotle je u drugom dijelu Križevačke županije u Osekovom, kotar Moslavina popisan Mathias Israel sa 6 članova,

⁴⁶ Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 40. Vizitacija kanonika arhidakona Matije Vađona

⁴⁷ Janko BARLÉ, Svaštice-Još neko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj, *Vjesnik arhiva*, IV., Zagreb, 1902., 193.

⁴⁸ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 179/1818.; spis 143/1819

⁴⁹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 332/1818

⁵⁰ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 61/1821.

⁵¹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 351/1821.

Jacobus Hirschel (5), Ignatus Gross (4), Leopoldus Hirschel (4), Jacobus Fürst (7), David Kiss (11), Leopoldus Betelheim (4), Maria Hoffman (1) i Michael Hausner (1). Ukupno je to 37 osoba.⁵² U Ludbreg se 1839. (vjerojatno i ranije) doseljava obitelj Deutsch, i to Marcus Deutsch sa ženom i djecom (7) i Josip Deutsch sa ženom i djecom (4).⁵³

Godine 1840. Ugarski je sabor člankom 29./1840. dopustio stalno naseljavanje Židova u sva mjesta i gradove Ugarske, kao i u Hrvatsku, osim u rudarske predjele, a Hrvatski sabor to nije dočekao s oduševljenjem, nego je svojim poslanicima naložio da se u Ugarskom saboru protive tom zahtjevu. Njihovo protivljenje nije naišlo na odobrenje. U Hrvatskoj je tada živjelo po gradovima (Zagreb, Koprivnica, Osijek i dr.) i selima oko 2000 Židova.⁵⁴ Ne baš pouzdani podaci o broju Židova mogu se pratiti i po popisu iz 1839./40. godine. Prema tom popisu, u banskoj je Hrvatskoj 1840. stalno bilo naseljeno 2100 Židova, a raspoređeni su po županijama ovako: u Hrvatskoj vojnoj krajini ne stanuje nijedan Židov, u Križevačkoj županiji 145, Primorskoj 105, Požeškoj 223, Srijemskoj 80, Slavonskoj vojnoj krajini 290, Varaždinskoj županiji 474, Virovitičkoj 472 i Zagrebačkoj županiji 313 stalno naseljenih Židova.⁵⁵ U popisu za 1839., 1840. i 1841. u Koprivnici se navodi deset obitelji s ukupno 65 članova. To su obitelji Jacobusa Hirschla (5), Ignatiusa Grossa (7), Leopold Hirschl (5), Jacobus Fürst (13), David Kiss (9), Leopold Betleheim (8+ 2 sluga kršćana), Maria Hofmann (3), Josep Rosenfeld (8), Alex Heinrich (5), Leopold Stern (4). Novo doseljene su tri obitelji: Rosenfeld, Heinrich i Stern, a jedna se odselila: Hausner.⁵⁶ Prema kanonskim vizitacijama iz 1847., od 3270 stanovnika u Koprivnici stalno naseljenih je 40 Židova.⁵⁷ U službenom popisu iz 1847./48. ta je brojka nešto manja jer je u kotaru Koprivnici popisano 8 židovskih obitelji: Ignatius Kreuc (6), Josephus Steiner/Steiner (5), Samuel Firsl (7), Josephus Fridfelld (3), Alexander Mailender (2), Theresia vidua Betlheim (3), Josephus Steiner (5) i Jacobus Spiear (4), pa bi prema tome u Koprivnici došlo do opadanja broja Židova jer ih je sada popisano 35.⁵⁸ Možda je u nekoliko godina došlo do protjerivanja Židova iz grada, ali za to nemamo pouzdane dokumente osim teksta dopisnika Ivana Vrančića iz *Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih* u kojima piše da su 1847. kaniški Židovi preplavili koprivničko tržište, zbog čega se povećala cijena proizvoda. Prema pisanju dopisnika, gradski kapetan istjerao je židovske trgovce i stekao hvalu *svega građanstva*, pa je možda i dio koprivničkih Židova s njima protjeran.⁵⁹ Do kraja 1848. Židovi u Koprivnici uspjeli su organizirati i svoje vjerske institucije. Prema nekim podacima, u Koprivnici već od 1834. postoji židovsko društvo *Chevra Kadischa* sa svrhom potpomaganja u organizaciji sprovoda,⁶⁰ a prve su sahrane na koprivničkom groblju bile 1842. godine.⁶¹ U dopisu Židovske općine iz Koprivnice Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade navodi se da je židovska općina utemeljena 1847. godine.⁶²

⁵² MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 10/1838.

⁵³ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 122/1839.

⁵⁴ *Katalog izložbe - Židovi na tlu Jugoslavije*, 206.

⁵⁵ Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939. pretisak, 1996., 88. Prema Elek FÉNYES, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./1843., 47.-52.

⁵⁶ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis 28/1842.

⁵⁷ K. ŠVARC, *Kratka povijest koprivničke židovske zajednice*, 378; Rudolf HORVAT, *Poviest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943, 17.-19.; L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 80.

⁵⁸ HDA-Križevačka županija, kutija 424/1847; (2420/1847.)

⁵⁹ H. PETRIĆ, *Koprivnica na razmeđu epoha*, 68. Autor članka u Novinama opisuje ih riječima: *Da su to ljudi koji kakav pošten zanat ili trgovinu tjeraju, jošte bi jezik za zube metnuli-nu sve samo dečurlja iz željezne županije isterana, ovde od kuće do kuće hodeća, svet očevdno varajuća i mnogo smutnje izvršeća.*

⁶⁰ Gyula/Julije DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912., 34.

⁶¹ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997., 182.

⁶² HDA-Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade, kutija 30./1892., spis 34 (14.588/1892.)

Po podrijetlu dolaska, većina doseljenih Židova u Podravini do 1848. je iz Ugarske: Gyögyes, Melek, Nágy Kanizsa, Miklò, Sziget, Nemes Patro, Csurgo, Berzencze, Nagybjom, Zálaeger-szék, Mocsolád, Tétény, Kaposmezö, Vásvár, Kis Komárom itd., a glavnina je obitelji iz Schlaininga u Burgelandu.⁶³ I dalje najviše židovskih obitelji živi u okolici Koprivnice i na selu, ne u samom gradu. Na kraju mogu zaključiti da je useljavanje Židova u Koprivnicu i njezinu okolicu do 1848. bilo sporo, ali kontinuirano. Iako gradski magistrat nije dozvolio da dođe do prevelikog povećanja židovskih obitelji u Koprivnici, kao što je to slučaj u Varaždinu, tih osam privilegiranih židovskih obitelji jezgra su kasnije ugledne koprivničke židovske zajednice.

SUMMARY

Jews were merchants in Koprivnica since mid 18th century, but the first Jewish families settled only around year 1800. however, Jewish settlers in the neighboring area had settled somewhat earlier. Until 1848, Jews were coming as settlers to Koprivnica slowly but continuously. Even though their number were small, 40 souls or just 8 families, they managed to form a core of the future Jewish community here, establishing their community, their graveyard, Chebra Kadische and complementary religious events.

⁶³ L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice*, 48.

PROBLEMI ZAŠTITE PRIRODE I OKOLIŠA KRAJEM 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA U GRADU KOPRIVNICI

PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY IN TOWN KOPRIVNICA

Agneza Szabo

Nehajska 22, Zagreb

agneza.szabo@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 14. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Stručni rad

Professional paper

UDK / UDC 504.054(497.5 Koprivnica)"18/19"

504.06(497.5 Koprivnica)"18/19"

SAŽETAK

Na temelju relevantne literature autorica upozorava na aktualnost problematike zaštite prirode i okoliša koja se i kod nas na neki način može prepoznavati već od razdoblja ranog srednjovjekovlja, iako svoje moderne izraze dobiva u vrijeme uspona modernoga doba, dakle u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća.

I u gradu Koprivnici i njezinim predgrađima postupni razvoj gospodarstva, trgovine i obrta, zajedno s razvojem prometnica, kao i postupne industrijalizacije, aktualizirao je i pitanja zaštite prirode i okoliša na najrazličitije načine. Kako u cijeloj zemlji, tako se i na području Koprivnice razvijaju pivovara, svilogojstvo, mlinarstvo, komunalna klaonica, solana, proizvodnja cigle i crijepa te drugo. Budući da one svojim poslovanjem počinju ugrožavati prirodu i okoliš, Obrtni zakon, što ga je donio Hrvatski sabor (1884.), morao se primjenjivati i u gradu Koprivnici. U čl. 25.-36. govori se izravno o ekološkim problemima i njihovoj sanaciji. Nabrojeno je gotovo 45 naslova opasnih posaonica: klaonice, kožarnice, krečane i ciglane, ljevaonice svijeća, rafinerije mineralnog ulja, sapunarnice, tvornice piva, tvornice ulja, tvornice šećera, tvornice žeste, svilane itd. Osim toga, u prilog zaštiti prirode i okoliša te urednosti i čistoći gradskih ulica govori i činjenica da je krajem 19. stoljeća i u Koprivnici osnovano Društvo za poljepšavanje grada. Naime, na području novouređene Bjelovarsko-križevačke županije (1883.) u svakom od njezina tri grada djelovalo je po jedno takvo društvo. Ona su nastojala razvijati građansku svijest i u pogledu ekoloških pitanja.

Ključne riječi: gospodarstvo, trgovina, obrt, industrijalizacija, ekologija, priroda, okoliš, zaštita, Obrtni zakon, gradska uprava, školstvo, obrazovanje, Društvo za poljepšavanje grada

Key words: economy, commerce, trades, crafts, industrialization, ecology, environment, protection, Law on crafts, municipal administration, school system, education, Town embellishment society

UVOD

Do sada nisam dospjela identificirati moguću izvornu povijesnu građu koja bi u tijeku druge polovice 19., kao i na samom početku 20. stoljeća izrijekom govorila o problemima zaštite okoliša i prirode u gradu Koprivnici. Problemi su zacijelo postojali, odnosno bili su prouzročeni urbanom i socijalnom izgradnjom grada, njegovom postupnom industrijalizacijom, kao i socijalnim problemima grada, pa i drugim društvenim događajima, ali i zakonskim regulacijama Hrvatskog sabora i Zemaljske vlade Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu. One su se morale pod nadzorom Gradskog poglavarstva provoditi u svim gradovima pa i manjim mjestima, i to uz prijetnju sankcije, ako se propisane zakonske odredbe u smislu zaštite prirode i okoliša ne bi provodile. Ipak neizravna povijesna vrela kojima zasad raspolazem govore da je gradu Koprivnici, odnosno njegovoj upravi i građanima oduvijek bilo stalo do ljepote grada, urednosti njegovih ulica, štoviše i do njihova ukrašavanja, i to već u doba srednjovjekovlja pa sve do početka 20. stoljeća i danas, dakako. Naime, razvojem modernoga društva, u čijem su socijalnom žarištu i teški problemi industrijalizacije, problematika zaštite okoliša i prirode podiže se ne samo na nacionalnu problematiku, nego i na europsku, a potom i svjetsku razinu. Svjedoči o tome i Međunarodni dan zaštite prirode i okoliša koji je uveden u drugoj polovini 20. stoljeća, i slavi se i kod nas svake kalendarske godine na dan 5. lipnja i uz brojne manifestacije, u kojima sudjeluju i brojne udruge za zaštitu prirode i okoliša koje danas postoje u Hrvatskoj, ali i u gradu Koprivnici.

AKTUALNOST PROBLEMATIKE - I NJEZINI POVIJESNI KORIJENI

O trajnoj aktualnosti problematike zaštite prirode i okoliša, koja u smislu znanstvenoga istraživanja pod nazivom ekologija udružuje u sebi oba ustvari različita pojma »priroda« i »okoliš«, a time i probleme njihove zaštite, u što se ovdje u smislu njihovih pojedinačnih zadataka ne možemo detaljnije upuštati, ali stoga upućujemo čitatelja na enciklopedijske pojmove s dostatnim stručnim i znanstvenim objašnjenjima.¹ Ali istaknut ćemo da je upravo o toj problematici, dakle zaštiti, odnosno očuvanju prirode (šume, parkovi, mora, rijeke, jezera i druga prirodna bogatstva) i zaštite okoliša (opasnosti otpada u najširem smislu te industrijskih zagađenja), kao i samoj genezi ekologije i njezinu razvoju bilo riječi, osobito s povijesno-znanstvenoga stajališta, na nedavnom simpoziju na temu »Ekohistorija podravskog višegrančja od 15. stoljeća do 1918. godine«. Riječ je o trodnevnom znanstvenom simpoziju koji je održan od 13. do 15. studenoga 2003. godine, u organizaciji Zavoda za hrvatsku povijest, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, izdavačke kuće Meridijani u Samoboru i Povijesnog društva Koprivnica, a na kojemu je svojim izlaganjima sudjelovalo više od 40 znanstvenika iz Hrvatske i susjednih zemalja, iz Austrije, Mađarske, Slovenije, tada još Srbije i Crne Gore te Francuske.² Među objavljenim radovima s tog ustvari međunarodnog znanstvenog skupa, a koji govore o problemima same ekologije kao znanosti i njezinome značenju, a zatim i o razvoju zaštite prirode i okoliša od srednjovjekovlja pa sve do pretkraj 18. stoljeća, dakle izravno o genezi, kao i problemima zaštite prirode i okoliša za grad Koprivnicu pa i njezinu širu okolicu, ovdje osobito ističem znanstvene radove našega kolege Hrvoja Petrića jer se na njih na neki način oslanja i moj rad, a Petrićeve su teme istraživa-

¹ Velimir *Pravdić*, Zaštita čovjekove okoline, Hrvatski leksikon, II. Zagreb 1997., str. 700; Eugen *Draganović*, Zaštita prirode Hrvatski leksikon, II. Zagreb 1997, str. 700-701.

² Usp. Ružica *Špoljar*, 20 godina Povijesnog društva Koprivnica, Scientia Podraviana, Glasilo povijesnog društva Koprivnica, Koprivnica XVI/2004., Broj 18, str. 1-8, 5.

nja, primjerice *Što istražuje ekohistorija ili povijest okoliša*; zatim *Neki aspekti odnosa ljudi i okoliša na granici Habsburškog i Osmanskog imperijalnog sustava u ranom novom vijeku*, a koji je ustvari prilog povijesti okoliša na hrvatskim pograničnim područjima. Središte područja koje je autor istražio jest područje oko slobodnoga i kraljevskoga grada te vojno-krajiške utvrde Koprivnice. Spomenimo još jedan važan Petrićev prilog na temu: *O tipovima seoskih naselja (i njihovom okolišu) u varaždinskoj i koprivničkoj regiji u 18. i 19. stoljeću*. U tom prilogu autor sa znanstvenih stajališta pomno analizira tipove seoskih naselja i njihova okoliša pretežno na osnovi topografskih i katastarskih karata. Prve karte koje prikazuju strukturu seoskih naselja na osnovi koje se mogu predlagati tipovi naselja su, kako utvrđuje autor, iz oko 1780. godine.³

Poslužimo li se sada navedenom literaturom, pa i drugom raspoloživom građom o gradu Koprivnici, u smislu traganja za podacima otkada i u građana Koprivnice i u okolici postoji svijest o potrebi urednosti grada, o očuvanju njegovih prirodnih ljepota, onda je sigurno da takva nastojanja postoje već u srednjovjekovlju. Naime, nakon što je i Koprivnica dobila pravo kraljevskoga slobodnog grada 1356. godine, koje je gradu potvrdio i jedan od najvećih kraljeva toga doba Ludovik I. Anžuvina, a koji je imao za suprugu Jelenu Kotromanić, poznatu ljubiteljicu umjetnosti i ljepote, grad je zasigurno morao brinuti o prirodi i okolišu, iako možemo pretpostaviti da su gradu takva iskustva bila poznata i otprije. U gradu je već od kraja 13. stoljeća postojao franjevački samostan koji je, kao i svi njihovi samostani, njegovao i širio među građanima smisao za ljepotu, odnosno očuvanje prirode i okoliša. Mislimo pri tome i na veličanstvenu pjesmu utemeljitelja franjevačkoga reda Franje Asiškoga pod naslovom *Pjesma Stvorova*, koja je bila redovito odmah ponuđena svima koji su dolazili s franjevcima u doticaj, kako u srednjovjekovlju, tako i tijekom kasnijih stoljeća te u 19. i 20. stoljeću, ali i danas, a slavila je među ostalim i ljepote prirode koju je Bog stvorio na službu ljudima i koju stoga valja poštivati i s njom surađivati.⁴ Uz to, građani kraljevskih slobodnih gradova bili su, prema svojim statutima, dužni brinuti se o urednosti grada, a posebno cehovi kojih u gradu Koprivnici nikad nije nedostajalo. Prema posebnim propisima, mjesta i radionice je valjalo držati u redu - primjerice nekoliko puta pomesti, ulice i dvorišta polijevati vodom da se ublaži prašina, a te su poslove, kao i u ostalim srednjoeuropskim gradovima, radili šegrti, kako se i u 19. pa i 20. stoljeću kod nas nazivaju naučnici. Štoviše, ponekad su iste poslove morali raditi i za svoje majstore, što je u načelu bilo zabranjeno. Osim toga, na trgovima je i u 19. stoljeću, ali i kasnije, posebnim gradskim regulacijama bilo zabranjeno držati ili prodavati nezdravu robu (meso, sireve, mlijeko, ribe), a posebni su redari u vruće ljetne dane obilazili takva mjesta te uz sankcije i oduzimali neodgovarajuću robu.⁵

Ne možemo se ovdje detaljnije upuštati u povijesni hod Koprivnice u pogledu zaštite okoliša, a time i ljudi, ali ipak recimo da je na cjelokupni izgled grada Koprivnice utjecao i njegov položaj na razmeđu svjetova, odnosno položaj između dva različita Carstva dugog trajanja - Habsburškog i Osmanskog Carstva. Naime, Turci su još u Bosni i Hercegovini i u 19. stoljeću. O značenju Koprivnice prije pada i ovog dijela Slavonije pod osmanlijsku vlast, a time i o njezinu političkom, ali kulturološkom značenju govori i dobro poznata činjenica, što je upravo u Koprivnici, samo tri tjedna nakon nesretne Mohačke bitke, (29. kolovoza 1526.) održan Sabor (23. rujna 1526.) na kojem je nazočno slavonsko plemstvo izabralo kneza krstu Frankopana za »skrbnika i zaštitnika kraljevstva«, koji će već nakon 6. siječnja 1527. postati vođa Zapoljevaca nasuprot u Cetingradu izabranoga hrvatskog kralja Ferdinanda Habsburškog (1. siječnja 1527.). Ipak i tije-

³ Radove kolege Hrvoja Petrića skinula sam s interneta. Usp. www.podravina.net. Hrvatski povijesni portal.

⁴ Franjo Asiški/ Pjesma Stvorova, Zagreb 2003. (Ur. Bonaventur Duda),

⁵ Između brojne literature o povijesti grada Koprivnice, također i novije ovdje ističem: Rudolf Horvat, Koprivnica, Zagreb 1944; Dragutin Feletar, Koprivnica. Grad i spomenici, Zagreb 1986.

kom daljnjih desetljeća kada Koprivnica postaje jaka vojna tvrđava (nakon pad Virovitice 1532.) pa sve do njezina konačnog izdvajanja iz područja Vojne granice u drugoj polovici 18. stoljeća vidi se poboljšanje kvalitete života u gradu, također i u smislu opće higijene i urednosti gradskih ulica, po organiziranoj liječničkoj službi već od sredine 17. stoljeća te primaljskoj i ljekarničkoj službi koja je uvedena već krajem istog stoljeća. U gradu je bio organiziran hospital kao ustanova koja je objedinjavala brigu za bolesne s funkcijom sirotišta, a sve je to zahtijevalo i brigu o uređenju okoliša. Na neizbježnu urednost grada postupno utječe i gospodarski razvoj, kao i razvoj trgovine i obrta koji djeluje u cehovskim organizacijama, a koji djeluju još u prvim desetljećima nakon 1848. (a tada se postupno ukidaju), zatim i održavanje godišnjih sajмова koji su uređeni već u 17. stoljeću zajedno s mitnicom (1651.), kao i tridesetnicom (carinarnicom) u susjednom trgovištu (Drnju). Ponašanje na sajmovima regulirao je dobro poznati Sajmeni red koji je donešen u drugoj polovici 19. stoljeća i koji je regulirao i pitanja urednosti mjesta gdje se održavao sajam i urednosti predmeta, ali i samih životinja koje su morale biti uređene (ponajprije u higijenskom smislu, a onda i u prehranbenom, nije ih se smjelo mučiti žeđu, gladu i sl.). Osim toga, već sredinom 17. stoljeća gradi se u Koprivnici katolička župna crkva Sv. Nikole (1657.) koja je i danas u funkciji (obnovljena 1963.), a kasnije i druge crkve i samostani, među kojima je, nakon starijega uništenog u doba osmanlijske vlasti, i novi franjevački samostan (1675.) zajedno s kasnije sagrađenom crkvom Sv. Antuna Padovanskog. Među crkvama su još pravoslavna crkva (1793.) i židovska sinagoga (1876.), koje su sve zajedno ures Koprivnice, kao i gradske okolice, u pogledu primjera zaštite okoliša grada i njegove urednosti.⁶ Naime, okoliš crkve, kao i pristupni putovi uvijek su morali biti primjerno uređeni. Kako je već spomenuto, upravo su franjevci uvijek, a osobito kada se grad nakon 1848. godine sve više modernizirao, mnogo držali do uređenja i zaštite okoliša te su stoga tijekom stoljeća u tom smislu obrazovali svoje vjernike, a tako, kao što je poznato, čine i danas.

U DOBA USPONA MODERNOGA VREMENA

Kao što je u historiografiji dobro poznato, moderno vrijeme uslijedilo je i kod nas 1848. godine dobro poznatim proglasom bana Josipa Jelačića o ukidanju »kmetstva zauvijek« 25. travnja iste godine. Dakako, tim je proglasom, koji je uskoro potvrdio i sam Hrvatski sabor koji se sastao u Zagrebu 5. lipnja 1848., ustvari počeo dugi proces njegova prevladavanja koji je prolazio kroz brojne uspone i padove, a nije potpuno završen ni do konačnog raspada Austro-Ugarske Monarhije (1918.). Ipak već u doba nametnutog novog apsolutizma (1851. - 1860.), kao i pseudoustavnog razdoblja (1860. - 1867.) uslijedili su i vrlo skromni pokazatelji procesa polagane industrijalizacije. Oni se znatnije počinju potvrđivati nakon utanačenja nametnute Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), kao i njezine neuspjele revizije (1873.), a još ubrzanije korake pokazuju u doba vlade bana Ivana Mažuranića (ban 1873. - 1880.) te osobito Dragutina Khuen-Héderváryja (ban 1883. - 1903.) i tako sve do Prvoga svjetskog rata (1914. - 1918.). Rat je, međutim, zaustavio početne procese, i to za dulje, a te se posljedice osjećaju i danas, ne samo kod nas, nego i u svijetu. Naravno, u tim uvjetima treba tražiti i pripremane početke razvoja ekologije kao znanosti, ali i sve izraženije zainteresiranosti građana za novonastale probleme, što se u modernom smislu počinje razvijati krajem 19., kao i na samom početku 20. stoljeća i kod nas. U nastavku pokušat ću

⁶ Izvor cit. ovdje u bilj. 5. Usp. također: Hrvoje *Petric*, Koprivnica na razmeđu epoha 1765.-1870., Koprivnica-Zagreb 2000.

navedenu tezu obrazložiti na nekoliko odabranih primjera kojima raspoložem, naravno onih koji se izravno odnose na grad Koprivnicu.

Tako, primjerice, kada je prije nešto više od 150 godina, tj. 16. i 17. travnja 1856. godine proslavljeni hrvatski ban Josip Jelačić (ban 1848. - 1859.) boravio u Koprivnici, bio je to doista povijesni dan za ovaj grad i u pogledu uređenja grada i gradskog okoliša. Cijela je Hrvatska, pa i šire izvan njezinih granica posredstvom medija, tada Narodnih novina, imala čast saznati ne samo da hrvatski ban Jelačić dolazi u posjet gradu, nego kako se sve i na koje sve načine za istu prigodu grad uređuje. Uređuju se ulice, trgovi, nasadi, privatne kuće i dvorišta, dakako i općinska zgrada, i crkve. Smeća i nečistoće na ulicama jednostavno nije smjelo biti. I obale rijeka i potoka su uređivane.

U ondašnjim medijima pisalo je da je i most preko rijeke Glogovnice, kao i njegova okolica, lijepo uređen. Na tom je mostu bana imao dočekati i pozdraviti pukovnik Filipović s časničkim zborom križevačke graničarske pukovnije. Odatle je ban preko Carevdara, Sokolovca, Mučne i Rijeke 16. travnja u 17 sati stigao u prekrasno uređenu Koprivnicu. Prema odredbi gradskog poglavarstva, sve su ulice morale biti pometene, prozori urešeni cvijećem i zastavama. Jednako su bila uređena, »oprana i umivena« i ranija mjesta i gradovi preko kojih je prolazio ban, najprije od Sesveta do Križevaca, a odatle preko spomenutih mjesta u Koprivnicu. I doček u samoj Koprivnici bio je veličanstven. Pozdravljen je kao sjajna zvijezda naše domovine Hrvatske. Zvona su zvonila, a topovi grurali. Pred banom je jahalo devetnaest koprivničkih mladića, a djevojke su bacale cvijeće... Posebno zaduženi redari pazili su da i nakon banova prolaza središnjom ulicom grada sve vrlo brzo ostane čisto i uredno, bez ikakva nereda... Brzo je uklonjeno uvelo cvijeće i ostala zelenila. Svjedočili su o tome zapisi i mediji, mislim na Narodne novine, za primjer svima.⁷

I ne samo to. Sutradan 17. travnja 1856. godine, nakon javnih molitava u župnoj crkvi Sv. Nikole s primjerno uređenim okolišem, slijedilo je postavljanje kamena temeljca za pučku školu u Koprivnici - kojoj je kamen temeljac postavio osobno ban Josip Jelačić. Kako je već zabilježila dosadašnja historiografija, dotad je u Koprivnici djelovala škola u jednoj privatnoj kući u utvrdi, pa u oružani, zatim u jednoj građanskoj kući te na još nekim lokacijama, da bi se iste te 1856. godine preselila u novu zgradu (današnja gradska vijećnica). A prema već postojećem školskom programu, okoliš oko škole imao je biti primjerno uređen, a učitelji su bili dužni učiti učenike o čistoći i osobnoj urednosti, ali i urednosti stanova, zatim radionica, javnih ulica i trgova. I ne samo to. I novi zakon o pučkome školstvu, koji je donesen u doba vlade bana Ivana Mažuranića, zahtijevao je da se učenici podučavaju o uređenju školskih vrtova, vinogradarstva, ali i očuvanju okoliša, urednosti ulica i drugo.⁸ Brojni su gradovi nakon banova posjeta i njemu na uspomenu odlučili osnovati i Društva za poljepšavanje gradova i mjesta, također i onako kako su učili u školi, i konkretno oko svoje škole te u školskim vrtovima. Iste te godine spominje se u Koprivnici i jedna izložba. Ne znamo je li na njoj bilo govora o urednosti grada, ali je prostor oko nje morao biti primjerno uređen, ali i održavan tijekom trajanja izložbe. Osim toga, zajednički ministar unutarnjih poslova Aleksandar Bach donio je za sve zemlje habsburške krune, pa tako i za Hrvatsku, zakonski propis koji je kod nas imala provoditi Banska vlada i prema kojemu je bilo zabranjeno zagađivati javne prostore, posebno ulice na ovaj ili onaj način (primjerice bacati smeće na ulice i sl.). Zahtijevalo se da u svim većim gradovima, među kojima je tada i Koprivnica, budu

⁷ Rudolf Horvat, Ban Jelačić u Koprivnici god. 1856., 75. godišnjica polaganja kamena pučke škole, Obzor, Godište 72/1931., Br. 141., str. 2; Anđelko Mijatović, Zagreb 1990., U Koprivnici 1856. godine, str. 123.

⁸ Usp. Zakon ob ustroju pučkih škol i preprandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji i rasprava o njem u Hrvatsko-slavonskom-dalmatinskom saboru godine 1874., Zagreb 1874.

postavljeni posebni redari, s pravom kažnjavanja, odnosno globljenja prekršitelja na mjestu događaja.

Od 1862. godine počelo je u Koprivnici raskopavanje gradskih bedema, koje nikad nije do kraja dovršeno. Godine 1863. zasađen je najstariji dio budućeg gradskog parka na prostoru dijela bivših opkopa oko utvrde. Upravo je rušenje starih bedema, uz gradnju željezničke pruge, bilo odlučujući faktor ne samo u prostornom, nego i ekološkom izgledu grada. Pri tome je iznimno važno bilo prometno povezivanje, osobito u smislu gradnje međunarodne željeznice Budimpešta - Zagreb, i ona je do grada Koprivnice dovedena 1869. i 1870. godine, što je uz nagli porast stanovništva utjecalo i na sve bržu modernizaciju grada, također i u urbanom smislu, što je za sobom povlačilo i pitanje urednosti grada.⁹

Bolja prometna povezanost omogućila je ubrzani razvitak trgovine, gostioničarstva i hotelijerstva. Osim cehova i godišnjih sajмова te mitnica i carinarnice u čijoj je okolini morala vladati čistoća i urednost, u Koprivnici i njezinim predgrađima razvijaju se pivovara, svilogojstvo, mlinarstvo, komunalna klaonica, solana, proizvodnja cigle i crijepa, što potvrđuje postupni razvitak manufaktura, rane industrije, rudarstva i bankarstva u gradu. Naravno da one svojim poslovanjem počinju ugrožavati prirodu i okoliš. Zato je važno istaknuti da se to pitanje našlo i na dnevnom redu Hrvatskog sabora, što je za nas, ako govorimo o 19. stoljeću i o pitanjima zaštite prirode i okoliša, osobito važno. Naime, u novom Obrtnom zakonu, što ga je donio zajednički Ugarsko-hrvatski sabor, a potom promulgirao i sam Hrvatski sabor (1884.), i koji se dakako morao primjenjivati i u gradu Koprivnici, u čl. 25. do 36. uključivo govori se izravno o ekološkim problemima i njihovoj sanaciji. Tako, primjerice, kada je tjeranje obrta povezano s osnivanjem radionica koje svojim položajem ili po kakvoći radnje uznemiruju, oštećuju ili u pogibelj stavljaju susjedne posjednike ili stanovnike ili općinstvo uopće: smiju se podići takve posaonice (ili radionice) samo ako nadležna gradska ili općinska obrtna oblast podijeli dozvolu (čl. 25). U istom članku nabrojeno je gotovo 45 naslova takvih opasnih posaonica, a kojih je bilo i u Koprivnici. To su primjerice klaonice, kožarnice, krečane i ciglane, ljevaonice kovina, ljevaonice svijeća, peći za paljenje čađi i glinene robe, posaonice za proizvodnju žigica, pržionice kosti, rafinerije mineralnog ulja, sapunarnice, talionice loja, tvornice piva, tvornice ulja, tvornice šećera, tvornice žeste, svilane itd.¹⁰ Zasad ne raspoložem podacima kako se isti zakon provodio, ali valja reći da o snazi razvoja trgovine, i još više obrta, a time i počecima industrije u Koprivnici, svjedoči i činjenica da je Koprivnica u vrijeme donošenja tog zakona treći grad u Hrvatskoj po visini porasta poreznih opterećenja za spomenute gospodarske djelatnosti.¹¹ Osim toga, u prilog razvoja građanske svijesti u smislu zaštite prirode i okoliša, kao i primjerene urednosti i čistoće gradskih ulica govori i činjenica da je krajem stoljeća osnovano i u Koprivnici *Društvo za poljepšavanje grada*. Naime, na području novouređene Bjelovarsko-križevačke županije (1883.) u svakom od njezina tri grada djelovalo je po jedno takvo društvo. Zasad možemo reći da su sva tri društva početkom 20. stoljeća imala 139 članova te da su, primjerice, krajem 1905. godine raspolagala prihodom (od gradskih blagajni) od 979 kruna, od kojih su za svoje aktivnosti iskoristila u tijeku poslovne

⁹ Ustvari Koprivnica postaje, nakon Zagreba i Rijeke, treći grad u Hrvatskoj po intenzitetu porasta stanovništva već u doba Mažuranićeve vlade, a i kasnije. Na jednako visokom trećem mjestu Koprivnica je i po intenzitetu porasta broja kuća u gradu, ponajviše prizemnica. Usp. Mirjana Gross/Agneza Szabo, prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992., str. 66-67; 72-73; 74-75.

¹⁰ Zakonski članak XVII: 1884. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga Sabora. Obrtni zakon 1884., Sbornik zakona i naredaba valjnih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1884-1900.

¹¹ Mirjana Gross/Agneza Szabo, n. dj., str. 337.

godine 1904./05. 596 kruna.¹² Drugim riječima, problem zaštite prirode i okoliša bio je ponajprije u širokom obrazovanju i odgovornosti kako pojedinaca, tako i cijeloga građanstva, koji će zajedničko dobro i s područja ekologije znati staviti ispred vlastitih poslovnih interesa u smislu osobnog bogaćenja i zarade, osobito na industrijskom planu, a tako je i danas. Stoga je pred svima nama velika zadaća u pogledu razvoja građanske svijesti, kao i u pogledu ekoloških pitanja. Smatram da nam upravo *Povijesno društvo Koprivnice* u istoimenom gradu svojim djelovanjem može i u tim nastojanjima poslužiti kao vrlo dobar model.

SUMMARY

Based on relevant literature, the author warns of problems with environmental protection, and its early warning signs dating back to early medieval times. Indeed, the problem receives its modern terms in Modern Era, namely, during the second half of 19th and early 20th century. Gradual growth of economy, commerce and crafts, as well as building of roads and slow industrialization faced the town of Koprivnica faced with problems of environmental protection in various ways. As everywhere else in the country, in Koprivnica too new businesses were established, like breweries, growing of silkworm cocoons, mills, communal slaughterhouse, salt pans, brickyard production of tiles and brick, etc. Since these industries started to endanger environment, in 1884 the Croatian parliament brought a Law on crafts, which, naturally, had to be put in effect in Koprivnica too. Articles 25 -36 give ruling on environment and ecology issues, as well as possible ways to deal with problems. The paragraphs listed 45 crafts and trades, that provided hazard to the environment: slaughterhouse, tanning, lime and whitewash, brickyard, candle and foundry, mineral oil refinery, soap produce, brewery, oil mill, sugar mill, hard liquor, silk plan, etc. Beside, environmental protection and clean streets were needed, as in the late 19th century Koprivnica had a *Town embellishment society*. In 1883 in newly founded Bjelovar-Križevci County, each of the County's three towns had such society of its own. these societies tried to form and build up citizens' awareness of ecology issues and the need for environmental protection.

¹² Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905. I, Zagreb 1913. (Ur. R. Signjar), Društva 1905. po njihovoj svrsi te po županijama i gradovima, str. 773.

O SVAKODNEVNOM ŽIVOTU U MOLVAMA OD 1895. DO 1910. GODINE

MOLVE EVERYDAY LIFE IN THE PERIOD 1895-1910

Vladimir Šadek

Koprivničko-Križevačka županija

Nemčićeva 5

48000 Koprivnica

vladimir.sadek@kckzz.hr

Primljeno / Received: 1. 10. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 3. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 94(497.5 Molve)"1895/1910"

394(497.5 Molve)"1895/1910"

SAŽETAK

U Molvama se na razmeđu kraja 19. i početka 20. stoljeća vodio vrlo dinamičan društveni život. Koloplet političkih zbivanja imao je velik utjecaj na svakodnevni život stanovništva te na njihove svakodnevne aktivnosti i standard života. Slaba poljoprivredna proizvodnja omogućavala je ljudima samo minimum egzistencije, a česte poplave rijeke Drave Molvarcima su oduzimale najbolje ratarske parcele i dodatno osiromašivale stanovništvo. Puni stupci crne kronike najbolji su pokazatelj životne zbiljnosti onoga doba, no snažan vjerski život u Molvama motivirao je pučanstvo da ustraje unatoč svemu. Tradicija marijanskog svetišta omogućavala je Molvama da budu središnje mjesto među hodočasnici Podravine i šire okolice, a samim Molvarcima bila motiv da vjernike dočekaju što svečanije. Uz središnje djelovanje vjerske zajednice i škole, od 1895. do 1910. godine razvio se i zanimljiv život kulturnih i interesnih udruga.

Ključne riječi: Molve, poljoprivreda, rijeka Drava, vjera, Majka Božja Molvarska, Hrvatska pučka knjižnica

Key words: Molve, agriculture, Drava River, faith, Virgin Mary of Molve, Croatian public library

Proučavajući novinske članke tijekom pisanja rada *Politička situacija i izbori u Općini Molve od 1871. do 1914.*, u Podravcu i Hrvatskim novinama naišao sam na mnogo zanimljivih pojedinosti o svakodnevnom životu Molvaraca. S obzirom na to da te zanimljivosti dosad nisu nigdje objavljene, odlučio sam rekonstruirati neke događaje te u kratkim crtama dočarati činjenice o kojima novinski članci govore.

Budući da je od 1996. do 2007. u nakladi Općine Molve objavljen određen broj publikacija koje opisuju život Molva u prošlosti, nemam namjeru pisati o pojedinostima kojima su se autori dosad bavili. Stoga ću čitatelja uputiti na relevantnu literaturu u kojoj se nalazi najviše podataka o razdoblju kraja 19. i početka 20. stoljeća. U tom kontekstu prije svega ću spomenuti knjigu »Majka Božja Molvarska«, autora Juraja Magjerca,¹ koja je do sredine 90-ih godina 20. stoljeća

¹ MAGJEREC, Juraj. Majka Božja Molvarska. Rim, 1957.

bila (a po mnogima je to još uvijek) najvažnija objavljena knjiga o molvarskoj prošlosti. Magjerec je mnogo napisao o razdoblju kraja 19. i početka 20. stoljeća u kontekstu povijesti katoličke vjerske zajednice.

Mnogo toga je spomenuto u monografiji »Župa i općina Molve - izabrane teme«,² objavljenoj 1998., a naročito su za ovo razdoblje važni radovi: Dragutin Feletar »Demografske značajke općine Molve«, Hrvoje Petrić »Pregled povijesti molvarske Podravine«, Josip Ljubić »Poljodjelstvo općine Molve«, Draženka Jalšić »Povijesni zapisi i legenda o štovanju čudotvorne Majke Božje Molvarske«, Ivan Ivančan »Folklor molvanskoga kraja«, Rudolf Špoljar »Razvoj obrazovanja i školstva u Molvama i okolici« te Vjekoslav Prvčić »Dobrovoljno vatrogasno društvo Molve«.

Važan doprinos poznavanju tradicionalnog života molvarske Podravine u knjizi »Molve - narodni život i običaji«³ dao je jedan od najvećih hrvatskih etnologa i folklorista Ivan Ivančan. Knjiga je to koja u pravom smislu dočarava život na selu, a uz ovaj rad važna je tema koja govori o životu u zadrugi. Društveni život Molva vrlo solidno predočava i rad Mate Ivančana Gašparova »Molve, život i običaji«.⁴ Teme o općini, zemljišnoj zajednici, zgradama i proizvodnji hrane vezane su uz pojedina područja ovog rada. Josip Šanjić napisao je rad »Molve - sjećanja«,⁵ u kojem su teme o školi i zadrugarstvu.

Razmatrajući materijale istražene u časopisima Podravac i Hrvatske novine, iskristaliziralo mi se pet krupnijih tema oko kojih sam odlučio napraviti koncepciju svog rada. Situacija vezana uz poljoprivredu preklapala se na temama ukidanja zemljišnih zajednica, ratarskoj proizvodnji i bolestima stoke. Tema o kojoj je Peroslav Ljubić mnogo pisao u Podravcu i Hrvatskim novinama, a bila je naročito važna za ratarsku proizvodnju i utjecala na kvalitetu života vezana je uz regulaciju vodotoka rijeke Drave i probleme u financiranju gradnje nasipa te poplave koje su Molvarcima odnosile dobar dio ljetine. Činjenice o životu vjernika vrlo su važne zbog prikazivanja kontinuiteta hodočašća u Molvama, koja traju od razdoblja nakon prestanka turske opasnosti do današnjih dana. U početku 20. stoljeća gradnjom kapele u Marijanskoj ulici počela je nova era procesija i odavanja počasti Majci Božjoj, a čitatelj sam može usporediti koliko se današnja proštenja razlikuju od onih prije stotinjak godina. Život na duhovnom planu uvelike se poklapao s područjem kulture, a određen niz spomenutih podataka govori o visokoj svijesti Molvaraca s obzirom na stanje u prosvjeti. Osnivanje pučke knjižnice i tamburaškog orkestra u njezinu okrilju govori u prilog svemu spomenutom. Na kraju mislim da će čitatelja zanimati stanje javnog reda i mira u Molvama te stoga iznosim činjenice koje su punile stupce crne kronike u Podravcu i Hrvatskim novinama.

TEŠKA SITUACIJA POLJOPRIVREDE

Drugu polovicu 19. stoljeća u Podravini obilježio je raspad obiteljskih zadruga, čemu je prilično pridonijela gospodarska kriza. Ukidanjem Vojne krajine 1871. godine važnu ulogu imalo je formiranje imovnih općina i zemljišnih zajednica. Trendovi na širem području imali su velik utjecaj na život molvarske Podravine koja je u to vrijeme spadala među najnaprednija poljopriv-

² Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.

³ IVANČAN, Ivan. Molve - narodni život i običaji : droptinje. Molve : Općinsko poglavarstvo Molve; Koprivnica : Mali princ, 1999.

⁴ IVANČAN-Gašparov, Mato. Molve, život i običaji. Molve : SNIL, 1997.

⁵ ŠANJIĆ, Josip. Molve - sjećanja. Koprivnica : Mali princ, 1997.

vredna područja šire regije.⁶ Radilo se na povećanju broja stoke, kao i na kvaliteti. Osnivale su se brojne marvogojske, konjogojske i svinjogojske udruge, održavane su stočarske izložbe i slično. Međutim, brojne nepovoljne okolnosti tijekom 19. stoljeća često su poljoprivrednicima nanosile velike gubitke. Prije svega mislim na govedu kugu koja se pojavila 1814. i harala ovim područjem sve do 1863. te od koje je uginulo oko 2000 goveda. List Podravec naročito ističe marvinsku pošast 1859. pri gradnji molvarske crkve.⁷ Zasigurno je ova nedaća, koja je dodatno opteretila stanovništvo, utjecala na dinamiku podizanja građevine koja danas stoji na ponos ovog dijela Podravine. Goveda kuga se ponovno vratila 1875. i nanosila velike gubitke do 1880. godine. Bedrenica u goveda javila se 1836. i odnosila danak sve do 1914., a cijepljenje protiv te bolesti uvedeno je 1903. godine. Svinjska kuga prvi se put pojavila 1895. u Ždali, a spekuliralo se da je prenesena iz Mađarske. Ta se opaka bolest ubrzo proširila cijelim krajem te je u Kotaru Đurđevac zaraženo više od 2600 svinja. Isto tako zabilježeni su slučajevi bjesnoće, slinavke, šapa, sakagije, tuberkuloze goveda, durine. Kako je u to vrijeme na cijelom području Kotara Đurđevac djelovao samo jedan veterinar, teško je bilo registrirati i obuzdati sve te nedaće.⁸ U ratarstvu tada najviše dominiraju pšenica i kukuruz, uz krumpir kao glavnu povrtlarsku kulturu, a glavnina seoskog posjeda manja je od 5 jutara zemlje. Tako su primjerice 1910. godine 362 posjeda u Molvama manja od 5 jutara, 221 posjed je veličine 5-10 jutara, 52 posjeda su veličine 10-20 jutara, a 9 posjeda je između 20 i 50 jutara. Svih 7 zadružnih posjeda bilo je manje od 20 jutara.⁹

Tijekom svinjske kuge 1895. u Molvama je, kao uostalom i u cijelom kraju, oblast izvan sela uredila posebne torove za bolesne i zdrave svinje. Pod nadzorom kotarskog veterinara obavljeno je odvajanje bolesnih životinja.¹⁰ U studenome 1895. bolesne su životinje uspavljivane te je objavljen kraj pošasti.¹¹ Međutim, u svibnju sljedeće godine svinjska kuga otkrivena je u Molvarskim konacima i Repašu te se naročito vodila briga da se pri prijevozu preko Drave zaraza opet ne prenese.¹² Zbog bojazni od svinjske kuge, koja se uspjela kontrolirati, dogodilo se da su se u kolovozu pojavile slinavka i šap.¹³

PROBLEMI S VODOTOKOM RIJEKE DRAVE

Velik problem za stanovništvo Podravine predstavljale su česte poplave rijeke Drave koja je zbog neuređenosti korita često mijenjala smjer, rušila obalu i plavila plodno tlo. Mnoge su obitelji zbog tog problema živjele na minimumu egzistencije. Iako su općine i kotarska predstavništva niz godina od Zemaljske vlade tražili osiguravanje sredstava za regulaciju vodotoka Drave, njihova su nastojanja bila uzaludna. Unatoč tome što je Kotar Đurđevac 1896., prema statističkim podacima, imao godišnju dužnost poreza od 110.000 forinti, sredstava za zaštitu otplavljiivanja zemljišta uz Dravu nije bilo. U prosincu 1895. Zemaljskoj je vladi poslana zamolba za regulaciju

⁶ Više o stanju u molvarskoj poljoprivredi krajem 19. i početkom 20. stoljeća navedeno je u monografiji: PETRIĆ, Hrvoje. Pregled povijesti molvarske Podravine. // Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998. Str. 72.-103.

⁷ Podravec, br. 12, 9(1901.)

⁸ PUŠKAŠ, Marijan. Razvoj veterinarske službe u Virju. // Virje na razmeđu stoljeća 3(1987). Str. 29.-35.

⁹ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Struktura seoskog posjeda u Podravini u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. // Podravski zbornik 16. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1990.

¹⁰ Podravec, br. 17, 3(1895.)

¹¹ Isto, br. 22, 3(1895.)

¹² Isto, br. 21, 4(1896.)

¹³ Isto, br. 31, 4(1896.)

vodotoka iz općina Đurđevac, Virje, Novigrad, Molve, Sesvete, Peteranec i Gola.¹⁴ Fran Vrbanić, zastupnik izabran u Novigradu Podravskom, 1899. je u Saboru tražio da se osiguraju sredstva za uređenje dravske obale jer »Drava poplavama ljude baca na prosjački štap«.¹⁵ Tom se prilikom Vrbanić pozivao na apel općina poslan 1895., a nakon kojeg ništa nije učinjeno. Peroslav Ljubić u kolumni Podravca sredinom 1899. obrazlaže problematiku poplava rijeke Drave te kao dodatan uteg spominje to što je na mađarskoj strani napravljen nasip, čime se nakon svake bujice Drava prelije na podravsku zemlju.¹⁶ Ljubić je u Podravcu naveo da je Drava od 1868. Virovcima odnijela do 1300 jutara najboljeg i najplodnijeg zemljišta.¹⁷ Sredinom 1897. Drava je poplavila Molvarske konake i napravila štetu do 10.000 forinti.¹⁸ U rujnu 1903. Drava je u Bukevju napravila prorov i promijenila tok uništivši 22 rali zemljišta. Nakon toga je stanovništvo potpisivalo peticiju Velikom županu Bjelovarsko-križevačke županije kako bi se zauzeo za rješavanje problema.¹⁹ Na isti problem naglašava se i tijekom Pučke skupštine u Molvama u prosincu 1903. pri čemu je problem Drave naveden kao 4. točka rezolucije koja je poslana na adrese Sabora i Županijske skupštine.²⁰ I sljedeće, 1904. Drava se kod Molvi ponovno razlila i napravila štetu, što je vjerojatno rezultiralo održavanjem javne pučke skupštine na tu temu. Skupštini je prisustvovalo oko 1000 ljudi koji su zahtijevali ponovno stavljanje teme Drava na dnevni red Sabora.²¹ U sljedećim brojevima Podravca zaključeno je da je nužna gradnja dravske ceste jer prijeti opasnost da rijeka postojeću državnu cestu preruže te uništi brojne konake. Vlada je u međuvremenu za gradnju ceste od Molvi do Drave izdvojila 34.000 kruna, a u jesen 1904. milijun kruna za uređenje samoga korita Drave. Sam veliki župan Georgijević u jesen 1904. posjetio je poplavljena mjesta na Dravi. Tijekom 1906. počela se graditi dravska obala kod Bukevja, a problemi su nastali zimi kad je obala ponovno oštećena.²² Zalaganjem bana Raucha, jedinog podravskog bana, Pešta je 1908. uložila velika sredstva za regulaciju središnjeg vodotoka rijeke Drave. Za uređenje Dravske obale između Drnja i Molva tada je odobreno 151.709 kruna.²³

VJERSKI ŽIVOT

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće crkvena zajednica u Molvama bila je iznimno snažna i ona je bila ta koja je davala ton svim najvažnijim društvenim zbivanjima. Tradicija vjerskog života u Molvama uvijek se vezivala uz legendu o kipu čudotvorne Majke Božje Molvarske iz gotičkog razdoblja te uz brojne svečanosti koje su se održavale upravo Bogorodici u čast. Upravo iz tog razloga Molve su tradicionalno posjećivale rijeke hodočasnika iz bliže i dalje okolice. Zbog brojnih hodočasnika u Molvama je sredinom 19. stoljeća sagrađena velebna župna crkva posvećena upravo Majci Božjoj. Župnik u Molvama od 1881. do 1921. bio je Blaž Tomašić, čovjek koji je većinu svog svećeničkog staža proveo u Molvama te koji je bio pokretač mnogih važnih događaja vjerskoga karaktera. U Tomašićevoj eri obavljeni su najvažniji radovi u unutrašnjosti crkve, kao

¹⁴ Isto, br. 24, 3(1895.) i 17, 4(1896.)

¹⁵ Isto, br. 12, 7(1899.)

¹⁶ Isto, br. 17, 7(1899.)

¹⁷ Isto, br. 21, 11(1903.)

¹⁸ Isto, br. 13, 5(1897.)

¹⁹ Isto, br. 19 i 20, 11(1903.)

²⁰ Isto, br. 24, 11(1903.)

²¹ Isto, br. 20 i 22, 12(1904.)

²² Isto, br. 20, 23, 34 i 35, 12(1904.) ; Hrvatske novine, br. 48, 15(1907.)

²³ KOLAR-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch i Podravina. // Podravski zbornik 24/25. Koprivnica : Muzej Grada Koprivnice, 1998. - 1999. Str. 113. - 135.

npr. oslikavanje unutrašnjosti, postavljanje pomoćnih oltara te dopremanje glavnog oltara koji je naručen iz Tirola. Godine 1890. Tomašić je dao srušiti staru srednjovjekovnu župnu crkvu te desetak godina kasnije na tome je mjestu dao sagraditi proštenišnu kapelu.²⁴

Proštenja su u Molvama redovito privlačila mnogo hodočasnika, a list Podravec svjedoči kako su se na Uskrs 1899. u Molvama skupili brojni vjernici. Na Uskrsni ponedjeljak misu je služio virovski kapelan Kerdić, a propovijed je držao đurđevački kapelan Cerovski.²⁵ Podravec piše kako se na Duhovski ponedjeljak iste godine u Molvama skupilo vjernika koliko nikad do tada. Svećenici su imali pune ruke posla s ispovijedima, a pričest je tog dana trajala do četiri sata poslije podne. Autor članka Molve uspoređuje s Marijom Bistricom, spomenuvši sve veću glasovitost molvarskog prošteništa. Tih dana Đuro Lauš podigao je križ između Molva i Virja, koji je posvećen pri prolasku procesije u Molve.²⁶

Nova kapelica u Marijanskoj ulici sagrađena je 1900., a 7. srpnja 1901. kip Majke Božje, koji se do tada čuvao u župnoj crkvi, prvi je put prenesen u novosagrađenu kapelicu.²⁷ Peroslav Ljubić inspiriran tim događajem u Podravcu piše opsežan članak koji uvelike može dočarati koliko je molvarsko svetište važno za narod Podravine i okolice te koliko su pozornost stanovnici Molva posvetili tome da se što svečanije oda priznanje Majci Božjoj. Ljubić navodi kako se slavlje u Molvama uz višednevne pripreme održalo u najsvečanijem raspoloženju pod geslom »Za Boga i Hrvatsku«.²⁸ Dalje se navodi da »nema kuće u Molvama pred kojom nisu dvije ili tri hrvatske troboje i koja se nije nakitila cvijećem i zelenilom, a na prozore stavila bijelo ruho izvezeno u narodnom stilu. Ne možeš vjerovati da se nalaziš u selu, misliš da čitav hrvatski narod slavi. Na kraju ipak uvidiš da si u skromnim Molvama u kojima živi priprost, ali čestit i u čisto kršćansko-hrvatskom duhu odgojen narod«.²⁹ Podravec navodi kako je dan bio lijep, a narod je dolazio sa svih strana. U procesijama i pod pratnjom glazbe na hodočašće u Molve došlo je oko 20-30 tisuća ljudi, među kojima i značajan broj inteligencije. Tog dana oko 10 sati iz župnog dvora krenula je svečana procesija u crkvu, a propovijed je zbog mnogo ljudi održana u crkvi i oko nje. Župnik Blaž Tomašić u Podravcu procesiju uspoređuje s euharističkom u Zagrebu. U mjestu je bilo podignuto šest slavluka, a proštenje je proteklo bez ikakve nesreće. Hodočasnici su stigli iz cijele Podravine, okolice Bjelovara i Ugarske. Tomašić navodi skupine iz Bobovca, Brežnice, Vizvara (Ugarska), Pitomače, Kloštra, Kalinovca, Đurdevca, Gole, Ždale, Legrada, Đelekovca, Drnja, Sigeca, Hlebina, Peteranca, Brega, Koprivnice, Miholjanca, Mosta, Novigrada i Virja. Privatnih posjeta bilo je iz Bjelovara, Siska, Petrinje i jedna obitelj iz Beča. Tomašić piše kako u 19 godina otkad je župnik toliko ljudi u Molvama nije vidio, a ni najstariji stanovnici Molva se ne sjećaju tolikih hodočasnika.³⁰

PROSVJETA I KULTURA

List Podravec do 1904. te Hrvatske novine od 1905. pišu o brojnim događanjima na području prosvjetnih i kulturnih aktivnosti stanovnika Molva. Uz već spomenut velik značaj vjerske zajednice, doprinos kulturnom životu Molvaraca davala je i lokalna zajednica te pojedinci koji su pri-

²⁴ O razvoju svetišta i Župe u Molvama te gradnji proštenišne kapelice više vidi u: MAGJEREC, Juraj... nav. dj.

²⁵ Podravec, br. 8, 6(1899.)

²⁶ Isto, br. 11, 6(1899.)

²⁷ Isto, br. 10 i 11, 9(1901.)

²⁸ Isto, br. 12, 9(1901.)

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

donosili razvoju civilnog sektora. Treba svakako spomenuti kako je prosvjetna djelatnost, tj. rad školskih učitelja, uvelike pridonosila dinamici kulturnog i edukativnog života stanovništva.

List Podravac piše kako su 1895. pojedini Molvarci odlazili na koncerte u čitaonicu u Virju gdje se pjevalo, plesalo te se igrala tombola. U virovsku čitaonicu dolazili su gosti i iz ostalih podravske mjesta, a u čitaonica je imala 50 članova.³¹ U Molvama je u to vrijeme bilo šest članova Matice hrvatske, od kojih se spominju župnik Tomašić i škola.³² U Molvama je na prijelazu stoljeća bilo mnogo pretplatnika časopisa Podravac i Hrvatske novine, a nekolicina njih nisu bili redoviti u plaćanju pretplate. U kontekstu dužnika spominju se Andro Borković (4 krune), Gjuro Kovaček (4 krune), Mirko Tomec (6 kruna) i Pučka knjižnica (4 krune).³³

Velika svečanost održala se 13. kolovoza 1895., kad je Molve posjetio Izidor Kršnjavi, predstojnik Zemaljske vlade za bogoštovlje i nastavu. Kršnjavi je tog dana posjetio kotar Đurđevac te je, prolazeći mjestima Hampovica, Šemovci i Virje, stigao u Molve. Praćen virovskim intelektualcima Kršnjavi je kočijom stigao u Molve gdje ga je iznenadio veličanstven doček. Gosta je dočekalo gotovo cijelo selo na čelu s općinskim poglavarstvom i činovništvom, vatrogasnim društvom te školskom djecom s učiteljima. Nakon što mu je jedna djevojčica predala stručak cvijeća, posjetio je župnika Blaža Tomašića odakle je krenuo prema Đurđevcu.³⁴

Početkom 1896. u molvarskoj školi zabilježena su tri slučaja difterije među djecom zbog čega je oblast kratko prekinula rad škole. Franjo Krznarić, potpredsjednik školskog odbora, u izvješću o ponovnom početku nastave hvali rad novopristigle učiteljice Terezije Koračev. Tom prilikom ističe njezinu skrb i dobar rad u odgoju djece te joj zahvaljuje u ime stanovnika Molva. Da se u školi dobro radi uvjerila se i inspekcija pri posjetu školi 11. siječnja 1896. godine. Tada su djeca pokazala dobro znanje i recitirala krasne pjesme.³⁵ U članku od 25. lipnja 1896. spominje se potreba ustrojenja trećeg učiteljskog mjesta u školi zbog povećanja broja djece. Navodi se da je u Molvama 250 sposobne djece za školu, a u tekućem proračunu nema osiguranih sredstava za dogradnju nove školske sobe. Zbog toga je kotarska oblast tražila od općinskog poglavarstva da za potrebe nastave iznajmi stan ili adaptira stan općinskog bilježnika. Treće učiteljsko mjesto je potom ustrojeno, na zadovoljstvo djece i roditelja, a iznajmljivanjem sobe razredi su prošireni.³⁶ U rujnu iste godine u Molve je stigla nova učiteljica, M. Fingerova.³⁷ Priznanje kvalitetnom radu u školi odano je 13. lipnja 1901., kad je u Molvama održana Proljetna skupština učitelja Kotara Đurđevac.³⁸ Početkom 1907. u radu škole dogodila se svojevrsna mrlja jer je Školski odbor na prijedlog načelnika Karla Šadeka dopustio da 15 djece ne polazi nastavu. S obzirom na to da ta djeca nisu imala opravdanje za nedolazak na nastavu, reagirala je kotarska oblast i pozvala načelnika na odgovornost.³⁹

Velik doprinos razvoju kulturnog i društvenog života u Molvama sigurno je bilo osnivanje Hrvatske pučke knjižnice 20. prosinca 1903. godine. Mnogo je knjiga za novoosnovanu knjižnicu sakupio Peroslav Ljubić iz Virja, a Vid Cilinger je za knjižnicu pretplatio časopis Obzor. Više od 100 knjiga darovale su učiteljice Zorka Guni i Anka Ceranić, a 70 knjiga poklonio je Stjepan

³¹ Isto, br. 2 i 7, 3(1895.)

³² Isto, br. 6, 3(1895.)

³³ Hrvatske novine, br. 19, 20(1912.)

³⁴ Podravac, br. 16, 3(1895.)

³⁵ Isto, br. 3 i 5, 4(1896.)

³⁶ Isto, br. 26, 4(1896.)

³⁷ Isto, br. 34, 4(1896.)

³⁸ Isto, br. 9, 9(1901.)

³⁹ Hrvatske novine, br. 5, 15(1907.)

Kerečin iz Galdova.⁴⁰ Od 1906. knjižnica je pretplaćena i na Prijatelja naroda.⁴¹ Tijekom 1904. i 1905. u Podravcu i Hrvatskim novinama pisane su molbe iz Pučke knjižnice u Molvama u kojima se, radi pouke naroda, od prijatelja pučke prosvjete traži što više donacija knjiga.⁴² Proširenje ponude društvenih i kulturnih događaja u Molvama bilo je formiranje tamburaškog društva, koje su osnovali članovi pučke knjižnice. Knjižnica je, zbog slabog financijskog stanja, za nabavu tambura dala samo 80 kruna. Stariji stanovnici Molva o osnivanju su rekli: »Sramota je da se u Molvama ne vidi drugo nego čardaš i ne čuje ništa drugo osim mađarskog napjeva, zato nam je stalo da osnujemo tamburaški zbor koji će širiti lijepu narodnu pjesmu.«⁴³ Peroslav Ljubić u Hrvatskim novinama u kolovozu 1905. osnivače naziva rodoljubima te svima poručuje neka pošalju svoj prilog za rad Hrvatske pučke knjižnice u Molvama.⁴⁴ Šestog siječnja 1906. tamburaški zbor je za sve zainteresirane u Špicerovoj gostionici u Molvama održao zabavu s plesom. Ta su nastojanja i aktivnosti sigurno utjecali na to da je početkom 1906. ravnateljstvo Samosvojne i pomoćne zadruge u Virju dalo određena sredstva za knjižnicu.⁴⁵

ZABILJEŽENO KRŠENJE JAVNOG REDA I MIRA

U listu Podravac pisani su i tekstovi o negativnostima suživota među stanovništvom srednjeg dijela Podravine te se, među ostalim, piše i o crnoj kronici na području Molva. Tako se 1895. piše o ubojstvu Kate Kartuš iz Molva koje je počinio J. Novinić, koji je na sudu u Bjelovaru osuđen na smrt vješanjem.⁴⁶

Na Duhovski ponedjeljak 1895. došlo je do svađe u Gotliebovoj krčmi. Vojnik 16. pješačke pukovnije Mato Jelušić nožem je ranio Boltu Jušića iz Virja u lijevo rame. Priskočivši Jušiću u pomoć, Jozo Horvat i Luka Hrženjak izudarali su cjepanicom i ciglom vojnika po glavi.⁴⁷

Martin Miloš iz Molva te njegovi suradnici Mijo Babić i Tomo Mađerić uhićeni su zbog krivotvorenja mjenica i podizanja novca u štedionici. Pronađena im je jedna mjenica od 300 forinti i dvije od 150 te bilježnica u kojoj su vježbali krivotvorenje potpisa.⁴⁸

Na cesti između Virja i Molvi 1896. dogodilo se nekoliko slučajeva silovanja i pokušaja silovanja. Zabilježeno je kako su dva pastira u Molvama pokušali silovati dvije djevojčice iz Virja, a nekoliko tjedana kasnije osam mladića iz Virja napalo je dvije djevojke iz Molva.⁴⁹ Joso Jakubin koji je vozio gnojivo na molvarska polja silovao je 13-godišnju djevojčicu te joj pritom oteo 2 forinta.⁵⁰

U prosincu 1896. trgovac iz Molva Martin Hiršler pisao je o pokušaju ubojstva učitelja iz Hlebina Lovre Senjana. Senjana su tijekom pješaćenja uz potok Koprivnicu iz zasjede napala dvojica razbojnika i pogodila ga puškom u nogu i rame. Kako je i sam imao pušku, uspio se obraniti i doći do Molva. Nakon prijave poglavarstva sudsko povjerenstvo je izišlo na uviđaj i

⁴⁰ Podravac, br. 1, 2 i 8, 12(1904.)

⁴¹ Hrvatske novine, br. 48, 14(1906.)

⁴² Isto, br. 1, 13(1905.)

⁴³ Isto, br. 35, 13(1905.)

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto, br. 1 i 6, 13(1906.)

⁴⁶ Podravac, br. 2, 3(1895.)

⁴⁷ Isto, br. 12, 3(1895.)

⁴⁸ Isto, br. 23, 3(1895.)

⁴⁹ Isto, br. 13 i 26, 4(1896.)

⁵⁰ Isto, br. 8, 7(1899.)

uspjelo pronaći počinitelje. To su bili Franjo Kopričanec Tomić i Franjo Kranjčec, a napali su ga jer ih je Senjan više puta prijavio kao lovokradice.⁵¹

Tijekom izbora 1897. zabilježeni su slučajevi sukobljavanja prouzročenih političkim motivom. Takav primjer je napad na Benedika Vlašićeka koji je 20. svibnja poslan u Molve da prenese poruku općinskog bilježnika iz Virja. Vlašićek je, navodno, nakon obavljenog posla svratio o obližnju krčmu i provocirao Molvarce te ga je nekolicina njih na povratku kući dočekala i isprebijala tako da je ostao bez svijesti. Na sudu je zbog tog slučaja sedmero osoba optuženo na zatvorsku kaznu od tri mjeseca do tri i pol godine.⁵²

Peroslav Ljubić 1898. piše o drskom ponašanju šumskog ovrhovoditelja Nikole Jakovljevića i načelnika iz Virja Stjepana Pokeca koji »zulumčare«⁵³ i teroriziraju po cijelom kraju. Jakovljević je navodno prijetio ljudima revolverom i tukao ih te pisao lažne prijave. Jakovljević je tog Uskrsa došao u Župni ured u Molve, a nakon što je bio istjeran, ušao je u blagovaonicu i spavaću sobu župnika Blaža Tomašića. Kasnije je Jakovljević tužio Blaža Tomašića, Peroslava Ljubića i kapelana u Virju Bažulića da su ga tukli i opekli vrućim željezom te da je jedva živ pobjegao. Na sudu je svima prijetio i pozvao ih na dvoboj. Ljubić na kraju komentira »da se ovaj činovnik ponaša kao da je u Turskoj«.⁵⁴ Paradoksalno je da su za istjerivanje Jakovljevića sa župnog dvora sva trojica dobila 15 forinti kazne, koja je nakon žalbe povučena.⁵⁵ O tome slučaju Ljubić je pisao u Bjelovar velikom županu Milutinu pl. Kukuljeviću, a Podravac kasnije piše kako je Jakovljević otpušten.⁵⁶

U listopadu 1902. razbojnici su u kući napali Baru Horvat iz Molva. Jedan razbojnik na čelu joj je držao uperen revolver, a dva su pljačkala. Budući da joj je muž bio u Americi i poslao joj veći iznos novca, sumnjalo se da su napadači domaći ljudi koji su poznali prilike kod Horvatovih.⁵⁷

U rujnu 1904. Bolto Jagar iz Molva u svađi je nožem ubio Ignaca Kolara. Jagar je Kolarove konje zatekao u svom kukuruzu pa ih je zatvorio u svoje staje. Kad je Kolar sa sinovima došao po konje, nastala je svađa u kojoj je Kolar ubijen.⁵⁸

Lugar Simić puškom je napao Franju Ivančana kad je on išao u šumu Jasenovački berek skupljati lišće za stelju.⁵⁹

U ožujku 1906. Mato Peti iz Molva piše listu da su Mijo Žufika i on kotarskoj oblasti poslali pritužbu za prevaru pri vožnji šljunka na državnu cestu. Žali se kako su prevareni za 15 kubika šljunka, dok im je plaćeno samo 18.⁶⁰

Sredinom 1906. dogodilo se ubojstvo u Molvarskim konacima. Ivan i Martin Ivančan u alkoholiziranom stanju u svađi su nožem ubili Ivana Plandera. Događaj je vidjela neka djevojčica pa su i nju pokušali ubiti i baciti u Dravu. Djevojčica je uspjela pobjeći i prijaviti ih pa su ubojice uhićeni.⁶¹

⁵¹ Isto, br. 47, 4(1896.)

⁵² Isto, br. 21, 23 i 25, 5(1897.)

⁵³ Isto, br. 10, 6(1898.)

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, br. 16, 6(1898.)

⁵⁶ Isto, br. 19, 6(1898.)

⁵⁷ Isto, br. 19, 10(1902.)

⁵⁸ Isto, br. 37, 12(1904.)

⁵⁹ Isto, br. 43, 12(1904.)

⁶⁰ Hrvatske novine, br. 10, 14(1906.)

⁶¹ Isto, br. 22, 14(1906.)

Krajem prosinca 1908. kaplar 16. pukovnije Petar Lukačin u prepunoj crkvi usred mise sabljom je po glavi udario Lovru Žufiku. Jedna su nagađanja govorila da ga je Žufika nehotice gurnuo, a druga da se sve dogodilo zbog osvete.⁶²

U listu nailazim i na članke koji su slabije medijski popraćeni pa nema nekih konkretnijih podataka o njima. Primjer je članak o tome kako je mati ostavila dijete u kolijevci u hodniku te je u kuću došla krmača i djetetu izgrizla ruke i noge. Piše se kako su nekom čovjeku konji otišli u Dravu,⁶³ a Molvarcu Franji Žufiki nepoznati počinitelji iz staje su ukrali dva konja vrijedna 1200 kruna.⁶⁴ Anonimni dopis iz Molva žalio se na teror mađarona Franca Saboleka.⁶⁵ Pero Žufika iz Molva pisao je o svadi u uredu kotarske oblasti u Đurđevcu. Kad je tražio pisara Mihaljevića, na hodniku se posvađao s predstojnikom ureda Spojom te ga je ovaj tjerao van.⁶⁶ Šimi Žufiki iz Molva grom je udario u konje dok se vraćao s polja, konji su na mjestu poginuli, a Žufika je ostao gluh od udara. U srpnju je u požaru, koji su izazvala djeca, izgorio štagalj Petra Fosića u Molvama. Šteta je bila 500 kruna.⁶⁷ Kad je Mijo Javornjak iz Molva čistio bunar, vjedro mu je palo na glavu i na mjestu ga ubilo.⁶⁸

ZAKLJUČNO PROMIŠLJANJE - KONTEKST MOLVA NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

Razdoblje neposredno prije Prvoga svjetskog rata vrlo je važno za formiranje Molva kao modernog mjesta središnje Podravine. Raspadom Vojne krajine i dobivanjem općine Molve nisu prestale biti periferija većih podravske mjesta u društvenom i kulturnom smislu, npr. Virja, Đurđevac i Novigrada. Molve su politički potpadale u Kotar Đurđevac te, iako ravnopravne u pogledu administrativne općinske samouprave, duboko su bile u sjeni Virje koje u to vrijeme kao najveće hrvatsko selo predstavlja perjanicu tog dijela Podravine u svakom pogledu. Molve su bile jako vezane uz Virje (središtu nekadašnje kapetanije) jer je, primjerice, tamo bila dvorazredna škola realnog smjera u kojoj su školovanje nastavljala djeca iz okolnih mjesta, pa tako i Molva. U Virju je bujao jači gospodarski život, bilo je bolje prometno povezano (prvotno teretno parnim kolima na relaciji Đurđevac - Koprivnica, a kasnije i željeznicom), u Virju su izlazile novine, a o kulturnom životu i znamenitim osobama da i ne govorimo. No iako Perošlav Ljubić 1895. u Podravcu predviđa da će Virje i Đurđevac u sljedećih 20 godina imati 20.000 stanovnika,⁶⁹ to se nije dogodilo, a bilo bi zanimljivo istražiti na čemu je Ljubić temeljio svoje pretpostavke i koji su bili razlozi stagnacije.

No iako su Molvarci prilično ovisili o središtu nekadašnje kapetanije, ipak su Molve od osnutka općine doživjele određen napredak. Bez obzira što su molvarski izbornici do Prvoga svjetskog rata na izborima za Sabor glasovali u Novigradu, ipak su se u Molvama početkom 20. stoljeća dogodile promjene koje Molvama u političkom smislu daju određenu važnost. Seljački pokret i stvaranje Hrvatske pučke seljačke stranke Molve u sljedećem razdoblju pretvaraju u jedan od najjačih punktova HPSS-a sve do današnjih dana. Administracija Općine Molve samostalno rje-

⁶² Isto, br. 1, 17(1909.)

⁶³ Podravac, br. 23, 5(1897.)

⁶⁴ Isto, br. 11, 9(1901.)

⁶⁵ Isto, br. 23, 12(1904.)

⁶⁶ Hrvatske novine, br. 5, 15(1907.)

⁶⁷ Isto, br. 28, 15(1907.)

⁶⁸ Isto, br. 35, 18(1910.)

⁶⁹ Podravac, br. 7, 3(1895.)

šava pitanja lokalnog sadržaja te istupa u interesu stanovnika Molva. Tako je, primjerice, za materijalnu štetu tijekom oluje u Svetoj Ani u Molvama skupljeno 3830 forinti. Općina Molve šalje zahvalnicu velikom županu Kukuljeviću za izdane odredbe u pogledu prava na drva i ugljen za pravoužitnike iz Molva. Isto tako suprotstavlja se administraciji Općine Virje koja od Molvaraca traži naknadu troškova obnove puta koji vodi u Konake.⁷⁰

Molvarsko gospodarstvo od 1895. do 1910. uglavnom se temeljilo na poljoprivrednoj proizvodnji, uglavnom ratarstvu, stočarstvu i voćarstvu, lovu, ribarstvu, a druge su gospodarske aktivnosti egzistirale na minimumu. Valja još spomenuti i nekoliko mlinova na Dravi te ciglanu. Navedeno gospodarstvo kod većine je Molvaraca bilo dostatno samo za puku egzistenciju.⁷¹ Od uslužnih djelatnosti treba spomenuti nekoliko trgovina i gostionica koje su uglavnom držali obrtnici židovske vjeroispovijesti.

Iako je općina sama po sebi bila vrlo siromašna, a prihodi od viših ustrojbenih tijela dolazili su na kapaljku, u Molvama je neposredno prije Prvoga svjetskog rata tekao dinamičan kulturni i društveni život. Broj stanovnika stalno je rastao, a općina Molve je u 20. stoljeće ušla s oko 900 domaćinstava u kojima je živjelo oko 3600 stanovnika. List Podravac piše o velikom iseljavanju Podravaca trbuhom za kruhom u prekomorske krajeve, no to nije značajnije utjecalo na broj stanovnika. Tako u rujnu 1901. 20 ljudi iz Šemovaca odlazi u Ameriku, u listopadu u Ameriku odlazi još 27 ljudi iz Šemovaca i Hampovice te 60 ljudi iz Virja, a 50 ljudi iz Kalinovca odlazi u Brazil. Hrvatske novine 1907. pišu kako je mnogo ljudi iz Molva otišlo u Ameriku.⁷² Običaje i tradicionalni život stanovništva u tom razdoblju upotpunilo je osnivanje nekih vrlo važnih udruga i institucija. Vatrogasno društvo osnovano je 1891., u tom razdoblju osnovana je veresijska udruga te neke poljoprivredne.⁷³ Organizirani su redovni sajmovi i proštenja koji su se održavali s golemim zanimanjem stanovnika ne samo iz Molva, nego i iz okolnih mjesta. Osnivanje knjižnice i tamburaškog orkestra odličan su pomak u kulturnom životu, a izniman značaj za napredak mjesta predstavlja pretvaranje poštanske agencije u poštanski ured 18. prosinca 1910. godine.⁷⁴ Vjerske svečanosti svakako su bile dodatni ponos u srcu svakog Molvarca te događaji tijekom kojih su Molve postale središnje mjesto Podravine. Molvarska crkva i kapelica sagrađena 1900. te čudotvorni kip Bogorodice s djetetom, u tim su godinama postali dodatni poticaj za dolazak svakog vjernika i hodočasnika. Danas se ta tradicija nastavila te, zahvaljujući prošlim vremenima, Molve baštine perspektivu turističkog potencijala za vjerski turizam.

Budući da su ovdje opisani samo dijelovi i crtice izvučeni iz jednih novina koje su u vrijeme na razmeđu stoljeća izlazili u Virju, teško se mogla napisati neka opsežnija studija koja bi u potpunosti rekonstruirala ondašnji život Molvaraca. Za opširniji i dosljedniji rad o području općine Molve neposredno prije Prvoga svjetskog rata trebalo bi obaviti temeljito istraživanje po arhivima i znanstveno obraditi sve relevantne izvore.

SUMMARY

Molve, at crossroads of late 19th into the early 20th century, had a very dynamic social life. A turmoil of politics had a great influence on everyday life of the population, and heavily influen-

⁷⁰ Isto, br. 14, 3(1895.) ; 1, 4(1896.) ; 20, 7(1899.)

⁷¹ Više o tome vidi u: Ivančan-Gašparov, Mato... nav. dj.

⁷² Podravac, br. 15, 18 i 20, 9(1901.) ; Hrvatske novine, br. 37, 15(1907.)

⁷³ Više o udrugama vidi u: Šanjić, Josip... nav. dj.

⁷⁴ U područje ureda potpala su mjesta Molve, Gornja Šuma, Grede, Hambari, Ledine i Repaš. Hrvatske novine, br. 50, 18(1910.)

ced their daily activities and life standards. Poor agriculture provided only a minimum of sustenance, and frequent flooding of Drava River took away from Molve people their best lots of arable farmland and additionally contributed to their poverty. Crime was heavy and frequent, which proved difficulties in daily survival of that time. However, resilience of their faith and active church life kept Molve population alive. A tradition of a Marian shrine to Virgin Mary ensured the central place of Molve for pilgrims of entire Podravina region and surrounding areas, hence it was additional motive for Molve population to persevere and keep up festive for pilgrimage. Beside church life, religious events and school, in the period 1895 - 1910 there was a lively, spirited mix of culture and various interests and societies that covered them.

LITERATURA

1. FELETAR, Dragutin. Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije o osobitim osvrtom na razdoblje od 1991. do 2001. // Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja (1/2002.). Samobor : Hrvatski zemljopis, 2002
2. Hrvatske novine. Virje, 13(1905.) ; 14(1906.) ; 15(1907.) ; 17(1909.) ; 18(1910.) ; 20(1912.)
3. IVANČAN, Ivan. Molve - narodni život i običaji : droptinje. Molve : Općinsko poglavarstvo Molve ; Koprivnica : Mali princ, 1999.
4. IVANČAN-Gašparov, Mato. Molve, život i običaji. Molve : SNIL, 1997.
5. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Ban Pavle Rauch i Podravina. // Podravski zbornik 24/25. Koprivnica : Muzej Grada Koprivnice, 1998. - 1999.
6. KOLAR-Dimitrijević, Mira. Struktura seoskog posjeda u Podravini u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. // Podravski zbornik 16. Koprivnica : Muzej grada Koprivnice, 1990.
7. MAGJEREC, Juraj. Majka Božja Molvarska. Rim, 1957.
8. Župa i općina Molve : izabrane teme. Molve : Poglavarstvo općine Molve, 1998.
9. Podravac. Virje, 3(1895.) ; 4(1896.) ; 5(1897.) ; 6(1898.) ; 7(1899.) ; 9(1901.) ; 10(1902.) ; 11(1903.) ; 12(1904.)
10. PUŠKAŠ, Marijan. Razvoj veterinarske službe u Virju. // Virje na razmeđu stoljeća 3(1987).
11. ŠANJIĆ, Josip. Molve - sjećanja. Koprivnica : Mali princ, 1997.

NEKI PRILOZI POVIJESTI VARAŽDINSKE KRAJINE I VOJNOG KOMUNITETA BJELOVAR DO 1848. GODINE I ULOGA NEKIH ISTAKNUTIH POJEDINACA

SOME CONTRIBUTIONS TO HISTORY OF VARAŽDIN MILITARY BORDER AND BJELOVAR MILITARY COMMUNE UNTIL YEAR 1848 AND ROLES OF SOME DISTINGUISHED INDIVIDUALS

Željko Karaula

Banovine Hrvatske 26b

43000 Bjelovar

zeljko.karaula@bj.t-com.hr

Primljeno / Received: 11. 3. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 11. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Reviews

UDK / UDC 94(497.5-37 Varaždin)"15/18"

355.311.8(497.5 Bjelovar)"15/18"

SAŽETAK

U radu će se prikazati neke činjenice iz društvenog, političkog i kulturnog razvoja Vojne krajine, napose njezina dijela Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar te uloga nekih pojedinaca (Ladislava Škrobota, Ivana Šveara i Petra Preradovića) koji su u to pretpreporodno doba svojim radom i zalaganjem omogućili da područje Varaždinske krajine bude ravnopravno uključeno u kulturni i društveni razvitak tadašnje Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ključne riječi: Varaždinska krajina, vojni komunitet Bjelovar, nacionalni i kulturni pokret, obrt i trgovina

Key words: Varaždin Military Border, Military commune Bjelovar, national and cultural movement, crafts, trades and commerce

UVOD

Osmanlijska osvajanja potkraj XV. i početkom XVI. stoljeća prisilila su habsburški dvor na stvaranje Vojne krajine od Jadranskog mora do rijeke Drave (i šire). Godine 1578. Vojna je krajina izdvojena kao posebno upravno tijelo na čelu s nadvojvodom Karlom i Ratnim vijećem u Grazu. Od tada pa sve do razvojačenja Vojne krajine 1881. godine ona se nalazi izvan jurisdikcije hrvatskog bana i Sabora te od tada datira podjela Hrvatske na njezin vojnički (*Vojna krajina*) i civilni dio (*Banska Hrvatska*). Od svojih početaka Vojna krajina bila je vojna institucija, a njezina povijest je povijest vojnoobrambenih mjera, stvaranja krajiške vojske i građenja »nepropusne« granice prema Osmanlijskom Carstvu. Na tlu Hrvatske u sklopu Vojne krajine tada postoje tri krajiške cjeline: Banska krajina koja je najmanja pod ingerencijom hrvatskog bana te Karlovačka i Varaždinska krajina u kojima se nalazi vojska pokrajina unutrašnje Austrije. Na području stare Križevačke županije (dvije trećine prostora), na svojevrstnom dravsko-savskom međurječju, nastaje Varaždinski generalat (krajina) tada podijeljen na tri kapetanije: Koprivničku, Križevačku i Ivaničku. Nastojeći stabilizirati obrambenu liniju, zbog masovnog iseljavanja hrvatskog etnosa

pred Osmanlijama, zapovjednici Vojne krajine, provode »austrijsku kolonizaciju« balkanskih Vlaha nastojeći naseliti puste zone na području Trojedne kraljevine. Ta posljednja kolonizacija balkanskih Vlaha nadovezuje se na tursku kolonizaciju Vlaha te traje otprilike do sredine XVI. stoljeća. Habsburgovci i austrijski generali dijele zemlju hrvatskog plemstva, vežući doseljene Vlahe, priznavanjem različitih povlastica i prava, što najbolje pokazuje »Statuta valachorum« Ferdinanda II. iz 1630. godine. Njihov dolazak znači i promjenu dotadašnjih etničkih odnosa u hrvatskim zemljama.

Konačnim oslobođenjem Slavonije tijekom Velikog bečkog rata (1683. - 1699.) stara Varaždinska krajina izgubila je smisao postojanja jer se granica s Osmanlijama povukla daleko na istok do Srijema, a rijeka Sava postala je nova granica s Osmanlijskim Carstvom prema Bosni. Nova teritorijalizacija Slavonije i udaljšavanje »habsburškog limesa« ipak nisu promijenili njezin život za sljedeća dva stoljeća. Ona je i dalje dijelila sudbinu s ostalim dijelom hrvatske krajine, prije svega zbog: 1. besplatne vojske za austrijske vojarne i ratove diljem Europe, 2. prema nekima kao isključiva oštrica mača vječno uperena protiv separatističkih interesa mađarskog plemstva, 3. razloga stvaranja merkantilističke autarhične ekonomije kao »primjera« za cijelu Habsburšku Monarhiju.¹ Upravo taj merkantilistički svjetonazor zaslužan je za stvaranje vojnih komuniteta poput Bjelovara, koji su nizom neagrarnih zanimanja trebali popuniti taj praktično zatvoreni sustav. Jasno je da su takva mjesta svojim »civilstvom« predstavljala anomaliju na tijelu Krajine jer njezini stanovnici nisu bili vojnici, ali su oslobođeni plaćanja poreza, s time da postanu pokretači krajiškog gospodarstva. Njezina odijeljenost od svog civilnog zaleđa uzrok je sve većih razlika koje su postojale između Vojne krajine i Civilne Hrvatske, trajući stoljećima, dijeleći hrvatski narod na »dva svijeta«.²

Osnovna jedinica krajiške »ekonomije«, kućna zadruga, postala je monarhijska »tvornica« za proizvodnju ljudi određenog profila, sklonosti, ponašanja, s vrijednostima i navikama koje su preživljavale samo ako su služile državi i vojničkom poretku. Ukratko, otkad se rodio, krajišnik je kao dijete postajao vojnik.³ Njegova vojna služba čvrsto je vezana za zemlju, tj. dobivao ju je na uporabu samo za obavljanja vojne službe, nije je mogao prodati ni baviti se nečim drugim. Ali ipak u »historijskoj svijesti« krajišnik je prividno sebe vidio kao slobodnog čovjeka, kao gospo-

¹ ALEXANDER BUCZYNSKI, Gradovi Vojne krajine, 1.-2., Zagreb, 1997. i tamo spomenuta literatura o merkantilističkim ekonomistima. Inače cilj tog poteza je da krajiški prostor postane sposoban hraniti svoje stanovništvo te ispunjavati trgovačke i obrtne potrebe stanovništva, sve u cilju rasterećenja budžeta bečkog dvora za financiranje Vojne krajine.

² O povijesti Vojne krajine pogledati FEDOR MOAČANIN, Društveni razvoj u Vojnoj krajini, u Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Liber, Zagreb, 1981., KARL KASER, Slobodan seljak i vojnik, I-II, Naprijed, Zagreb, 1997., ERICH ROTHENBERG, The Austrian Military Border in Croatia 1522.-1747., Urbana, 1960., JAROSLAV ŠIDAK, O značenju Vojne krajine u hrvatskoj povijesti, Historijski zbornik, 1982., Zagreb, »Statuta Valachorum«, Prosvjeta, Zagreb, 1999., MIRKO VALENTIĆ, Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću, Senjski zbornik, 1990., SNJEŽANA BUZOV, Vlaško pitanje i osmanlijski izvori, Povijesni prilozi, 11, 1992., JOSEF MATUZ, Osmansko Carstvo, Školska knjiga, Zagreb, 1972., DIMITRI KICIKRIS, Osmanlijsko Carstvo, Plato, XX vek, 1998., MIRKO VALENTIĆ, O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba, Časopis za suvremenu povijest, 24., 3., 1993., MIRKO VALENTIĆ, Vojna krajina u događanjima 1848./49., Zbornik Hrvatska 1848. - 1849., HIP, 112., Više o Varaždinskoj krajini i vojnom komunitetu Bjelovar u: ŽELJKO KARAULA, Vojni komunitet Bjelovar u »proljeću naroda«, Cris, časopis povijesnog društva Križevci, Križevci, 2006., 154.-153., ŽELJKO KARAULA »Zahtjevanja naroda« obćine Belovarske od 31. svibnja 1848. godine, Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja, Koprivnica, 2006., 2., 201.-207. Poseban kuriozitet je otkriće graničnih humka između Krajine i Banske Hrvatske, što su nedavno otkriveni na vojnim kartama tzv. Jozefinskim zemljovidima iako su takvi humci postojali i između pojedinih kumpanja, što pokazuju i »Zahtjevanja vojne općine Bjelovarske« od 31. svibnja 1848. godine.

³ Narodne pjesme Korduna, Zagreb, 1971., str. 130., »Buji, paji, moj junače mali! Buji, paji, majčina nado, Brzo će ti konja othraniti, striko će ti sablju naoštriti, koju ti je babo ostavio. Kad te stanem u boj otpremati, Majki će se srce raskidati. Tako nam je od boga suđeno, Buji, paji, janjašće maleno...«.

dara vlastite sudbine. Taj svijet granice činio mu se dovoljan i po njemu je mjerio granice svijeta oko sebe. Po mnogo čemu se može vidjeti da su i sami krajišnici dvojili o vlastitoj ulozi. Neki su sebe vidjeli kao »slobodnog seljaka i vojnika«,⁴ a neki i kao stvaraoc »velike povijesti« kojoj su vjerno, u ime Austrije, služili. Ipak nije sporno konstatirati i složiti se s povjesničarom D. Roksandićem da je »*vojnokrajiška povijest povijest kulturnog barbarstva i civilizacijske marginalizacije*«. ⁵ Takva je krajina trebala mnogima. Sami krajišnici nikada nisu predložili njezino samoukidanje, to nisu učinili ni na Hrvatskom saboru 1848., gdje su prvi put sudjelovali (osim krajiškog zastupnika Dimitrija Orelja, ali njegovi zahtjevi tada nisu imali realnu podlogu), niti su hrvatski pokret i njegovi vođe u revoluciji 1848./49. ⁶ to zahtijevali, upravo suprotno. ⁷ Pa čak i mnogo kasnije, kad je revolucija 1848./49. postala samo »*magla prošlosti*« i kada su Mađari postali pokretači njezina uništenja, krajišnici su se pobunili i tražili ostanak Krajine, ali to je drugo pitanje. Ovdje će ipak u prvom planu biti osnovna politička i društvena pitanja u Varaždinskoj krajini i vojnom komunitetu Bjelovar u pretpreporodno doba.

Specifičan društveni razvoj hrvatskih zemalja u Habsburškoj Monarhiji stvorio je poseban put i ulazak hrvatskog naroda u tokove modernizacije, što ga je dijelio s manje-više sličnim problemom koji su imali i ostali mali narodi srednje i jugoistočne Europe. Krajina je imala svoj poseban put. Od početka do razvojačenja Krajina je bila u neprekidnim procesima organiziranja i reorganiziranja. Samo u 18. stoljeću, prema nekim autorima, u njoj je isprobano oko 30 organizacijskih sustava, od kojih se nijedan nije dulje zadržao. Povijest krajiških institucija je povijest krajiškog reorganiziranja. Krajina je i ukinuta kao nedovršena cjelina. Njezina teritorijalna i prostorna cjelina nastajala je u etapama s obzirom na praktičke, vojnostrateške interese bečkog dvora te sama na kraju, prema nekim prosudbama, nikada nije činila cjelinu, a kao cjelina nije ni stvarana. Ranije kapetanije i kasnije pukovnije stvarane su u obrambenom smislu kao samostalne cjeline potpuno odvojene jedna od druge. Iznimno segmentirano krajiško društvo je u svojim temeljima nastajalo kao »*poput kakvog zakrpljenog zmaja na vjetru*«. ⁸

Za analizu društvene strukture vojnokrajiškog prostora, osobito Varaždinskog generalata, bit će prigodan sociološki model Ferdinanda Tonniesa (1855. - 1936.), ⁹ poznatog njemačkog sociologa, da bi se prikazao proces kako pojedine društvene strukture i slojevi vojnokrajiškog bića re-

⁴ KARL KASER, Slobodan čovjek i vojnik, Povojačeno društvo (1754.-1881.), I-II, Naprijed, Zagreb 1997.

⁵ Zarez, »Tko se boji krajine još«, 111.-112., 11. IX. 2003., Prije dvadesetak godina u selu Vojakovac, u nekadašnjoj Vojnoj krajini pronađena je pri obnovi neke kuće okovana lijeskova šiba, štap, koji je tko zna koliko puta »opalio« po stražnjicama i leđima krajišnika.

⁶ I danas hrvatska historiografija pred sebe postavlja pitanje, što ga je prije četrdeset godina postavio Mirko Valentić, »koliko su ideje ilirskog pokreta i Gajeve akcije utjecale na stav krajišnika, odnosno njihove inteligencije u važnim pitanjima četrdesetosmačke problematike«. Uvijek u raskoraku između revolucionarnog i nacionalnog, pred nama se otvara niz pitanja. Koliko je stvarno bilo, ako je uopće bilo, revolucionarnosti u Krajini i kako se ona izrazila na tom području? Postoji li podloga za revolucionarnu aktivnost i tko je provodi? Što su razni društveni slojevi u Vojnoj krajini u revoluciji vidjeli, što su željeli, a što stvarno mogli? I ako bismo išli analogno s Francuskom revolucijom; tko je rušio »*ancien regim*«, a tko ga je branio? U Hrvatskoj tada klasičan pad »*ancien regima*« ne samo da nije realan, (nema ga uopće nema u planovima ilirskog pokreta), nego uopće ne postoji nikakva snaga (građanska, buržoaska) koja bi ga mogla smijeniti. Koliko je to bio uglavnom nacionalni pokret pokazuju silni zahtjevi za povratkom krajišnika iz Italije (radi obrane domovine), a nema ih koji traže povratak krajiške vojske iz Mađarske.

⁷ Jedan od osnovnih uzroka je ugroženost same egzistencije krajišnika, tj. ukidanje njihovih privilegija koje su zaslužili boreći se za interese dvora. Gubitkom prava u šumama, livadama, gubitkom besplatne soli, oslobođenje od biljega, plaćanje poreza kao što ga plaća narod u Banskjoj Hrvatskoj, na to krajišnici nisu bili spremni. Kasnije se na to nadovezala bojazan od mađarske osvete zbog uloge koju je Vojna krajina odigrala u slamanju mađarske revolucije 1848./49.

⁸ *Vjetrom vijani*, Zagreb, Prosvjeta, 1971.

⁹ J. KREGAR, S. PETKOVIĆ, P. NASKANDA, Prilozi za studij sociologije, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1988. F. TONNIES, Gemeinschaft und Gesellschaft, Leipzig, 1935.

agiraju na novootvoreni »prostor slobode«¹⁰ koji se nenadano otvorio na prostorima Monarhije u preporodno doba u Hrvatskoj. Taj se model prije svega odnosi na osnovnu podjelu dva opća tipa društvenih bića u Vojnoj krajini, tj. »dvodijelnu raslojenost« na viši i niži društveni sloj.¹¹ Prema Tonniesu možemo razlikovati 1. zajednicu (*Gemeinschaft*) i 2. društvo (*Gesellschaft*). Svaki od tih društvenih tipova karakteriziraju određeni međusobni odnosi. Zajednicu (vojnokrajišku za drugu - niži sloj) karakterizira porodica kao proširena srodnička grupa, gdje je pojedinac uklonjen u zajednicu, a nema elemente samostalne osobe. Jedino bogatstvo takve zajednice je zemlja, a vladajući tip zakona je porodični zakon, gdje su vladajući elementi odnosa među članovima takve zajednice običaj i religiozni moral. Obilježavaju je tradicija, vrijednosti i emocije kao motiv za uspostavljanje interakcije. Prema Mirjani Gross, tu zajednicu najbolje označava »etnička svijest« koja podrazumijeva teritorijalnu ograničenost, statičnost i tradicionalnost.¹² Društvo (elementi stvorenoga građanstva, prije svega u vojnim komunitetima, vojna administracija i časnici) kao glavnu instituciju vide državu i njezine zakone, pojedinac se javlja kao samostalna ličnost, umjesto zemlje javlja se novac, a porodični zakon zamjenjuje ugovorno pravo. Ličnost djeluje po principu dogovora i na njezino formiranje utječe javno mnijenje. Društvo od svojih članova traži da imaju »ciljnu volju«,¹³ kojom se podrazumijeva usmjerenost na ostvarenje nekog proračunatog interesa. Ipak, ne treba smetnuti s uma da ta dva tipa društvenih struktura egzistiraju zajedno na istom vojnokrajiškom prostoru te da ne postoje ti oblici kao »ideal-tipovi«, nego svaki oblik društvenog bića ima manje ili više naglašene elemente društva/zajednice. Tada, prije 1848. godine, u Habsburškoj se Monarhiji na vojnokrajiškom području primjećuju društvena kretanja koja slabo ili nikako diktiraju i potiču razvoj od pretvaranja zajednica u društva. Treba napomenuti da su vojne vlasti zabranjivale svako veće okupljanje među krajišnicima pod prijetnjom smrtno kazne. Uz njihovu posvemašnju nepismenost, krajišnici su bili i vrlo loše informirani o bilo čemu što je izlazilo iz okvira njihova kraja. Rijetki su bili pojedinci poput učitelja Mijata Stojanovića koji je krajišnicima čitao novine i govorio vijesti o najnovijim zbivanjima u Monarhiji. Koliko je to bio problem govori i članak Marina Hemena, svećenika iz Varaždinske granice, koji konstatira:

Slika 1: Slika pokazuje razvoj Križevačke pukovnije 1553. - 1749. godine

¹⁰ ALEXANDER BUCZYNSKI, Trojna zapovjedna podređenost vojne krajine 1848., u »Hrvatska 1848./49.«, zbornik radova, HIP, Zagreb 2001., str. 127.

¹¹ Treba imati na umu da na prostoru Vojne krajine ne postoji određena razvijena društvena struktura, nego samo jedan društveni sloj, graničarski, koji je prije svega pod svojevrstnim »tutorstvom« njemačkih časnika. Uvjetno bismo ga mogli podijeliti na seljački (niži) i vojnički (viši), s time da seljački čine seljaci-vojnici koji žive u zadrugama, a viši časnici, službenici, učitelji i svećenici čine taj vojnički, u svemu vrlo tanak, »viši sloj« Vojne krajine.

¹² MIRJANA GROSS, O integraciji hrvatske nacije, u Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb, 1981., str. 177.

¹³ Vidi, F. TONNIES, str. 78.

»Kome su od prostog našeg puka novine kad u šakah? Pa bi li ih razumeo? - Tko čita, osobito u granici, izim nekoliko svetjenikah?«¹⁴

Na prostoru Varaždinske krajine uoči 1848. godine živi oko 145.000 stanovnika.

Pukovnija	Katolici (Hrvati)	%	Pravoslavni (Srbi)	%
križevačka	44.937	73	16.546	27
đurđevačka	61.864	79	16.656	21

Tablica 1: Etničko-konfesionalna podjela po pukovnijama iz popisa 1857. godine¹⁵

O RAZVOJU OBRTA I ŠKOLSTVA U VOJNOM KOMUNITETU BJELOVAR I NA PROSTORIMA VARAŽDINSKE KRAJINE DO 1848. GODINE

O razvoju obrta na području Varaždinske krajine prije prve polovine 18. stoljeća nije bilo spomena. Sve što im je bilo potrebno proizvodili su sami krajišnici. O nekakvoj trgovini nije bilo ni govora jer nisu imali vlastita novca te se isključivo trgovalo razmjenom. Osnivanje vojnog naselja Bjelovar te boravak vojske i časnika u gradu zahtijevao je za normalno funkcioniranje naselja razvoj niza obrtničkih i trgovačkih profesija. Vojne vlasti počinju naseljavati strance kao prve obrtnike, što se vidi iz poreznih lista prvih obrtnika u gradu gdje se pojavljuju imena poput Knitl, Wimer, Caner ili Rosenberg. Tada se cijela obrtna djelatnost nalazila se pod kontrolom vojnih vlasti. Na području svake pukovnije osnovan je jedan ceh, čiji su članovi bili samo obrtnici te pukovnije. Ubrzo je Bjelovar dobio cehovsku povelju 1770., a ubrzo i sajmovnu povelju 1772. godine, što je pospješilo razvoj naselja. Iste je godine odlukom Marije Terezije Bjelovar proglašen gradskom općinom s posebnim povlasticama, što je omogućilo obrtnicima izuzeće ispod neposredne vlasti vojnih zapovjednika i podređenost civilnoj gradskoj upravi. Međutim, na čelu Gradskog magistrata često je bio časnik, iako je bilo i civila, a carskog je suca uvijek postavljala vojna uprava. Zanimljivo da su tada plaće sudaca bile vrlo niske pa je zabilježen slučaj suca Tuhra koji je zbog primanja mita i sam kažnjen bičevanjem.¹⁶ Najveći zamah doživjela je u to vrijeme u Bjelovaru od obrtničkih zanimanja proizvodnja svile čije je tvornica sagrađena 1786. godine. Ukupno je postojalo 30 tkalačkih razboja, a u tvornici su većinom bile zaposlene žene krajišnika. U okolici su se počeli uzgajati dudovi svilci. Već početkom 1789. vrijednost proizvedene robe te je godine iznosila više od 4000 forinti. Ipak zbog neutjeranih dugova tvornica se ugasila 1793. godine. Iako su i poslije postojale inicijative da se proizvodnja obnovi, to se nikada nije dogodilo.¹⁷ Razvoj obrta u prvoj polovini 19. stoljeća nastavljen je raznim mjerama i povlasticama. S obzirom na to da se Vojna granica morala sama financirati, obrtnici su zajedno s trgovcima morali plaćati »potrošarinu«. Ta su sredstva išla u *Proventni fond* iz kojega su se plaćali učitelji, suci, lugari te održavanje cesta i putova u Vojnoj krajini. Prema zakonu iz 1807. godine obrtnici imaju još dužnost obavljanja vojne službe, što se 1815. ukida. Obrtnici su mogli posjedovati kuću koja se nalazila podalje od vojnih zgrada i do 3 jutara zemlje. Vojne vlast su ih

¹⁴ Novine, broj 75, 18. VII. 1848., str. 3., u istom članku Hemen predlaže biskupiji da da nalog svećenicima da oni puku oglase i novine čitaju »po nedeeljah i sveteih sakupljenom bez svake odvlake točno pročitati i razjasniti imadu, a koji bi to oklevetao, nije slave matere sin, već besnog pokoljenja aziatskog izrod«.

¹⁵ KARL KASER, Slobodan čovjek i vojnik, Naprijed, 1997., str. 193.

¹⁶ DRAGUTIN FELETAR, Podravina, Koprivnica, 1988., 162. STJEPAN BLAŽEKVIĆ, Bjelovar, Bjelovar, 1985., 15.

¹⁷ STJEPAN BLAŽEKVIĆ, Bjelovar, Bjelovar, 1985., 18.

»oslobađale šestogodišnjeg poreza, darovano im je drvo za gradnju kuće, a dobivali su i zajam za pokretanje obrta«. ¹⁸ Prema popisu župnika pojedinih župa Đurđevačke pukovnije 1850. i popisu stanovništva iz 1856. godine, broj obrtnika i ostalih sadržavao je: svećenika 55, pisaca i umjetnika 5, obrtnika 412, trgovaca 18, pomoćnih radnika 91, od toga u obrtu 26, u trgovini 1, kućni sluge 56, nadničari 8 osoba. ¹⁹

Od ukupnog broja stanovnika pukovnije, koji je iznosio 18.980, njih 96,5%, odnosno 18.321 bili su poljoprivrednici, a samo 3,5% stanovnika bili su drugih zanimanja. U Varaždinskom je generalatu jedan obrtnik dolazio na 127 stanovnika, u odnosu na Karlovački gdje je jedan obrtnik dolazio na 406 stanovnika. U usporedbi s Banskim Hrvatskom gdje je odnos jedan obrtnik na 89 stanovnika; što pokazuje da je stanje u Varaždinskoj krajini bilo mnogo bolje nego u drugim dijelovima Krajine. Broj trgovaca bio je u zaostatku s ostalim dijelovima Krajine, ali ne može se osporiti da su bili poduzetni. U dopisu jednog trgovca iz Bjelovara, tijekom rata u Mađarskoj kada su svi opskrbni putovi zatvoreni, predlaže se »da se osnuju velike pijače u Zagrebu svakih 14 dana. Jer peštanski vašari se sada održavati ne mogu. Sad trgovci moraju putovati u Beč po robu, a trebali bi u Zagrebu nabavljati«. ²⁰

»Želje i tegobe občine Gjurgjevich« od 30. svibnja 1848. najbolje govore o tadašnjoj gospodarskoj situaciji. Tako se u točki četiri traži povratak »bašti i nashima njivama« koje su im bile oduzete, a sada ih traže natrag te da ih vojna uprava »starim procentima« koji su veće od novih naplaćuje. ²¹ U tom se istom području pojavljuje još jedan dokument koji potpisuje Obrtnički ceh iz Virja 4. lipnja 1848., a u kojemu se traži da »domaći Graničarski Meštari neplaćaju teshem Dache«, nego da se izjednače s pravima »provincileki purgeri« i da ne plaćaju one namete koje oni »na nashem domachem Mestu platiti moramo«. ²² U saborskoj raspravi od 13. srpnja 1848. sukobili su se pristaše održanja cehova ili njihova ukidanja, što je bilo potencirano u nekim zahtijevanjima da je tu nepravda kada se u određeni ceh ne primaju iskusni obrtnici, a čime se sprečavala konkurencija na prostoru koji je obuhvaćao pojedini ceh. U raspravi zastupnik Dragutin Kušlan kaže: »Tim više sam i ja, jer svuda padaju privilegija; a što je drugo ceh, nego privilegija.« U manjini je ostao bjelovarski zastupnik Ivan Arnold koji je po nalogu svojih komitenata (članova ceha) »protiv toga, jer bi se po tom siromaštvo poroditi moglo. Osim toga imadu cehovi poveljah od M. Terezie«. ²³

Početke bjelovarskog školstva vidimo netom poslije osnivanja 1756. godine i izgradnje grada jer se već u njemu nastanjuju časnici s obiteljima te se javlja potreba školovanja djece. Ubrzo iz Austrije dolaze braća Ignjat i Hubert Diviš, iz pijarističkog reda, ²⁴ sve u znaku devise carice Ma-

Slika 2: Cehovska povelja Bjelovara iz 1770. godine

¹⁸ VLADIMIR MIHOLEK, Počeci organiziranog rada obrtništva u Đurđevačkoj pukovniji, Podravski zbornik, Koprivnica, 1999., 165., Kao primjer dajemo podjelu zanimanja u Virju od 50 obrtnika, 14 opančara, 6 kovača, 4 čizmara, 3 bačvara, 3 užara, 2 stolara, 2 mesara, 6 zidara, 1 lončar, 2 mlina itd.

¹⁹ STJEPAN KRIVOŠIĆ, Iz demografske povijesti Đurđevačke pukovnije, Podravski zbornik, Koprivnica, 1986., 123.

²⁰ *Slavenski Jug*, 39., 31. III. 1849.

²¹ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond Hrvatski sabor 1848., IX-97.

²² HDA, Fond Hrvatski sabor 1848., III-6.

²³ Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, 73., 13. VII. 1848., 1.

²⁴ Red pijarista osnovao je sveti Josip Kalasanacije u 17. stoljeću. Pijarističke škole kao škole vjerskog reda bile su poznate u austrijskim zemljama te Rusiji i Njemačkoj.

rije Terezije da »vladarica vrlo dobro zna da država može samo onda procvasti ako narodna prosvjeta malo dublje pruži svoje trake i ako se dalje širi«. ²⁵ Prva osnovna škola otvara se 1761. godine u Bjelovaru na njemačkom jeziku, u kojoj su spomenuta braća postala prvi učitelji. Upravo njihovom zaslugom školstvo u Bjelovaru staje na svoje noge. Prvotno su nastavu izvodili u zgradi Križevačke pukovnije, a tijekom gradnje crkve Sv. Terezije 1765. godine uz nju su postavljeni i temelji za »dvije zgrade, kolegij i školu«. ²⁶ Na inicijativu Philippa L. Baruna von Becka, komandanta ujedinjene Varaždinsko-karlovačke generalkomande, oko 1771. godine Bjelovar postaje vojni komunitet sa svim pravima koja mu pri tome pripadaju. ²⁷ Razvitak je tada krenuo normalnim redom. Uz latinsku, otvorena je i obrtnička škola koja tada ima 43 polaznika i u njoj se školuju »djeca imućnijih roditelja koji nakon škole postaju ugledni zanatlije«. ²⁸ U to vrijeme obrazovanje nije bilo namijenjeno djevojčicama jer se smatralo da je dovoljno poznavanje nekoliko molitvi. Antun Cuvaj u svom poznatom djelu piše »da su one ostale bez svake školske obrazovanosti, tako da su odrasle i postale majke, a da njena djeca od njih nijesu mogla ništa naučiti«. ²⁹ Ipak 1776. godine bilježimo i pojavu Djevojačke škole, koja je bila druga škola za djevojčice u Vojnoj krajini. Taj konstantni razvitak je naprasno prekinut smrću Huberta Diviša 1790. godine koji se poklopio sa smrću cara Josipa II. te se ističe da poslije toga školstvo nije napredovalo, nego se bilježi »nazadak školstva« te se škole pretvaraju u vojne i njih polaze samo djeca koja su se opredijelila za vojnička i svećenička zanimanja. ³⁰ Počeci pučkog školstva vezani su uz osnutak prvih škola u Bjelovaru te se može zabilježiti početak rada malih pučkih škola u selima oko Bjelovara već 1790. u Zrinskom Topolovcu i u Novoseljanim te 1799. u Cigleni i Novoj Rači. Nakon kratkog zastoja, koji je trajao do 1801. godine, do sredine 19. stoljeća otvoreno je 18 pučkih škola u bjelovarskom kraju. Krajiška uprava 1824. godine osniva matematičku školu, a kasnije i »kadetsku« koja je bila smještena na glavnom trgu. Tu su školu pohađali Petar Preradović i Ivan Trnski. O djelovanju Petra Preradovića bit će riječi malo kasnije, a preporodni rad Ivana Trnskog, prvog kasnijeg župana Bjelovarsko-križevačke županije nakon razvojačenja 1873. godine, uglavnom je orijentiran na područje Banske krajine, gdje je tada bio stacioniran.

U sklopu Vojne krajine bila je samo gimnazija u Vinkovcima te je za višu naobrazbu bila upućena na akademiju u Zagreb. Ona je od 1791. do 1830. godine dala samo 278 đaka, što je samo 12% učenika u tom razdoblju u usporedbi s Varaždinskom županijom, koja ima 7 puta manje stanovnika, a dala je o istom razdoblju 334 učenika, tj. 15%, što govori koliko je taj postotak u Vojnoj krajini bio malen. ³¹ S pravom Nada Sekulić konstatira da je pravi zavičaj krajišnika bio doslovno njihov komad zemlje od nekoliko jutara, »izvan toga, počinjala je tuđina«. ³² Glavni krivac za nedostatak modernizacijskih zahvata na vojnokrajiškom prostoru je opća nerazvijenost hrvatskog društva (gospodarski i kulturno), njegova razdijeljenost u različite društvene i političke strukture na prostoru Monarhije (Istra, Dalmacija, Banska Hrvatska, Vojna krajina) i riješenost

²⁵ Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početaka do kraja 1895. godine, Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Zagreb, 1896., 8.

²⁶ JOSIP BUTORAC, Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Slavonska Požega, str. 40.

²⁷ ALEXANDER BUCZYNSKI, isto, VANIČEK, Franz, Specialgeschichte der osterreichischen Militargrenze, II, Beč, 1875.

²⁸ STJEPAN BLAŽEKOVIĆ, Bjelovar, Bjelovar, 1985., 18.

²⁹ A. CUVAJ, Građa za povijest školstva, III knjiga, Zagreb, 1909., 162

³⁰ B. FILIČIĆ, Prošlost državne realne gimnazije u Bjelovaru 1858./59., 1928. - 1929., Bjelovar

³¹ KREŠIMIR NEMETH, Zagrebačka akademija uoči Narodnog preporoda, Iz staroga i novoga Zagreba, 1957., Zagreb, 169-177.

³² NADA SEKULIĆ, Neki društveni aspekti oblikovanja etničkog identiteta Srba krajišnika na Hrvatskoj granici od 16. do 18. veka, Sociologija, XLI-4, 1999., Beograd

Bečkog dvora da takvu Vojnu krajinu oblikuje tako da je upotrijebi samo kao izvor jeftine vojne snage, za ratovanje na bojištima Europe.

Kao je to izgledalo, najbolje nam pruža sliku dnevnik Josipa II., austrijskog suvladara, kasnije cara, koji je na svojim putovanjima, u cilju da upozna vlastite zemlje, posjetio i Bjelovar samo četiri godine poslije 1775. godine. U njegovu dnevniku piše: »und Stationen durch gesammte Generalate, zu welchen ein Officier mit der Karte gekommen war, hernach giegen wir herum zu Fuss in dem ganzen Ort Bellowar, so ganz habsch und regelmässig en quarre gebaut ist, und in welchem alle Staabs-Officiers beeder regimenter samt dem general Commando, bey den Profo-sseyen, und Brigadier-Quartier angebracht ist, so wie auch eine Piaristen-Kirche und deren Schulen, samt einigen Hauseren von Burgern und Arbeitsleuten;.....Das Brod dieser ist sehr elend, und mehrestens von Hirschbreie gemacht, so wie sehr streng, besonders die Graeci Uniti, ihre Fasten halten,.....ihre Pferde sind ganz mittelmässig, und in der Montirung war sohvöl die Infanterie alc Cavallerie vollkommen mit der Feld-Montur adjustiret, die Attaquen hiessen gar nicht und Wurden gar nicht in dem rechten Sinn gemacht,...«³³ Dnevnik pokazuje koliko je povezivanje krajišnikova svakidašnjeg života s vojnim obvezama njihov položaj činio nepovoljnim. Manjkavo naoružanje, nedostatna odjeća, slaba prehrana te grubi postupci časnika činili su taj život vrlo teškim. Vojni komunitet je direktno spadao pod generalkomandu koja je imenovala svog brigadira kao stalnog povjerenika. On je nadzirao magistrat koji su činili gradonačelnik, četiri savjetnika i jedan kancelist koji je vodio zapisnik. Gradonačelnika je imenovala vojna vlast, a propisi su određivali da on mora biti časnik pa su većinu gradonačelnika činili umirovljeni kapetani, no ipak je s vremenom na tome mjestu bilo i građana.

ULOGA NEKIH POJEDINACA U VARAŽDINSKOJ KRAJINI KOJI SU UNAPRIJEDILI KULTURNI I NACIONALNI RAZVITAK TOGA KRAJA

Djelovanje Ladislava Škrobota,³⁴ krajiškog učitelja iz Đurđevca, sudionika uskog ilirskog kruga u generalatu, pisca udžbenika njemačkog jezika i njemačko-hrvatskog rječnika³⁵ iz 1839. godine za škole u Vojnoj krajini, posebno je važno jer su školske knjige koje su prevladavale u Vojnoj krajini pisane na hrvatskom, kajkavskom jeziku, što je Škrobot prvi promijenio svojom njemačkom gramatikom na štokavskom jeziku i dosljednom primjenom reformirane Gajeve ortografije »poboljšanje ilirske ortografije« kakvom je pisala i »Danica Ilirska«. Taj je čin značio »veliku promjenu u životu tadašnjih kajkavaca, promjenu koja zahvaća u temelje svakodnevnih ljudskih rutina«. Što je to značilo, možemo si predočiti ako zamislimo da danas bude uveden neki novi pravopis, radikalno drukčiji od onog koji koristimo.³⁶ Inače u Krajini se posebno pazilo da učitelji savršeno vladaju njemačkim jezikom te da se časnici znaju služiti hrvatskim jezikom u manjoj ili većoj mjeri radi sporazumijevanja s podređenim vojnicima. U pučkim školama nastava se održavala na domaćem jeziku, a u tzv. trivijalkama, školama za izobrazbu časnika, i dalje je nastavni jezik bio njemački, što je kod časnika slavenskog podrijetla značilo određenu redukciju

³³ 49 Ivan ERCEG, Dnevnik Josipa II. o prilikama u Hrvatskoj i na Jadranskoj obali godine 1755., Starine, knjiga 53, Zagreb, 1966., str. 228-229.

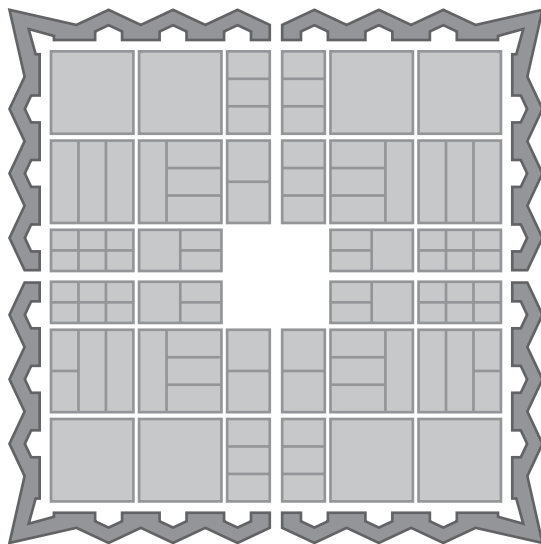
³⁴ MAJA HAUSLER, Ladislav Škrobot, krajiški učitelj iz doba preporoda, Đurđevački zbornik, 1996., živio je od 1782. do 1870., svoje učiteljevanje uglavnom je proveo u Đurđevcu. Predavao je i Petru Preradoviću.

³⁵ »Deutsche Sprachlehre zum Gebrauche der Millitar-Granzschulen in Kroatien und Slavonien«, Zagreb, 1839.

³⁶ MAJA HAUSLER, isto, str. 238.

materinskog jezika te i njegovo zaboravljanje.³⁷ Da bi učenike naveli na stalno služenje njemačkim jezikom, u Krajini su se koristili posebnim znakovima, zvanim križevi. Takav znak dobiva onaj koji je uhvaćen da se služi hrvatskim jezikom i može ga se riješiti tako da drugoga učenika uhvati u istom prekršaju. Učenik kod kojega je bio pronađen znak bio je išiban.³⁸ Tako je na području generalata, ali cijele Vojne krajine u većoj ili manjoj mjeri vladao bilingvizam, većom mjerom u kućnim zadrugama nego u časničkim stanovima.³⁹ Koliko je ova knjiga bila kvalitetna i u » ilirskom duhu« napisana govori i pismo kojim Mavro Broz, student bogoslovije i predsjednik društva bogoslova »Društvo mladih rodoljuba« iz Zagreba, javlja Gaju da su svi »oduševljeno prihvatili njegovu želju da prevedu na hrvatski Škrobotovu čitanku«.⁴⁰ Škrobot je kao član društva Slavenska lipa,⁴¹ društva za duhovnu naobrazbu, i unapređenje škola i zavoda te sveopće materijalno blagostanje, bio iznimno aktivan u sudjelovanju na učiteljskim skupštinama pa je jednu sazvao i u Đurđevcu 1849., gdje se »i do sad nasuprot sviju zapreka u svojoj učioni narodni duh razvijao« dala podrška L. Škrobotu na njegovu i radu svih hrvatskih učitelja.

Da bih se bolje shvatila duhovna klima koja je tada vladala, svoj prilog, nažalost prilično zaboravljeni u hrvatskoj znanstvenoj zajednici, dao je i Ivan Švear, seoski župnik (1775. - 1839.), rođen u Ivanić Gradu, kasnije je službu obavljao i u Virju u Varaždinskoj krajini, a dobar dio vremena proveo je kao učitelj u Požeškoj gimnaziji.⁴² S pravom je Jaroslav Šidak mogao reći da

Slika 3. Osnova grada Bjelovara iz 1765. (Božidar GERIĆ, *Objekti povijesne cjeline Bjelovara s područja đurđevačke regimente, Pučki kalendar, Bjelovar, 1998.*)

³⁷ PETAR PRERADOVIĆ, Izabrane pjesme, Zagreb, 1890., Matica hrvatska, To se najbolje vidi na primjeru Petra Preradovića (Grabrovnica 1818. - Beč 1872.), časnika, kasnije generala i jednog od velikih pjesnika hrvatskog romantizma, rodom iz toga kraja. Preradović je prve pjesme pisao na njemačkom jeziku, a tek nakon nagovora svjesnih rodoljuba, poslije deset godina, počeo je pisati na hrvatskome. Ta se pojava javljala u svim hrvatski pokrajinama. Imamo slučaj Lovre Montija, intelektualca iz Dalmacije, koji piše u svom dnevniku iz Italije: »Ima već od godinu dana kako učim ovaj moj krasni jezik, a još ne mogu da ni čisto na njemu iskažem svoje misli a tobož sam se rodio u mjestu gdje se divani dobro ilirski, i kad sam malen bio, ja kao pravi Vlah (seljak op.a) divanio sam. Ali od 9. godine pošao sam iz kuće i za to ne besjedeći više nego talijanski, zaboravio sam već oni jezik kojim sam besjedom naučio bio. Sader valja da ga učim kao da mi je tuđinski«. PETAR KORUNIĆ, Natko Nodilo i narodni preporod u Dalmaciji do 1867., HZ, 1974-75, Zagreb, str. 104.

³⁸ A. CUVAJ, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. 3, Zagreb, 1910. - 1911., 228. IMBRO TKALAC u svojim uspomnama iz djetinjstva, »Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj (1749. - 1823.), knjiga I, SKZ, 1925., 125., piše o tome da im je učitelj često govorio: »Draga djeco, znam da ništa ne možete naučiti ako vas podučavam jezikom koji ne razumijete. No tako zapovijeda car i tako mora biti.«

³⁹ VELIMIR PIŠKOREC, Njemačko-hrvatski jezični dodir u đurđevačkoj Podravini, ČSP, 3, 2002., Zagreb, str. 863.

⁴⁰ J. HORVAT/J. RAVLIĆ, Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti Hrvatske, 26, JAZU, 1956., Školska knjiga, Zagreb, str. 72, Kasnije sam Škrobot javlja Gaju iz Đurđevca 22. XII. 1838. i 17. II. 1839. da prihvaća cijenu tiskanja svoje knjige i moli da bude gotovo do 20. svibnja. Isto, str. 453.

⁴¹ Društvo Slavenska Lipa osnovano je u Pragu radi razvijanja političke svijesti u slavenskih naroda Habsburške Monarhije. Vidi, JAROSLAV ŠIDAK, Društvo Slavenske lipe na slavenskom jugu, Studije iz hrvatske povijesti 1848./49., IHP, Zagreb 1979.

⁴² VATROSLAV FRKIN, Život i rad Ivana Šveara (1775. - 1839.), 900 godina Ivanicha, Zbornik radova, Ivanić Grad, 1994., str. 95-97.

je Švear u svom djelu »Ogledalo Iliriuma«⁴³ »pokušao da prošlost Južnih Slavena prikaže na novom književnom jeziku (štokavskom op.a) i u duhu ilirske nacionalne ideje, pa je pojava njegova djela proizvela jak dojam na suvremenike«. ⁴⁴ Neosporno je da je ta »iliriska konstrukcija« povijesti napisana potpuno nekritički i da je Švearu »nedostajala stručna sprema«, ⁴⁵ ali je isto tako neosporno da je »*Ogledalo Iliriuma*« samo nastavak one ilirsko-slavenske mitologije od Vinka Pribojevića, Orbinija i Glavinića, koja je u doba humanizma i renesansne književnosti u Dalmaciji poticala razvoj nacionalnog identiteta te da »*Ogledalo Iliriuma*« pripada korpusu panslavizma kao »zaštitnom okviru za razvoj pojedinih slavenskih nacionalnosti«. ⁴⁶ Tako Švear podrijetlo slavenskog roda, kao i Pribojević, vodi od općeg potopa i patrijarha Noe i njegovih sinova, od kojih je Javanov četvrti sin Dodonim, otac slavensko-ilirskog roda. Također Filomen i Ahilej, junaci pred Trojom, su ilirske vojskovođe, »plemena ilirskog i velikoga roda«. ⁴⁷ Samo ime Slavena, kako su ih Grci zvali Henetos, prevodi »našim jezikom Slavni ozvana blisu« kao odgovor njemačkim piscima koji su riječ Slaveni izvodili od sclavi, što znači sužanj, zarobljeni, rob, »ali sva ova imena slavi naroda našega nauditi ništa ne mogu«. ⁴⁸ Zatim opisuje njihova duga putovanja po Aziji i sjevernoj Africi te nakon mnogo nevolja dolazak u svoju »bogom danu postojbinu«. Prostor ilirske naseobine omeđuje od Jonskog do Jadranskog mora pa zatim do vrela Dunava, dakle »sva Romania, Serbia, Bosna i sve krajine do Macedonske pod Iliriu spadale su«. ⁴⁹ Onda izvodi da su Slaveni pod imenom Gota i Vandala zapravo srušili Rimsko Carstvo, kasnije da su istjerali Franke, a hrvatske knezove Mutimira i Petra naziva hrvatskim i srpskim kraljevima, tj. ilirskima.

Ovo djelo u sklopu »panslavističke kulture« hrvatskog naroda nosi poruku da hrvatski narod ne smije zaboraviti »kako velikoga i slavnoga Naroda oni odvetci jesu«. ⁵⁰ Djelo je posvećeno biskupu Jurju Hauliku koji je prihvatio biti njegov mecena. Prema svjedočanstvima, Švear je jako rano počeo sakupljati povijesni materijal koji mu je poslužio u radu i autor je izgubljenog rukopisa »*Prijatelj slavnog naroda Horvatskoga... Bratski razgovor Trih plemićah Horvata, Dalmatina i Slavonca*«. ⁵¹ Njegovi suvremenici govore da je kao škrtica punio sanduke s ispisanim ceduljicama te ih danima i noćima slagao i sanjario nad njima. Sam naslov sugerira da je Švear bio jedan od važnijih kulturnih »integratora« u sklopu ilirskog pokreta koji je slijedio i doprinosio njegovoj izgradnji, a genezi hrvatske povijesti dao vrijedno djelo. Švearovo djelo je nekoliko go-

⁴³ IVAN ŠVEAR, *Ogledalo Iliriuma*, iliti *Dogodovština Ilirah*, za tim Slavinah, a najposle Horvatah i Serbaljah zvanih, od potopa, to jest god. sveta 1656., na četiri strane razdjeljena/ po dugoterpnom poslu na svetlo dana po Ivanu Švearu, Zagreb, 1839. - 1842., u 8. svezaka, zanimljivo da se do sada nijedan autor nije uputio u temeljitu, cjelovitu analizu te knjige, prije svega njegove duhovno-kulturne i nacionalno-ideologijske okvire, da utvrdi njegov doprinos korpusu ilirske mitologije.

⁴⁴ JAROSLAV ŠIDAK, *Ilirski pokret*, u *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981.

⁴⁵ JAROSLAV ŠIDAK, *spomenuto djelo*, str. 201.

⁴⁶ VINKO PRIBOJEVIĆ, *O podrijetlu i slavi Slavena*, *Povijest hrvatskih političkih ideja*, Narodne novine, Zagreb, 1997., str. 9, pogledati i M. GROSS, *O integraciji hrvatske nacije*, u *Društ. razvoj*, Zagreb, 1981.

⁴⁷ IVAN ŠVEAR, *Ogledalo Iliriuma*, str. 34, Da bi pokazao njegovu veličinu u dalekoj prošlosti Švear piše: »Ovo je onaj narod, koji, Aleksandru pod imenom Enetah (Slaveni - Slavni) ili Gallah pitajućemu: koga se najvećma boje?, je odgovorio 'da se to jedino boje, da se Nebo na nje nebi srušalo', po čemu Aleksandru za razumiti dali su, da se oni njega sa svime ništa ne boje, nego jedinoga Boga Gromovah;« str. 11.

⁴⁸ IVAN ŠVEAR, *Ogledalo Iliriuma*, str. 7.

⁴⁹ isto, str. 2.

⁵⁰ isto, str. 32

⁵¹ JULIJE KEMPF, *Prilozi za biografiju Ivana Šveara*, Narodna starina, Zagreb, 1923., 7, str. 52-60, Glavni fond knjiga u pisanju »*Ogledala Iliriuma*« Švearu je poslužila franjevačka knjižnica u Požegi koja je bila jako bogata izvorima iz Turskog Carstva. On opisuje kako je »vrućeželjno« pisao više od četiri godine te »od čitanja različitih knjiga, od logog i sveudilnog noćom i danjom pisanja najposle obolio i tako oslabio, da jedva pisati može.«

dina zaredom reklamirao Ljudevit Gaj u svojim »*Novinama*« kao djelo koje svaki »domorodac« treba pročitati.⁵²

Djelovanje Petra Preradovića, koji je rođen u Varaždinskoj krajini, u hrvatskom pokretu 1848. do preuzimanja službe u bojnom odsjeku Banskog vijeća, u veljači 1849. (u kojemu je ostao do ukidanja tog vijeća iako je bio premješten u prvu bansku regimentu), ograničeno je na njegovo vojevanje u Italiji, gdje je inače stekao čin kapetana. On nikada nije očekivao neku političku funkciju i njegovo je djelovanje većinom književno. Ovdje će djelomično biti prikazana njegova aktivnost u preporodno doba. Početak aktivnog kulturnog rada, kao sudionik ilirskog pokreta, Preradović je počeo u puku »*Baron Bakonyi*« gdje je postojala skupina hrvatskih časnika koja je oduševljeno pozdravila ilirski pokret i njegovo širenje narodnog jezika. Ipak glavni poticaj za pisanje na hrvatskom jeziku je afera oko »tajnog društva« za osnivanje slavenskog carstva u puku »*Karl Ferdinand*« br. 51. u Veneciji 1844. godine u koju je Preradović indirektno bio upleten.⁵³ Kao suurednik *Zore Dalmatinske* javlja u pismu Kukuljeviću žalosno stanje u Dalmaciji, »tako sam ti ja sad polurednik i korektor i u svemu sve: jer u cjelom Zadru nećeš dva čoveka naći, koji samo za nevolju naš jezik razumidu. Sve se ovdje potaljanilo (...).«⁵⁴ Kasnije javlja »da je Zora na moja pleća sasvim pala« te nespornosti oko pravopisa sve postaju jači, ali on ne gubi nadu te daje podršku Gaju »jer Južni Slaveni brez uzajemne književnosti i sloge obstati ne mogu.«⁵⁵

Stanje u talijanskim dijelovima Monarhije postajalo je sve teže te je često dolazilo do krvavih obračuna talijanskih đaka i studenata s hrvatskim krajišnicima. O jednom takvom sukobu javlja Preradović u pismu Bogoslavu Šuleku, gdje opisuje sukob kada je 10 đaka navalilo na jednog krajiškog kapetana te »ga raniše u lice pucajući iz pištolah na njega« te o drugom sukobu u kojemu su tri časnika ubila jednog đaka, a dvadesetak ranila, od kojih su »vele mnogi dvojca, na umoru.«⁵⁶ Ti sukobi su samo predznaci revolucionarnih zbivanja u Lombardiji i naraslog pokreta talijanskog »resorgimenta« koji zahvaća sve slojeve stanovništva, a koji će završiti privremenim oslobođenjem Milana u revoluciji 1848. godine. Da se najjasnije pokaže raskorak između ideala i realiteta, ali i razilaženje u nacionalnim ciljevima pojedinih slavenskih naroda Monarhije, poslužit će više sa simbolične strane Adam Mickiewicz,⁵⁷ poljski pjesnik, dramatičar i publicist, širitelj slavenskog jedinstva, čije su pjesme svojevrsnim slavenskim »mesijanizmom« imale jak utjecaj na Preradovićevo pjesničko stvaralaštvo. Mickiewicz je dobar dio vremena za revolucije 1848./49. proveo u Lombardiji, gradu Milanu, stvarajući svoju poljsko-slavensku legiju (od zarobljenika i izbjeglica iz krajiške vojske) pozivajući Čehe, Hrvate i Ilire da se potpuno »oslobode

⁵² »*Novine Hrvatske, dalmatinske, slavonske*«, 1839. - 1842.

⁵³ JAKŠA RAVLIČ, *Tajno društvo za osnivanje slavenskog carstva u puku »Karl Ferdinand« br. 51 u Veneciji godine 1844.*, Radovi JAZU u Zadru, Zagreb, 1957., str. 123.-165., »U Mlecima kod regimente Karola Ferdinanda br. 51 bijaše slučajno mnogo hrvatskih, narodnim duhom oduševljenih oficira, na čelu im poznati Špiro Dimitrović, vatren domorodac i valjan narodni spisatelj. On me odmah u svoje kolo primi; svako veče sastajali smo se kod njega; tu su se narodne pjesme pjevale, tu je bio samo razgovor o narodnih stvari, tu su se čitale Kačićeve pjesme... Tako sprovedoh u tom kolu 14 veselih dana, a na polasku mome obveza se Špiro, da će na slavu hrvatskih oficira moje pukovnije sastaviti jednu pjesmu i poslati nam je u Zadar; ali zauzdarje morao sam mu i ja rieč zadati, da ću mu odpjevati u narodnom jeziku«, Petar Preradović, *Crte moga života u »Izabranim pjesmama«*, Zagreb, 1890., str. IV-V, Preradović je svoje obećanje i ispunio prvom pjesmom na hrvatskom jeziku »*Poslanica Špiri Dimitroviću*«. Kasnije je policija kod njega izvela premetačinu i oduzela mu Špirinu pjesmu.

⁵⁴ *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, JAZU, knjiga 1, ur. Miroslav Šrepel, Zagreb, 1897., 29. 2. 1844., str. 108.-109.

⁵⁵ Isto, pismo od 23. svibnja 1844., str. 111.

⁵⁶ Isto, pismo od 10. veljače 1848., str. 147.

⁵⁷ Adam Mickiewicz (1798. - 1855.), poljski pjesnik i pisac, stekao je aureolu najvećeg poljskog romantičara i »proroka«. Poslije sloma poljskog ustanka 1830. godine bježi u emigraciju te pod okriljem »Hotela Lambert« radi na ponovnom uskršavanju poljske samostalnosti, gdje mu protivnike predstavljaju sve vodeće sile u srednjoj i istočnoj Europi, Pruska, Habsburška Monarhija i Rusija, sile koje su Poljsku i podijelile.

austrijskog ropstva»⁵⁸ i isticao istovjetnost borbe talijanskog i slavenskog naroda Monarhije. Tada se Preradović nalazi s druge strane, u redovima Radetzke vojske, nasuprot talijanskoj revoluciji, duboko razumijevajući svoj položaj. U svom pismu Vatroslavu Bertiću od lipnja 1848. Preradović piše »da bi rad ovu nesretnu zemlju ostavio i volio bi na predstražih na Dravi stajati nego ovdje među narodom, (talijanskim o.p.) koji nas iz sve duše mrzi, nas za svoje krvoloke i proglašuje i proklinje«.⁵⁹ Inače, Preradović je duhovno sjedinjenje Slavena podupirao i preko religijskih stvari, podupirući sjedinjenje rimokatolički i pravoslavne crkve, preko »sjedinjene iztočne crkve«, s čijim je kapelanom g. Stićem bio u bliskim odnosima, a on mu je pomagao pri rasprodaji njegove zbirke pjesama »Pervenecah«.⁶⁰

SUMMARY

The paper will present some facts from social, political and cultural life and development within the Military Border, of Varaždin and Bjelovar military commune in particular, as well as individual roles of some distinguished people (Ladislav Škrobot, Ivan Švear and Petar Preradović) who in those pre-Enlightenment era invested their efforts and work in helping Varaždin Military Border be involved with equal opportunities in cultural and social growth of the then Tri Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia.

⁵⁸ Više o djelovanju Mickiewicza i njegove legije u HENRYK BATOWSKI, Mickiewicz prema Južnim Slavenima 1848./49., HZ, 1956., str. 69-81, Književna smotra, Tematski broj posvećen Adamu Mickiewiczu, Časopis za svjetsku književnost, 1998., broj 110, Novine hrvatske-dalmatinske-slavonske, 1. lipnja 1848., str. 2, »Mickiewicz će otići sa 400 Slavena u glavni tabor, obećavši Talijanima, da će sve slavenske regimente od Radetzkega i Nugenta otpasti, čim se pokaže. Hrvate će onda poslati protiv Pešte, a on će s Poljacima i Česima marširati protiv Beča«. Ovo je jedina vijest o Mickiewiczzevoj legiji koja je objavljena u tadašnjim novinama u Banskoj Hrvatskoj, što samo po sebi govori da vijest nije bila u prilog tada uvriježenoj politici hrvatskog pokreta »austroslavizmu«.

⁵⁹ Građa za povijest....., 27. 6. 1848., str. 150.

⁶⁰ Isto, pismo od 27. rujna 1846., str. 127.

POLITIČKE PRILIKE U IMBRIOVCU I ĐELEKOVCU OD 1918. DO 1941.

POLITICAL SITUATION IN IMBRIOVEC AND ĐELEKOVEC IN THE PERIOD 1918-1941

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Republika Hrvatska

h.petric@inet.hr

Primljeno / Received: 5. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 7. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94(497.5 Đelekovec):32]"1918/1941"

329(497.5 Đelekovec)HSS"1918/1941"

SAŽETAK

U prilogu se na osnovi izvora i literature obrađuju političke prilike u Imbriovcu i Đelekovcu od 1918. do 1941. godine.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, Imbriovec, Đelekovec

Key words: Croatian Peasant Party, Imbriovec, Đelekovec

Đelekovec i Imbriovec su se krajem 1918. našli u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja je obuhvaćala teritorije spomenutih naroda u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. O kraju Prvog svjetskog rata i proglašenju Države SHS, uz ostalo, đelekovečki ravajući učitelj Izidor Rižnar u školskoj spomenici 1918./19. piše: »29. listopada 1918. prekinuo je hrv. sabor u Zagrebu nagodbu i savez kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom; te ujedno svečano izjavio, da odsada više kralj. Hrvatska ne priznaje kralja iz Habsburško-lotrinske kuće Karla IV., niti druge vladare iz te kuće... Veliki je to bio i historični dan i silno oduševljenje u narodu; i potpisani pristupovao toga dana narodnom slavlju u Zagrebu.«¹

Dana 6. studenoga 1918. osnovan je mjesni odbor Narodnog vijeća za Đelekovec i okolicu. Predsjednik je bio Tomo Mikulandi (ratar, Đelekovec), potpredsjednik Blaž Posavec Majtan (ratar, Imbriovec), poslovođa (tajnik) Tomo Pavlek (ratar, Đelekovec), blagajnik Stjepan Vuljak (ratar, Đelekovec). Odbornici su bili podijeljeni po selima. Iz Đelekovca su odbornici bili: Ivan Čoklica (ratar), Mijo Pavlek (ratar), Josip Palčić (ratar), Pavao Cmrk (ratar i gostioničar), Andrija Palčić (ratar) i Mirko Tomašić (ratar). Iz Imbriovca su bili odbornici: Ivan Gjurkan, Ivan Fičko i Tomo Fičko (svi ratari), iz Zablatja: Mirko Bukovčan i Stjepan Globek (ratari), iz Malog Otoka: Mirko Sović i Andrija Kobača (ratari), a iz Veliko Otoka: Mirko Ružić (ratar) i Anton Oralek (trgovački poslovođa). Vođa narodne straže bio je Zlatko Vrančić (trgovac).²

Istoga dana, 6. studenoga 1918., kada je osnovan, odnosno javno izabran Odbor Narodnog vijeća za mjesto Đelekovec na javnoj je skupštini u Đelekovcu donesena sljedeća rezolucija:

¹ Arhiv OŠ Mihovila Pavleka Miškine, Spomenica za nižu pučku školu u Đelekovcu, zapis za 1918./19. školsku godinu.

² HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 303-304, 316.

»Seljački narod mjesta Gjelekovac održavši javnu skupštinu birao je 'Odbor Nar. Vijeća' s kojim se stavlja na raspolaganje 'Narodnom vijeću SHS' u Zagrebu, Sav ovdješnji narod oduševljeno pozdravlja Narodno vijeće, očekujući ujedno od njega što skoriju povoljnu reformu na polju javne uprave i socijalizacije svih prirodnih dobara (tj. rješenja agrarnog pitanja)!«³

Novoizabrani Odbor je u Zagreb uputio sljedeći tekst Narodnom vijeću SHS u Zagrebu: »Odbor moli slavno Nar. vijeće, da ovaj izbor primi do znanja te da ga potvrdi, a Odbor obećaje, da će se u svemu bezuvjetno pokoravati Nar. vijeću i izvršavati sve odredbe istog. Nadalje Odbor moli, da mu se pošalje što prije pravilnik i uputa, kojih se imade držati u svome djelovanju među narodom. Osobito moli upute glede odnošaja sa općinskim poglavarstvom, koje se u vrijeme rata pokazalo kao izrabljivačem uredovne vlasti. Ujedno se javlja, da je u tečaju osnivanje 'Narodne straže' po Odboru, jer smo upravo na granici Ugarske, te da se i nadalje uzdrži mir i poredak, koji dosad ovdje nije bio narušen. U Gjelekovcu, dne 7. studena 1918. Predsjednik Tomo Mikulandi. Odbor: Mirko Tomašić, Ivan Čoklica.«⁴

Već 10. studenoga 1918. Odbor Narodnog vijeća u Đelekovcu »moli slavno Nar. Vijeće, da mu se za osnovanu 'Narodnu stražu' u općini Gjelekovac - buduć smo upravo na granici Ugarske - podijeli po mogućnosti što prije oružje, tj. puške sa bodovima i streljivom. Pušaka molimo 100 komada, jer se općina Gjelekovac sastoji od 5 sela, te bi svako selo dobilo po 20 komada za uzdržavanje mira i poretka na području općine, a i proti eventualnog vanjskog neprijatelja.«⁵

Očito molba nije otišla na pravu adresu. Narodno vijeće SHS, odnosno njegova Sekcija za organizaciju i agitaciju je na ovaj dopis odgovorila tek 22. studenoga 1918. godine. »Na tamošnji dopis od 10. o. mj. priopćuje Vam se da razdiobom pušaka ne raspolaže ova sekcija već vojni odsjek Narodnog vijeća, pa se izvolite izravno na isti obratiti.«⁶

U dopisu od 20. studenoga 1918. Odbor Narodnog vijeća iz Đelekovca uputio je dopis Kancelariji Narodnog vijeća SHS (Sekciji za organizaciju i agitaciju) piše: »Na našu obavijest od 11. o. mj. o osnivanju 'Odbora Nar. vijeća' koju ste pronašli nepotpunom, javljamo Vam naknadno, da je na javnoj skupštini općine Gjelekovac dne 6. o. mj. izabran 'Odbor N.V.' za mjesto Gjelekovac, kako je već objavljeno. Za ostala mjesta općine, tj. za mjesto Imbriovec, Zablatje, Veliki Otok i Mali Otok izabran je također 'Odbor N.V.' na javnoj skupštini od 10. o. mj., koji se je, ali priklonio 'Odboru N. vijeća' kao pododbor. Ovaj pododbor radi sporazumno s odborom u Gjelekovcu pod zajedničkom predsjedništvom.«⁷

Sačuvan je popis dobrovoljaca narodne straže od 20. studenoga 1918. za prostor općine Đelekovec. Iz popisa donosim podatke samo za Đelekovec i Imbriovec. U Đelekovcu je bilo popisano 45, a u Imbriovcu 19 dobrovoljaca. U Đelekovcu je vođa čitave straže bio trgovac Zlatko Vrančić. Zamjenici su mu bili ratari Ivan Gregurek i Stjepan Sabol. Kao članovi evidentirani su još: Vinko Sabolić, Stjepan Tomašić, Tomo Tomašić, Ivan Šipek, Ivan Gregurek (trgovac), Ivan Gjureta, Ivan Kvakan, Ivan Kadija, Blaž Vuljak, Stjepan Sabol, Mijo Hrmadi, Josip Gregurek, Stjepan Gregurek, Blaž Hrmadi, Blaž Vuljak, Stjepan Dolenec, Stjepan Varga, Ivan Androlić, Tomo Vuljak, Pavao Krumpeštar, Josip Kvakan, Stjepan Palčić, Mijo Hižak, Mirko Virius, Ivan Čoklica, Ivan Tomašić, Mijo Vuljak (sedlar), Ivan Škrinjar, Ivan Sabolić, Tomo Rašan, Đuro Đurđina, Ivan Indir, Tomo Škrinjar, Tomo Palčić, Stjepan Gregurek, Pavao Vuljak, Stjepan Vu-

³ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 305; Dio ove rezolucije donosi i J. Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917./18. s obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, Arhivski vjesnik, sv. 1, Zagreb 1958., str. 115.

⁴ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 306-307.

⁵ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 308.

⁶ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, dopis 241-1918.

⁷ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 310.

ljak, Stjepan Đuranek, Tomo Đurđina, Đuro Pavlek, Mirko Pavlek i Pava Mihalec (postolar). U Imbriovcu su zabilježeni sljedeći dobrovoljci: Blaž Posavec Majtan (zamjenik vođe za Imbriovec i Zablatje), Ivan Posavec, Đuro Šegovec, Pavao Punčikar, Mato Valent, Josip Gjurkan, Josip Medjimrec, Tomo Marjančić, Lovro Posavec, Đuro Punek, Mijo Marjančić, Tomo Posavec, Stjepan Prlok, Tomo Posavec, Tomo Majtan, Andro Friščić, Ivan Fičko, Antun Fičko i Antun Bebek.⁸

Uz popis dobrovoljaca narodne straže stavljena je i sljedeća opaska: »Ukupno 96 momaka Narodne straže za čitavu općinu Gjelekovac. Ova narodna straža ne posjeduje ni jedne puške kao ni drugog oružja, akoprem je isto vrlo potrebno za nas, jer smo upravo na granici Ugarske, to vi-še, jer se čuju alarmantne vijesti, da su nekakve mađarske bande prešle Dravu i palile po nekim selima uz granicu (tako Šemovac na Dravi i bliža sela), pak je narod uznemiren radi tih događaja. U Gjelekovcu dne 20 studena 1918. Pavlek Tomo poslovođa. Odbor Nar. Vijeća Mijo Pavlek.«⁹ Ovo je ujedno posljednji sačuvani dokument o radu Narodnog vijeća za općinu Đelekovec.

Đelekovečki župnik je o tim zbivanjima zapisao: »Prevrat je prošao mirno i bez ikakvih incidenata u župi. Vrlo su nastradali zecevi i druga divljač povodom proglašenja slobode lova. I dozvola saditi duhan najopsežnije se iskoristila! No morali su ga kasnije platiti. God. 1916. imenovan je župnik gjelek. vicearhidjonom koprivničkog kotara. To nije probudilo u njegovih župljana poštovanje i ponos, već napadanje, uskraćivanje i jal. Valjda su mislili, da ta čast župniku puno nosi. Od tada su uskratili župniku izradbu i dovoz drva, podvoze u susjedstvo, popravljjanje ograda i zgrada itd. Sve to tobože zato što je nastupila sloboda i prestalo kmetstvo! Radi uskrate podvoza Bog ih dobro kaznio, jer su došli u Gjelekovac srbski vojnici, kojima su u svako doba i svaki dan morali davati podvoz, a koji su ih i dobro batinali.«¹⁰

Kraj Prvoga svjetskog rata obilježen je nastavkom kriznog razdoblja. Prema Dragutinu Feletaru: »Zelenokaderski 'ustanak', ujedinjen sa seljacima, buktio je Podravinom. Ravnica kao da se ustalasala, a osobito revolucionarno bilo je u Virju, Đurđevcu, Đelekovcu, Goričkom, Koprivničkom Ivancu, Kunovcu, Rasinji, Goli, Pitomači, Ždali i drugdje. Narod provaljuje u trgovine i spremišta bogataša, traži se agrarna reforma, opće pravo glasa, nacionalna jednakost i ostale slobode, organiziraju se skupštine i protesni skupovi, napadaju omraženi činovnici i vlastodršci, pa čak i vojne osobe i policija.«¹¹

Uz to je bio prisutno nekorektno ponašanje srbijanskih pograničnih stražara nastanjenih u ovom kraju 1919. godine. U spomenici škole u Malom Bukovcu, prema Mariji Winter, piše o zapovjedniku stražara Lazi Nikoliću: »Vidio sam u par mahova kako je taj nečovjek batinao čovjeka, da se siromah svijao i pada pred udarcima... Znao bi zapovijedati ljudima da mu dadu kola da se kamo odveze, pa ako se tko ispričao, to je odmah nudio batine, i kola su, bez oklijevanja bila u pripravi. Nitko mu nije mogao na kraj stati. Uzalud su bile sve tužbe proti takvim postupcima. Batinalo se u Legradu i u Đelekovcu...«¹²

Na području ludbreškog kotara su na početku lipnja 1919. bacani iz aviona i šireni leci. Leci su se obraćali vojsci, radnicima i seljacima. Njihovi naslovi su bili: »Radnici i vojnici«, »Siro-masi i ratari« itd. Svojim su sadržajem zahtijevali rušenje postojeće države i njezina uređenja te

⁸ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 312-313. Zanimljivo je da se među dobrovoljcima nalazi i kasnije poznati slikar Mirko Virius.

⁹ HDA, Narodno vijeće SHS, kut. 11, br. 314. Ovaj je dopis ne samo potpisao, nego i sastavio Mijo Pavlek (kasnije poznati književnik Miškina).

¹⁰ Župni ured Đelekovec, Spomenica župe Đelekovec.

¹¹ D. Feletar, Koprivnički događaji 1918-1920, Podravski zbornik, sv. 5, Koprivnica 1979., str. 8.

¹² M. Winter, Ludbreg i okolica od početka XX. stoljeća do raspada Kraljevine Jugoslavije, Podravski zbornik, sv. 14, Koprivnica 1988., str. 34.

osnivanje socijalističke republike. Najviše tih letaka bilo je zaplijenjeno u okolici Đelekovca. Županija varaždinska zaplijenjene je primjerke tih letaka dobila od kotarskoga glavara u Koprivnici.¹³

Na lokalnim izborima u ožujku 1920. u općini Đelekovec je stranačka lista Hrvatske republikanske seljačke stranke uvjerljivo pobijedila i dobila 12 odbornika, odnosno 100 posto mandata u općinskoj vlasti.¹⁴ Pjesnikinja Mara Matočec, rođenjem Đelekovčanka, a životom Đurđevčanka i Korijanka, poziva na izbore pjesmom »Ustaj seljački rode!« tiskanom kao uvodnik, što je bila jasna poruka, jer je Mara Matočec u to vrijeme bila jako poznata u cijeloj Podravini.¹⁵ Iste su godine na parlamentarnim izborima u Bjelovarsko-križevačkoj županiji izabrani među 9 Radićevaca Tomo Jalžabetić iz Đurđevca i budući župnik u Đelekovcu Fran Škrinjar, a kao njegov zamjenik Franjo Gaži u koprivničkom kotaru. Hrvatska pučka seljaka stranka dobila je u Bjelovarsko-križevačkoj županiji 47.134 glasa, a sve druge stranke dobile su u županiji 8042 glasa iako su mogle slobodnije agitirati i imale su mnogo više novca za predizbornu kampanju. HPSS je u cijeloj zemlji dobio 50 mandata.¹⁶ Kako je Radić stalno sjedio u zatvoru, brojne su pjesme ispjevali podravski seljaci i seljakinje, od kojih su mnoge ostale i u rukopisu. Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca javlja se 1920. pjesmom »On i oni«.¹⁷

Inače je đelekovečki župnik Fran Škrinjar bio jedna od ključnih osoba koje su organizirale odlazak Stjepana Radića iz zemlje 1923. godine. Škrinjar je kasnije napustio HSS, a političku je karijeru završio 1942. kao član Hrvatskog sabora.¹⁸

Stjepan Virius i Andro Lončar su 26. prosinca 1920. pisali iz Đelekovca uredništvu »Slobodnog doma«, novina seljačke stranke, uz ostalo: »Slobodan prijelaz preko pogranične linije u vlastite posjede u Mađarskoj nije životna potreba samo međimurskih seljaka, već i ostaloga našega naroda, koji obitava na granici Mađarske. Živuci tolike godine u zajednici s Mađarima, da se granica gotovo nije ni osjećala, narod je s jedne i druge strane pomiješao posjede tako, da mnogi ima na jednoj strani kuću, a preko sadašnje pogranične linije sav ostali posjed. Poslije oslobođenja od Mađara došli su na pograničnu liniju s jedne i druge strane stražari; to su ljudi koji su se u ratu strašno iskvarili, a njihovi pretpostavljeni još su gori od njih samih. Osim rijetkih izuzetaka sve je to lakomo i osvetljivo. Lako je prosuditi u kako teškom položaju nalazi se svaki onaj gospodar, koji ima vlasništvo na obje strane pogranične linije. A to nije jedan nego na tisuće seljaka... Koliko jada ima narod samo na pr. s objavama. Kad ishodiš objavu (iskaznicu, prolaznicu) za koju dakako moraš platiti masnu pristojbu, onda ju moraš nositi na razne komande i oblasti na potpis. To obično traje koji tjedan dok je na objavi sve, što granična straža zahtijeva i tek si dva tri puta prešao preko u svoj posjed, već je objava proglašena nevaljanom... Često se baš vidi, da o volji straže ovisi prijelaz preko pogranične/ linije. Poslije zadnjih izbora za konstituantu, htjeli su neki iz Đelekovca ići preko granice u vinograd, ali ih straža nije pustila veleći: Kad nam Radić naloži, da vas pustimo prijeko, onda ćete smjeti u vinograd a prije nesmijete...«¹⁹

Đelekovčani su imali stalni sukob sa žandarima koji su im zabranjivali prijevoz preko Drave gdje su imali svoje vinograde i sjenokoše, a zamjena imanja i rješavanje ovih problema teklo je

¹³ HDA, Zemaljska vlada, 6-14-3179-19/1919.; M. Androić, Ludbreg, n. dj., str. 44-45.

¹⁴ S. Velagić, Izbori između dva svjetska rata (kotari Đurđevac, Koprivnica, Varaždin i Ludbreg), Podravski zbornik, sv. 26-27, Koprivnica 2001., str. 119.

¹⁵ Slobodni dom (Zagreb), br. 33, 20. X. 1923.

¹⁶ Slobodni dom (Zagreb), br. 41, 8. XII. 1920.

¹⁷ Slobodni dom, (Zagreb), br. 15, 15. VI. 1920.

¹⁸ M. Kolar, Radićevi podravski pomagači na putu traženja pomoći u Europi 1923. godine, Podravina, vol. III, br. 6, Koprivnica 2004., str. 5-15.

¹⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, n. dj., str. 94-95.

suviše sporo te su trpjeli veliku štetu. Izbila je i afera kada je odvjetnik Crnić rekao Stjepanu Viriusu i Andri Lončaru iz Đelekovca da će im za 10.000 kruna ishoditi prijelaz preko rijeke, a onda nije ništa učinio te objavljena ta vijest u »Slobodnom domu«.²⁰ Slijedila je istraga tko je i zašto napisao tako buntovni članak. Đelekovčani su tada (od 1921.) imali za župnika Frana Škrinjara, starog Radićevca, koji je bio poznat po nizu napisa u »Domu« prvih poslijeratnih godina, a koji je onda u »Slobodnom domu« dopunio pisanje Viriusa i Lončara te tako nastojao pomoći Đelekovčanima.²¹ Tri mladića iz Đelekovca uvježbala su još potkraj 1921. jednu kajkavsku pjesmicu u povodu Radićeva imendana s porukom »Dok će ovog svijeta biti, Seljačka se stranka ne će u tminu skritu. Dok god bude tekla Drava, Sava, Seljačka će stranka biti uvijek prava«.²² Škrinjar je uspio ujediniti seljaštvo oko zajedničkih ciljeva. Zalaganjem Škrinjara Đelekovčani su dobili i svoju novu zadružnu trgovinu te se 2115 stanovnika lakše opskrbljivalo ili prodavalo svoje proizvode. Sa Škrinjarom su đelekovački seljaci dobili snažnog zaštitnika u obrani svojih prava, koji je njihov problem znao podići na višu razinu i silo političare na rješavanje problema Đelekovca.²³

Dana 22. svibnja 1921. prigodom oslobađanja trojice vojnih bjegunaca koje su žandari vezane lancima vodili na odsluženje vojnog roka bila su ubijena dvojica žandara.²⁴ Ti su žandari bili omraženi zbog njihove okrutnosti iskazane tijekom 1920. i 1921. godine. Prema Bosiljki Janjatović, »u Đelekovcu je 1921. godine bilo preko trideset vojnih bjegunaca uoči spomenutog događaja, pa su žandari, koji su imali postaju u samom selu, svakako nastojali da taj broj smanje i bili su stalno u potrazi za vojnim bjeguncima. Na nalog pukovske okružne komande u Varaždinu i kotarske oblasti u Ludbregu, uhitili su u noći između 21. i 22. svibnja 1921. vojne bjegunce...« Njih su ujutro 22. svibnja 1921. žandari trebali odvesti u zapovjedništvo u Varaždin. Mijo Varga, otac Franje Varge, jednoga od uhićenih bjegunaca, »javio se sam da će vojne bjegunce prebaciti svojim kolima u komandu u Varaždin. Žandari su bjegunce vezali lancima, a zatim naoružani puškama sjeli iza njih u kola. Na izlazu iz sela, oko kilometar dalje od posljednjih kuća, a dva kilometra od žandarmerijske postaje, kola i žandare napalo je oko desetak muškaraca. Došlo je do pucnjave. Pucali su i napadači i žandari. Žandari, očito iznenađeni, bili su prespori. Ubijeni su hicima iz vojničke puške. I među napadačima je bilo ranjenih, ali su oni uspjeli odvezati bjegunce i zajedno s njima povući se iz sela. Na mjestu događaja odmah se skupila veća grupa seljana, muškaraca, žena i djece... Započela je službena istraga. Izvršena je rekonstrukcija događaja, ali počiniooci nisu odmah utvrđeni. Počiniooci su tek nakon duge istrage identificirani, iako ostaje pitanje jesu li doista utvrđeni pravi počiniooci zato što je glavno sredstvo doznavanja bila batina...«.²⁵

Zvonimir Kulundžić je u svojoj knjizi o Miškini donio dio detaljnog izvješća predstojništva kotara Ludbreg: »Selo Đelekovec najotpornije je u čitavom kotaru, a skroz zadojeno pogubnom idejom Radićeve republikanske stranke, te uslijed toga uskraćuje svaku poslušnost zakonu i naredbama. Selo je samo po sebi imućno i stoga bahato. Unaprijed proriču da su za prvu i drugu četvrt porez podmirili, nu dalje, da to više činiti neće.« Z. Kulundžić je donio i izvješće zapovjed-

²⁰ »Dopis Stjepana Viriusa i Andre Lončara«, Slobodni dom (Zagreb), br. 38, 19. IX. 1921.

²¹ F. Škrinjar, »Grupa Đelekovčana«, Slobodni dom (Zagreb), br. 48, 28. XI. 1921.; M. Kolar-Dimitrijević, HSS, n. dj.

²² M. Kolar-Dimitrijević, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, n. dj., str., 99-100.

²³ F. Škrinjar, »Hrvatsko napredno selo«, Slobodni dom (Zagreb), br. 39, 26. IX. 1921.; F. Škrinjar, »Nove muke posjednika preko Drave«, Slobodni dom (Zagreb), br. 11, 13. III. 1922.; F. Škrinjar, Sprečavanje rada seljaštvu, Slobodni dom (Zagreb), br. 25, 18. VI. 1922.

²⁴ Više o nasilju nad vojnim bjeguncima u Hrvatskoj u: B. Janjatović, Politički teror u Hrvatskoj 1918. - 1935., Zagreb 2002., str. 113-121.

²⁵ B. Janjatović, Dosje I 542/1921. (Događaji u Đelekovcu 1921.), Podravski zbornik, sv. 18, Koprivnica 1992., str. 119-121.

nika žandarmerijske postaje u Đelekovcu od 26. svibnja 1921. godine: »Raspoloženje pučanstva ovog kraja je naspram žandara vrlo napeto, koje se stanje kako sam ustanoviti mogao prenaša i na susjedna sela, a pošto i u istima imade vojnih bjegunaca, to je vrlo vjerovatno da će se i ovi tom zaključku priključiti...« I radi toga on predlaže jednu, i to najhitniju četničku akciju, »vojnički brahijum... u jakom stilu, da se ti vojni neposlušnici pohvataju, a podjedno i temeljito razoružanje pučanstva«.²⁶

Jedan od optuženih, Stjepan Vuljak, u svojoj je predstavki rekao: »Upitno zločinaštvo na pobijenim žandarima izvedeno je radi toga što su žandari istom zgodom, kad bi došli u naše selo, silovito provaljivali u kuće onih seljana, kojih su sinovi bili vojni obveznici, a nalazili su se u bjegstvu, pa bi ti žandari onda zlostavljali dotične ukućane, muškarce kundačili i za brkove natezali i čupali ih, da ih prisile, da odadu gdje im se sinovi kao vojni bjegunci nalaze, da ih uzmognu uapsiti i nadležnim vlastima predvesti. Kako su pri takvim zgodama najviše stradali nedužni starci, pa žene i djeca, to je protiv tih žandara u našem selu i u drugim susjednim selima pomalo raslo ogorčenje...«²⁷

Stjepan Radić je kao narodni zastupnik molio T. Gašparca da se spriječi batinanje seljaka u Đelekovcu, što se vidi iz akta Predsjedništva Zemaljske vlade u Zagrebu od 24. svibnja 1921. godine. Predsjedništvo Zemaljske vlade poslalo je u Đelekovec iskusnog činovnika i vladina tajnika Andriju Zdravkovića koji je o svemu sastavio izvješće, u kojem je, među ostalim, zapisao: »Poslije sloma austrijske vojske, odnosno prevrata, dok je u nekim krajevima kotara ludbreškog učestala pljačka, bogatih trgovaca (Židova), nije se u općini Đelekovec desio slični slučaj, iako se među pučanstvom nie moglo opaziti oduševljenje za novu situaciju.« Nakon toga izvješćuje kako je Đelekovec 1918. s oduševljenjem dočekao nestanak stare monarhije, a »iza ovog časovitog raspoložena, nastajalo je pomalo stanje koje je konačno dovelo do proglašenja Đelekovečke republike, skidanja kraljevske slike u školi, a konačno i do događaja od 22. o. mj... Ispitujući razloge ovog preokreta u raspoloženju pučanstva općine Đelekovec, navelo mi je većina seljaka kao razlog slijedeće: Odmah u početku prevrata smještena je u Đelekovcu, obzirom na susjednu Mađarsku, žandarmerijska stanica sastojeći se do desetak momaka. Zapovjednik ove stanice bio je neki Nikolić, žandarmerijski narednik, navodno Srbin oko 40 godina star, koji je imao svoje središte u Legradu, odakle je nadzirao stanicu u Đelekovcu. Spomenutog Nikolić opisuju ljudi u Đelekovcu, kao čovjeka bolnog izgleda, uvijek smrknutog, apstinenta, koji je nosio uvijek uza se u desnoj ruci korbač, kojim je batinao one seljake koje je sumnjičio radi kriomčarenja u susjednu Mađarsku. Po pripovjedanju seljaka smatrao je kriomčarem svakoga, koga je uz granicu naspram Mađarske zatekao, pa je na taj način često ošinut po leđima od spomenutog narednika Nikolića, mnogi seljak, koji navodno nije bio ništa kriv. Jednako opisuju nekog potporučnika, koji je bio zapovjednik odreda vojske smještene u Đelekovcu u svrhu preprečenja prelaza boljševika iz susjedne Mađarske...«²⁸

»Kotarska oblast u Prelogu je još 4. rujna 1920. javila da se 'u mjestu Gjelekovac uz Dravu na Mađarskoj granici na veliko razvija protudržavna propaganda. Kako je poznato tamošnji žitelji su listom svi pristaše Radićeve seljačke stranke, te su u zadnje vrijeme stupili u doticaj i svezu sa u Mađarskoj se nalazećim agentima Frank-Sachsove družbe i bolševičkim agentima'. U izvješću se navodi i kako se noću u čamcima preko Drave prevaža oružje i nastavlja: 'Ljudi, koji odavde prolaze kroz Gjelekovac u Koprivnicu pripovijedaju, da ih ljudi u Gjelekovcu nago-

²⁶ Z. Kulundžić, Miškina, Presjek kroz stvarnost hrvatskog sela od Khuen-Héderváryja do poglavnika, Koprivnica 1968., str. 213.

²⁷ B. Janjatović, Dosje I 542/1921. (Događaji u Đelekovcu 1921.), n. dj., str. 126.

²⁸ Z. Kulundžić, Miškina, n. dj., str. 216-217.

varaju, da ne plaćaju nikakvih poreza ni daća današnjoj kraljevini S.H.S., jer da ovo nema ni onako dugog života, budući da je njima miliji i Mađžar i Švaba od Srbina, koji ih gnjavi i izrabljuje.' Na ovo poslano je smjesta 25 žandara s oficirom u Gjelekovec, da se stvar istraži.«²⁹

Prema B. Janjatović, koja piše od događajima iz 1921. godine: »Batinanje seljaka i ispitivanje čak i djece omogućila su vlastima da dođu do imena nekolicine napadača. Bili su to vojni bjegunci, koji su osumnjičeni kao inicijatori i izvršioci napada na žandare. Naime, u svom dopisu od 11. lipnja općinsko poglavarstvo Đelekovec izvijestilo je Sudbeni stol u Varaždinu da se vojni bjegunci Tomo Sabol, Ivan Mihalec, Franjo Rašan, Stjepan Pavić - rođeni 1899. godine, te Pavao Petrić, rođen 1898., kao i Tomo Gjureta, Stjepan Mije Kadija i Ivan Kadija - svi rođeni 1900. god. nalaze u bijegu. Oni su skriveni kod rođaka u općini Drnje, osobito u Torčecu, Botovu i Legradu. Smješteni su po klijetima u vinogradima ili su u šumama. Neki su od njih pobjegli u Mađarsku. Uz to, u dopisu općinsko poglavarstvo ističe da među njima treba tražiti glavne krivce za ubojstvo žandara. Zbog svega toga Sudbeni stol u Varaždinu za njima je raspisao tjalicu 15. srpnja 1921. god. Istraga kako sudska tako i žandarmerijska samo je na neko vrijeme zapela.«³⁰

Ranije spomenuti Zdravković je dodao: »U doba ovih događaja, bio je narod općine Đelekovec već u živom saobraćaju sa vodstvom Seljačke stranke u Zagrebu, pa se uz obje spomenute okolnosti, ubrzalo neraspoloženje, ili bolje rekuć, mržnja naspram nove države, odnosno Srba. Ovu okolnost posvjedočuje činjenica da je čitavo opć. zastupstvo općine Đelekovec, opetovano uskratilo položenje zakletve, a vojni obveznici, bježe od svojih četnih tijela, ili se uopće pozivu na vojnu službu ne odazivaju. Tako sam ustanovio da u svemu ima 47 vojnih bjegunaca, od kojih se pretežiti dio zadržava onkraj Drave na mađarskoj strani.« Zdravković je utvrdio da se od 47 vojnih bjegunaca iz Đelekovca 35 vojnika nalazilo na odsluženju redovitog vojnog roka: »Svi ovi momci, služe valjda radi nepouzdanosti i pogibelji bjekstva, daleko od svoje kuće i to veći dio u Srbiji, u mjestima Piro i Debar, dok ih je nekolicina u Trebinju i Ljubljani. Ispitivajući razlog bjekstva momčadi od svojih četnih tijela, rečeno mi je, da su prilike u kasarnama u Piro i Debru upravo upravo nesnosne... To sam čuo i jednu primjedu, koja se često čuje u varaždinskoj županiji, da je naime momčad služeća u Srbiji, uzeta kao jamstvo za preprečenje eventualnog protužavskog ispada u Hrvatskoj.«³¹

»Potkraj kolovoza 1921. godine općinskom poglavarstvu u Đelekovcu sami su se javili Ivan i Stjepan Mije Kadija, izjavivši da su pobjegli iz sela zbog žandarskih batinanja odmah nakon ubojstva Zormana i Božića. Rekli su još da su pobjegli zato što su mislili tako izbjeći izvršenje vojne obveze nadajući se da će u međuvremenu biti uspostavljena seljačka republika pa će biti ukinuta vojna obveza uopće. Porekli su bilo kakvu vezu s ubojstvom i napadom na žandare... Kako se Ivanu i Stjepanu Kadiji nije moglo ništa dokazati što bi ih moglo povezati s obojstvom žandara, oni su obojica 13. listopada 1921. godine pušteni iz zatvora bez ikakve isprike ili naknade za to što su bili u istražnom zatvoru. Kasnije će Stjepan Kadija biti ipak izveden pred sud... Zatim je 17. lipnja 1922. godine objavljeno da će svim vojnim bjeguncima biti oproštene kazne ako se sami jave na odsluženje vojnog roka - čime su vlasti vjerojatno mislile uhvatiti i napadače na žandare 22. svibnja 1921. godine. No, očito je iz kasnijih događaja da se nitko više nije sam javio. Sudac istražitelj naime 1. srpnja 1922. postavlja pitanje općinskom poglavarstvu u Đelekovcu gdje se nalaze Tomo Sabol, Ivan Mihalec, Pavao Petrić, Franjo Rašan i Tomo Gjureta. Posebno ga je zanimalo gdje se nalazi Mijo Gjureta, koji je ipak otišao na odsluženje vojnog ro-

²⁹ B. Janjatović, Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920., Časopis za suvremenu povijest, vol. 34, br. 1, Zagreb 1992., str. 290.

³⁰ B. Janjatović, Dosje I 542/1921. (Događaji u Đelekovcu 1921.), n. dj., str. 121.

³¹ Z. Kulundžić, Miškina, n. dj., str. 217-218.

ka. Općinsko poglavarstvo odgovara na taj upit tek 16. kolovoza ističući da se Mijo Gjureta nalazi u Negotinu u vojsci, a svi drugi se kriju u vinogradima ili šumama u Mađarskoj... Istraga o ubojstvu žandara u Đelekovcu nastavljena je i slijedećih godina.«³²

Nakon preslušavanja brojnih svjedoka tijekom istražnog postupka, glavna se rasprava imala održati 13. srpnja 1928., ali je bila odgođena za 6. listopada te godine. »Stjepan Kadija i Bolto Gašparić su oslobođeni optužbe, a Stjepan Vuljak je osuđen na kaznu tamnice (što je bila teža kazna od kazne zatvora) u trajanju od tri mjeseca. Ta mu je kazna odmah amnestirana na rok od 5 godina uvjetno... Kao posljednji dokument u dosjeu I 442/1921. upućen je 18. svibnja 1940. Sudbenom stolu u Varaždinu dopis u kojem je zatražena istraga protiv Ivana Mihaleca i drugova zbog ubojstva žandara na dan 22. svibnja 1921. god. Taj zahtjev nije izvršen, pa je i dalje ostalo otvorenim pitanje tko je zapravo ubio te žandare.«³³

Sačuvana je i pjesma koju je Vinko Jug napisao u Đelekovcu 9. listopada 1921. Pjesma je bila posvećena Stjepanu Radiću.³⁴ Iste, 1921. neki su stanovnici Đelekovca podnijeli izvještaj o »veleizdajničkom« radu u Imbriovcu. U mjesnoj pučkoj školi bilo je provaljeno u obje učionice, gdje su bile skinute i ukradene slike prijestolonasljednika Aleksandra.³⁵

Stjepanu Radiću je zbog članka »Sloboda i narodna prava« ponovno zaprijetio zatvor te on je 19. srpnja 1923. preko Đelekovca, a uz pomoć Ivana Večenaja, Pavla Dombaja, Mije Šestaka, Andre Plavca i drugih prešao granicu i otišao u Beč da bi proslijedio svoj put u London i SSSR, odakle se preko Beča ilegalno vratio preko granice istim putem tek krajem polovicom 1924. godine.³⁶

Na izborima 1923. kao kandidat i zamjenik u Hrvatskoj seljačkoj republikanskoj stranci pojavila su se dva stanovnika Đelekovca, što dovoljno govori kakav je bio ugled đelekovečke organizacije seljačke stranke. Za kotar Koprivnicu kandidat je bio Fran Škrinjar, župnik i narodni zastupnik iz Gjelekovca, a njegov zamjenik je bio Ivan Kraljić, gradonačelnik Koprivnice. U Ludbregu je kandidiran seljak i narodni zastupnik iz Novoga Sela Blaž Šalamon, a kao njegov je zamjenik Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca.³⁷

Ludbreški kotarski sastanak HRSS-a održan je u Cvetkovcu u kući Mate Vragovića 27. siječnja 1924. te su bile prisutne sve mjesne organizacije tog područja: Ludbreg, Globočec, Čukovec, Bolfan, Struga, Hrženica, Apatija, Ludbreški vinograd, Vrbanovec, Mali i Veliki Bukovec, Županec, Novo Selo, Rasinja, Subotica, Kuzminec, Gorica, Imbriovec i Đelekovec. Narodni zastupnik Blaž Šalamon iznio je najnovije podatke o Radićevu boravku u inozemstvu, a istodobno je ukazao na to da beogradska vlast želi uništiti Radićevu organizaciju u zemlji i to je potkrijepio primjerima.³⁸

Đelekovčani su bili aktivni i u radničkom pokretu između dva svjetska rata. Blaž Vidatić, rođen u Đelekovcu, postao je 1924. sekretar (tajnik) zagrebačke podružnice Saveza sindikata radnika kožarsko-prerađivačke industrije i obrta Jugoslavije. On je često odlazio rodbini u Đelekovec. U Koprivnici je postolarske radnike u Nezavisnim sindikatima organizirao Josip Haramba-

³² B. Janjatović, Dosje I 542/1921. (Događaji u Đelekovcu 1921.), n. dj., str. 121-122.

³³ B. Janjatović, Dosje I 542/1921. (Događaji u Đelekovcu 1921.), n. dj., str. 124.

³⁴ M. Kolar-Dimitrijević, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, n. dj., str. 99-100.

³⁵ HDA, Grupa XXI, inv. br. 433.

³⁶ HDA, Zbirka Sudovi bivšeg Arhiva za historiju radničkog pokreta Hrvatske, S-9³⁷.

³⁷ »Kandidati HRSS u banskoj Hrvatskoj i izvan nje«, Slobodni dom (Zagreb), br. 10, 4. III. 1923.; M. Kolar-Dimitrijević, Socijalna i politička angažiranost Mihovila Pavleka Miškine, Kaj, 1-2, Zagreb 1987., str. 91-117; M. Kolar, Književnik Mihovil Pavlek Miškina i politika, Podravina, vol. 5, br. 9., Koprivnica 2006., str. 32-48.

³⁸ Slobodni dom (Zagreb), br. 7, 13. II. 1924.

šić. On je molio Blaža Vidatića da u ožujku 1925. navrati do njega kada ide kući u Đelekovec.³⁹

Župnik u Đelekovcu Fran Škrinjar je iz Đelekovca pisao predsjedništvu HRSS-a 22. studenoga 1924. odbivši kandidaturu uoči idućih parlamentarnih izbora: »Radi može bitne kandidature moram predsjedništvu saopćiti, da ovaj puta nikako ne mogu prihvatiti kandidaturu. S jednim susjednim župnikom nisam dobar više od pol godine, a drugoga narod tuži nadbiskupu, pa će valjda morati i otići. Radi toga ne bi mogao otići od kuće ni na par dana, a pogotovo ne u nedjelju. Tražio sam Bistru kraj Zagreba... Bistru spominjem za to, jer ta župa ima kapelana...«⁴⁰

Iste, 1924. godine općina Đelekovec se Pokrajinskoj upravi za Hrvatsku i Slavoniju žalila protiv odluke namjesnika o zabrani općinskim činovnicima da sastavljaju privatne isprave.⁴¹

Pritisak žandara na Đelekovac bio je toliko jak da je organizacija seljačke stranke potpuno zamrla, a početkom 1924. obnovljena je uz pomoć župnika Frana Škrinjara. U siječnju 1924. je za predsjednika seljačke stranke u Đelekovcu izabran Pavao Porić, a za potpredsjednika Mihovil Pavlek Miškina.⁴² Izabrano je i 20 stranačkih povjerenika preko kojih se, uz ostale poslove, trebao širiti stranački list.⁴³

Jedan od vodećih političara HRSS-a na ludbreškom području, Rok Križanić, sazvao je kotarski sastanak stranke u svojoj kući početkom lipnja 1924. na koji se odazvalo 39 organizacija. Na ovom se sastanku raspravljalo kako će se organizirati novi izbori koji se očekuju i što sve treba učiniti. Govoreno je o kandidatima te je zaključeno da od starih treba Franja Škrinjara, župnika u Đelekovcu jer je sposoban, dok je među novim kandidatima za ulazak u državni parlament trebao biti predložen, uz ostale, i Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca, a među novim zamjenicima Tomo Fičko iz Imbriovca.⁴⁴

U imbriovečkoj pučkoj školi održana je 28. rujna 1924. glavna skupština Seljačke sloge te je bilo upisano dosta novih članova. Predsjednik imbriovečke organizacije bio je Blaž Posavec Majtan, a tajnik Đuro Horvat.⁴⁵ No među najboljim organizacijama Seljačke sloge u državi svakako treba istaknuti đelekovečku organizaciju.

Mijo Pavlek (Miškina), »seljak i književnik iz Đelekovca«, u ludbreškom je kotaru početkom 1925. bio kandidiran na parlamentarnim izborima kao zamjenik kandidata Pavla Dombaja seljaka iz Drnja i člana glavnog odbora HRSS-a. Fran Škrinjar je odbio svoju kandidaturu uz obrazloženje da mu njegova služba đelekovačkog župnika ne omogućava češće izbjivanje iz Đelekovca.⁴⁶ Postavlja se pitanje kako Škrinjaru ranije i kasnije nije smetalo župničko mjesto za kandidaturu. Očito u ovome odbijanju kandidature možemo jasno vidjeti naznake Škrinjarova prekida suradnje sa seljačkom strankom i pokretom.

Nezadovoljstvo sporim političkim promjenama iskazali su Đelekovčani u ljeto 1925. godine razbivši prozor povjereniku (komesaru) općine kojega ludbreški kotarski predstojnik nije smije-

³⁹ M. Kolar-Dimitrijević, Sindikalno organiziranje kožarsko-prerađivačkih radnika na koprivničkom i đurđevačkom području za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik, sv. 14, Koprivnica 1989., str. 16-17.

⁴⁰ M. Kolar-Dimitrijević, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, n. dj., str. 108.

⁴¹ HDA, Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, kut. 179, sv. III-IV.

⁴² Slobodni dom (Zagreb), br. 4, 24. I. 1924.

⁴³ Slobodni dom (Zagreb), br. 7, 13. II. 1924.

⁴⁴ M. Kolar-Dimitrijević, Pisma Podravaca Stjepanu i Antunu Radiću, n. dj., str. 107.; M. Kolar-Dimitrijević, Socijalna i politička angažiranost Mihovila Pavleka Miškine, Kaj, 1-2, Zagreb 1987., str. 91-117; M. Kolar, Književnik Mihovil Pavlek Miškina i politika, Podravina, vol. 5, br. 9., Koprivnica 2006., str. 32-48.

⁴⁵ »Izvještaj predsjednika Blaža Posavca Majtana i tajnika Đure Horvata«, Slobodni dom (Zagreb), br. 38, 17. IX. 1924.

⁴⁶ Slobodni dom (Zagreb), br. 1, 1. I. 1925.

nio uoči formiranja Pašić-Radićeve vlade. Povjerenik je pozvao oružnike i oni su pucajući u narod ubili jednog Đelekovčana.⁴⁷

Fran Škrinjar, župnik u Đelekovcu, razišao se s Radićevom politikom te je 1927. godine napisao brošuru »Zašto sam ostavio Radića«, u kojoj je nastojao objasniti svoj politički prekid s HSS-om i Stjepanom Radićem.⁴⁸ Župnik Fran Škrinjar promijenio je političku stranu pa je na izborima 1927., uz Stjepana Buća, bio nosilac liste Hrvatskog bloka za bjelovarsko-križevački okrug.⁴⁹

Ivo Šarinić, član glavnog odbora i visoki dužnosnik Seljačke sloge, krajem 1925. bio je oduševljen radom seljaka u Imbriovcu, gdje je predsjednik organizacije bio Tomo Fičko, potpredsjednik Blaž Posavac Majtan, a tajnik Đuro Horvat. On je s oduševljenjem pisao o Đelekovcu i Miškini.⁵⁰ U Imbriovcu je 26. prosinca 1925. održana glavna skupština Seljačke sloge te su se Mate Fičko i Stjepan Međimurec pohvalili da selo ima i knjižnicu i čitaonicu te da se često drže predavanja s raspravom.⁵¹

Mihovil Pavlek Miškina je tijekom 1926. godine mnogo pisao u »Seljačkoj prosvjeti« koja se tada dosta čitala među seljaštvom. Nema gotovo nijednog broja u kojem nije bila objavljena neka Miškinina kratka crtica, pjesma, novela ili samo razmišljanje o položaju naroda. No ni Miškina 1926. nije pisao hvalospjeve Stjepanu Radiću, nego se radije prisjećao Antuna Radića, čiji je život bio jednostavniji i politički mnogo čišći nego Stjepanov koji je u poslijeratnim vremenima tražio različita politička rješenja za svoju stranku te je seljaštvo teško pratilo brze promjene u Radićevoj politici.⁵² Miškina je prvi uočio i velike mogućnosti povezivanja mladih sa sela u organiziranju posjeta kazališnim predstavama u Zagrebu, što je zbog Stjepana Radića, koji je u to vrijeme bio ministar prosvjete, vlast tolerirala. Uočio je i vrlo velike mogućnosti koje krije posjet seljaka kazališnim predstavama.⁵³ Prva knjiga Hercegovce »Seljačke knjižnice« bila je autorstvo Mihovila Pavleka Miškine, a bila je objavljena pod naslovom »Za svojom zvijezdom« (Zagreb, 1926.). Sadržavala je nekoliko Miškinih radova socijalne problematike koja je mučila stanovništvo ovoga kraja. Knjiga je bila vrlo čitana te je budila seljačku svijet i ukazivala na duševnu snagu, o čemu je stanovništvu cijeloga ovog područja govorio i Antun Radić. Seljaci su bili tako oduševljeni Miškinom da je i jedan drugi seljački pisac Mijo Stuparić iz Vidrenjaka pokraj Kutine objavio esej »Hrvatska seljačka književnost«, u kojem je prikazao djelatnost Miškine do objavljivanja spomenute knjige. Uz to je Stuparić napisao i pjesmu »Miškini«.

U Imbriovcu je na Štefanje 1926. ogranak Seljačke sloge organizirao prosvjetnu zabavu u pučkoj školi te je izveden igrokaz predsjednika ogranka Seljačke Sloge Blaža Posavca Majtana »Rekvizicija« u pet činova. Prikazano je ratno doba kada su žandari oduzimali seljaštvu stoku i hranu. Tamburaški zbor svirao je domoljubne skladbe, a uveče je u jednoj kući priređena veselica koja je potrajala do kasno u noć, a kojoj je prisustvovao i veterinar dr. Horvat, domaći sin i izaslanci Seljačke sloge iz Zagreba.⁵⁴

Imbriovčani su bili vrlo ponosni i na svoju društvenu knjižnicu koja je 1927. imala 760 knjiga i gdje je izabran za novog predsjednika Đuro Horvat, dotadašnji tajnik, dok su ostali članovi od-

⁴⁷ Dom (Zagreb), br. 17, 26. VIII. 1925.

⁴⁸ Koprivničke novine (Koprivnica), br. 43, 18. VI. 1927.

⁴⁹ »Kandidacijske liste za bjelovarsko-križevački okrug«, Koprivničke novine (Koprivnica), br. 3, 10. IX. 1927.

⁵⁰ I. Šarinić, »Kultura podravskog sela«, Dom (Zagreb), br. 29, 18. XI. 1925.

⁵¹ »Izveštaj Mate Fička i Stjepana Međimurca«, Dom (Zagreb), br. 1, 6. I. 1926.

⁵² Miškina, »Dva najveća naša seljačka pokojnika«, Seljačka prosvjeta (Zagreb), br. 3-4, 7. II. 1926., str. 50-52.

⁵³ Miškina, »Seljak i kazalište«, Seljačka prosvjeta (Zagreb), br. 5-8, 10. V. 1926., str. 139-142.; M. Kolar-Dimitrijević, HSS, n. dj.

⁵⁴ Seljačka prosvjeta (Zagreb), br. 1, siječanj 1927., str. 21.

bora ostali isti.⁵⁵ Franjo Posavec objavio je u »Seljačkoj prosvjeti« i pjesmu »Otvorimo oči« u kojoj nalazimo i stihove »Hajdemo drug uz druga«, što su stihovi koji su živjeli na ovom području od 1848. kada se s pjesmom kretalo na Mađare.⁵⁶

U Đelekovcu je u veljači 1928. bio konstituiran novi odbor HSS-a te je za predsjednika ponovno izabran Stjepan Mađer, za potpredsjednika Jakov Hižak, za tajnika Tomo Kadija, za blagajnika Stjepan Petak te odbornici Antun Hlišć, Pavao Hlišć, Stjepan Dolenc, Josip Petrić, Mijo Đureta, Ivan Đuranek, Ivan Tomašić i Ivan Cmrk.⁵⁷ U Đelekovcu je održan sastanak 19. veljače 1928. i došao je narodni zastupnik Jakov Jelašić.⁵⁸

Miškina je bio općinski načelnik⁵⁹ u Đelekovcu, što mu je omogućavalo bolju suradnju sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu. Njegov je društveni položaj ubrzo ojačao jer je na četvrtoj skupštini Seljačke sloge u Zagrebu 7. travnja 1929. bio izabran za odbornika.⁶⁰

U vrijeme šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra općinski su načelnici morali podnositi izvješća o političkom stanju u njihovim općinama. Iz 1929. sačuvano je jedno takvo izvješće koje je pisao đelekovečki općinski načelnik.⁶¹

Župnik Fran Škrinjar je 1930. bio općinski načelnik u Đelekovcu, a upravno odjeljenje Savske banovine raspitivao se o njegovu radu te prikupilo najosnovnije podatke.⁶² Upravno se odjeljenje iste 1930. godine raspitivao i o starokatoličkom vjerskom obredu u Imbriovcu.⁶³ Razlog pojave starokatolika je bio u tome što je stanovništvo sela Imbriovec, Kutnjak i Antolovec bilo nezadovoljno podavanjem lukna župniku u gotovu novcu. Župnik je pretvorio naturalno podavanje lukna u novčano u dosta visokom iznosu jer su župljani dugogodišnje izbjegavanje plaćanja lukna ispričali slabim urodom.⁶⁴

Podravske novine su prenijele obavijest iz Službenih novina (br. 158 od 15. lipnja 1931.) o prelasku općine Đelekovec iz ludbreškog u koprivnički kotar (srez) 1931. godine. »Opština Legrad izdvaja se iz sreza preloškog, a opštine Đelekovac i Koprivnički Ivanec izdvajaju se iz sreza ludbreškog i sve te tri opštine pridružuju se srezu koprivničkom u savskoj banovini.« Komentator Podravske novine napisao je tim povodom: »Legrad i Đelekovec vezani su tako jasno i lijepo uz Koprivnicu, da je njihovo pripojenje uz ovaj srez jedna sasvim prirodna stvar. Dolazak naroda iz tih općina u razne urede u gradu Koprivnici ili po drugom poslu vrši se po vrlo lijepoj izravnoj cesti koja vrlo dobro odgovara za svaki kolni i automobilni promet.«⁶⁵ Koprivnički Hrvat donio je vijest: »Primopredaja našem srezu pripojenih općina Kopriv. Ivanec i Djelekovac te trgovišta Legrad obavljena je 31. srpnja...«⁶⁶

U vrijeme skupštinskih izbora 1931. godine u Đelekovcu »u velikoj sobi jedne gostione« te u Imbriovcu »pred župnom crkvom« vladin kandidat dr. Vlado Malančec iz Koprivnice i njegov zamjenik Pavao Dombaj iz Drnja održali su predizborni sastanak.⁶⁷

⁵⁵ Seljačka prosvjeta (Zagreb), br. 3, ožujak 1927., str. 74.

⁵⁶ Seljačka prosvjeta (Zagreb), br. 2, veljača 1927., str. 3.; M. Kolar-Dimitrijević, HSS, n. dj.

⁵⁷ Dom (Zagreb), br. 9, 29. II. 1928.

⁵⁸ Dom (Zagreb), br. 7, 15. II. 1928.

⁵⁹ Miškina se potpisao kao općinski načelnik na jednom uvjerenju 30. srpnja 1928. Župni ured Imbriovec, dokumentacija župe.

⁶⁰ Dom (Zagreb), 10. travnja 1929.

⁶¹ HDA, Grupa XXI, inv. br. 1483.

⁶² HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, Povjerljivi spisi, kut. 30, br. 9566/1930.; Spomenimo da je Fran Škrinjar 1942. bio zastupnik u Hrvatskom državnom saboru.

⁶³ HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, Povjerljivi spisi, kut. 58, 59, br. 27581/1930.

⁶⁴ HDA, Grupa XXI, inv. br. 1846.

⁶⁵ »Veliko djelo kr. Vlade za naš kraj«, Podravske novine (Koprivnica), br. 29, 18. VII. 1931.

⁶⁶ »Povećanje koprivničkog sreza«, Koprivnički Hrvat (Koprivnica), br. 21, 1. VIII. 1931.

⁶⁷ »Veliko izborno kretanje u koprivničkom srezu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 45, 7. XI. 1931.

Zbog slike Stjepana Radića u Hrvatskoj čitaonici u Đelekovcu i natpisa »Živjela republika« predsjednik čitaonice Vinko Gregurek i tajnik Stjepan Kadija bili su u rujnu 1931. zatvoreni.⁶⁸

Čini se da je bio zatvoren i granični prijelaz s Mađarskom, što je stanovnicima općine Đelekovec onemogućavalo odlazak u njihove vinograde i na polja. Zbog toga je pokrenuta inicijativa za ponovno otvaranje graničnog prijelaza. Inicijativa je urodila plodom pa je prijelaz ponovno bio otvoren 1931. godine.⁶⁹ Zbog nedovoljnog broja žandarmerijskih stanica uz granicu postojao je i prijedlog o jačanju žandarmerijske postaje u Legradu te mogućnosti ustrojavanja nove u Đelekovcu.⁷⁰

Mihovil Pavlek Miškina bio je suradnik novina Seljački svijet (izlazile su od 1933. do 1939.)⁷¹ pa je time postupno postajao sve prepoznatljiviji u hrvatskom društvenom životu. U ožujku 1933. je Miškinu u Đelekovcu posjetio američki pisac slovenskog podrijetla Louis Adamić koji u Zagrebu tiska roman »Dinamit«, a Miškini je u tisku zbirka novela »Trakavica«. Miškina je Adamiću »otvorio svoju dušu« ispričavši nevolje sela pa je spoznaje iz tog razgovora Adamić objavio 1934. u svojoj knjizi »The Nativ's Return« te Miškinu i probleme Đelekovca približio američkoj javnosti.

Miškina je 1932. objavio knjigu »Trakavica«, a te je godina nastala i prekrasna pjesma »Crveni makovi« koja u »Kalendaru HSS-a za 1933. godinu« ima naziv »Crveni krvavi makovi«, što je bila asocijacija na ugrožavanje hrvatskog naroda, koje je Miškina doživljavao u vremenu velikosrbijanske diktature kralja Aleksandra. Nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseillu opet je pooštren teror, a 1. ožujka 1935. objavljena je i Miškinina pjesma »I mi smo ljudi« koju je objavila revija »15 dana«. Ova je pjesma poslužila u predizbornoj agitaciji za izbore 1935. godine.

Na ovome su području ojačane i unitarističke političke snage koje su se zalagale za integralno jugoslavenstvo. Provladina stranka Jugoslavenska radikalno seljačka demokracija (JRSD) je u rujnu 1932. bila osnovana u Imbriovcu i tada je imala 100 članova.⁷² JRSD je bila organizirana i u Đelekovcu, o čemu svjedoči vijest iz novina 1933. godine. »Dana 5. veljače t.g. u 2 sata po podne održana je u prostorijama g. Samoščanca u Gjelekovcu godišnja skupština općinske organizacije JRSD stranke, koja se pretvorila u burne i oduševljene manifestacije za Kralja i otadžbinu... Pred velikim brojem seljaka, koji su pridošli iz okolnih mjesta Imbriovca, Zablatja te Malog i Velikog Otoka, otvorio je skupštinu predsjednik organizacije Gjuro Mikin iz Zablatja... Zatim se konstituirao novi odbor JRSD stranke za općinu Gjelekovec kako slijedi: predsjednik Kerovac Imbro seljak iz M. Otoka, potpredsjednik Mađerić Martin iz Imbriovca, tajnik Dupor Petar, blagajnik Bebek Martin iz Zablatja, te odbornici: Pongrac Stanislav, Radmanić Dragutin, Josip Gregurek, Jakopanec Vinko, Marjančić Imbro, Novak Imbro, Vadla Jakob, Solarić Jakob, Baranasić Tomo, Šafar Mato, Vadla Franjo, Vadla Stjepan, Šafar Bartol i Černili Tomo.«⁷³

Na općinskim izborima 1933. u općini Đelekovec postojale su dvije izborne liste čiji su nositelji bili krojač Stanislav Pongrac i crijevar Andro Međimorec.⁷⁴ Oba su pripadala Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci. Pobjedila je lista Stanislava Pongraca koji je izabran za načelnika Općine.⁷⁵

⁶⁸ Z. Krušelj, U žrvnju, str. 92.

⁶⁹ HDA, Savska banovina, Upravno odjeljenje, Povjerljivi spisi, kut. 132, 133, br. 13440/1931.

⁷⁰ HDA, Grupa XXI, inv. br. 2096.

⁷¹ Z. Radelić, Božidar Magovac, str. 37.

⁷² HDA, Grupa XXI, Kotar Koprivnica, politička situacija za mjesec rujan 1932.

⁷³ »Skupština organizacije JRSD u Gjelekovcu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 9, Koprivnica, 4. III. 1933.

⁷⁴ »Općinski izbori«, Podravske novine (Koprivnica), br. 39, 7. X. 1933.

⁷⁵ »Nakon općinskih izbora u Savskoj banovini«, Podravske novine (Koprivnica), br. 41, 14. X. 1933.

U međuvremenu se i na ovom području počeo obnavljati HSS, za što je, uz Mihovila Pavleka Miškinu, zaslužan bio i dr. Pavao Tomašić koji je u obližnjem Drnju bio liječnik od 1927. do 1938. godine.⁷⁶ Prema mišljenju Zdravka Dizdara, »na čelu lijevog krila (HSS-a, op. p.) bio je Mihovil Pavlek Miškina, narodni zastupnik HSS-a i poznati seljački književnik iz Đelekovca, koji od izbora 1935. postaje najveći podravski politički autoritet. Miškina je svjestan koliko su gospodarska kriza i beogradska diktatura osiromašili seljačko gospodarstvo zbog čega on snažno inzistira na socijalnim programima«.⁷⁷

Dana 21. lipnja 1936. organizirana je skupština HSS-a u Đelekovcu,⁷⁸ a 30. lipnja iste godine spominje se postojanje podružnice organizacije žena HSS-a Hrvatsko srce u Đelekovcu.⁷⁹ Tajnica te organizacije Hrvatskog srca bila je Kata Pavlek (čini se da je 1940. obnašala i predsjedničku dužnost). Žene su kao društvo slale pakete u kaznionicu Lepoglava.⁸⁰

Osobito je bila važna akcija o postavljanju spomen-ploče Stjepanu Radiću u Đelekovcu 1936. godine. O toj je akciji zapisano: »U Đelekovcu povedena je akcija, da se tamo podigne spomenploča blagopokojnom vodi hrvatskog naroda Stjepanu Radiću. Ovu akciju vodi - uz pomoć domaćeg sina hrvatskog seljačkog književnika i narodnog zastupnika Mihovila Pavleka Miškine - tamošnja podružnica zadruge Hrvatsko Srce i to na poticaj svoje tajnice napredne seljakinje i popularne propagatorke Esperanta Dore Dolenec. Spomenploča podignut će se ili na kući I. Gregureka (gdje se sada nalazi trgovina Matije Lebinca) gdje je Stjepan Radić pred 31 godinu održao prvi sastanak u Đelekovcu ili pored dudine u dvorištu B. Gregureka gdje je Stjepan Radić održao pred 25 godina prvu veliku skupštinu, na kojoj su prisustvovali i žene. U svrhu nabave novčanih sredstava za nabavu ove spomenploče, koja će se nabaviti i svečanim načinom otkriti slijedeće godine - namjerava Podružnica zadruge Hrvatsko Srce u Đelekovcu prirediti - uz pomoć hrvatskog seljačkog književnika i narodnog zastupnika Mihovila Pavleka Miškine - još ove godine jednu priredbu. Na ovu priredbu bit će među ostalima pozvana predsjednica Zadruga Hrv. Srce gospođa Marija udova Radić, gospođa Josipa Maček supruga Vođe hrvatskog naroda Dra Vlatka Mačeka...

Značajnu i u naročite pažnje vrijedna je odluka seljačkih žena u Đelekovcu koje danas sve više stoje uz bok svojim muževima također u javnom životu, da su odlučile spomen-pločom odati zahvalnost velikom pokojniku Stjepanu Radiću.

⁷⁶ **Pavao Tomašić** (Đelekovec, 27. lipanj 1899. - Zagreb, 5. veljača 1987.) - Školovao se u Đelekovcu, Varaždinu, Zagrebu, Grazu i Krakovu. Nakon studija medicine 1925. godine stažirao je u Čakovcu i Varaždinu. Od 1927. do 1938. bio je liječnik u Drnju. Tu je djelovao ne samo politički u sklopu seljačkog pokreta predvođenog HSS-om dr. Vlatka Mačeka, nego i na kulturnom te prosvjetnom planu. Provodio je akcije Higijenskog zavoda iz Zagreba. Financirao je izdavanje Zbornika hrvatskih seljaka 1, koji je pod uredništvom Ivana Sabolića objavljen 1936. godine u susjednom Peterancu. Od 1938. radi u Školi narodnog zdravlja u Zagrebu, a nakon toga u bakteriološkom odjelu Higijenskog zavoda u Zagrebu. Poslije je postao docent na Medicinskom fakultetu u Zagrebu gdje je radio do 1952. godine. Umrovljen je 1. siječnja 1965. godine. Podravske novine, razna godišta; M. Levak, Dr. Pavao Tomašić, Vendi 1, Đelekovec 1999, 7.

⁷⁷ Z. Dizdar, Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine, Podravski zbornik, sv. 28, Koprivnica 2002., str. 191.

⁷⁸ »Skupština b. HSS u Đelekovcu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 23, 6. VI. 1936.

⁷⁹ »Hrvatsko srce u Podravini«, Podravske novine (Koprivnica), br. 27, 4. VII. 1936. U istom broju novina se spominje Vika Picir (rođena 1918.) kao »mlada talentirana seljakinja« iz Đelekovca »koja je sarađivala također u našem listu«. Ona se udala za Tomu Rašana, kovačkog pomoćnika u Đelekovcu, a vijest o vjenčanju objavile su Podravske novine. U Podravskim novinama br. 42 od 17. listopada 1936. objavljena je pjesma Vike Picir iz Đelekovca »Susret«. Viktorija Picir iz Đelekovca je u Podravskim novinama objavila članak o sjećanju na kralja Aleksandra 1935. godine.

⁸⁰ B. Loborec, Sudjelovanje žena koprivničkog kraja u NOB-u (prilozi za povijest NOB-a), Podravski zbornik, sv. 8, Koprivnica 1982., str. 67.

Ovo je tim značajnija činjenica što će se spomenploča podići u jednom od najnaprednijih naših sela - u Đelekovcu - tamo gdje je prije 31 godinu neumrli vođa hrvatskog naroda Stjepan Radić upalio prvu i neugasivu luč historijskog seljačkog pokreta, koji se od tada počeo širiti i Podravinom.«⁸¹

U kolovozu 1936. došlo je do krize vlasti pa se cijeli općinski odbor »zahvalio« na časti. Na prijedlog mjesne organizacije HSS-a imenovana je privremena općinska uprava »koja se sastoji od predsjednika, Đure Mihaleca, predsjednika Seljačke zadruge, te članova (seljaka) Blaža Vujlaka, Valenta Majtana, Ivana Đuraneka, Franje Tomašića i Imbre Marjančića«. ⁸² Na općinskim izborima 13. rujna 1936. pobijedila je lista »bivšeg HSS«, a 23. rujna je preuzeo vlast u općini Đelekovec. ⁸³ U Đelekovcu je 18. listopada 1936. bila održana skupština HSS-a na kojoj je govorio prof. Ljubomir Tomašić. ⁸⁴

Miškina je 15. ožujka 1936. govorio na skupštini pristaša hrvatskog seljačkog pokreta u Peterancu. Osim njega, govorili su izaslanik dr. Mačeka prof. Tomašić i dr. Ivo Vedriš. ⁸⁵ U lipnju 1936. Miškina je zajedno sa župnikom iz Zrinskog Topolovca Kazimirom Vučakom te dr. Ivom Vedrišem i njegovom suprugom Ružom govorio na skupštini u Većeslavcu. ⁸⁶ U srpnju 1936. je govorio na manifestaciji u Koprivnici uoči rođendana dr. Vladka Mačeka. ⁸⁷ Miškina je u kolovozu 1936. govorio na skupštini HSS-a u Goli. ⁸⁸ U rujnu 1936. je predsjedao sastanku svih povjerenika Gospodarske sloge iz koprivničkog kotara, ⁸⁹ a u studenome 1936. govorio je na skupštini Hrvatskog radničkog saveza u Koprivnici. ⁹⁰

Mihovil Pavlek Miškina je u Koprivnici 31. ožujka 1937. u prepunoj dvorani Domoljuba u Koprivnici održao predavanje o hrvatskom seljačkom pokretu od 1903. do 1937. godine. ⁹¹ U njegovu selu u travnju 1937. optuživali Miškinu da je prepreka osnivanju muškog katoličkog društva. ⁹²

⁸¹ Dušan Ožegović, »Spomenploča Stjepanu Radiću u Đelekovcu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 34, 22. VIII. 1936.

⁸² »Općinski izbori«, Podravske novine (Koprivnica), br. 34, 22. VIII. 1936.

⁸³ »Novo izabrani opć. odbori«, Podravske novine (Koprivnica), br. 38, 19. IX. 1936.

⁸⁴ »Skupština HSS u Đelekovcu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 42, 17. X. 1936. U istom broju je objavljena vijest da je Mihovil Pavlek Miškina objavio brošuru »Seljačstvo se zaštićuje samo i to u Seljačkoj Slogi duhovno u Gospodarskoj Slogi materijalno«. Također se spominje da je početkom listopada na željezničkoj pruzi kod Danice teretni vlak pregazio autobus sa sportašima koji su se vraćali iz Đelekovca.

⁸⁵ »U Peterancu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 12, 21. III. 1936.

⁸⁶ »Sastanak b. HSS u Većeslavcu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 25, 20. VI. 1936.

⁸⁷ »Manifestacija u Koprivnici«, Podravske novine (Koprivnica), br. 29, 18. VII. 1936. U članku se navodi da je Miškina »nar. zastupnik i seljački književnik«. U istom broju Podravske novine objavio je crticu »Za sreću i dostojanstvo čovjeka«. U broju 30 od 25. VII. 1936. Valko Loborec je u cijelosti objavio tekst Miškinina govora pod naslovom »Zašto nam je geslo: Vjera u Boga i Seljačka Sloga«. U kasnijim brojevima i godištima Podravske novine Miškina je objavio više svojih književnih radova. U broju 27 od 12. rujna 1936. objavljen je intervju s Miškinom.

⁸⁸ »Skupština b. HSS«, Podravske novine (Koprivnica), br. 34, 22. VIII. 1936.

⁸⁹ »Gospodarska sloga«, Podravske novine (Koprivnica), br. 38, 19. IX. 1936.

⁹⁰ »Radnička skupština u Koprivnici«, Podravske novine (Koprivnica), br. 48, 28. XI. 1936.

⁹¹ »Predavanje Mihovila Pavleka Miškine u Koprivnici«, Podravske novine (Koprivnica), br. 14, 3. IV. 1937.

⁹² U spisu piše: »Na otpis naslova od 9. IV. 1937. br. 73. mogu za sada sa sigurnošću kazati - barem koliko poznam župu Gjelekovec - da se ne smije za neko vrijeme niti pomisliti za osnivanje kakvog muškog katoličkog društva. Ako se pomisli samo to da je Gjelekovec tvrđava poznatog Pavleka Miška, da su živu - i uspješnu agitaciju povelili protiv misija, koje su ove godine održali u župi oo. Isusovci, a dolazi po nedjeljama k sv. misi 20-30 muškaraca-staraca, drugo je samo ženski svijet, da su muškarcima bili sasvim zadovoljni, kad nisu imali svoga svećenika. Sve navedene činjenice pokazuju, da bi osnivanje Katoličkih Muževa bilo samo ulje na njihovu vatru i bijes protiv vjere i crkve. Je to žalosno, a je ipak istina sa kojom mora računati dušobrižnik. Zato mislim, da bi bilo iz početka najpodesnije ako započnem kod ženskog svijeta, i to najprije sa djevojkama, jer djevojke još nisu nigdje organizirane. Zatim bi došli na red mladići, žene i muševci.« Župni ured Đelekovec, dokumentacija župe.

Miškina je, kao što se vidi iz iznesenih podataka, razvio široku djelatnost u jačanju seljačkog pokreta, i iako formalno nije imao položaj u kotarskom HSS-u, slobodno je moguće zaključiti da je bio među najutjecajnijim članovima seljačke stranke u koprivničkom kraju, a najvjerojatnije i šire. Njegov se utjecaj nije svidio političkim protivnicima koji su ga napadali. Kotarska organizacija HSS-a je na sjednici 27. lipnja 1937. stala na stranu izabranog narodnog zastupnika Mihovila Pavleka Miškine kojega su napadale novine »Hrvatska straža«. Dopis su potpisali predsjednik kotarske organizacije Franjo Gaži i tajnik dr. Ivo Vedriš.⁹³

U Seljačkom domu u Imbriovcu okupilo se 28. studenoga 1937. mnogo seljaka te je predsjednik mjesne organizacije Tomo Fičko otvorio sastanak osvrnuvši se na gospodarske probleme od 1920. rekavši da su loši općinski činovnici krivi za mnoge nevolje. Mihovil Pavlek Miškina iz susjednog Đelekovca osvrnuo se na sporazum Seljačko-demokratske koalicije 1927. i ujedinjene opozicije 1937., smatrajući da se samo slogom Hrvata i Srba može dobiti vlast, a time i poboljšati položaj ljudi. On se vratio u prošlost prije 1914. kada je Podravina bila glavno uporište braće Radić te je prikazao što se dogodilo na izborima u svibnju 1935. kada su seljaci masovno glasali za HSS, a ipak nisu dobili svoje poslanike. Govorio je i Tomo Čiković, Franjo Gaži je održao predavanje o domaćim prilikama, a dr. Vedriš je usporedio fašizam s komunizmom i sa seljačkom demokracijom.⁹⁴

Tijekom ožujka 1938. koprivničko područje bilo je umreženo ograncima Seljačke sloge pa je 27. ožujka 1938. za kotarskog povjerenika Seljačke sloge izabran Stjepan Prvčić, a zamjenici su mu bili Valko Bači iz Botova, Ignac Hanžeković iz Srema (Srema), Franjo Čizmak iz Đelekovca, Franjo Ljubić iz Novigrada Podravskog, Josip Vuljak i Tomo Gaži iz Koprivnice, a svoju su pomoć u radu obećali i Miškina i liječnik dr. Pavao Tomašić iz Drnja (rodod iz Đelekovca) koji je imao važnu ulogu u aktiviranju podravskog stanovništva na društveno-prosvjetnim zadacima.⁹⁵

U vrijeme izbora 1938. u Đelekovcu je predsjednik izbornog odbora bio Milan Zorčić, profesor iz Koprivnice, a u Imbriovcu Dušan Dadasović, učitelj iz Koprivnice.⁹⁶ U Đelekovcu je, u međuvremenu, na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935., stranačka lista kojoj je kandidat bio Mihovil Pavlek Miškina dobila 597 od 607 glasova, a provladina stranačka lista kandidata Veljka Ilića dobila je samo 10 glasova. Miškina je u svome selu osvojio više od 98 posto svih glasova. Miškinina lista je u Imbriovcu dobila 562, a Ilićeva 11 glasova.⁹⁷ Na izborima krajem 1938. Miškina je u općini Đelekovec dobio 1269 glasova od 1369 upisanih birača, s napomenom da svi upisani birači nisu izašli na izbore.⁹⁸

Do reorganizacije HSS-a u Đelekovcu je došlo 16. kolovoza 1938. godine. Za predsjednika je izabran Pavao Porić u Đelekovcu, a u Velikom Otoku Ivan Horvat. Tajnik općinske organizacije je bio Ivan Punek iz Imbriovca.⁹⁹

Mihovil Pavlek Miškina širio je prostor svoga utjecaja izvan Podravine. On je 20. ožujka 1938. održao predavanje o Matiji Gupcu te i životu i radu Ante Radića u Splitu. »Njega su okupljeni burno pozdravili... Predavanje g. Pavleka Miškine bilo je popraćeno aplauzom.«¹⁰⁰ Neki

⁹³ »Kotarska organizacija b. HSS Koprivnica u obrani narodnog zastupnika Mihovila Pavleka Miškine«, Podravske novine (Koprivnica), br. 27., 3. VII. 1937.

⁹⁴ Seljački dom (Zagreb), br. 1, 1. I. 1938.

⁹⁵ Seljački dom (Zagreb), br. 14, 31. III. 1938.

⁹⁶ »Predsjednici izbornih odbora u Koprivničkom kotaru«, Podravske novine (Koprivnica), br. 44, 5. XI. 1938.

⁹⁷ S. Velagić, Izbori između dva svjetska rata, n. dj., str. 129.

⁹⁸ »Nakon izbora«, Podravske novine (Koprivnica), br. 50, 17. XII. 1938.

⁹⁹ Seljački dom (Zagreb), br. 39, 8. IX. 1938.

¹⁰⁰ Novo Doba (Split) 21. III. 1938.; »Miškina u Splitu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 14, 2. IV. 1938.

su na to imali prigovor pa je Miškina u Podravskim novinama tiskao odgovor, u kojem je završio riječima: »Ljubav k bližnjemu samo ne propovijeda već jedamputa provada i u život. A provesti se može na onaj način života kakav su naši stari poznavali prije negoli su poznavali tude vjervjesnike, a to je da je čovjek čovjeku brat a ne vuk, da svaki onaj koji je došao na svijet ima i pravo na život. Da u našoj slobodnoj Hrvatskoj budemo svi slobodni ljudi. I slobodni i osjećali u sebi dužnosti pomoći svome bližnjemu.«¹⁰¹ Od 19. do 22. rujna 1938. je kao izaslanik Vlada Mačeka držao političke govore u Šumadiji gdje je imao desetak sastanaka u kragujevačkom i gružanskom kotaru,¹⁰² dok je u studenome boravio u Mačvi, u okolici Šapca.¹⁰³

U Lepoglavi su se na robiji (nakon proglašenja šestosiječanjske diktature), prema zapisima Tome Mičurina, kao »hrvatski nacionalist« nalazili Tomo Fičko iz Imbriovca te Josip Pavlič, Stjepan Petak, Stjepan Sabol i Ivan Tomašić iz Đelekovca.¹⁰⁴

Tri seljaka iz Đelekovca su se 6. ožujka 1939. vratila kući s robije. To su bili Stjepan Petak, Antun Vuljak i Stjepan Vuljak. U lepglavskoj su kaznionici proveli 5 godina na robiji. Bili su osuđeni na 15 godina robije, ali im je kazna bila smanjena. O njihovu je dočeku zapisano u Podravskim novinama: »Na kolodvoru u Koprivnici dočekali su ih brojni članovi hrv. seljačkih organizacija na čelu sa pretsjedom organizacije b. HSS Tomom Čikovićem i povjerenikom Seljačke Sloge Stjepanom Prvčićem, koji je također više godina bio politički kažnjenik u Lepoglavi, te tajnikom organizacije b. HSS u Gjelekovcu seljakom Grgom. Na pozdrav Tome Čikovića zahvalio se Stjepan Petak istaknuvši da nosi pozdrave braće iz tamnice, koja isto osjećaju i žele kao i cio hrvatski narod. Uz poklike Hrvatskoj i dru Mačeku odvezli su se autom kući u Gjelekovec. Premda je već bilo prošlo 10 sati u noći kad su stigli u rodno mjesto Gjelekovec i tamo ih je dočekalo i dirljivo do suza pozdravilo cijelo selo, koje je bilo svjedokom njihovih prvih neopisivih patnja. Pred zgradom općinskog poglavarstva, gdje su bili prisutni također pretstavnici hrv. seljačkih organizacija iz Legrada pod vodstvom seljaka Sineka i Bruneca pozdravila ih je u ime Hrvatskog srca Kata Pavlek, u ime mjesne organizacije b. HSS Blaž Suljak, a u ime Seljačke zaštite Ivan Želježnjak. Zahvalio se Stjepan Petak naglasivši da će ojačani iskustvom proživjelih patnja još svjesnije nastaviti borbu, da u duhu nauke braće Radića naša Hrvatska nikada od niko-ga pokorena domovina dodje do svojih prava, do svoje nacionalne slobode i socijalne pravde.«¹⁰⁵

Stjepan Petak iz Đelekovca je na zajedničkom sastanku koprivničke kotarske organizacije HSS-a i Gospodarske sloge u Koprivnici 26. ožujka 1939. izložio problem nove kolonizacije preko »Zemlje«. Na tom su sastanku pozdravili i Vuljake iz Đelekovca koji su pušteni na slobodu nakon petogodišnjeg robijanja.¹⁰⁶

Potpredsjednik ugledne Rockefellerove zaklade iz SAD-a (koja je osnovala Higijenski zavod), profesor Gunn, posjetio je Đelekovec 18. siječnja 1939. godine. U pratnji su bili dr. Andrija Štampar i dr. Dinko Tomašić. Oni su posjetili dom Mihovila Pavleka Miškine. Izvjestitelj je u novinama istaknuo: »U domu Miškine gdje je ugledni gost sa pratnjom objedovao predstavljeni su mu hrvatski seljački književnici Belčić, Betlehem i Gaži, te seljački slikari Mraz, Generalić i

¹⁰¹ Mihovil Pavlek Miškina, »Odgovor onima kojih se tiče (Povodom prigovora predavanju o Matiji Gubcu i Dru Anti Radiću u Splitu)«, Podravske novine (Koprivnica), br. 16, 16. IV. 1938.

¹⁰² »Miškina u Šumadiji«, Podravske novine (Koprivnica), br. 38, 24. IX. 1938.; Roka Vujadinović, »Odjeci boravka Miškine u Šumadiji«, Podravske novine (Koprivnica), br. 42, 22. X. 1938. Potonji je dopis pisala kći srpskog seljaka Divostina Vujadinovića koji je Miškinu pratio za njegova boravka u Šumadiji.

¹⁰³ »Povratak Miškine iz Srbije«, Podravske novine (Koprivnica), br. 48, 3. XII. 1938.

¹⁰⁴ Zapis iz Lepoglave Tome Mičurina, seljaka iz Gole, kotar Koprivnica, original rukopisa u posjedu Marcela Tkalčića iz Starigrada. Preslike kod Hrova Petrića.

¹⁰⁵ »Opet na slobodi...«, Podravske novine (Koprivnica), br. 10, 10. III. 1939. Sudbina Stjepana Sabola nije istražena.

¹⁰⁶ Ž. Krušelj, U žrvnju..., str. 312.

Virusi. Prof. Gunn razgovarao je s našim seljacima preko tumača Dra Štampara interesirajući se potanko o prilikama u kojima žive a napose o njihovom radu na polju lijepih umjetnosti. Na sva pitanja dobio je preko tumača odgovore, koji su mu potpuno prikazali život seljaka hrvatske Podravine te je obećao da će njihov kulturni napose umjetnički, rad podupirati - dodijeliti im materijalnu pomoć. Posebno je preporučio našim seljacima slikarima - od kojih je neke slike otkupio za ures svoga doma - da svoje radove izlože na predstojećoj izložbi u USA u New Yorku.«¹⁰⁷

Miškina je preko novina u ožujku 1939. kritizirao rad zastupnika u narodnoj skupštini Adama Marina koji, prema njegovu mišljenju, nije učinio ništa za podravski kraj, u kojem je izabran.¹⁰⁸ Zastupnik Marin mu je odgovorio, a nakon toga je opet uslijedio Miškinin odgovor kojim je bila završena prepiska u kojoj se zapravo dokazala Marinova neaktivnost.¹⁰⁹ Pavlek se u ožujku 1939. preko organizacije Seljačke sloge založio za očuvanje morala u hrvatskoj omladini na prostoru koprivničkog kotara te »da će sustavno poraditi na promicanju čudoređa života na selu i spriječiti pijančevanje seoskim mladićima«.¹¹⁰

Dana 12. ožujka 1939. u Sarajevu je bila održana velika kulturna priredba, na kojoj je nastupilo više seljačkih književnika. Miškina je je čitao svoje pjesme »Crveni makovi«, »Matiji Gupcu« i »Radniku«.¹¹¹ Uskoro ga je, 26. ožujka 1939., prvak zemljoradničke stranke Joco Jovanović pozvao da održi predavanje u Beogradu, koje je bilo odlično prihvaćeno. Nakon toga su Miškinu pozvali da održi i drugo predavanje u Zemunu.¹¹²

U Daruvaru je govorio u svibnju 1939.,¹¹³ u koprivničkom Seljačkom domu u rujnu 1939.,¹¹⁴ u studenome 1939. u Legradu,¹¹⁵ u prosincu 1939. ponovno dva puta u Koprivnici - prigodom osnivanja Hrvatskog seljačkog lovačkog društva te na sastanku kotarske organizacije HSS-a.¹¹⁶

U srpnju 1939. Miškina se zajedno s izaslanikom vodstva HSS-a i zastupnikom prof. Slavkom Findrichom založio za elektrifikaciju sela koprivničkom kotaru priključkom na električni vod Zagreb-Karlovac,¹¹⁷ što ukazuje na njegove napredne stavove.

U siječnju 1940. Stjepan Mađar iz Đelekovca u novinama »Seljački dom« izjavio je da ima četiri političke želje. Prvu da se porez odredi po rali na najniži stupanj i neka ga ubiru općine. Drugu da se snize kamate na zajmove. Treću da se drvo iz državnih šuma prodaje seljacima po najnižoj mogućoj cijeni. I četvrtu da trgovina sa susjednim državama bude slobodna i bez carine te neka zasluži onaj koji proizvodi. Iako samo četiri želje, one su bile utopija u vremenu opće inflacije i sve veće nestašice roba.¹¹⁸

¹⁰⁷ Dušan Ožegović, »Počast selu naše Podravine«, Podravske novine (Koprivnica), br. 7, 18. II. 1939.

¹⁰⁸ »Miškina javno poziva popa Marina da odgovori na pitanja...«, Podravske novine (Koprivnica), br. 10, 10. III. 1939.

¹⁰⁹ »Pop Marin se pere...«, Podravske novine (Koprivnica), br. 12, 25. III. 1939.; »Miškina odgovara popu Marinu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 12, 25. III. 1939.

¹¹⁰ »Miškina za očuvanje morala na selu. Hrvatska omladina mora biti čudoredna jer će samo tako biti politički jaka«, Podravske novine (Koprivnica), br. 10, 10. III. 1939.

¹¹¹ »Veliko slavlje u Sarajevu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 11, 18. III. 1939.

¹¹² »Miškina u Beogradu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 12, 25. III. 1939.; »Miškina govori u Beogradu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 13, 1. IV. 1939. U povodu Miškinina povratka seljakinja iz Đelekovca, Dora Dolenec u Podravskim novinama broj 14, od 8. travnja 1939. napisala je pjesmu »Svome milom seljaku narodnom zastupniku i hrvatskom književniku Miškini prigodom prvih proljetnih dana god. 1939.«

¹¹³ »Miškina govori u Daruvaru«, Podravske novine (Koprivnica), br. 21, 27. V. 1939.

¹¹⁴ »Kotarski sastanak HSS«, Podravske novine (Koprivnica), br. 36, 9. IX. 1939.

¹¹⁵ »Prosvjetni sastanak u Legradu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 45, 11. XI. 1939.

¹¹⁶ »Kotarski sastanak. Osnovano Hrvatsko seljačko lovačko društvo«, Podravske novine (Koprivnica), br. 49, 9. XII. 1939.; »Kotarski sastanak HSS«, Podravske novine (Koprivnica), br. 51, 23. XII. 1939.

¹¹⁷ »Elektrifikacija sela«, Podravske novine (Koprivnica), br. 28, 15. VII. 1939.

¹¹⁸ S. Mađar, »Četiri želje« Seljački dom (Zagreb), br. 4, 25. I. 1940.

Župnik u Koprivničkom Ivancu Franjo Brdarić pisao je đelekovečkom župniku 18. siječnja 1940., uz ostalo, i o smanjenju utjecaja Miškine u HSS-ovoj središnjici: »U Zagrebu se odvijale ovih dana velike manifestacije koje simboliziraju 'mirovno' između Beograda i Zagreba, ali kao stopostotni Podravec žalim, da je najodličniji dio i ukras seljačke stranke Pavlek Miškina tako zapostavljen, da nije bio na večeri ni u banskim dvorima ni kod kneza Pavla. Što to imade da znači? (...)«¹¹⁹

Sporazumom Cvetković-Maček, kojim je 1939. osnovana Banovina Hrvatska, stvorene su okolnosti kojima su se nastojali popraviti odnosi između središnjih državnih vlasti i Đelekovčana. Zabilježen je jedan primjer koji govori o tome. U travnju 1940. podzapovjednika Hrvatske seljačke zaštite u Đelekovcu Blaža Vuljaka Petar II. odlikovao je zlatnom medaljom II. reda.¹²⁰ Refleksije na osnivanje Banovine Hrvatske 1939. u Đelekovcu zabilježene su u školskoj spomenici: »Koncem mjeseca kolovoza osnovana je banovina Hrvatska sa širokim djelokrugom samostalnog rada na svom području. Njenim osnutkom prenešen je sav rad s centralne vlade na bana u Zagreb. Osnutkom banovine Hrvatske udovoljeno je davnim željama i borbi hrvatskog naroda za svojom samostalnošću.«¹²¹

Na općinskim izborima 19. svibnja 1940. u općini Đelekovec bila je istaknuta samo jedna lista koju je u ime HSS-a predvodio Tomo Fičko pa je bilo razumljivo da će pobijediti i osvojiti sva 24 odbornička mandata.¹²² U kotaru Koprivnica HSS je dobio svih 24 općinskih zastupnika u općinama Drnju, Goli, Hlebinama i Đelekovcu. U Legradu, Peterancu i Ždali dobio je svih 18 općinara, u Koprivničkom Ivancu 16, a samo je u Sokolovcu SDK je dobio 23 i Jugoslavenska radikalna zajednica 1 zastupnika te u Novigradu Podravskom SDK 18 općinskih zastupnika.¹²³

Pišući o ovoj pobjedi, Miškina je odmah ukazao i na velike poslove koji stoje pred općinskim upravama te je napisao na Tijelovo poseban članak »Izbori su prošli...«, u kojem je pokazao da su izbori bili posve slobodni, ali da nisu svuda izabrani najkvalitetniji ljudi jer su mnogi odbijali ući u politiku, smatrajući da im je važnije da gledaju svoja posla. Ukazuje na veliku moć općina jer one izdaju svjedodžbu poštenja ili nepoštenja, one prate polazak djece u školu i mladića u vojsku, a uz to mogu bez privole zadužiti i opteretiti seljakovo imanje općinskim nametom kojim općina pokriva svoje rashode i misli da uprava treba biti poštena. Miškina smatra da se općinski proračun treba sastavljati izvanredno pažljivo i da treba izbjegavati prevelika opterećenja, a općinski namet potvrđuju općinski zastupnici i stoga je raspolaganje narodnim novcem u njihovim rukama. Neke su općine bile previše zadužene te prema Miškini, treba ispitati kako je do toga došlo i ubuduće se kloniti duga, a osobito da treba paziti da općinski činovnik bude pošten. Miškina smatra da općinu treba staviti pod strogu kontrolu naroda i oblasti i da si općinari moraju među sobom podijeliti poslove i svaki onda mora pošteno odraditi taj posao. On piše da treba paziti koliko ima škola i kakve su te što djeca uče i kako. Zatim da treba gledati koliko djece ide u obrt i kamo idu i što rade kad svrše zanat. Dalje kaže da treba gledati koliko je općina velika, koliko ima stanovnika a koliko plodne zemlje, koliko radnih ruku i koliko ih je bez posla, a naravno, i koliko ih je bez kruha. Miškina traži da se prikupe podaci i o bolestima i tko ih liječi. Traži i anketu o blagu te koji trgovci dolaze u kupnju stoke i kakvi su putovi, potoci i vodeni propusti. Traži da se pazi na krađe i na pijančevanje. Traži odgovor ima li općina ogranak Seljač-

¹¹⁹ Župni ured Đelekovec, dokumentacija župe.

¹²⁰ »Odlikovanje HSZ«, Podravske novine (Koprivnica), br. 17, 27. IV. 1940. U dopisu od 30. prosinca 1939. (koji se čuva u Župnom uredu Đelekovec) Blaž Vuljak se spominje kao zapovjednik Hrvatske seljačke zaštite u Đelekovcu

¹²¹ Spomenica škole Đelekovec, knj. 2, str. 17.

¹²² »Općinski izbori u koprivničkom kotaru«, Podravske novine (Koprivnica), br. 20, 18. V. 1940.; »Općinski izbori«, Podravske novine (Koprivnica), br. 21, 25. V. 1940.

¹²³ Seljački dom (Zagreb), br. 21, 23. V. 1940.

ke sloge sud dobrih i poštenih ljudi i drugo. I zaključuje: »Nije to lahka ni malena stvar, netko bi rekao za taj posao u općini. Žali jest i još više. Treba znati kakovi su žandari i financi, kakav je kotar i sud, gruntovnica i katastar, sve to treba znati, *jer sve to plaćamo i uzdržavamo*, i sve to za to, da nam život olakša, poboljša, poljepša, a ne da nas davi i pritište. A i biti će to kada si toga budemo svi svjestni, kad ćemo to htjeti i za to svi poraditi.«¹²⁴ On i polovicom lipnja 1940. traži što hitnije prikupljanje podataka jer samo onda ako se znaju podaci za prehranu, upravu, trgovinu, zdravstvo, diobe, ogrijev, dugovine, može općina dobro raditi.¹²⁵

Vrlo se brzo pokazalo da su problemi općina tako veliki da ih one ne mogu same rješavati. U Velikom i Malom Otoku, Zablatju i Imbriovcu u općini Đelekovec izbila je slinovka i šap te su zabranjeni sajmovi u Koprivnici i u Legradu.¹²⁶

Naročitim Miškininim zalaganjem u veljači 1940. otvorena je nova školska zgrada u Velikom Otoku (tada u općini Đelekovec). Miškina je govorio i prigodom svečanog otvorenja školske zgrade 15. veljače 1940. godine.¹²⁷

Sredinom veljače 1940. Miškina je govorio na sastanku organizacija HSS-a za grad i kotar Koprivnica te prenio riječi dr. Mačeka da će nastojati kako bi se preko rijeke Drave podignuo most. Miškina je zajedno s Franjom Gažijem izabran za delegata na skupštini Imovne općine (đurdevačke) u Bjelovaru.¹²⁸ Mihovil Pavlek Miškina je iste godine bio politički aktivan u Koprivnici. Primjerice, u ožujku je održao predavanje o braći Radić,¹²⁹ u lipnju u koprivničkoj gimnaziji govorio o povijesti hrvatskog seljačkog pokreta,¹³⁰ a u srpnju je govorio na sastanku mađarske i jugoslavenske delegacije o dvovlasničkom prometu.¹³¹ U rujnu 1940. govorio je u Hlebinama prigodom posvećenja temeljnog kamena pučke škole u Hlebinama,¹³² a u Koprivnici ponovno u veljači 1941. na sastanku predstavnika seljačkih organizacija iz koprivničkoga kotara.¹³³ Dana 4. ožujka 1941. održao je predavanje o značenju hrvatskog seljačkog pokreta članovima Sveučilišne organizacije HSS-a u Zagrebu.¹³⁴

Dio stanovnika općine Đelekovec simpatizirao je ustaški pokret, a grupa Đelekovčana pristupila je ustaškoj organizaciji. Općina Đelekovec je, kao i cijeli kotar Koprivnica, bila iznimno važna u strategiji ustaškog pokreta jer se protezala uz graničnu crtu s Mađarskom. Ilegalni su prelasci mađarske granice počeli još 1919. godine pa je od prebjega koji su bili protivnici ujedinjenja u Kraljevstvo SHS i bivših austrougarskih časnika, u Kőszegu ustrojen logor Hrvatske le-

¹²⁴ »Uvodnik«, Seljački dom (Zagreb), br. 22, 30. V. 1940.; M. Kolar-Dimitrijević, HSS, n. dj.

¹²⁵ Miškina, »Obćine za kruh naš svagdašnji«; »Uoči godišnje skupštine Gospodarske sloge«, Seljački dom (Zagreb), br. 24, 15. VI. 1940. Mira Kolar-Dimitrijević zaključila je da Miškina sluša ne samo seljaštvo, nego i putnike u vlaku i sve to sažima u svoje zaključke, te sve više dolazi do spoznaje da će se teško pomiriti interesi gospode i seljaštva. Miškina, »Iz moje bilježnice« Seljački dom (Zagreb), br. 27, 4. VII. 1940.

¹²⁶ Seljački dom (Zagreb), br. 22, 30. V. 1940.

¹²⁷ »Nova škola u Vel. Otoku«, Podravske novine (Koprivnica), br. 7, 17. II. 1940.

¹²⁸ »Predsjednik Dr. Maček je rekao: Most preko Drave mora se podići«, Podravske novine (Koprivnica), br. 8, 24. II. 1940.

¹²⁹ »Složno naprijed«, Podravske novine (Koprivnica), br. 11, 16. III. 1940.

¹³⁰ »Proslava rođendana braće Radića na našoj gimnaziji«, Podravske novine (Koprivnica), br. 23, 8. VI. 1940.

¹³¹ »Sastanak mađarske i jugoslavenske delegacije u Koprivnici«, Podravske novine (Koprivnica), br. 29, 20. VII. 1940.

¹³² »Prosvjetom k slobodi«, Podravske novine (Koprivnica), br. 38, 14. IX. 1940.

¹³³ »Konferencija predstavnika seljačkih organizacija iz koprivničkog kotara«, Podravske novine (Koprivnica), br. 8, 15. II. 1941.

¹³⁴ »Predavanje Miškine u Sveučilišnoj organizaciji HSS-a u Zagrebu«, Podravske novine (Koprivnica), br. 11, 8. III. 1941.

gije. U njega su 1921. godine primljena i četiri Đelekovčana, koji su sudjelovali u ubojstvu žandara.¹³⁵ To su bili: Tomo Sabol, Franjo Rašan, Ivan Mihalec i Pavao Petrić.¹³⁶

Mađarske vlasti su vojnim bjeguncima iz Đelekovca osigurale kontakt s Gustavom Perčecom, kojega je Ante Pavelić 1931. ovlastio za formiranje ustaškog logora u Janka-pusti u Mađarskoj, oko 8 kilometara udaljen od Đelekovca. Ustaško vodstvo je Perčecu zapovjedilo da 1. prosinca 1932. (na godišnjicu jugoslavenskog ujedinjenja) u Zagrebu organizira podmetanje dviju eksplozivnih naprava (»paklenih strojeva«). Taj je zadatak Perčec prenio na Ivana Mihalca, a on ga je izvijestio da su za taj zadatak bili zaduženi njegovi suseljeni iz Đelekovca Tomo Sabol i Josip Pavlić. Bilo je dogovoreno da oni sami prijeđu državnu granicu, a potom uz pomoć Đelekovčana Stjepana Petaka krajem studenoga na obali Drave između Legrada i Đelekovca preuzmu eksploziv, oružje i promidžbeni materijal (listove »Grič« i »Ustaša«), koje su im noću čamcem dopremili Stjepan Petrović (podrijetlom iz Hlebina), Ivan Mihalec i Franjo Rašan. Tomo Sabol i Josip Pavlić su 30. studenoga otputovali u Zagreb i aktivirali eksplozivne naprave, ali bez žrtava i većih razaranja. Nakon toga su se vlakom nesmetano vratili kući. Dva tjedna kasnije bila je opet organizirana doprema oružja i eksplozivnih naprava iz Mađarske, a uz Stjepana Sabola (nećak Tome Sabola) i Josipa Pavlića, preuzeli su ih novi pripadnici ustaške organizacije iz Đelekovca Ivan i Stjepan Tomašić te Antun i Stjepan Vuljak. Vidio ih je jugoslavenski graničar kojega su ranili i uspjeli prenijeti oružje.¹³⁷

Prema izvješću kotarskog načelstva od 4. listopada 1932. godine: »U prošlom mjesecu porazbacali su mađarski organi vlasti, sigurno uz pomoć naših emigranata u Mađarskoj, mnogo brošura 'Grič', 'Ustaša' i 'Ustav hrvatskih revolucionaraca', i to po imanjima naših dvovlasničara, što ih isti posjeduju u Mađarskoj, a sve u namjeri da ih naši dvovlasničari čitaju i prenesu k nama. Tako je 7. septembra t.g. kod graničnog kamena br. 185 uhvaćena naša dvovlasničarka Lončar Jela, poljdjelka iz Gjelekovca, kbr. 42, koja je u korpi ispod grožđa sakrivena htjela prenijeti 24 komada napred navedenih brošura.«¹³⁸

U izvješću načelstva sreza koprivničkoga od 26. svibnja 1933. piše: »Emigrant Domitrović sa ostalima imao se sastati po dogovoru sa našim željezničarom Tomašić Tomom, koji je rodom iz mjesta Gjelekovca, opštine iste, a privremeno stanuje u Peterencu, sreza Koprivničkog. Dotični da se nalazi u službi u Koprivnici, a službeno odlazi u Gjekenješ, te ima priliku da se sa njim sastaje. Da li se sa njim navedenog dana sastao ili nije, povjerenik nije mogao ustanoviti. Povjerenik tvrdi, da se ovaj željezničar Tomašić, kojeg on lično poznaje, vidja gdje se druži sa Mađjarima kao i sa još nekim ljudima, koji bi mogli biti naši emigranti ili banditi u Mađarskoj. Ovaj že-

¹³⁵ Ž. Krušelji, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma. Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije, Koprivnica 2001., str. 19.

¹³⁶ HDA, MUP RH, Elaborat rekonstrukcije ustaškog aparata i UNS-a, Koprivnički kotar, Zagreb 1962. Dvojica od njih postali su ustaški časnici (Franjo Rašan i Tomo Sabol). Franjo Rašan je, nakon njihova zajedničkog uključivanja u ustašku organizaciju na Janka-pusti, osobno ubio Pavla Petrića koji se htio vratiti kući. Ivan Mihalec se nastanio u obližnjem mađarskom selu pa se povremeno uključivao u ustaške akcije. U ožujku 1934. bio je isključen iz ustaške organizacije »radi zloupotrebe ustaškog oružja i zloupotrebe povjereničkog položaja, te radi ostalih povreda ustaške discipline«, što je značio razlaz između njega i ustaša. Usp. ustaški emigrantski bilten Ustaša, ožujka 1934. Nakon osnivanja NDH Mihalec se politički pasivizirao, a o njegovoj daljnjoj sudbini nema dostupnih podataka. Ž. Krušelji, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, str. 19, 39. Rašan je umro tijekom rata. Tomo Sabol je neko vrijeme službovao u Jasenovcu, a u knjizi Marka Ručnova »Zašto Jasenovac«, Beograd 2001., navedeno je da je bio prvi zapovjednik ženskog logora u Staroj Gradiški. Sabol je 7. kolovoza 1945. bio osuđen na smrt (strijeljanje je bilo izvršeno 4. studenoga 1945.). Čini se da je Sabol jedno vrijeme bio općinski načelnik u Đelekovcu.

¹³⁷ Ž. Krušelji, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, str. 21. Jedna od idućih poznatih akcija prebacivanja oružja s istim sudionicima bila je 20. srpnja 1933. godine u predjelu zvanom Gmajna, gdje je došlo do pucnjave s graničarima u kojoj su sudjelovali Antun Vuljak, Stjepan i Ivan Tomašić te Josip Pavlić.

¹³⁸ HDA, Grupa XXI, Kotar Koprivnica, Politička situacija za mjesec rujan 1932.

ljezničar da bi mogao služiti kao kurir odnosno pridržavati veze između nezadovoljnih separatista te iz Podravine sa našim emigrantima u Madjarskoj, te bi ga trebalo staviti pod nadzor.«¹³⁹

U srpnju 1934. započela je pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu javna rasprava protiv 31 osobe uglavnom iz Podravine koje su bile osuđene kao ustaše. Među njima je bilo sedam Đelekovčana: Stjepan Sabol, Josip Pavlić, Stjepan Petak, Stjepan Vuljak, Anton Vuljak, Ivan Tomiša i Stjepan Tomiša.¹⁴⁰

Čini se da je Stjepan Sabol bio neposredni organizator ustaške organizacije jer je »u svom selu već bio prikupio nekoliko ljudi, svojih drugova, koji će mu pomoći u tom radu... Za to vreme (prosinac 1932., op.p.) predobili su Petak Mijo (pokojni 1934. op.p.) i Sabol za ustašku akciju još četvoricu: Vuljak Stjepana i Antuna, Tomašića Ivana i Stjepana«.¹⁴¹

Zanimljivo je istaknuti da su raniji pripadnici ustaške organizacije Stjepan Petak i Stjepan Vuljak kasnije promijenili političko uvjerenje i tijekom Drugoga svjetskog rata pristupili partizanima. Vuljak je poginuo tijekom rata kao partizan.¹⁴²

Ovo suđenje treba promatrati u kontekstu razbijanja ustaške organizacije u koprivničkoj Podravini, koje je trajalo od travnja 1934. pa sve do jeseni 1935. godine. Tada su progonjeni ustaški aktivisti i njihovi pomagači (jataci). Posljedica toga bila je »ustaška šutnja« koja se, uz pojedine ispade, produljila sve do travnja 1941. godine.¹⁴³

Sačuvan je koncept pisma koje je đelekovečki župnik uputio Ministarstvu prosvjete, odnosno Odjeljenju za osnovne narodne škole za Savsku banovinu. U konceptu pisanom 30. svibnja 1938. uz ostalo piše: »Čovjek, koji pozna selo Gjelekovec, koji znade, da su se odmah poslije rata (po-buna i ubijanje oružnika), i prije par godina iz sela su se rekrutirali za 'Janka Pustu'. Može se čuditi da se u takvom selu još tako odgaja. Danas pune tamnice, nesretno odgojeni i zavedeni ljudi iz Gjelekovca, ako će se odgoj nastaviti u tom duhu, brzo će se tim, koji su sada u tamnici pridružiti i novi još brojniji.«¹⁴⁴

Neki su stanovnici općine Đelekovec bili aktivni i u sindikalnom pokretu. Na šljunčari Botovo (današnjoj Šoderici) je, prema sjećanjima Valenta Ambrošića, još prije 1937. djelovala podružnica URSSJ-ovih sindikata, čiji je predsjednik bio Stjepan Dolenec iz Đelekovca.¹⁴⁵

Osim HSS-a koji je dominirao političkim životom međuratnog Đelekovca, javljale su se i prve ideje koje su bile bliske komunistima. Sindikalne novine su u selo donosili tvornički radnici Ivan Lončar Đan, Drago Čoklica i Blaž Vidatić. U Đelekovcu je 1941. godine, prema Anti Dobrili Pepi, postojala organizacija KPH s tri člana, jednim kandidatom za prijem u KPH (Komunističku partiju Hrvatske) te veći broj aktivnih simpatizera i »skojevaca«. U Imbriovcu je djelovao partijski aktiv od tri člana i jedna grupa simpatizera.¹⁴⁶

¹³⁹ HDA, Grupa XXI, Kotar Koprivnica, Sastajanje emigranata i podržavanje veza sa separatistima.

¹⁴⁰ »Suđenje izdajicama našega naroda«, Podravske novine (Koprivnica), br. 31, 28. VII. 1934. O tom suđenju se u Beogradu čuva iscrpna dokumentacija.

¹⁴¹ Ž. Krušelj, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, str. 218-219 - dokument br. 128.

¹⁴² Ž. Krušelj, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, str. 39-40.

¹⁴³ Ž. Krušelj, U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma, str. 32. Prema Željku Krušelju: »Razbijanje ustaških organizacija u Đelekovcu, Hlebinama i prekodravskim selima, kao i nadzor svih onih koji su iskazivali nedvosmislen proturežimski stav u samoj Koprivnici, nisu samo nanijeli bolni poraz opciji radikalnog hrvatstva, nego su opet otvorili i prostor obnovljenom HSS-u. Postupna demokratizacija, koja je počela prisilnim odlaskom Jevtićeve vlade, od 1936. do 1939. omogućila je i postupno amnestiranje većine osoba osuđenih za ustašku djelatnost na spomenutim procesima u Beogradu, Bjelovaru i Varaždinu. No, oni su i dalje bili pod nadzorom, tako da im je bila otežana svaka politička djelatnost.«

¹⁴⁴ Župni ured Đelekovec, Dokumentacija.

¹⁴⁵ Glas Podravine (Koprivnica), 11. VI. 1980.

¹⁴⁶ A. Dobrila Pepo, Prilozi za povijest NOB-a koprivničkoga kraja od 1941. do 1944. godine, Koprivnica 1983., str. 9, 186.

Po žandarmerijskim stanicama se obavljala kontrola na poštama na koprivničkom području pa i u Đelekovcu. Cenzura na pošti je u svibnju 1940. evidentirala dva pisma Kate Pavlek komunističkog sadržaja koja je ranije pisala Ivanu Lotaru, radniku iz Varaždina, rodom iz Đelekovca, osuđenome 1936. na dvije godine zatvora zbor rasturanja komunističkih letaka. Nakon toga je bio protjeran iz Varaždina u Đelekovec. Kasnije je živio u Torčecu. Kata Pavlek bila je aktivna predsjednica ženske organizacije HSS-a Hrvatsko srce, ali družeći se s Lotarom je i »sama postala komunist« te je na zahtjev đelekovečkog tajnika HSS-a maknuta s predsjedničkog položaja u Hrvatskom srcu i stavljena pod nadzor.¹⁴⁷

Andela Pavlek je u svojim uspomename zapisala za međuratni Đelekovec: »...tu su još za stare Jugoslavije prodirale napredne ideje radničkog pokreta. U Zagrebu živjeli su Đelekovčani obučarski radnik Vidatić Blaž, Čoklica Drago i Đureta Franjo. Oni su bili organizovani komunisti, i zahvaljujući njima, davno prije rata selo Đelekovec bilo je široko poprište gdje je radnički pokret imao svog oslonca. Istovremeno na selo se djelovalo i iz pravca Varaždina, gdje je radnički pokret bio jak, naročito među tekstilnim radnicima tvornice 'Tivar' gdje je radio Lončar Ivan iz Đelekovca, koji je uz naprijed spomenute drugove iz Zagreba s nekoliko komunista iz Varaždina, također pozitivno djelovao na selo Đelekovec. Korištene su sve društvene organizacije preko kojih su se provodile napredne ideje radničkog pokreta... U to vrijeme sagrađen je i društveni dom gdje se taj društveni život odvijao. U selu se raspačavala radnička štampa, sakupljala Crvena pomoć, prilozi za španjolske borbe, održavani su ilegalni sastanci... Napominjem da je Vidatić Blaž bio uhapšen i strijeljan u Kerestincu 1941. g.«¹⁴⁸

Preko Đure Imbrišaka s partijskom ćelijom u Koprivnici imali su veze: Franjo Pandurić, Ivan Lončar Đan i Ivan Virius iz Đelekovca vjerojatno još oko 1938. godine. Tijekom 1940. su, prema sjećanjima sekretara kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske (KPH) Koprivnice (formiranog 1939.) Tome Gregureka (koje prenosi Ante Dobrila), iz Đelekovca bili članovi KPH Franjo Pandurić, Ivan Virius i Ivan Lončar Đan.¹⁴⁹

SUMMARY

Based on the available sources and literature, the author deals political situation in Imbriovec and Đelekovec in the period 1918-1941.

¹⁴⁷ HDA, Grupa II, inv. br. 360; Z. Dizdar, Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine, Podravski zbornik, sv. 28, Koprivnica 2002., str. 195.

¹⁴⁸ B. Loborec, Sudjelovanje žena koprivničkog kraja u NOB-u (prilozi za povijest NOB-a), Podravski zbornik, n. dj., str. 66-67.

¹⁴⁹ A. Dobrila, Partijski rad u kotaru Koprivnica između dva rata, Podravski zbornik, sv. 2, Koprivnica 1976., str. 43.

BLEIBURG I KRIŽNI PUT - NA PUTU POVRATKA KROZ PODRAVINU »STATIONS OF THE CROSS« AT BLEIBURG - RETURN THROUGH PODRAVINA

Martina Grahek Ravančić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zagreb

Primljeno / Received: 30. 10. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 5. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 355.257.7(497.1=163.42)"1945"

341.322.5(497.1=163.42)"1945"

323.281(497.5-3 Podravina)"1945"

SAŽETAK

U radu se analiziraju najvažnije historiografske kontroverze vezane uz događaje s Bleiburga i križnog puta. Redom događanja s kraja Drugoga svjetskog rata prate se slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH), povlačenje velikog broja vojske i civila prema Zapadnim saveznicima u Koruškoj, pregovori u bleiburškom dvorcu, izručenje zarobljene kolone i dugotrajan povratak u domovinu - s osvrtom na događanja sa šireg područja Podravine.

Ključne riječi: Bleiburg, križni put, žrtve, izručenje, logori, Podravina

Key words: Bleiburg, stations of the cross, victims, deportation, and concentration camps, Podravina

Ishod Drugoga svjetskog rata nazirao se već krajem 1944. godine, kada Zapadni saveznici, potpomognuti jedinicama Crvene armije zaokružuju svoje napredovanje. Početkom svibnja 1945. godine kraj Drugoga svjetskog rata bio je samo pitanje dana. Izbijanjem Crvene armije na Odru i Nisu težište operacija usmjereno je u berlinskom pravcu. U nizu operacija Crvena armija zauzela je Beč (13. IV.) te u konačnici Berlin (2. V.).¹ Na konačni ishod upućivali su i uspjesi Zapadnih saveznika u borbi protiv Nijemaca u Italiji (29. IV. u Veneciji je potpisana kapitulacija tamošnjih njemačkih snaga), kao i na zapadnoj bojišnici u Njemačkoj i Austriji.² Općim nadiranjem rasipaju se snage Trećeg Reicha, točnije jedinice skupine armija E pod zapovjedništvom generala Alexandera Löhra, koje su držale liniju obrane na području Grčke. Takvo stanje na terenu te činjenica da je NDH jedina u Europi dočekala početak 1945. kao saveznica Trećeg Reicha, uvelike je odredila politički i ratni položaj NDH, čije se područje značajno sužava, posebno od jeseni 1944. godine.³

U ožujku 1945. sovjetsko-njemačka bojišnica protezala se linijom Odra - Slovačke Rudne planine - Esterg - Blatno jezero - uz i kroz područje NDH - Drava - Dunav - Bosut - ušće Drine -

¹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941. - 1945. (od drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede)*, ur. Velimir Terzić (Beograd, 1965.), 581., 623.

² Stjepan KEREČIN, »Svetski rat, Drugi«, *Vojna enciklopedija*, sv. 9., ur. Nikola Gažević (Beograd 1975.), 437.-455.

³ Ivo PERIĆ, »Slom Nezavisne Države Hrvatske u proljeće 1945. godine«, *Vjesnik HAZU*, Zagreb 1995., br. 4-5, 51.-55.; Vidjeti i: I. PERIĆ, »Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata«, u: *Spomenica. Bleiburg 1945. - 1995.*, ur. Mirko Valentić (Zagreb 1995.), 25.-28.

Brčko - Doboj - Sarajevo - Banja Luka - Bihać - Gospić - Karlobag. Sve bržim napredovanjem Zapadnih saveznika linija bojišnice na prostoru NDH značajno se sužavala, zaokružujući prostor između Bilogore, rijeka Ilove i Une te prilaza Karlovcu.⁴ Takvu liniju bojišnice održavalo je pet vojnih zborova Oružanih snaga NDH (OS NDH), o čijem brojčanom stanju krajem 1944. i početkom 1945. postoje različite, više ili manje utemeljene procjene.⁵ Prema novijim istraživanjima Davora Marijana proizlazi da je u završnici rata stalno prisutno smanjenje snaga NDH, čemu u prilog govore i podaci Glavnog štaba NOV-a i PO-a Jugoslavije od 9. prosinca 1944., prema kojima hrvatske divizije NDH (osim 14. i 15.) iznose oko 91.000 ljudi.⁶ Prema tome Marijan zaključuje: »Brojno stanje cjelokupnih oružanih snaga NDH (...) nije moglo biti veće od 100.000 ljudi.«⁷ Ova brojka ne čini se nerealnom, no treba napomenuti da zbog nedostatka službenih popisa i ona predstavlja samo okvirnu procjenu. Nešto konkretnije brojke odnose se na brojčano stanje Jugoslavenske armije (JA), čijih je 700.000 boraca postrojenih u I., II., III. i IV. JA pripremljeno za konačni obračun.⁸ Na sastanku od 26. veljače do 2. ožujka maršal J. Broz Tito sastao se sa zapovjednicima četiriju jugoslavenskih armija⁹ te je pred njih postavio zadatak da »oslobode jugoslavenske narode na njihovoj cjelokupnoj etničkoj teritoriji zaključno sa Istrom, Slovenačkim primorjem i Koruškom i okruži, prinudi na kapitulaciju ili uništi glavne snage okupatora i njihovih suradnika, koje su se u proleće 1945. godine zatekle na prostoru Zagreb - Maribor - Celovec (Klagenfurt) - Trst. Predviđeno je da se grupnim snagama probije front u Lici i Sremu, a zatim energičnim i smelim nadiranjem levog krila (4. armija) uz jadransku obalu ka Trstu, Soči i gornjem toku Drave i desnog krila (3. armija) dolinom Drave ka Koruškoj, uz istovremeno jake napade s fronta (ka liniji Zagreb - Karlovac i dalje ka Sloveniji) i uz maksimalno angažovanje snaga u pozadini neprijatelja, da se zatvori obruč oko okupatorskih i kvislinških trupa u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i prisile na kapitulaciju.«¹⁰

Završne operacije započela je IV. JA pod zapovjedništvom generala Petra Drapšina u pravcu Istre, preko Primorja i Like, da bi izbila na Soču i prodrla u Austriju. Koča Popović zapovijedao je II. JA čiji je smjer bio k Uni i Kupi, s konačnim smjerom prema Zagrebu.¹¹ Prva JA Peke Dapčevića dobila je nalog da nastupa preko Save i Drave, kao i III. JA pod zapovjedništvom Ko-

⁴ S. KEREČIN, »Svetski rat, Drugi«, *Vojna enciklopedija*, sv. 9., 446.-447.; Vidjeti i: Anđelko MIJATOVIĆ, »Politički i vojnički kraj NDH«, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 23/1995., br. 3, 498.

⁵ Vidjeti npr. Vjekoslav VRANČIĆ, »Postrojenje i brojčano stanje Hrvatskih oružanih snaga u godinama 1941. - 1945.«, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana* (Buenos Aires 1953.), 141.-169.; Fedor DRAGOJLOV, »Rat od 1941. do 1945. na području Nezavisne Države Hrvatske«, *Hrvatska*, br. 19 (211), 10. listopada 1956.; Ante LJERKIĆ, »Od Ivan Planine do Bleiburga«, 11.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić i Frano Nevistić (München-Barcelona 1976., 1977.), 134.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. V. Nikolić (Zagreb 1993.); Zdravko DIZDAR, »Brojbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. - 1945. godine«, *ČSP*, 24/1996., br. 1.-2., 161.-197.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V., knj. 34. (Beograd 1966.), dok. br. 110.; Nikola ANIĆ, »Osnovni podaci o završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije 1945.«, u: *Za pobjedu i slobodu - Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije (učesnici govore)*, gl. ur. Ivo Matović (Beograd 1986.), 115.; Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima* (Zagreb 2005.), 205., 207.; MLADENKO COLIĆ, »Kolaboracionističke oružane formacije u Jugoslaviji 1941. - 1945. godine«, u: *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, knj. 2. (Beograd 1977.), 61.-79.

⁶ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V., knj. 36. (Beograd 1986.), 525.-564.

⁷ Davor MARIJAN, »Ustaške vojne postrojbe«, neobjavljeni magistarski rad (Sveučilište u Zagrebu 2004.), 66.

⁸ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941. - 1945.* (Beograd 1988.), 324.

⁹ Isto, 321.-322.; Narcisa LENGEL-KRIZMAN, *Zagreb u NOP-u* (Zagreb 1980.), 281.

¹⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom II, knj. 15, dok 197, 198.; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941. - 1945.* (Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede), gl. ur. Velimir Terzić Beograd 1965, str. 634-635.; M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu*, 322.

¹¹ Koča POPOVIĆ, *Beleške uz ratovanje (Dnevnik, Beleške, Dokumenti)* (Beograd 1988.), 314.-315.

ste Nađa,¹² koja je nastupala od Donjeg Miholjca do Dalja, međurječjem Save i Drave, prema Zagrebu i Mariboru, sve do Klagenfurta, gdje se trebala spojiti s IV. armijom.¹³ Ofenzivu je činilo više međusobno povezanih i usklađenih operacija (ličko-primorska, sarajevska, srijemsko-slavonska, riječko-tršćanska, karlovačka) i akcija kod Zidanog Mosta, Celja, Šoštanja, Slovenjgradca, Dravograda te Bleiburga.

Napredovanjem partizanskih jedinica (Crna Gora, Srbija, Hercegovina, Dalmacija), praćenih jedinicama sovjetske i bugarske armije te povlačenjem njemačkih postrojbi (na prostoru NDH našlo se približno 400.000 njemačkih vojnika) i OS NDH, počinje povlačenje stanovništva iz raznih krajeva BiH te južnih dijelova Hrvatske. Ante Ljerkić navodi da su za povlačenje bila uglavnom tri razloga: »popuštanje Nijemaca, nestašica streljiva i prisutnost ruskih i bugarskih trupa u zaleđu preko Drave«. ¹⁴ Prema sjećanjima, mnogi ljudi napuštaju svoje domove iz straha, ali i zbog neslaganja s novom vlasti. »Gdje god su partizani dospjeli, počeli su s paušalnim likvidiranjem ljudstva, zatvorima i kaznama bez ikakva, pogotovo nepristrana, pravedna suda.« ¹⁵ Većina njih povlači se prema Zagrebu, u koji kako navodi Narcisa Lengel-Krizman »počinju pristizati sve veći broj neprijateljskih vojnih snaga, a uz njih naviru i grupe civilnog stanovništva u bijegu pred partizanskim snagama, zbog svog dotadašnjeg protunarodnog rada ili zavedene ustaškom propagandom.« ¹⁶ O samim pripremama i provedbi povlačenja nema mnogo spomena, no nije začuđujuće da je Vladimir Šklopčan zaključio kako je bolje organizirano povlačenje bilo teško izvesti s obzirom na činjenicu da su kolone civila koje su bježale na zaprežnim kolima zagušile protočnost prometnica i time stvarale paniku među izbjeglicama. ¹⁷

Očekivanje naglih promjena u završnici Drugoga svjetskog rata, čiji se ishod već mnogo ranije naslućivao, bilo je uzaludno. Iščekivanje nekog novog naoružanja predstavljalo je uzaludnu nadu, a vremenski okviri nisu ostavljali prostora za veće promjene (ako je i bilo pravih naznaka). U postojećim uvjetima, s postupnim napredovanjem jedinica JA, vlada NDH donijela je odluku o povlačenju vojske. S vojskom se povlačio i određeni broj civila, čiji je konkretniji broj teško utvrditi. Velik dio iskaza potvrđuje strah koji je zavladao pri partizanskom zauzimanju pojedinih krajeva. Cjelokupno stanje, bez obzira na pojedine iskaze, zasigurno nije omogućilo organizirano povlačenje prema unutrašnjosti pa se Zagreb, kao konačno odredište velikog dijela kolona, često opisuje kao »prava košnica ljudstva, kao da se cijela Hrvatska u njega slegla«. ¹⁸ Procjene koje nam govore o ondašnjem broju stanovnika u Zagrebu kreću se između petsto tisuća i milijun sta-

¹² O djelovanju Treće armije vidjeti: Kosta NAĐ, *Pobeda* (Zagreb 1980.); Jovo POPOVIĆ, *Druže Tito, rat je završen 15. maja 16,00 na Dravi*. (Zagreb 1985., Beograd 1986.); Sreta SAVIĆ - Žarko ATANACKOVIĆ, *Treća armija* (Novi Sad 1981.), 320.-333.; Milutin MORAČA, »Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofenzivi oslobođenja Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 123.-164.

¹³ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941. - 1945.*, 322.-323.; Petar GRAČANIN, »Završna ofenziva Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 51.-64.

¹⁴ A. LJERKIĆ, »Od Ivan Planine do Bleiburga«, 44.; Vjekoslav LUBURIĆ, »The End of The Croatian Army«, u: *Operation Slaughterhouse*, 43.-71.; John Ivan PRCELA, Dražen ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust - dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji* (Zagreb 2001.), 39.

¹⁵ Lucijan KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, prir. Vinko Nikolić (Zagreb 1998.), 112.

¹⁶ Narcisa LENGEL - KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u* (Zagreb 1980.), 276.; N. LENGEL - KRIZMAN »Oslobođenje Zagreba«, u: *Oslobođenje Hrvatske 1945. godine*, 97.-108.; Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II* (Zagreb 1986.), 274.

¹⁷ Vladimir ŠKLOPAN, »Povlačenje hrvatskih oružanih snaga u svibnju 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, ur. Jozo Marević (Zagreb 1994.), 78.-79.

¹⁸ L. KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 116.

novnika.¹⁹ Na sveukupno ozračje utjecala je brojna prisutnost njemačke vojske.²⁰ Narcisa Lengel-Krizman navodi kako je »Zagreb tada pružao gotovo paničnu sliku«, a »njemačke su jedinice, koje bi stizale u Zagreb, nastavljale odmah pokret dalje, što je bio znak da Nijemci ne namjeravaju braniti Zagreb«.²¹

Jednako tako i posljednja linija obrane, tzv. Zvonimirova linija (»Postav Zvonimir«), koja se trebala protezati od Karlovca prema Dugom Selu, Vrbovcu, Križevcima, Koprivnici, Dravi i položajima Druge njemačke tenkovske armije u Mađarskoj, u travnju 1945. nije nigdje dovršena, a najvećim dijelom nije niti započeta.²² Stoga se čini da je i ovo bila još jedna varljiva nada koja u svom začetku nije imala mogućnosti za održanje.

U okolici i južno od Koprivnice stajale su 11. zrakoplovna i 22. pješaka divizija, I. hrvatski zdruk, XXI. Planinski zbor sa 181. divizijom te III. i II. zbor. Pred Dugim Selom bila je njemačka 41. divizija, odakle se prema zapadu nastavlja XV. planinski zbor, 104. lovačka jedinica, 7. SS divizija, 372. divizija te IV. i V. zdruk.²³ Treća JA osvojila je Koprivnicu 5. svibnja, Ludbreg 6. svibnja, Varaždin, Varaždinske Toplice i Križevce 7. svibnja. Prva JA zauzela je područje Čazme i Kutine, a u borbama od 1. do 7. svibnja zauzet je Karlovac.

S obzirom na ukupan rasplet događaja, vlada NDH pokušala je više puta uspostaviti kontakt sa Zapadnim saveznicima. Bezuspješno se pregovaralo s izaslanicima četnika Draže Mihailovića te ljubljanskim biskupom Gregorom Rožmanom i generalporučnikom Lavom Rupnikom.²⁴ U istom tonu završio je i Memorandum (spomenica) koju je, 3./4. svibnja vlada NDH odlučila uputiti Zapadnim saveznicima u Caserti.²⁵

Partizanskim nadiranjem i predajom njemačkih snaga u Italiji 2. svibnja 1945., general Löhr (od 26. ožujka 1945. vrhovni zapovjednik Jugoistoka, a od 28. ožujka i operativni zapovjednik snaga Trećeg Reicha i OS NDH) isti dan obavještava Pavelića o nemogućnosti obrane Zagreba i povlačenju njemačkih postrojbi prema Sloveniji, gdje će nastaviti borbu na crti Maribor - Celje.²⁶ Primivši vijest, vlada NDH našla se u nezavidnoj situaciji i iako su postojala podijeljena mišljenja, odlučila se za opće povlačenje 5. svibnja.²⁷

Povlačenje sa »Zvonimirove linije« kretalo se sljedećim pravcima: I. zbor pod zapovjedništvom Ante Moškova u smjeru Varaždin - Ivanec - Krapina - Rogatec - Celje (106 km); II., III. i IV. zbor s generalom Josipom Metzgerom u pravcu Zagreb - Novi Dvori - Rogatec - Celje (116 km); V. zbor i general Ivo Herenčić Samobor - Zidani Most - Celje (124 km). Prethodnicu po-

¹⁹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 29.-32.; Ante BELJO, *Yugoslavia Genocid. A documented Analysis/ Yugoslavia: genocid: dokumentarna analiza* (Sudbury 1985.), 88.-98.; N. LENGEL - KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u*, 53.

²⁰ Ivan KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, II. dio (Zagreb 1994.), 313.-314.

²¹ N. LENGEL-KRIZMAN, *Zagreb u NOB-u*, 276. Iste podatke prenosi i B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II*, 274.

²² Erich SCHMIDT-RICHBERG, *Der Endkampf auf dem Balkan, Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen* (Heidelberg, 1955.), karta broj 5. Prema nekim podacima unutar te linije bili su i Sisak i Petrinja. Vidjeti: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. - 1945* (Zagreb 1977., 1978.), 308.-309. (bilj. 340.).

²³ Ernest BAUER, »General Löhr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom«, *Hrvatska revija*, god. XX., sv. 4(80), München, prosinac 1970., 751.-752.

²⁴ Svetomir ĐUKIĆ, »Iz šume u emigraciju«, u: *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan (Zagreb 2000), 285.-302.; B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II*, 281.-288.

²⁵ O tome više: Jerome JAREB i Ivo OMRČANIN, »Croatian Government's Memorandum to the Allied Headquarters Mediterranean, May 4, 1945.«, *Journal of Croatian Studies*, Vol. XXI., (New York 1980.), 133.; V. VRANČIĆ, *S bielom zastavom preko Alpa (u misiji Hrvatske državne vlade za predaju hrvatskih oružanih snaga)* (Buenos Aires 1953.).

²⁶ E. BAUER, »General Löhr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom«, 752.; Josip ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, u: *Na Prekretnici*, sv. 7, (ur. Jure Petričević) (Brugg 1986.), 33.

²⁷ Kazimir KATALINIĆ, »Konac NDH, povlačenje, bleiburški pregovori, predaja«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 41.-43.

vlačenja činio je V. zbor generala A. Moškova, a zalaznica su povlačenju bile snage generala V. Luburića.²⁸

Vlada NDH, visoki državni dužnosnici, crkveni dostojanstvenici i predstavnici kulturnog života napustili su Zagreb 6. svibnja. Nikola Mandić, predsjednik vlade navodi: »Dne 6. V. 1945. ujutro oko 7 sati saopćio mi je poglavnik telefonom da odlazimo iz Zagreba istog dana oko 4 sata posle podne. Poglavnik je odredio i to u vezi sa njemačkim poslanikom da će nas put voditi na Krapinu, Rogašku Slatinu, Maribor, Celovac na Turracherhöhe i da je tamo naše odredište sa nekim već unapred spremljenim hotelima. Poglavnik i vojska trebali su poći naknadno.«²⁹ Poglavnik Ante Pavelić i šesnaest ministara napustili su Zagreb 6. svibnja poslijepodne, krećući se preko Novih dvora (pokraj Zaprešića), Rogaške Slatine, Maribora prema Klagenfurtu.³⁰ To područje bilo je puno partizana, stoga je određen pravac prema Judenburgu, a odatle prema Salzburgu. Poglavnik u pratnji manje skupine uputio se u šumu i, prešavši rijeku Enns, predao se američkim jedinicama.³¹

Većina izbjeglica krenula je iz Zagreba 7. svibnja 1945. godine. »Poslije Vrapča, utonula su naša kola u pravu rijeku velikog mnoštva. (...) Dokle mi je oko dopiralo naprijed i natrag, crnila se je cesta zakrčena vojnicima u manjim ili većim postrojbama ili osamljenima, civilima obaju spolova i svake dobi, automobilima, kolima, biciklima (...).«³²

Dio kolona koji je krenuo prema Rogaškoj Slatini čini se da je taj dio puta prošao bez većih smetnji ili sukoba s partizanima.³³ »Kadkad smo se morali boriti da se u ograničenim brojevima odupremo partizanskim postrojbama (...) No, većinom tog vremena nismo bili ometani.«³⁴ Manji problemi nastupili su kod i nakon Zidanog Mosta.³⁵ Partizanske snage u ovoj fazi još nisu uspijevale zaustaviti napredovanje kolone s obzirom na to da je njihovim jedinicama bilo naređeno da što prije stignu do Koruške.³⁶ Glavni štab Slovenije naredio je 14. udarnoj diviziji da što prije zaposjedne Klagenfurt,³⁷ dok je Štabu IV. JA naređeno da s dvije divizije krene pravcem Tolmin - Trbiž - Villach.³⁸ Posebno je osnovan Motorni odred koji je trebao preko Bazovice, Ajdovščine,

²⁸ V. ŠKLOPAN, »Povlačenje hrvatskih oružanih snaga u svibnju 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 78.; J. ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, *Na prekretnici*, 34.-35.; A. MIJATOVIĆ, »Politički i vojnički kraj NDH«, *ČSP*, 497.-505.

²⁹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 24.; Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Mate RUPIC, »Bleiburg i križni put«, *Marulić*, god. XXIX, br. 5., Zagreb, rujan - listopad 1996., 885.-908.; M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Izjave zarobljenih i izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca o povlačenju hrvatske vojske i civila prema Austriji - Građa OZNE za Hrvatsku«, u: *Spomenica Bleiburg*, 93.-94.

³⁰ Jere JAREB, »Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata (Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi)«, *Hrvatska revija*, god. XXVIII., sv. 2 (110) (München-Barcelona lipanj 1978.), 218.-224.; Ilija PERUŠINA, »Uspomene iz naše tragedije godine 1945.«, *Hrvatska revija*, god. XXXII., br. 1(125), 1982., 84.-97.

³¹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 19.-23.

³² Danijel CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 2.-4., Paris 1966., 265.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 263.-268.; D. ŠAKIĆ, *S Poglavnikom u Alpama*, 7.-25.

³³ Ivo ROJNICA, *Susreti i doživljaji. Razdoblje od 1938. do 1975. u mojim sjećanjima*, knj. 1. (München 1969., Zagreb 1994.), 260.; A. VOJINOVIĆ, *Tragično finale rata*, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg* (Zagreb 1990), 71.; Nikola PAVELIĆ, *Tragom krvi i užasa*, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 193.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 160.; L. KORDIĆ, *U danima srdžbe i gnjeva*, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 120.

³⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 420.

³⁵ Petar S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje (Sjećanja i obrade)* (Zagreb 1983.), 450.

³⁶ Milan BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije* (Zagreb 1976.), 302.; M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 391.

³⁷ Risto STOJANOVIĆ, *Koruška v vrtincu dogodkovob koncu druge svetovne vojne v Evropi* (Ravne na Koroškem 2005.), 18.

³⁸ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 391.

Tolmina, Kranjske Gore i Villacha stići do Klagenfurta.³⁹ Odlučeno je kako će jedna brigada 14. divizije napredovati prema Dravogradu, a druge dvije prema Černi i Žerjavu. Otpor kod Dravograda bio je prejak⁴⁰ pa su partizanske jedinice preusmjerene prema dolinama Koprivne i Lepene. Nakon kraćih sukoba s njemačkim jedinicama, 6. svibnja, 14. udarna jedinica ušla je u Korušku. U Klagenfurt su zajedno sa Saveznicima 8. svibnja ušli Kokrški i dio Korušskog odreda te 2. brigada »Ljubo Šercer«.⁴¹ Pri takvom rasporedu jedinica u Štajerskoj nije bilo dovoljno snaga JA, te je na ruku neprijatelju išla činjenica da »(...) uopće nismo imali podatke o tome da je na putevima preko Zagorja i Štajerske još gotovo kompletna skupina armija E sa sto hiljada Pavelićevih ljudi i desetak hiljada četnika iz Crne Gore.«⁴²

Stanje se dodatno zakompliciralo dolaskom do Celja 9. svibnja, kada stupa na snagu kapitulacija Nijemaca pred partizanima. Potpisana kapitulacija zasigurno je otežala probijanje izbjegličkih kolona. U Celju su organizirani pregovori s partizanima, na kojima je izbjeglička kolona uspjela osigurati propusnicu za slobodan prolaz dalje.⁴³ Skorim pristizanjem partizanskih pojačanja (dijelovi I. i II. armije) dodatno se otežava ukupno stanje.⁴⁴ »Naši bataljoni su zaposjeli prilaze gradu i počeli ga čistiti od Nijemaca i ustaša. Atmosfera u gradu bila je veoma napeta. Stalno su izbijale manje čarke s pojedinim grupama ustaša. Gradu su sa svih strana pristizale nove kolone Nijemaca, ustaša i četnika.«⁴⁵ U Celju je izgubljena veza s glavnim zapovjedništvom kolone u povlačenju pa stoga ne čudi da se više nije znalo koji je sljedeći cilj.⁴⁶

Od Celja izbjeglička se kolona kreće uglavnom u dva smjera: prema Dravogradu, kamo je krenula glavnina vojske i velik dio civila, te prema Mariboru, kuda su upućivani vlakovi s ranjenicima.⁴⁷ Već 9. svibnja u Maribor s Bugarima ulazi i bataljun Prekomurske brigade, a ubrzo i 51. vojvođanska divizija koja preuzima komandu mjesta. Time je presječena jedna od odstupnica izbjegličke kolone. Što se točno dalje događalo, zbog nepotpunosti podataka prilično je teško rekonstruirati. U daljnjim operacijama JA osjeća se prilična neobaviještenost o pravom stanju snaga koje su se povlačile na prostoru Slovenjgradec - Dravograd. Prema obavijesti, jedinice 51. vojvođanske divizije dobile su naredbu o napredovanju prema okupacijskoj zoni u Austriji.⁴⁸ Dolaskom štaba u Maribor tek 12. svibnja izgubljena su dva dana te je zbog toga bilo otežano »pravovremeno zatvaranje obruča oko neprijatelja«.⁴⁹ Tada je general Kosta Nađ izdao novu zapovijed, prema kojoj 17. divizija ima odmah krenuti iz Slovenske Bistrice, preko Mislinje, Doliča do Dravograda te da se 51. divizija ima uputiti željeznicom iz Maribora prema Dravogradu, kako bi pojačala snage 6. brigade 36. divizije.⁵⁰ Od jutra 12. svibnja počinje prijevoz prema Dravogradu, kamo rukovodstvo 51. divizije stiže isti dan. U noći sa 12. na 13. svibnja na prostor Dravograda stiže i 12. proleterska brigada te se tako zatvara čvrst obruč u sjeverozapadnom dijelu Ju-

³⁹ Isto, 392; Milan RAKO, *Od Trsta do Celovca - zarobljavanje ustaške vlade*, u: *Za pobjedu i slobodu*, 563.

⁴⁰ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 302.-303.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 364.

⁴¹ Ivan DOLNIČAR, *Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije*, u: *Za pobjedu i slobodu*, 535.-537.; R. STOJANOVIĆ, *Koroška v vrtincu dogodkovob koncu druge svetovne vojne v Evropi*, 20.

⁴² K. NAĐ, *Pobeda*, 204.; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 308.-309.

⁴³ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 268.-269.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 414.-426., 508.

⁴⁴ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 377.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 160.

⁴⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 424.

⁴⁶ A. VOJINOVIĆ, »Tragični finale rata«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 74.

⁴⁷ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 408.-435.; Milan MARUŠIĆ, *Žrtve komunističkih zlodjela na sljemenskim stratištima: Bolnica Brestovac, Gračani, Zagreb, svibanj 1945.* (Zagreb 2002.), 110.; Zvonimir PUŠKAŠ, *Od Maribora do Ovčare, sudbina ranjenika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Mariboru svibnja 1945.* (Zagreb 2002.), 19.-32.

⁴⁸ M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 319.

⁴⁹ Isto, 322.

⁵⁰ S. SAVIĆ, *51 vojvođanska divizija*, 206.; S. SAVIĆ, Ž. ATANACKOVIĆ, *Treća armija*, 323.

goslavije.⁵¹ Zbog sve jačeg okruženja zbjega, zakrčenosti putova i uskih prilaznica, kolona prema Slovenjgradecu sporo je napredovala. Koncentriranjem partizanskih snaga dolazi do sukoba na prostoru Gornjeg Doliča i Hude Luknje pa su čak jedinice JA bile prisiljene privremeno napustiti svoje položaje (Turjak i Tolski Vrh). Nakon pristiglih pojačanja krenuo je protunapad u kojem je kolona ostala ispresijecana, a velik dio izbjeglica zarobljen na području Slovenjgradeca.⁵² Rasplet događanja očekivao se na području Dravograda, gdje su već bile bugarske jedinice.⁵³

Jedinice NDH i dio građanstva koji su se uspjeli probiti do Dravograda prije završnog zaokruženja područja (11. - 12. svibnja) svjedoče kako se na dravogradskom polju okupila velika skupina civila te razni rodovi vojski (njemačke, ukrajinske, kozačke, hrvatske, mađarske).⁵⁴ Bugarske jedinice zauzele su mostove, no unatoč tome kolone su krenule dalje i prešle na austrijsko državno područje, na Klagenfurtsku poljanu, kod Lawamünda. Kasnijim dolaskom do Dravograda sve je veći pritisak izbjegličke kolone koja se suočava s organiziranim jedinicama JA. U takvom stanju dolazi do većih sukoba u kojima OS NDH uspijevaju kratkotrajno osvojiti mostove te djelomično izvršiti proboj dalje.⁵⁵ Basta dodaje: »Obrana nije imala potrebne dubine; nedostajalo je snaga. (...) Sada nam je, posljednjeg dana rata, neprijatelj uspio razdvojiti diviziju na dva dijela.«⁵⁶ Bilo je jasno da snage NDH neće uspjeti zadržati mostove pa će i daljnje napredovanje prema Lawamündu, tj. Klagenfurtu biti teško. Zbog toga je odabran sporedni, duži put dolinom rijeke Meže, preko Ravne na Koroškem i Poljana do Bleiburga.⁵⁷ Ujutro 14. svibnja odlučeno je da sve snage poduzmu novi opći napad južno od Dravograda.⁵⁸ Napredovanjem 51. divizija zauzela je Poljane i Ravne na Koroškem te je tako u potpunosti zatvoren prolaz prema savezničkim trupama.⁵⁹ U tako stegnutoj obruču cijela je grupacija koja se našla na širem području Dravograda bila zarobljena.⁶⁰

Dio kolona koji se uspio probiti i dalje je vodio borbe, no do konačnog obračuna došlo je 14. svibnja na području Poljane i 15. svibnja na širem području Bleiburga (Črna - Mežica - Kovšek - Košutnik). Zadržavanjem jednog dijela vojske u borbama kod Poljane, »glavnina ustaško-četničke grupacije doprla je do Bleiburškog polja, južno od Bleiburga«.⁶¹ »U općoj zbrci« dio izbjeglica, ne znajući kuda se kreće, stigao je »na veliku poljanu ispunjenu ljudstvom, zaprežnim vozilima, stokom, kamionima, topovima i drugom ratnom opremom. (...) Odsjaj ognjeva oko kojih

⁵¹ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 434.; M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 324.-325.

⁵² N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 193.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 68.-69., 84.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 516.-517.

⁵³ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 516.-517.; M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 331.

⁵⁴ I. ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 262.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 306.

⁵⁵ A. MIJATOVIĆ, »Izdan nalog za pokret prema Bleiburgu«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 20. lipnja 2005., 63.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 38; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 333.-334.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 76.-80.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 208.-209.; D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 277.-279.; S. SAVIĆ, *51. vojvođanska divizija*, 208.

⁵⁶ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 339.

⁵⁷ A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 80.-81.

⁵⁸ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 522.-523.

⁵⁹ M. MORAČA, »Operacije Prve i Treće armije u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 163.

⁶⁰ M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu*, 397.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 517.; J. ALEKSIĆ, »Vojnički aspekti hrvatskog povlačenja u svibnju 1945.«, u: *Na prekretnici*, 41.-43.; K. NAĐ, *Pobeda*, 214.; A. LJERKIĆ, »Od Ivan planine do Bleiburga«, 95.

⁶¹ I. DOLNIČAR, »Okruženje i kapitulacija neprijateljevih snaga u severozapadnom delu Jugoslavije«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 540.; K. NAĐ, *Pobeda*, 214.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, prir. Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić i Mate Rupić (Slavonski Brod 2005.), 112.; M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 342.; Miljenko PERIĆ, *1945. - 1995. Bleiburg. Svjedočanstvo* (Zagreb 1995.), 22.-27.

se okupljaju ljudi daju cijeloj slici pomalo sablasan izgled«. ⁶² Dolaskom na Bleiburško polje završeno je osmodnevno povlačenje. Daljnja sudbina krojena je na pregovorima koji su se u prisustvu britanske, jugoslavenske vojske te vojske NDH održali u dvorcu Thurn-Valassina. S britanske strane pregovore je vodio brigadni general Patrick T. D. Scott, zapovjednik 38. irske pješačke brigade. Jugoslavenski pregovarači bili su Milan Basta i Ivan Kovačić Efenka, a NDH su predstavljali Danijel Crljen i Ivan Herenčić. Prema Crljenovim sjećanjima, prvi kontakti s britanskom armijom prošli su u ugodnom ozračju te im je navodno rečeno kako će sutra cijela kolona moći dalje. ⁶³ No, prema zapisima koje nam je ostavio Scott, ta mogućnost nije uopće postojala. Prema naputku višeg zapovjedništva, »oni su se borili protiv Jugoslavena, pomažući Nijemce i sukladno tome moraju postati jugoslavenski zarobljenici«. ⁶⁴ Takav je stav podržala i JA, čiji su izaslanici više puta pred Britancima inzistirali da se ne ometa predaja izbjegličke kolone. ⁶⁵ U tom smislu izdana je 15. svibnja i naredba prema kojoj je predaja odbijena te će se provesti uz upotrebu oružja, ako tako nešto bude potrebno. ⁶⁶

Prema Scottovim sjećanjima, kriza se zaoštrila 15. svibnja. U postojećem stanju nije bio siguran koliko će pomoć imati njegove jedinice ako se, kako navodi, Hrvati ne predaju Jugoslavenima, koji su s druge strane odlučni poduzeti sve mjere pri zarobljavanju. ⁶⁷ U takvom stanju određeno je da će se održati pregovori na koje su pozvani izaslanici objiju strana. Nakon pojedinačnih dogovora koji su prvo održani s predstavnicima JA, a zatim i s izaslanicima NDH, Britanci su zadržali prilično rezolutan stav, prema kojem brojne izbjeglice treba izručiti savezničkoj JA te tako izbjeći odgovornost za brojno mnoštvo. »Naši saveznici partizani priznaju međunarodne ugovore i obvezali su se postupati prema međunarodnim zakonima tako da se vaš svijet nema čega bojati od njih. Vi niste trebali narod zastrašivati svojom propagandom i navesti ga da napusti zemlju bez potrebe.« ⁶⁸ Predstavnici NDH, svjesni ukupnog stanja, ušli su na konačne pregovore gdje im je jugoslavenski predstavnik izložio: »Opkoljeni ste sa svih strana jakim snagama Jugoslovenske armije. (...) Mi vas sada možemo prisiliti na bezuslovnu predaju ili uništiti. (...) U vašem je interesu i interesu spasavanja izbeglog naroda, koga ste povelili u emigraciju, da pristanete na kapitulaciju bez otpora. U ime komande 51. divizije Treće jugoslovenske armije tražim vašu bezuslovnu kapitulaciju. (...) Izbeglo stanovništvo vratit ćemo kućama; celokupna vaša vojska biće, u slučaju da pristanete na bezuslovnu kapitulaciju, sprovedena u zarobljeničke logore; prema pripadnicima vaše armije će se postupati po međunarodnom pravu o ratnim zarobljenicima (...).« ⁶⁹ Ako se nastavi s ratnim operacijama, Basta naglašava kako ih neće »štiti međunarodno pravo o ratnim zarobljenicima«, nego će ih tretirati »kao odmetnike čiju će likvidaciju pomoći i naši saveznici«. Prema Scottovu mišljenju, »uvjeti predaje bili su prilično fair«. ⁷⁰ Suklad-

⁶² Zvonimir BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. (Dnevnički zapisi)«, u: MIKAŠEK, Đuro, *Našička spomenica* (Našice 1997.), 161.; L. KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 121.; Dragutin PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi* (Zagreb 2003.), 65.; A. MIJATOVIĆ, »Probijanje i odmicanje prema Bleiburgu«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 23. lipnja 2005., 63

⁶³ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 283.

⁶⁴ Jere JAREB i Ivo OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 according to English Military Documents«, *Journal of Croatian Studies*, Vol. XVIII-XIX (1977.-1978.), 52.; Nikolaj TOLSTOJ, *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945.* (Zagreb 1991.), 103.

⁶⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 555.

⁶⁶ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 25.-26. Prevedeno u: M. BLAŽEKOVIĆ, »Ministar i pokolji. Prilog pitanju odgovornosti za prisilno vraćanje ratnih zarobljenika poslije Drugog svjetskog rata«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 405.-406.

⁶⁷ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 52.

⁶⁸ D. CRLJEN, »Bleiburg«, *Hrvatska revija*, 286.-287.

⁶⁹ M. BASTA, *Rat je završen 7 dana kasnije*, 427.

⁷⁰ J. JAREB i I. OMRČANIN, »The end of the Croatian Army at Bleiburg«, 55.

no tome, Britanci su sva daljnja događanja otklonili na JA i svoju ulogu doživjeli »posrednički«, tj. oni su samo »pomagali u pregovorima oko predaje Hrvata Jugoslavenima, tako da za ove Hrvate Britanci nikada nisu bili izravno odgovorni«. ⁷¹

Iako je 3. svibnja prema odluci britanske vlade i američkog State Departmenta izdana naredba prema kojoj će se svi »jugoslavenski disidenti« smatrati predanim osobljem i s njima će se u tom smislu i postupati, dok će se o njihovu krajnjem raspolaganju raspravljati na razini vlada, ⁷² sama provedba krenula je drugačijim tijekom. Pristizanje brojne vojske i civila (dio se predao Britancima i bio smješten u izbjegličke logore) u Korušku predstavljalo je veliko opterećenje, koje se nastojalo što prije riješiti. Dodatni problem za Britance bilo je nadiranje JA u Julijsku krajinu i Korušku. ⁷³ Sveprisutnija mogućnost otvorenih sukoba s dotadašnjim saveznicima uvelike je oblikovala stanje na terenu. ⁷⁴ Rijetka literatura koja se bavi pitanjem izručenja raspravlja o događanjima u »pozadini« - britanskim štabovima, mijenjaju odluka, koordinaciji savezničke politike i mogućim malverzacijama. ⁷⁵ Iako su takve konstrukcije privlačne, nužno je napomenuti da su spomenuta istraživanja provedena na osnovi samo dijela dokumenata iz britanskih arhiva, s obzirom na to da je većina njih pod embargom i do 75 godina. Stoga takve interpretacije predstavljaju samo jednu od mogućnosti. Ono što je ipak izglednije, ali ne umanjuje težinu stanja, jest da je odluka o repatrijaciji donesena »na temelju razvitka događaja, no sigurno da je bila načinjena razlika između četnika i ustaša«. ⁷⁶ Brojne su izbjeglice predstavljale težak administrativni problem, dovodeći u pitanje »operacijsku efikasnost« britanskog 5. korpusa. Dovoljno ilustrativno govori dopis vrhovnog zapovjednika za Sredozemlje feldmaršala Harolda Alexandra upućen Dwightu Eisenhoweru: »(...) za mene je osnovno da oslobodim svoje linije komunikacija od ovog opterećenja. Bojna gotovost mojih jedinica već je značajno narušena (...)« ⁷⁷ Povrh svega, »Tito je smatran saveznikom, iako je Saveznicima u ono vrijeme zadao mnogo jada«. ⁷⁸

Među mnoštvom koje se našlo na Bleiburškom polju pročula se vijest o bezuvjetnoj kapitulaciji. ⁷⁹ U pomalo kaotičnom stanju jedan dio vojske uništavao je oružje i vozila, drugi su se, organizirani u manjim skupinama, pokušali probiti preko Karavanki, a treći su planirali povratak u domovinu. ⁸⁰ Masa vojnika krenula je prema izlazu iz kotline, krećući se između tenkova i kroz špalir engleskih vojnika, »(...) pretvarajući se tako pomalo u nemoćnu ljudsku masu, umornu i ojađenu. Ali mislili smo bolje je i ovako, nego što gore. To su Englezi. Mi smo njihovi zarobljenici«. Nedugo nakon odbacivanja oružja na putu su ugledali nekoliko naoružanih partizana, čiji se broj stalno povećavao. »Smišljena prijevara bila je na djelu u svom punom jeku. Jer engleskih

⁷¹ Darko BEKIĆ, »'Slučaj Bleiburg': nova istraživanja, nova iskušenja«, *ČSP*, 21/1989., br. 1-3, 204.-205.

⁷² Staniša R. VLAHOVIĆ, *Zbornik dokumenata iz britanske arhive. Anglo - Jugoslavenski odnosi 1941. - 1948.* (Birmingham 1985.), 352.

⁷³ Dušan BIBER, »Britansko - jugoslavanski nesporazumi okrog Koroške 1944 - 1945«, *Zgodovinski časopis*, god. XXXII., br. 4., 1978., 480.; William DEAKIN, »Britanci, Jugoslavlani in Avstrija (1943 - maj 1945), *Zgodovinski časopis*, god. XXXIII., br. 1., 1979., 121.

⁷⁴ D. BIBER, »Britansko - jugoslavanski nesporazumi okrog Koroške 1944 - 1945«, 481.; P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 583., 595.-612.; D. BIBER, »Međunarodni položaj Jugoslavije u posljednjoj godini drugog svjetskog rata«, u: *Za pobjedu i slobodu*, 835.

⁷⁵ Više vidjeti: N. TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, passim; N. TOLSTOJ, »Verzija grofa Nikolaja Tolstoya«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 121.-193.; N. TOLSTOJ, »Povijest pred sudom«, *Start* (Zagreb), 6. siječnja 1990., 51.

⁷⁶ Nicholas BETHELL, »Zašto su Englezi izručili zarobljenike«, *Nova Hrvatska*, (London), god. XVII., br. 9., 19. svibnja 1975., 12.-14.; Borivoje M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi* (Kleveland 1976., Beograd 1990.), 233.-237.

⁷⁷ D. BEKIĆ, »'Slučaj Bleiburg': nova istraživanja, nova iskušenja«, 208.

⁷⁸ B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, 233.-237.

⁷⁹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 202.

⁸⁰ Isto, 209.

vojnika bivalo je sve manje u našoj blizini, da ih za nepun sat posve nestane s vidika. (...) Englezi su nas ipak predali partizanima.«⁸¹

Prema svemu sudeći, na polju je otvorena vatra na kolonu.⁸² Franci Strle navodi da nije bilo »nikakve topničke pripreme«, a »taj masakr, da ga tako nazovem, napravili su puškomitraljezi šarci. Uvijek velim, imali smo idealne položaje i kratku udaljenost, a pred sobom gomilu...«⁸³ Brojni memoari navode kako je na poljani nastao »(...) pravi pakao. Vatra je neprestano rigala iz tisuća cijevi svih kalibara, uz stravičan vrisak ranjenika, žena i djece te rzanje prestrašenih konja. Mrtvi i ranjeni padali su kao snoplje. Na poljani je nastalo pravo grotlo pakla, pravi masakr.«⁸⁴ Iz ovakvih opisa čini se nemoguće da je u ovim sukobima stradalo samo 16 osoba kako se to često navodi u vojnoj literaturi,⁸⁵ ali jednako tako smatram da broj žrtava nije mogao biti ni tako brojčan kako se spominje u emigrantskoj literaturi.⁸⁶

Prema odluci komande JA zarobljenička kolona upućena je preko Bleiburga, Lipica i Labota. »U toku noći preći će svi na austrijsku teritoriju, maršovati uzduž same naše granice i teško će moći da primete da se skoro neosetno vraćaju u Jugoslaviju. Već izjutra veći deo kolone će biti na mariborskoj komunikaciji, gdje će ih prihvatiti naše jake snage kod Dravograda.« Predani generali trebali su biti vraćeni istim putem kuda se kolona povlačila (Prevalje - Guštanj - Dravograd), a pratili su ih dijelovi 8. brigade.⁸⁷

Nakon izvršene predaje četveroredne kolone vojske i civila našle su se na dugotrajnom putu povratka,⁸⁸ koji je zbog svih mukotrpnih trenutaka poznatiji kao križni put ili marševi smrti. Prije spomenuta dva smjera kretanja spojila su se na području Dravograda, odakle se razdvajaju dva veća pravca povratka.

Prvi: Bleiburg - Dravograd - Slovenjgradec - Velenje - Celje, odakle jedna kolona ide prema Zagrebu, a druga prema Krapini i odatle dalje za Zagreb.

Drugi: Bleiburg - Dravograd - Maribor - Ptuj - Varaždin - Koprivnica - Virovitica - Slatina - Našice - Osijek. Od Osijeka dio zarobljenika upućivan je prema Belom Manastiru, Somboru, Subotici i Novom Sadu te preko Zemuna u Beograd. Od Beograda prema istočnoj i južnoj Srbiji, sve do Makedonije. Drugi dio tjeran je iz Osijeka preko Vukovara, Vinkovaca, Srijema do Srijemske Mitrovice. Od tuda se grupe razdvajaju i jedna kreće prema Šapcu i zapadnoj Srbiji. Drugi dio preživjelih tjeran je dalje u Vojvodinu, preko Pančeva i Vršca za Belu Crkvu, a treći su upućivani iz Osijeka preko Đakova za Slavonski Šamac i Bosnu.

Treći: gornji tok Save, preko Jesenica, Ljubelja i Kranja za Ljubljano. Od tuda križni put jednim dijelom ide prema Zagrebu, drugim prema Novom Mestu i Karlovcu, a treći prema Kočevskom Rogu. Iz Zagreba kolone su nastavljale put kroz Posavinu prema Sisku i Petrinji, zatim Moslavinom za Kutinu i Jasenovac, a od tuda prema Bosni. Druge kolone vođene su preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara, Podravske Slatine, Papuka na Lipik i dalje preko Okučana u Bosnu. Iz Pakraca, Našica i Slavonske Požege put je vodio prema Bosanskom Brodu. Od tuda kolone su usmjeravane u Doboj i Zenicu te prema Sarajevu i Mostaru. Neke kolone iz Zagreba kreću za

⁸¹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 423.-424.

⁸² P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 564.

⁸³ *Otvoreni dossier: Bleiburg*, 81.

⁸⁴ Zvonimir ZORIĆ, »Put u grotlo pakla«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 294.-295.; N. TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, 105.

⁸⁵ P. S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, 564.

⁸⁶ Primjerice Stephen W. Skertic navodi kako je tom prilikom, prema procjenama, stradalo oko 50.000 ljudi; Vidjeti: Stephen W. SKERTIC *The Bleiburg - Maribor tragedy - Croatian golgotha* (Cleveland 1960.), 3.

⁸⁷ M. BASTA, *Rat posle rata*, 106.-107.

⁸⁸ Mato ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, *Republika Hrvatska* (Buenos Aires), br. 109., 10. travnja 1977., 24.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.

Karlovac, a od tuda prema Gospiću ili Istri, gdje im se priključuju nove kolone upućene iz Slovenije. Iz Istre kolone idu morskom obalom sve do Crne Gore.

Uz navedene postoje i druge, manje kolone koje su zarobljenike uglavnom vraćale u zavičajna mjesta ili neke od brojnih logora. O svim događajima najbolje svjedoče zapisi koje su ostavili preživjeli zarobljenici »marševa smrti«.⁸⁹

»Kako kolona izlazi iz poljane, izvan kontrole 'savezničkih' tenkova, u pravcu Dravograda priključuju nam se kao pratnja 'stražari' partizani.«⁹⁰ Početna prisutnost britanskih vojnika navela je pripadnike JA na korektan (podnošljiv) postupak prema zarobljenicima.⁹¹ U početku, kako se čini, nije bilo organizirane pratnje,⁹² no s vremenom pritisak je bivao sve jači.⁹³ »Naredili su nam, da moramo gledati u zemlju, te da se ne smijemo obazirati. Tako idemo jedno vrijeme, a oni strogo paze, da li se netko okreće i u tom slučaju odmah pucaju, ubijaju. Idemo i spitičemo se, udaramo jedan o drugog, pa iako gledamo smrti u oči (...).«⁹⁴ Pravi pakao nastaje kod dravogradskog mosta, gdje je kolonu sačekala grupa naoružanih partizana.⁹⁵ Uslijedilo je oduzimanje imovine i bolje odjeće, što se ponavljalo i tijekom daljnjeg puta.⁹⁶ Nakon mosta započela je šezdeset kilometarska utrka do Maribora.⁹⁷ Putem su zarobljenici odbacivali sve što su posjedovali, kako bi što lakše podnijeli napore. »Tjeraju nas dan i noć, neprekidno. Tu i tamo bi malo sjeli, odmorili se, i onda opet 'marš dalje!' Čim bi netko posustao ili pao, odmah bi zaštektao šmajser, ubiju ga na licu mjesta.«⁹⁸ Poneki su ostajali pokraj puta očekujući bolničko vozilo, koje bi ih trebalo otpremiti do bolnice. S vremenom se pronio glas da su sve osobe koje bi se zaustavile, navodno ubijene i da pomoć uopće nije stizala.⁹⁹ Zarobljenike je morila žeđ, no oko svakog bunara koji se nalazio uz put bilo je leševa, pa se nitko nije zaustavljao.¹⁰⁰ Koliko je osoba stradalo putem, teško je konkretnije reći s obzirom na to da je svačiji dojam vrlo osoban. Pojedina sjećanja kažu da su to bile pojedinačne likvidacije, a neki memoari navode kako je već u ovoj fazi značajno smanjen broj zarobljenika u koloni.¹⁰¹

⁸⁹ M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 149.-150.; Vidjeti i: *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 185.-186.

⁹⁰ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 162.-165.

⁹¹ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 320., 344.; Nikola MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 144.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.

⁹² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322., 350.

⁹³ Zvonimir DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, (Rijeka 1993., 1996., 2001.), 31.; A. MIJATOVIĆ, »Partizani navale na nas kao lešinari«, *Vjesnik podlistak* (Zagreb), 5. srpnja 2005., 63.

⁹⁴ N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 146.

⁹⁵ Zvonimir ZORIĆ, »Dravogradski most - srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana«, u: *50 godina Bleiburga*, ur. Jozo Marević (Zagreb 1995.), 285.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 357.

⁹⁶ M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 249.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 232., 263.; Frane DUŠEVIĆ, »1945. - put suza i nade (Križni put Jose Duševića iz Ljupča)«, *Zadarska smotra*, god XLVIII, br. 1-3, 1999., 320.-326.; M. PERIĆ, *Svjedočanstvo 1945 - 1995. Bleiburg*, 37.

⁹⁷ Z. ZORIĆ, »Dravogradski most - srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana«, u: *50 godina Bleiburga*, 286.-287.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 164.

⁹⁸ Boris VLAŠIĆ, Aleksandar VOJINOVIĆ, *Križni put* (Zagreb 1991.), 279.-280.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 147.-148.; Nikola JAMBROŠIĆ, »Stotinu dana smrti«, *Start* (Zagreb), 7. VII. 1990., 66.-70.

⁹⁹ Josip PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 182.; J. U., »Svjedočanstvo iz tragičnih dana svibnja godine 1945.«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 283.-287.; Hrvoje HAUPTFELD, »Suza za Bleiburg«, u: Branimir KOVAČEVIĆ, *Suza za Bleiburg* (Zagreb 2003.), 96.-97.

¹⁰⁰ J. PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 182.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 224.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 250.

¹⁰¹ B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 352.

Nakon Dravograda partizanska pratnja bila je sve gušća i naoružanija, nagovješćujući sve teži »tretman«. ¹⁰² »Beskrajna kolona kretala se neravnomjerno, razvlačila se i stezala kao harmonika.« ¹⁰³ Čini se da su prometnice bile poprilično zakrčene brojnim kolonama pa tako jedan od zarobljenika svjedoči kako je u dva dana odmakao od Dravograda samo desetak kilometara. ¹⁰⁴ Kretanje je dodatno otežavala i odbačena mehanizacija i naoružanje na koje su kolone nailazile. ¹⁰⁵ »Marš je bio neljudski; nakon svakih sat i pol marša imali smo po deset minuta odmora, a da se nismo smjeli micati s mjesta.« ¹⁰⁶ Podudarnost svjedočenja omogućuje nam da potvrdimo kako su započele »drastične represivne mjere«. Zanimljivo je da je, prema jednom od svjedočanstava, »u trodnevnom maršu do Maribora, svaki metar zemlje bio je natopljen hrvatskom krvlju«. ¹⁰⁷ Poslijepodne 16. svibnja Basta je krenuo prema Mariboru, u štab armije, dokle je putovao puna tri sata. Iako, naravno, ne spominje nikakve obračune, navodi kako je velika »mračna kolona poraženih« usporila njegovo kretanje. »Kolona se otegla od Dravograda do Maribora, na dužini od gotovo 60 kilometara.« ¹⁰⁸ Cesta je, kako navodi, bila prohodna tek pred Mariborom, gdje je započeo »todtenmarsch« (mrtvački marš) u kojem su zarobljenici tjerani da više puta trče prema i od Maribora. ¹⁰⁹ Tomislav Brozović opisuje »bili smo još potpuno bezimena, amorfna, prevelika masa koju je trebalo smanjiti, što više to bolje, bez ikakve bojazni za posljedice«. ¹¹⁰ Na ulasku u Maribor, kao i mnoge druge gradove, kolonu je dočekivalo stanovništvo. U nekim slučajevima pokušalo je pomoći zarobljenicima donoseći im vode, ¹¹¹ ali nerijetko je doček bio i neugodan - »napravili bi špalir s konjskim kolima, kuda bi kolona imala proći, i na kolima bi postavili civile s trorogim kapama i kolcima, koji bi udarali koga su mogli dohvatiti i stići.« ¹¹²

U gradu je organizirano više logora u kojima su zarobljenici razvrstavani. ¹¹³ Navodno je u domobranskom dijelu logora tretman bio mnogo blaži, ¹¹⁴ dok se u sjećanjima navodi kako su odmah po selekciji uslijedile likvidacije časnika. ¹¹⁵ Čuli smo ne samo pucnjavu nego i krikove žrtava. Par sati nakon toga (...) dotjerano je nas 35 iz moje grupe da zakopavamo, točnije zasipamo leševe pobijenih. Neki od njih nisu još bili izdahnuli te su jaukali ispod već mrtvih ljudi (...). To se događalo za svakih 6 noći moga boravka u vojarni-logoru.« ¹¹⁶ U logorima su provodili i tzv. »prepoznavanja«, ¹¹⁷ nakon kojih su zarobljenici odvođeni. Likvidacije koje se učestalo

¹⁰² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322.

¹⁰³ Tomislav BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, *Forum*, god. XXXVII, knj. LXX., br. 4-6., Zagreb, travanj-lipanj 1998., 706.

¹⁰⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 263.

¹⁰⁵ M. BASTA, *Rat posle rata*, 134.

¹⁰⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 322.

¹⁰⁷ B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi* ²²⁸.

¹⁰⁸ M. BASTA, *Rat je završio 7 dana kasnije*, 418.

¹⁰⁹ O. KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945.*, 15.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 224., 434.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 148.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 344.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 207.

¹¹⁰ T. BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, 709.

¹¹¹ O. KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945.*, 16.-17.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 238.; T. OBRDALJ, »Kolona duga više od 70 kilometara...«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 133.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 148.

¹¹² N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 196.

¹¹³ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 237., 321.; M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 145.; Vjekoslav Lujo LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu* (Dubrovnik - Sarajevo 1996.), 35.; T. BROZOVIĆ, »Na cesti Dravograd - Maribor«, 709.-710.; F. DUŠEVIĆ, »1945. - put suza i nade«, 327.-328.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 48.

¹¹⁴ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 237., 321.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 36.-37.

¹¹⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 330-331., 433.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 38.-39.

¹¹⁶ M. RUPIC i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 164.-165.

¹¹⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 323.-324.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 413.

spominju čini se da nisu upitne pa je tako, prema svjedočanstvima, velik dio zarobljenika odijeljen i više puta odvođen u Tezno nedaleko od Maribora (danas dio Maribora).¹¹⁸ Zvonimir Dusper našao se u skupini po 28 osoba koje su gole, kamionima otpremene na masovna gubilišta. »Postrojili su nas na sam rub duboke jame. U hipu, nesnalaženju i reskom rafalu strojnica osjetio sam jak trzaj žice na ruci i kroz bljeskove i pucnjavu stropoštao se u mračnu jamu.«¹¹⁹

Kada je pri gradnji mariborske zaobilaznice 1999. otkrivena masovna grobnica na Teznom, započela su istraživanja. Na samo 70 metara protutenkovskog rova tada je ekshumirano 1179 osoba. Nedavna sondiranja (kolovoz 2007.) potvrdila su postojanje groblja na tri lokacije u dužini od oko 950 m. Dr. Mitja Ferenc, voditelj istraživanja i član Komisije Vlade Republike Slovenije, za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta izjavio je da: »Posmrtni ostaci leže u dubini od 1,5 metara, a mogu se pronaći i na dubini od jednoga metra. Širina zasutoga rova je između 3-4 metra. Jednostavnim matematičkim izračunom i usporedbom s iskapanjima koja su izvršena 1999. godine dolazimo do podatka da ondje leži otprilike 15.000 žrtava.«¹²⁰ Ovako velika brojka potvrđuje da žrtve po etičkom pravu ne zaslužuju da se s tim pitanjem olako postupa i manipulira - kako se često događalo u proteklom godinama. Osim toga, ova nastojanja trebala bi biti poticaj za hrvatske istraživače da se »ozbiljnije uhvate u koštac« s pitanjima koja bi (barem se tako navodi) trebala biti od »velikog interesa«.

Isti scenarij odvijao se i na području mariborskog Pohorja (Sveti Areh). Za organizaciju i provedbu likvidacija na Pohorju bio je zadužen Zdenko Zavadlav, bivši zamjenik načelnika OZNA-e za područje Maribora. U svojim sjećanjima navodi: »Knojevcu rasvjetljavaju put s akumulatorskim svjetiljkama, skidaju zarobljenike s kamiona i potom ih tjeraju prema iskopanom grobu. (...) Dolazimo do jame. Skidamo zatvorenike, kako ih ne bi bilo moguće identificirati. (...) Po pet ih dovlače pred jamu i s obje strane strijeljaju s lakim strojnicama, tako da žrtve padaju u jamu. (...) Serijsko strijeljanje se nastavlja. (...) Na koncu knojevcu odnose odjeću na kamione, kako bi je potom uništili.«¹²¹

Iz Dravograda dio kolona krenuo je preko Slovenjgradeca,¹²² gdje su se ponavljale uobičajene slike, prema Celju. U grad je pristiglo i više izbjeglica dopremljenih vlakovima.¹²³ Prolazeći kroz grad, praćeni raznim neugodnim povicima, zarobljenici su smješteni u obližnji logor Teharje.¹²⁴ Prema već poznatom itineraru uslijedila su razvrstavanja, oduzimanja imovine te višednevno odvoženje zarobljenika (Stari Hrastnik, Huda jama, Marnska kapela, rudnik u Dolu, rudnik Ana, Pod Jelenico, Praprotno i dr.). Nakon što bi čuo svoje ime »prozvani je morao prijeći iz ograđenog prostora na logorsku cestu, gdje je bio panj i pokraj njega veliki smotak telefonske žice (...)

¹¹⁸ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. Dnevnički zapis«, 164.-165.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 149.-150.; Dragutin PELIKAN, *Jedna sudbina i tisuće...* (Slatina 2001.), 35.-36.

¹¹⁹ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 33.-34.

¹²⁰ »Naredba je morala doći od Josipa Broza Tita!«, *Glas Koncila* (Zagreb), 16. rujna 2007., 8.

¹²¹ Zdenko ZAVADLAV, *Iz dnevnika zapiskov mariborskoga oznovca (Izbrani listi) 1. del: Leto 1945.* (Maribor 1990.), 91.-93.

¹²² Zvonko SPRINGER, *Moj križni put* (Vinkovci 1999.), 170.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 82., 85.-86.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 350.-351.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 250.; Jure ZOVKO, *Križni put i dvadeset godina robije* (Zagreb 1997.), 30.

¹²³ Z. ZAVADLAV, *Iz dnevnika zapiskov mariborskoga oznovca*, 45.-46.; *Vetrinjska tragedija. V spomin nesmrtnim junakom, izdanim u Vetrinju od 27. - 31. maja 1945. in pomorjenim za velike ideje svobode* (Cleveland 1960., Ljubljana 1991.), 88.-90.; Križev pot slovenskega domobranstva (Judenburg oko 1946.), 5.-6.

¹²⁴ *Vetrinjska tragedija*, 90., 92; *Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, ur. Franc Perme, Anton Žitnik i dr. (Ljubljana- Grosuplje 1998., 2000.), 447.-449.; Roman LELJAK, *Teharje* (Maribor 1990.), 7., 49.

kojom su onda vezali domobrance, po dvojicu s rukama na leđima«. ¹²⁵ Preko sanduka zarobljenici su se penjali u kamione, gdje su morali kleknuti i pognuti glave. U svakom kamionu bilo je po četiri-pet naoružanih partizana. Prozivka je dugo trajala, a »auto za autom odlazio je sa žrtvama«. ¹²⁶

Iduće veće okupljalište u koje su zarobljenici pristizali s raznih strana (Kranj, Škofja Loka) bio je Št. Vid, točnije nekadašnji samostan (Škofovi zavodi) nedaleko od Ljubljane. »Goni, ulazi! (...) Urlanje i prijetnje izbezumljenih pobjednika poredanih s obih strana ulaza.« ¹²⁷ Većina je izbjeglica cijelo vrijeme bila smještena u dvorištu, gotovo bez ikakve hrane. ¹²⁸ Prema sjećanjima zarobljenici su pojeli sve lišće na okolnom drveću. ¹²⁹ Svjedočanstva opisuju različita maltretiranja koja su se svakodnevno ponavljala: »(...) momke su skinuli do gole kože, natakli im vreće na glavu i natjerali ih na dvorište gdje bi ih mlatili po glavi tako dugo dok jadnici ne bi izdahnu-li«. ¹³⁰ Ovaj logor često se opisuje kao »posljednja stanica« pred Kočevskim Rogom - jednom od najvećih masovnih grobnica na području Slovenije. ¹³¹ Dio zarobljenika dovožen je vlakovima na željezničku postaju u Kočevju, ¹³² a ostatak je zarobljen u Sloveniji, dopremljen teretnjacima. ¹³³ Velik dio zarobljenika doveden je pješice, praćen vojnom stražom. Nakon dolaska zarobljenici su krenuli prema jami. »Na svakih pet koraka stajao je stražar, na svakoj strani po jedan. Svi su imali palice, svaki nas je zaustavio i udarao (...)« ¹³⁴ »Oko jame (...) je bilo sve krvavo i sve puno ljudskog mesa.« ¹³⁵ »Kad su me naterali da trčim, požurio sam što sam brže mogao, jer su me tukli sa obe strane. Kad sam dotrčao do jame, zapazio sam grupu partizana, koji su streljali u jamu još napola žive domobrance i bacali bombe, da je sevalo i grmelo kao da je oluja.« ¹³⁶ Koliko je osoba stradalo na ovom prostoru i danas je otvoreno pitanje. Procjene se penju i do 30.000 osoba, ¹³⁷ a emigrantska literatura nerijetko spominje oko 20.000 žrtava. ¹³⁸ Iako je nezahvalno govoriti o procjenama bez provedenog istraživanja, možda bi ocjene slovenske historiografije, od oko 15.000 stradalih, bile najizglednije. ¹³⁹

Posljednja, za neke i najteža stanica križnog puta na području Slovenije bio je put prema Zidanom Mostu. Sjećanja opisuju: »Vidjeli smo strašne zločine: iznakažena i isječena tijela. O sta-

¹²⁵ *Vetrinjska tragedija*, 112., 115; »Na božjo pot«, u: *Zgodbe mučeništva Slovencev*, 34.; Matjaž KLEPEC, *Teharje so tlakovane z našo krvjo* (Buenos Aires 1973.), 80.; R. LELJAK, *Teharje*, 34., 50., 97.; Jože CERAR, »Isti skozi Teharje in ostati živ«, *Zaveza* (Ljubljana), god. X., br. 2, lipanj 2002., 52.-59.; Janez ZDEŠAR, *Spomini na težke dni* (Ljubljana 1990.), 32.-33.

¹²⁶ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 18.

¹²⁷ Mladen ŽIGROVIĆ, »Iz nezaboravnih dana«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 130.

¹²⁸ *Vetrinjska tragedija*, 70.

¹²⁹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 246.; M. ŽIGROVIĆ, »Iz nezaboravnih dana«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 141.

¹³⁰ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 27.

¹³¹ Ušiel sem smrti«, u: *Zgodbe Mučeništva Slovencev* (Buenos Aires 1949.), 10.

¹³² Isto, 11.-12.; N. TOLSTOY, *Celoveška zarota. Vojni zločini in diplomatske tajnosti*, 15.-16.; *V Rogu ležimo pobiti*, 75.-76.; *Ušli so smrti*, 171.

¹³³ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 30.

¹³⁴ *Vetrinjska tragedija*, 81.; Tomaž KOVAČ, *V Rogu ležimo pobiti* (Buenos Aires 1968.), 85.; B. M. KARAPANDŽIĆ, *Jugoslovensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi*, 52.; Rudolf MATOLNIK, »Svjedok pokolja u Kočevskom Rogu«, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. VIII., br. 81., prosinac 1998., 48.

¹³⁵ *Vetrinjska tragedija*, 84.; *Križev pot slovenskega domobranstva*, 30.

¹³⁶ »Ušiel sem smrti«, u: *Zgodbe Mučeništva Slovencev*, 16.; Ivan GUGIĆ, »O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog roga«, u: *Bleiburg 1945. - 1995*, 126.-127.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 390.-391.

¹³⁷ Simo DUBAJIĆ, »Ne kajem se što sam ubio 30.000 Hrvata!«, *Globus* (Zagreb), br. 217., 3. veljače 1995., 46.-47., 49.

¹³⁸ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 176.

¹³⁹ *Križev pot slovenskega domobranstva*, 31.; *Vetrinjska tragedija*, 79.-80.

blima su visjela gola tijela, izbodena noževima na mnogim stranama, s izvađenim očima, srcem, jezikom, odrezanim spolnim organima, iščupanim noktima, s izvučenim crijevima, s odsječenim glavama itd.«¹⁴⁰ Dolaskom pred grad, na samom mostu »(...) tada sam vidio, da odbrojavaju i svakog 10. strijeljaju, te mrtva tijela bacaju u rijeku Savu ili Savinju«. Nakon »sita i rešeta« u kojem je nestalo, kako se navodi, »više stotina hrvatskih vojnika«, kolona je krenula dalje.¹⁴¹

Nakon prelaska hrvatske granice kolone su upućivane prema Varaždinu i prema Krapini. Prema iskazima čini se da je pritisak pratnje na ovom dijelu puta malo popustio. »Pod vatrom partizana dobacivali su nam kruha (...)«¹⁴² No, čini se da je partizanska pratnja to zabranjivala, »tu je bilo dosta slomljenih rebara i kičmi i k tome razbijenih lubanja«. ¹⁴³ Kolona upućena prema Varaždinu nastavila je svoj put prema Ludbregu, Koprivnici i Đurđevcu.¹⁴⁴ Na poljani kod Ludbrega zastao je dio zarobljenika koji svjedoče o »neopisivim mučenjima«. ¹⁴⁵ Isti tretman nastavio se i na putu prema Koprivnici, kamo su kolone upućene trčećim korakom.¹⁴⁶ Prema nekim navodima, u Cvetkovcu koji se nalazi na putu prema Koprivnici, bio je organiziran logor iz kojeg su zarobljenici odvođeni na likvidacije u Veliki Poganac i Segovinu.¹⁴⁷ Prema nekim sjećanjima, navodi se da je doček u daljnjim mjestima bio ugodan i da im je dobacivana hrana,¹⁴⁸ dok su tek malo dalje »čekali s kamenjem«. ¹⁴⁹ Prema svemu najpravičnije je zaključiti, kako navodi i jedno od sjećanja, »u nekim selima narod nas je dočekivao s hranom, dok u drugim s batinama«. ¹⁵⁰

Na daljnjem putu prema jugu zarobljenici su zastali u Samoboru,¹⁵¹ gdje je organizirano više manjih logora koji su bili samo prolazna stanica prema Zagrebu, no ostavljali su »(...) mučan i bijedan utisak radi gladi, golotinje, zapuštenosti i teške neizvjesnosti sudbine (...)«. ¹⁵² Na kratkom putu prema Zagrebu kolonu je pratilo stanovništvo, dobacujući hranu.¹⁵³ Na širem području Zagreba organizirano je više, uglavnom tranzitnih logora (Jankomir, na Kanalu, Prečko, Maksimir, na Krematoriju). Većina njih nije bila pripremljena za tolike grupe ljudi pa je velik dio zarobljenika dane provodio na dvorištima.¹⁵⁴ Logori su bili ograđeni žicom, iza koje su se okupljali civili, donoseći hranu i tražeći rodbinu i prijatelje.¹⁵⁵ U zarobljeničkoj svakodnevici logor je »danju spavao, noću 'radio'« (...) Oči su bile uperene prema onim dijelovima logora, posebno čuvanim, gdje su na zemlji sjedili oni 'otpisani'. Čekali su kamione koji su ih odvozili. Svake noći isto.«¹⁵⁶

¹⁴⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 354.

¹⁴¹ N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 196.-197.

¹⁴² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 346.

¹⁴³ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 255.

¹⁴⁴ Zvonimir DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.* (Zagreb-Slavonski Brod 2007.), 190.

¹⁴⁵ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 255.

¹⁴⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 333.

¹⁴⁷ Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 190.

¹⁴⁸ Slavica KUMPF, »Kako sam izbjegla strijeljanje«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 193.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 346.

¹⁴⁹ S. KUMPF, »Kako sam izbjegla strijeljanje«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 194.

¹⁵⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 333.

¹⁵¹ Stjepan HERCEG, *Samobor - mali Bleiburg 1945.* (Samobor 1996.), 91.

¹⁵² J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 310.

¹⁵³ Martin GRABAREVIĆ, *Kalvarija hrvatskog vojnika* (Zagreb 1993.), 67.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 38.

¹⁵⁴ J. U., »Svjedočanstvo iz tragičnih dana svibnja godine 1945.«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 301.

¹⁵⁵ M. RUPIĆ i Z. DIZDAR, »Križni put, logori, gubilišta«, u: *Spomenica Bleiburg*, 145.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 40.-41.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 242.-243.

¹⁵⁶ Stanko LASIĆ, *Autobiografski zapisi* (Zagreb 2000.), 169.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 101.-103.

Iz Zagreba su preostale kolone vodile u nekoliko pravaca. Jedan je išao Posavinom do Siska i Petrinje te Podravinom prema Kutini i Jasenovcu. Odatle je većina upućena u Bosnu (Kozara, Prijedor, Banja Luka). Druge kolone tjerane su preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara, Slatine, Papuka u Lipik te kroz Okučane u Bosnu. Preko Pakraca, Našica i Slavenskog Broda kolone su dolazile u Bosanski Brod. Neke kolone iz Zagreba kreću u smjeru Karlovca, Gospića ili Istre.

Na putu prema Sisku zarobljenike je pratilo ne previše naklonjeno stanovništvo.¹⁵⁷ Ulaskom u sabirni logor Viktorovac »čuvari, koji su stajali s obadviju strana vratnice, udaraju koga god dohvate kundacima (...) Stotine padaju pod težinom udaraca. Dio ih ustaje i bježi u logor, da spasi goli život, dok dio onih, koji su bili vođeni i preslabi da izdrže udarce, ostajali su ležati izvan i unutar vratnice (...)«.¹⁵⁸ Dio zarobljenika nastavljao je dalje prema Popovači, Kutini i Novskoj. Na ovom dijelu puta podijeljena je hrana, no opća iscrpljenost od dugotrajnog hodanja značajno je prorijedila kolonu.¹⁵⁹ Prolazak kroz hrvatska sela na području Lipika, Pakraca i Daruvara bio je veliko olakšanje za kolonu.¹⁶⁰ Dio zarobljenika koji nije zaustavljen na sajmištu bez većih maltretiranja nastavio je svoj put prema Grubišnom Polju i Bjelovaru.¹⁶¹ U Bjelovar je pristiglo mnogo kolona koje su vlakom kretale iz Zagreba u pravcu Dugog Sela.¹⁶² Prema izvodu iz operacijskog dnevnika Virovitičke brigade 12. slavonske divizije, u nadnevku 21. do 23. svibnja stoji: »Brigada se nalazila u pokretu i to: Štab sa bataljonima u pratnji zarobljenika pravcem Zagreb - Dugo Selo, gdje su predati zarobljenici, zatim pravac Križevce, gdje su prispjeli i smjestili se u mjesnu kasarnu dana 23. V. 1945. g. III. bataljon nalazi se i dalje u pratnji zarobljenika.«¹⁶³

Dio kolona krenuo je prema Čazmi, »nekim jarugama i potočinama«.¹⁶⁴ Uz jaku kišu, kolona se stalno presijecala, pa »mašinke i toljage nisu mirovale niti pet minuta«, prolazeći kroz, kako se navodi, »dolinu smrti«.¹⁶⁵ Prema nekim iskazima uslijedila su i odbrojavanja sa začelja kolone te likvidacije.¹⁶⁶ Dolaskom u Bjelovar, prema iskazu, u jednoj od kolona ostalo je samo 2000 osoba, a na izlasku iz Dugog Sela bilo ih je oko 8000.¹⁶⁷ Jesu li te brojke točne, teško je tvrditi, no zasigurno su pokazatelj zbivanja na tom dijelu puta. Dolaskom u grad kolone je dočekivalo dosta žena s hranom, no zarobljenici su odvođeni u logor (oružnička vojarna Vojnović).¹⁶⁸ Zanimljivo je da je 18. kolovoza u Zagrebu, na sjednici CK KPH, odlučeno da se zarobljeni mladi domobranci (ne spominju se ustaše) rasporede u radne bataljune, a u raspravi o stanju u logorima navodi se: »U logorima je slabo, pitanje se zaoštrilo nepravilnim postupcima prema zarobljenici-

¹⁵⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 351.; J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 90.; M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 258.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 351.

¹⁵⁸ M. ŠARAVANJA, »Kako su nas desetkovali«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 262.-263.

¹⁵⁹ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945., 166.; M. MIHALIĆ, »U iščekivanju pravde«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 242

¹⁶⁰ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 226.-233.

¹⁶¹ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 92.-93.

¹⁶² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 348.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 51.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 39.-40.

¹⁶³ M. RUPIC I Z. DIZDAR, »Izvešća partizanskih jedinica o završnim borbama s hrvatskim oružanim snagama«, u: *Spomenica Bleiburg*, 135.

¹⁶⁴ N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 153.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 437.-440.

¹⁶⁵ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 439.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 153.-154.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 42.

¹⁶⁶ »Dnevnik 'križnog puta' Antuna Filipovića«, u: B. KOVAČEVIĆ, *Suza za Bleiburg*, 220.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 239.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 325.

¹⁶⁷ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 349.

¹⁶⁸ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 42.-43.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 93.

ma. (...) Treća crnogorska divizija u Bjelovaru slabo se odnosi prema domobranima. (...) Potrebno je obezbijediti korespondenciju njih sa njihovim familijama. Ne smijemo dozvoliti da pojedinci iz šovinističkih razloga ubijaju neke zarobljene domobrane.«¹⁶⁹ Je li zaista bila riječ o pojedinačnim slučajevima, teško je reći, no čini se malo vjerojatnim da bi se o njima raspravljalo u državnom vrhu. Prema iskazima, veliko olakšanje predstavljali su paketi koji »su samo stizali s one strane žice«.¹⁷⁰ Prema popisima, dio zarobljenika nakon bjelovarskog logora, grupiran je i upućen u mjesta prebivališta (Zagreb, Osijek, Varaždin).

Iz Bjelovara manji dio zarobljenika odveden je prema Koprivnici (gdje su se spajali s kolonom iz smjera Varaždina i Ludbrega) i smješten u logoru Danica, u kojem je, kako navodi (u pretjeranoj maniri) J. Hećimović, bilo oko 5000 zarobljenika.¹⁷¹ Konkretnije brojke, što zarobljenika, što osoba koje su stradale u okolici logora, bit će teško utvrditi s obzirom na to da dostupna svjedočanstva nisu u potpunosti pouzdana.¹⁷² Prema literaturi, zarobljenici su otpremani i u logor Velika Pisanica,¹⁷³ a većina je krenula prema Đurđevcu (Pitomači) i Virovitici.¹⁷⁴ Vjekoslav Lasić navodi: »I danas smo marširali dvanaestak sati. Noge odrvenile, izubijane, trbuh prilijepljen uz kralježnicu.«¹⁷⁵ Velik umor (kako zarobljenika tako i pratnje, koja od Dugog Sela također pješači) opisuje i Zvonimir Brdarić.¹⁷⁶ Čini se da je umor pratnje pogodio nešto blažem odnosu prema zarobljenicima.¹⁷⁷ U Pitomači kolonu dočekuje narod s hranom.¹⁷⁸ Dolaskom u Viroviticu većina kolona je prenoćila u gradu ili na livadama oko grada.¹⁷⁹ Daljnji put prema Slatini neki zarobljenici prešli su vlakom (Gutmanova pruga).¹⁸⁰ Oni koji su do Slatine krenuli pješke navode da su ih, prolazeći kroz srpska sela (Cabuna, Meljani), stanovnici udarali i kamenovali te im davali otrovno mlijeko.¹⁸¹ U gradu je dio zarobljenika smješten na sajmištu, gdje ih je dočekalo dosta građanstva s hranom.¹⁸² Drugi dan dio zarobljenika, radi prevelikog unosa hrane, nije nastavio put.¹⁸³ Neke od kolona upućene su prema željezničkom kolodvoru, odakle su krenuli prema Osijeku.¹⁸⁴ Iz Slatine Zvonko Springer je krenuo prema Donjem Miholjcu, gdje je cijela skupina smještena u dvorištu prostrane zgrade (dvorac) te ubrzo krenula preko Valpova prema Osijeku.¹⁸⁵ Na izlasku iz Slatine jednu od zarobljeničkih kolona, kako se navodi, preuzimaju pripadnici milicije te pod pratnjom nastavljaju prema Voćinu.¹⁸⁶ Hećimović opisuje ovaj dio puta (Đeralije, Lisičine) kao jedan od težih.¹⁸⁷ Iste navode potvrđuje i Josip Kereži navodeći: »Žene

¹⁶⁹ B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 85.

¹⁷⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 444.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 43.

¹⁷¹ Josip HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps* (New York 1962.), 46.-47.; A. BELJO, *Yu - Genocid*, 150.

¹⁷² Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 191.-192.

¹⁷³ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 349.

¹⁷⁴ Isto, 444.-445.; J. HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 47.

¹⁷⁵ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 44.

¹⁷⁶ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 167.

¹⁷⁷ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 238.

¹⁷⁸ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 167.

¹⁷⁹ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi*, 95.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.

¹⁸⁰ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 94.-96.

¹⁸¹ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 56.

¹⁸² *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335., 345.

¹⁸³ D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 96.-97.

¹⁸⁴ Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 47.; S. KUMPF, *Pod znakom križnog puta*, 65.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 168.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 155.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 58.

¹⁸⁵ Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 241.-245.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 96.-97.

¹⁸⁶ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 345.

¹⁸⁷ J. HECIMOVIĆ, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 48.-50.

u Voćinu davale su nam otrovano mlijeko. Civili, Srbi, pljačkali su nas i tukli.«¹⁸⁸ Stjepan Slipac također potvrđuje: »(...) nemilice su nas udarali, gdje su stigli, po glavi i leđima, psujući nas i smijući se istodobno.«¹⁸⁹

Od tuda jedan dio već prorijeđenih kolona krenuo je prema Osijeku. »Kretali smo se po ulicama Osijeka kao aveti, kao duhovi, kao sjene sebe samih (...).«¹⁹⁰ Stigavši na Zeleno Polje (industrijski prostor Kolarove ciglane), zarobljenici su popisivani i ispitivani.¹⁹¹ »Svaki dan su dolazili organi OZNA-e i odvodili zarobljenike transportirajući ih u zatvorenim vagonima u njihova boravišna mjesta.«¹⁹² Osim toga, logorom su se proširile razne bolesti, što je dodatno otežalo ukupno stanje.¹⁹³ Nakon Osijeka kolone su upućivane kroz gradove (uglavnom željeznicom), gdje se kako se navodi, nije više toliko pucalo i prestala su »izravna ubijanja«. ¹⁹⁴ Pojedine kolone upućene su prema Slavonskom Brodu te od tuda većinom prema Bosni, gdje su najčešće radili teške fizičke poslove.¹⁹⁵

Dio kolona iz Osijeka upućen je prema Požegi.¹⁹⁶ Boravak u požeškom logoru obilježen je pojavom trbušnog tifusa i opće iznemoglosti.¹⁹⁷ Dio zarobljenika vraćen je u smjeru Nove Gradiške, a dio prema Daruvaru i Bjelovaru. Od tuda su zarobljenici ukrcani na vlakove prema Zemunu, Beogradu i Skoplju, gdje su upućeni na rad.¹⁹⁸

Dio kolona upućen je prema Vinkovcima, gdje im se pridružuju zarobljenici koji dolaze iz smjera Slavenskog Broda.¹⁹⁹ Većina je kratko zadržana u logoru u kojem je, kako se navodi, »straža lijepo postupala« sa zarobljenicima.²⁰⁰ Od tuda su kolone ubrzo krenule prema Šidu. Većina sjećanja navodi: »Prolazeći kroz pravoslavna sela ubijali su civili više nego partizani. (...) Čekali su nas s motikama, vilama, sjekirama, drvetima (...). Žrtve su padale kroz sela i izvan sela.«²⁰¹ Daljnje odredište bila je Srijemska Mitrovica, točnije njezina kaznionica.²⁰² Logorsku

¹⁸⁸ Josip KEREŽI, »Od Bleiburga do Velesa«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 87.

¹⁸⁹ S. SLIPAC, »Moj križni put«, u: *Bleiburg 1945. - 1995.*, 116.; V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 46.-48.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 335.; N. MULANOVIĆ, »Nas su ubijali komunisti!«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 155.

¹⁹⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

¹⁹¹ Dragan TRUHLI, »Do Bleiburga i natrag«, u: B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 210.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.; D. PAVLINA, *Sjećanja i zapisi. Da se ne zaboravi*, 101.

¹⁹² J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.

¹⁹³ Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. Dnevnički zapis«, u: Đ. MIKAŠEK, *Našička spomenica*, 168.-169.

¹⁹⁴ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 445.

¹⁹⁵ Isto; J. RADICA, *Sve naše Dakse*, 554.-555.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 261.-262.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 135.-136.

¹⁹⁶ V. LIPAK, »Kroz Sloveniju i Zagorje kao vuk samotnjak«, *Start* (Zagreb), 23. lipnja 1990., 72.-78.; Z. BRDARIĆ, »Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945.«, 170.

¹⁹⁷ J. RUKAVINA, »Sjećanje na 1945.«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 258.-259.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 261., 407.; J. PAPIK, »Moji doživljaji one tragične godine«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 185.

¹⁹⁸ J. KEREŽI, »Od Bleiburga do Velesa«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 190.-191.; Josip TURKOVIĆ, »I ja sam preživio hrvatski križni put...«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 235.-236.; B. VLAŠIĆ, A. VOJINOVIĆ, *Križni put*, 143.-144.

¹⁹⁹ S. KRPAŃ, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 205.-206.

²⁰⁰ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336.

²⁰¹ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 281.-282.; *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 336.-337.

²⁰² *Bleiburškoj tragediji hrvatskog naroda*, 326.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 336.; J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 72.-74.; Zlata GVOZDIĆ-FILJAK, Juraj LONČAREVIĆ, *Srijemska kalvarija Hrvata* (Zagreb 1995.), 232.-236.

svakodnevicu prekidalo je dijeljenje hrane i tifus koji je uzimao maha.²⁰³ Odatle je dio kolona krenuo prema Zemunu, Beogradu, Pančevu i Beloj Crkvi (Banat).²⁰⁴ Većinu sudionika put je vođio preko Iriga, Fruške Gore, Kamenice do Petrovaradina.²⁰⁵ U vojničkim barakama smještenim u gradskim utvrdama Petrovaradina nalazilo se oko 3000 do 4000 zarobljenika.²⁰⁶ Dio logoraša odveden je »na posljednju stanicu svog križnog puta«,²⁰⁷ a dio nastavlja put preko dunavskog mosta u Novi Sad i prema Bačkom Jarku.²⁰⁸ »Čujemo da idemo dalje. Stajemo u redove i čim je kolona ustrojena izlazimo iz tvrđave. Vode nas na željezničku stanicu i tu se ukrcavamo u dugačku kompoziciju marvenih vagona. (...) Stigli smo u Vršac.«²⁰⁹ U Vršcu su bila dva sabirališta, avionski hangari, gdje su smješteni časnici, te logor u kojem su bili dočasnici.²¹⁰ Logorom se proširila dizenterija pa »svaki dan po više najobičnijih mrtvačkih sanduka (...) izvoze na glavni ulaz iz logora«. ²¹¹ Istražne metode korištene pri ispitivanjima i prepoznavanjima uglavnom su se svodile na: »Pali reflektor! Dobro ga obradi kako ti već umeš (...) Lupi me u glavu, a vidio sam da u ruci ima neku tvrdu vrećicu kojom me je udario (...)«. ²¹²

U iščekivanju daljnjeg pokreta, »(...) tužna povorka, sastavljena od ljudi vrlo opasnih po tadašnji poredak«, krenula je prema Pančevu i Beogradu.²¹³ Veći dio znatno smanjenih kolona iz Vršca je upućen prema Kovinu koji je za većinu bio posljednje odredište »križnih putova«. U logoru »hrane je bilo dovoljno i nitko se nije mogao požaliti da je gladan«. ²¹⁴ Vladalo je opuštenije ozračje, dopušteni su kraći posjeti, odlazak na tržnicu, a poneki su odlazili na rad u vršačke vinarne ili po vodu potrebnu za kuhanje.²¹⁵ Logor se pomalo praznio, a veći dio zarobljenika otpušten je s proglašenjem opće amnestije 3. kolovoza 1945. godine. Proglašenjem amnestije nisu završile patnje. Napuštanjem logora dio osoba upućen je u brojne istražne zatvore nakon kojih su slijedili sudski procesi i višegodišnje zatvorske kazne ili boravak u radnim logorima.

Ukupan broj ljudi stradalih na Bleiburgu i duž križnog puta i danas nije u potpunosti istražen. Procjene o kojima se govori doista su raznolike i većinom se ne temelje na demografskim istraživanjima.²¹⁶ Neke konkretnije brojke, manje-više prihvaćene u historiografiji, donose radovi Vladimira Žerjavića koji navodi kako je u bleiburškim događajima živote izgubilo oko 50.000 do

²⁰³ N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 202.; Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 250.; Josip POLJAK, »Srijemsko - mitrovački tifusari«, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. V., br. 41., lipanj 1995., 35.-36.; god. VI., br. 48., ožujak 1996., 46.-47.

²⁰⁴ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 339., 347.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 284.

²⁰⁵ S. KRPAJ, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 206.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 324.

²⁰⁶ J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 202.-203.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 324.

²⁰⁷ J. HECIMOVIC, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*, 78.

²⁰⁸ Isto, 81.-82.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.

²⁰⁹ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 63.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 203

²¹⁰ J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 318.-319., 324.-325., 337.

²¹¹ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 64.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 49.

²¹² Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 53.

²¹³ S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 107.-110.

²¹⁴ V. L. LASIĆ, *Pakao je počeo u Bleiburgu*, 68.; J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 276., 319., 325.

²¹⁵ S. KRPAJ, »Na Križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 207.; N. PAVELIĆ, »Tragom krvi i užasa«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice*, 204.; Z. DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, 69.; Z. SPRINGER, *Moj križni put*, 319.; S. SLIPAC, *Svjedok. Moj križni put*, 95.-96.

²¹⁶ Npr. J. I. PRCELA, D. ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*, 110.; Bruno BUŠIĆ, »Žrtve rata«, *Hrvatski književni list*, br. 15., srpanj 1969., 2.-3.; B. BUŠIĆ, *Jedino Hrvatska!* (Toronto 1983.), 541.-563.; Zvonimir ŠEPAROVIC, »Poklonimo se žrtvama Bleiburga«, u: *50 godina Bleiburga*, 221.-226.; J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike* (Zagreb 1995.), 127.; Mihael SOBOLEVSKI, »Između Jasenovca i Bleiburga«, *Erasmus* (Zagreb 1993./94.), 42.-47.; Kazimir KATALINIĆ, *Argumenti: NDH, BiH, Bleiburg i genocid* (Buenos Aires-Zagreb 1993.);

55.000 ljudi.²¹⁷ Poneke konkretnije pokazatelje mogli bi pružiti žrtvoslovi koji se bave ljudskim gubicima užih teritorijalnih cjelina, no i njihovi podaci nerijetko su neutemeljeni i kontradiktorni. Dio podataka za područje Koprivničko-križevačke županije obradila je Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Sabora Republike Hrvatske. U svom izvješću donosi neke spoznaje o masovnim grobnicama na tom području (Đurđevac, Mićetinac, Sirova Katalena, Ferdinandovec, Kalinovec i dr.) te popis evidentiranih ratnih i poratnih žrtava. Na koprivničkom području utvrđeno je 2448 žrtava, a na području Đurđevca evidentirano je 2596 osoba.²¹⁸ Ti rezultati obuhvaćaju podatke prikupljene od veljače 1992. do rujna 1999. i ne odnose se samo na žrtve Bleiburga i križnog puta pa je konačan broj i tu još jako daleko. Nerazjašnjenost kao da pogoduje svima, no na kraju ipak ostaje moralna obaveza - obilježiti grobišta i evidentirati stradale. No, to čini se i nije tako važno pa je, sukladno tome, u međuvremenu i Komisija ukinuta.

Sudbine ljudi koji su prošli križni put doista su raznolike, kao i osobni doživljaji, stoga je iznimno teško opisati opću procjenu ukupnih događanja. No, sva ta sjećanja ipak potvrđuju ono što je naloženo u proglasu Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 8. rujna 1944.: »Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama i uništavajte njihovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane u našoj zemlji, više ćete se odužiti onim bezbrojnim žrtvama koje su pale od zločinačke ruke fašističkih osvajača.«²¹⁹ Stoga je »ruka pravde, ruka osvetnica« dostigla »ogromnu većinu«, kako to navodi maršal Josip Broz Tito u svom govoru 26. svibnja 1945. u Ljubljani.²²⁰

SAŽETAK

Bleiburg i križni put predstavljaju jednu od kompleksnijih tema novije hrvatske povijesti. Njezina otvorena pitanja još nas vraćaju u završnicu Drugoga svjetskog rata. Njezine brojne nepoznanice traže odgovore i suočavaju nas s ograničenošću povijesnog zanata. Nedostupnost/nepostojanje dokumenata i arhivske građe prisiljava nas da se oslonimo na brojna sjećanja, čiji široki (gotovo nepregledni) raspon dodatno otežava posao. Na osnovi memoaristike, publicistike i historiografije u radu se analiziraju događaji s kraja Drugoga svjetskog rata. Kronološkim redom prate se slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i dolazak, tj. uspostava novog režima. Nadalje, analizira se povlačenje (njegova organizacija, provedba i smjerovi) velikog broja vojske i civila prema Zapadnim saveznicima u Koruškoj. U tekstu se obrađuju i najvažniji segmenti pregovora u bleiburškom dvorcu i izručenja zarobljene kolone te u konačnici njihova dugotrajnog povratka u domovinu.

SUMMARY

Bleiburg and »stations of the cross« is one of the complex issues of recent Croatian history. It presents an open issue still point out to the ending of the Second World War.. there are many

²¹⁷ Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* (Zagreb 1992.), 75.; V. ŽERJAVIĆ, »Demografija o Bleiburgu«, u: *Otvoreni dossier: Bleiburg*, ur. Marko Grčić (Zagreb 1990., drugo, prošireno izdanje), 227.-232.; V. ŽERJAVIĆ, »Žrtve oko Bleiburga i na križnom putu«, u: *U Bleiburgu iskra*, 75.-89.; V. ŽERJAVIĆ, »Žrtve oko Bleiburga i na križnom putu«, u: *Od Bleiburga do naših dana*, 151.-159.

²¹⁸ Z. DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine*, 190.-191.

²¹⁹ *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941. - 1945. Dokumenti i materijali*, ur. Stanislav Stojanović i dr. (Beograd 1996.), 500.-501.

²²⁰ J. B. TITO, *Sabrana djela 28* (Beograd 1988.), 78.

factual dilemmas, requiring answers and makes us face the limits of historians' work. some archives being unavailable, some non-existing, some documents lacking, all this forces us to turn to memories, with wide (almost incomprehensively large) range adds up to difficulty of the task. Based on published memoirs, publications and historiography, the paper analyzes events that had happened at the end of the World War Two. In chronological order the paper follows collapse of so-called Independent State of Croatia (NDH) and coming of the new regime. Furthermore, the paper analyzes NDH armies retreat (its organization, the course and directions) of large numbers of troops and civilians toward the Western Allies stationed in Styria, Austria. The paper deals with the most important segments of truce negotiations held at Bleiburg castle and surrender the captured columns, and their long walk back home.

PRIRODNA OSNOVA KAO ČIMBENIK NASELJENOSTI GORNJE HRVATSKE PODRAVINE

THE NATURAL BASIS AS A FACTOR OF THE INHABITATION OF THE UPPER CROATIAN PODRAVINA REGION

Dragutin Feletar

Red. sveuč. prof. u miru

Član suradnik HAZU

Trg mladosti 8, Koprivnica

Primljeno / Received: 15. 5. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 6. 2008.v

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Petar Feletar

Asistent

Prometni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Vukelićeva 4, Zagreb

petar@meridijani.com

UDK / UDC 911.3:314](497.5-3 Podravina)

314.8(497.5-3 Podravina)

SAŽETAK

Analiza prirodno-geografskih značajki gornje hrvatske Podravine nedvojbeno ukazuje na zaključak da je prirodna osnovica kroz povijesni razvoj bila glavni čimbenik prostorne distribucije naseljenosti. Tri osnovne zone, izdužene u smjeru sjeverozapad, jugoistok, dominiraju u prostornoj slici naseljenosti Podravine - i kroz povijest i danas. Najatraktivnija zona, koja ima i najgušću naseljenost i najvažniju prometnu mrežu, ocjedito je područje würmskih i dijelom holocenih terasa. Sjeverno od tog područja je slabije naseljena zona dravskog poloja, a južno najslabije naseljena zona brežuljkastog neogenog (kvartarnog) pobra. U radu su temeljito razrađene značajke geološko-geomorfoloških, hidrogeografskih i klimatskih osobitosti te specifičnih ekosustava. Uz to, spomenuti su osnovni razlozi promjena u atraktivnostima za naseljavanje pojedinih zona kroz povijest i prostorna diferencijacija u sadašnjosti.

Ključne riječi: prostorna diferencijacija, naseljenost, geološko-geomorfološke značajke, ekosustav, geoekologija

Key words: spacial differentiation, population, geological-geomorphological characteristics, ecosystem, geoenvironment

1. UVOD

U svojem suvremenom razvoju praktički sva stručna i pogotovo znanstvena istraživanja, ako žele ostvariti valjane rezultate, sve se više temelje na **multidisciplinarnosti**. To se osobito odnosi i na znanosti poput povijesti ili geografije. Korištenje i povezivanje dostignuća relevantnih susjednih znanosti daju historiografskim i geografskim istraživanjima širinu i mogućnost sinteze. U tom kontekstu posebno je važna **povezanost prirodnih (prirodno-geografskih) karakteristika područja s povijesnim zbivanjima i održivim razvojem u suvremenom trenutku geografskog prostora**. Dakle, nemoguće je na vjerodostojan znanstveni način objašnjavati povijesna

zbivanja i procese u određenom geografskom prostoru bez usporednog istraživanja utjecaja prirodnog prostora u kojem su se oni zbivali. Naprosto je nemoguće odvojiti i zasebno objašnjavati povijesna zbivanja i geografske procese bez dovodenja u vezu s tadašnjim značajkama prirodnog okoliša. Postoji izrazita **međuzavisnost ili simbioza prirodnog okoliša i povijesno-zemljopisnih mijena** u određenom prostoru.

To, pak, znači da se suvremena historiografija može znanstveno unapređivati ako u svoju metodologiju ugrađuje i **ekološke elemente i poglede**, a to još više vrijedi i za suvremenu **geografiju**. Pristup istraživanju postaje, dakle, iznimno multidisciplinarnan, a spojnica je **ekologija**. Ekologija se danas kao znanost vjerojatno najbrže razvija (osobito metodološki), a ona postaje sastavnica gotovo svih drugih znanosti, pa tako i geografije i povijesti. Ako bismo ekologiju definirali kao »znanost koja proučava uzajamne odnose između organizama i okoliša u kojemu ovisi održavanje jedinki i populacija organskih vrsta i njihovih zajednica u prirodi«, onda je posve jasna ta simbioza prirodnog okoliša i povijesno-geografske stvarnosti čovjeka.¹

Biolozi smatraju da je začetnik ekologije bio Charles Darwin koji u svojoj knjizi iz 1859. »objašnjava brojne primjere iz evolucije - na primjer adaptaciju, prirodnu selekciju, borbu za opstanak, izumiranje vrsta i slično - i to spletom različitih međusobnih odnosa organizama i njihove interakcije s uvjetima okoliša«.² U biografiji je, pak, ime ekologija uporabio već 1866. njemački znanstvenik Ernst Haeckel koji je taj pojam interpretirao kao »cjelokupnu znanost o odnosima organizama spram svijeta koji ih okružuje, dijelom organske, dijelom anorganske prirode, odnosno kao položaj organizama u ekonomiji prirodne sveukupnosti«.³ Prema tome, već je od početka bilo jasno da ekologija u znanosti nikako ne može značiti ni egzistirati samo kao interes jedne struke, nego da je sastavljena od mnogoznačnih komponenti - dakle posve multidisciplinarna.

Postulate ekologije, kao i metodologiju i svjetonazor, u svoju su suštinu ugradile mnoge znanosti - kako prirodne tako i društvene. Ne samo da je ekološki (dakle i multidisciplinarni) pristup »in« u većini suvremenih znanosti, nego je i imperativ znanstvenoga razvoja. Ekološki pristup za znanstvenike postaje povijesni izazov, a cilj je na najbrži i najjeftiniji način ostvariti **održivi razvoj** suvremene ekonomije i života. Ako održivi razvoj definiramo kao »zadovoljavajući stupanj životnog standarda ljudi u razvijenim zemljama, ali i razvitak proizvodnje u gospodarstvu, kad su štetni učinci na okoliš s bilo koje strane svedeni na najmanju mjeru«,⁴ onda je jasno da je čovjek svojim akcelerativnim tehnološkim razvojem došao do kritične točke kada stupanj budućeg razvoja i napretka određuje jedino njegov odnos prema okolišu, odnosno prirodnoj ravnoteži. Ako se na toj razini učini nepromišljeni korak, u pitanje dolazi čak i sam opstanak čovječanstva.

»Fizičari bi rekli: Entropija okoline raste, a količina iskoristive, slobodne energije se smanjuje. Primijenjeno na društvenu sferu, to znači da što više današnja civilizacija konzumira tehniku, društvo postaje sve kaotičnije. Trend je eksponencijalan i u tomu leži suština sraza prirode i nastupajućeg razvoja«, zapisao je Franjo Martinez.⁵ Zato James Lovelock opravdano tvrdi da su sustavi Zemlje (Gee) »izbalansirani do tančina, potpuno ugođeni za nesmetano obitavanje i evoluciju života. Međutim, valja znati da se organska raznolikost razvila kao reakcija na raznolikost okoliša na Zemlji, a ne izravnom pogodovanju okoliša životu«.⁶ To je potaknulo norveškog filozofa Arne Næss da ustvrdi kako »čovjek ipak nije neka posebna vrsta s vrha piramide, nego je dio životne mreže«. A to, pak, znači da »napredak čovječanstva nije samorazvojan, nego slijedi

¹ Springer, O., Springer, D., *Otrovani modrozeleni planet*, Zagreb 2009., str. 19-20

² Darwin, C., *O podrijetlu vrsta*, London 1859.; Springer O., o.c., str. 19

³ Haeckel, E., *Sveopća morfologija organizama*, Berlin 1866.; Springer O., o.c., str. 19

⁴ Cvitanović, A., *Geografski rječnik*, Zadar 2001., str. 346-347

⁵ Martinez, F., *Priroda i kultura i srazu*, Čakovec 2007., str. 9

⁶ Lovelock, J., *Gea*, u: Martinez, F., o.c., str. 11

iz naše uronjenosti i poistovjećivanja s prirodom«. ⁷ Prema tome, ako čovjek želi opstati na ovoj Zemlji, a k tomu još i stalno poboljšavati uvjete života, mora »uhvatiti« ritam prirodne ravnoteže. Ekološka ravnoteža mu, dakle, određuje tempo i limit razvoja. Naprosto ljudi nemaju pravo reducirati bioraznolikost, ako pak to čine, ugrozit će vlastiti opstanak.

U kontekstu suvremenog shvaćanja važnosti ekologije i njezine ugrađenosti u pore metodologije i poimanja u gotovo svim znanstvenim disciplinama **historiografija** je u svijetu krenula istim putem. To vrijedi za historiografiju većine razvijenih zemalja, a visoke domete **ekohistorija** ostvarila je u Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Njemačkoj i drugdje. Među promicateljima ekohistorije velik utjecaj imali su radovi francuskog povjesničara Fernanda Brandela, Madara Pala Engela i drugih. Knjiga francuskih ekohistoričara Roberta Delorta i Francoisa Waltera »Povijest europskog okoliša«, izdana u Parizu 2001., već je prevedena i na hrvatski. ⁸ Ugrađivanje ekološkog pristupa u historiografska istraživanja prisutno je posljednjih desetak godina i u radovima hrvatskih povjesničara. Već četvrtu godinu redovito izlazi opsežan znanstveni časopis »Ekonomika i ekohistorija«, koji je pokrenuo mladi povjesničar sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta mr. sc. Hrvoje Petrić. ⁹

Ekohistorija unosi suštinske promjene u metodološkom pristupu i poimanju razvoja suvremene hrvatske historiografije. Simbioza okoliša i povijesnih zbivanja tako je važna i sveprisutna da je nemoguće zaobići taj element međuzavisnosti prirodnog i društvenog u istraživanju i objašnjavanju bilo kojeg razdoblja ili događaja iz dalje ili bliže povijesti. Ili, kako je to zapisao D. Roksandić, »ekohistorija nije izazov samo dosad prevladavajućem iskustvu kulture povijesnog mišljenja, nego i jedan od putova suočavanja znanosti o povijesti s izazovima budućnosti ljudske zajednice i njezina globalnog okoliša«. ¹⁰

Ekonomski pristup u metodologiji i filozofiji istraživanja, posebno važno mjesto dobiva u **geografiji**. Geografija je kao znanost već sama po sebi multidisciplinarna, ona je most između prirodnih i društvenih znanosti - s golemom moći sinteze svih saznanja o kompleksnom geografskom prostoru. Zapravo, problem prirodne ravnoteže kao osnovice za poimanje mogućnosti razvoja čovječanstva stalno je prisutan u geografiji. Zato je **geoekologija** imanentna upravo geografskim znanostima. Ako se geoekologija interesno kombinira s ekohistorijom, onda se u objašnjavanju povijesnog hoda transformacije pejzaža mogu postići visoki znanstveni dometi. Unutar geografije kao vrlo složene znanstvene discipline razvili su se specijalizirani pristupi geoekologiji. Tako su nastale brojne grane ekologije koje svojom specifičnom metodologijom unapređuju napredak geografije u cjelini. Geoekologija u Hrvatskoj doduše još kaska za svjetskim dostignućima, ali je vrlo prisutna u području **geodemografije, industrijske geoekologije, prometne geoekologije, turističke geoekologije** itd. ¹¹

⁷ Martinez, F., o.c., str. 157-158

⁸ Delort, R., Walter, F., Povijest europskog okoliša, Zagreb 2004. Metodološke osnovice ekohistorije osobito je unaprijedio francuski povjesničar Fernand Brandel koji je 1949. izdao u dva toma povijest Sredozemlja povezujući prirodnu osnovu i tijek povijesnih zbivanja. Francuska suvremena historiografija također je važna po afirmaciji lokalnih povijesnih istraživanja (historiografija mikrolokacija)

⁹ On je osnovao u Zagrebu i Hrvatsko društvo za ekonomsku i ekohistoriju. Časopis je, zapravo, izrastao uz potporu znanstvenog časopisa Podravina i njegova glavnog urednika prof. dr. sc. Dragutina Feletara te izdavačke kuće Meridijani

¹⁰ Roksandić, D., Ekohistorija podravskog višegraničja - novi pristup starim temama, Predgovorom katalogu međunarodnog znanstvenog skupa Ekohistorije podravskog višegraničja, koji je održan u Koprivnici od 13. do 15. studenoga 2003., Koprivnica 2003., str. 3

¹¹ Feletar, D., O znanstveno-metodološkim osnovama industrijske geografije, Geografski glasnik 47, Zagreb 1985., str. 163-182; Feletar D., Geografske osnove proučavanja odnosa industrije i okoliša, Radovi Geografskog odjela PMF-a 26, Zagreb 1991., str. 47-59; Feletar D., Malić A., Stiperski Z., Geographic aspects of industry: tourism relation, Acta Geographica Croatica 29, Zagreb 1994., str. 99-110

U geokološkim istraživanjima posebno je važno **kako se transformirao prirodni pejzaž i kakva je bila međuzavisnost tih promjena na povijesni razvoj** života čovjeka (i na našem tlu). U tom kontekstu ponajviše nas zanimaju karakteristike i promjene u zadnjih 12-ak tisuća godina. »Pojam primarnog ili prirodnog pejzaža odnosi se, dakle, na pejzaž koji se postupno oblikovao u holocenu« (V. Rogić).¹² Uz veliku važnost utjecaja samih prirodnih mijena na transformaciju pejzaža tijekom holocena, a posebno tijekom posljednjih pet stoljeća, najvažniji čimbenik mijenjanja pejzaža (prirodne ravnoteže) svakako je čovjek. Stoga je i osnovna zadaća geoekologije postala proučavanje odnosa čovjeka i okoliša u prostornom kontekstu.

Ekonomist Eban S. Goodstein smatra da su u osnovi problema transformacije okoliša tri glavna čimbenika: 1. rast broja stanovnika, 2. rast potrošnje po stanovniku (obilje) i 3. štete za okoliš po jedinici proizvoda koje uzrokuje sve moćnija tehnologija.¹³ Dakle, zadatak je suvremene svjetske i nacionalnih razvojnih politika da poštuju mogućnosti održiva razvoja: najprije treba naći optimalni balans između tri navedena čimbenika koje je prouzročio čovjek, a potom i optimalni odnos u smjeru minimalnog zadiranja u pejzaž, odnosno u prirodnu ravnotežu. Čini se to »nemogućom misijom« pa stoga danas svijet »baulja« ekološkim bespućima tražeći izlaz za opstanak.

S obzirom na temu kojom se bavimo u ovom radu, vrlo je važan problem optimalne naseljenosti nekog geografskog prostora. »Stupanj naseljenosti određen je odnosom broja stanovnika i proizvodnih resursa u prostornoj i vremenskoj raznolikosti« (I. Nejašmić).¹⁴ Pitanje koliko stanovnika može »podnijeti« neki geografski prostor zapravo je u procesu globalizacije i opće povezanosti razmjene - irelevantan. Međutim, ipak je jako važan u procesu transformacije pejzaža. »Optimalnom naseljenošću može se smatrati onaj broj stanovnika koji u određenim razvojnim uvjetima, tehničko-tehnološkim, prirodnim, kulturnim i socijalnim, proizvodi najveći dohodak per capita« (A. Wertheimer-Baletić, W. Petersen).¹⁵ G. R. Taylor smatra da je optimalna populacija »maksimum koji se može neograničeno održavati a da ne dovodi u pitanje zdravlje pojedinaca zbog onečišćenja, ili socijalnog, ili egzistencijalnog (prehrambenog) stresa.¹⁶

Bila nam je namjera da u ovom radu primijenimo neke postavke **historijske geografije i posebno geoekologije**. Riječ je prije svega o osnovnim **prirodno-geografskim značajkama** koje kroz povijesni razvoj bitno **utječu na prostornu diferencijaciju naseljenosti**. Ovu geokološku temu i suvremenu geokološku metodologiju primijenili smo na geografski prostor **gornje hrvatske Podravine**. Ona se sastoji od nizine Drave i najsjevernijih obronaka Kalničkoga gorja i Bilogore - od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku. U literaturi je to tradicionalna (povijesno-toponomastička) regija pod nazivom Podravina, a od zapada prema istoku može se podijeliti na četiri nodalno-funkcionalne (ali i povijesne) cjeline: ludbrešku, koprivničku, đurđevačku i pitomačku Podravinu.

¹² Rogić, V., Regionalna geografija Jugoslavije, Zagreb 1982., str. 51

¹³ Goodstein, E. S., Ekonomija i okoliš, Zagreb 2003., str. 105

¹⁴ Nejašmić, I., Demogeografija, Zagreb 2005., str. 23

¹⁵ Wertheimer-Baletić, A., Stanovništvo i razvoj, Zagreb 1999., str. 534; Petersen W., Population, New York 1975., str. 83; Nejašmić I., o.c., str. 24

¹⁶ Taylor, G. R., The concept of optimum population, u: Stanford Q. H., The Worlds Population, Toronto 1972., str. 67; Nejašmić, I., o.c., str. 24-25

2. PRIRODNO-GEOGRAFSKE PRETPOSTAVKE

Gornja hrvatska Podravina (dalje ćemo je u tekstu označavati jednostavno - **Podravina**) sa svojim prirodno-geografskim značajkama može biti gotovo školski primjer za proučavanje međuzavisnosti ili gotovo simbioze utjecaja prirodne sredine na prostorni raspored naseljenosti. Dakako, na prostornu diferencijaciju u naseljenosti, a pogotovo u posljednjim desetljećima, utjecali su i brojni drugi čimbenici (iz domene socijalno-ekonomskih mijena itd.), ali fizičko-geografska podloga ipak predstavlja osnovicu na kojoj se kroz povijest formirala prostorna slika naseljenosti Podravine. Riječ je o ukupno 1618 četvornih kilometara površine koja se izduženo proteže u smjeru sjeverozapad - jugoistok, a okosnicu čini nizina rijeke Drave.¹⁷ To je 2,9 posto od ukupne kopnene površine Hrvatske. U Podravini je 2001. živjelo 116.195 stanovnika ili 2,6 posto stanovnika Hrvatske.¹⁸

U osnovici je povezanost prirodno-geografskih značajki i prostorne slike naseljenosti prije svega ovisna o karakteristikama **reljefa**, odnosno **geomorfološkim značajkama**. Njih dopunjuju drugi fizičko-geografski čimbenici i značajke.

2.1. GEOLOŠKO-GEOMORFOLOŠKE ZNAČAJKE

Današnje geomorfološko stanje gornje hrvatske Podravine uglavnom je formirano u posljednjih petnaestak tisuća godina, odnosno krajem pleistocena i pogotovo tijekom holocena (svim oblicima prirodnih erozija, ali i djelovanjem čovjeka, kao i recentnim tektonskim pokretima). Za formiranje današnjeg reljefa ovog dijela Hrvatske u geološkom slijedu važno je razdoblje od miocena i pliocena ili u posljednjih dvadesetak milijuna godina (prema novoj geološkoj periodizaciji miocen i pliocen pripadaju starijem neogenu, a ne više mlađem tercijaru). Tada je i na podravskom području vladala intenzivna sedimentacija. Tako su paleogene i osobito neogene naslage dosegle upravo u Podravini veliku dubinu (debljinu). U uvjetima morske sedimentacije (Panonsko jezero ili more) stvoren je povoljan facies za stvaranje rezervi ugljena, nafte i osobito zemnoga plina.¹⁹

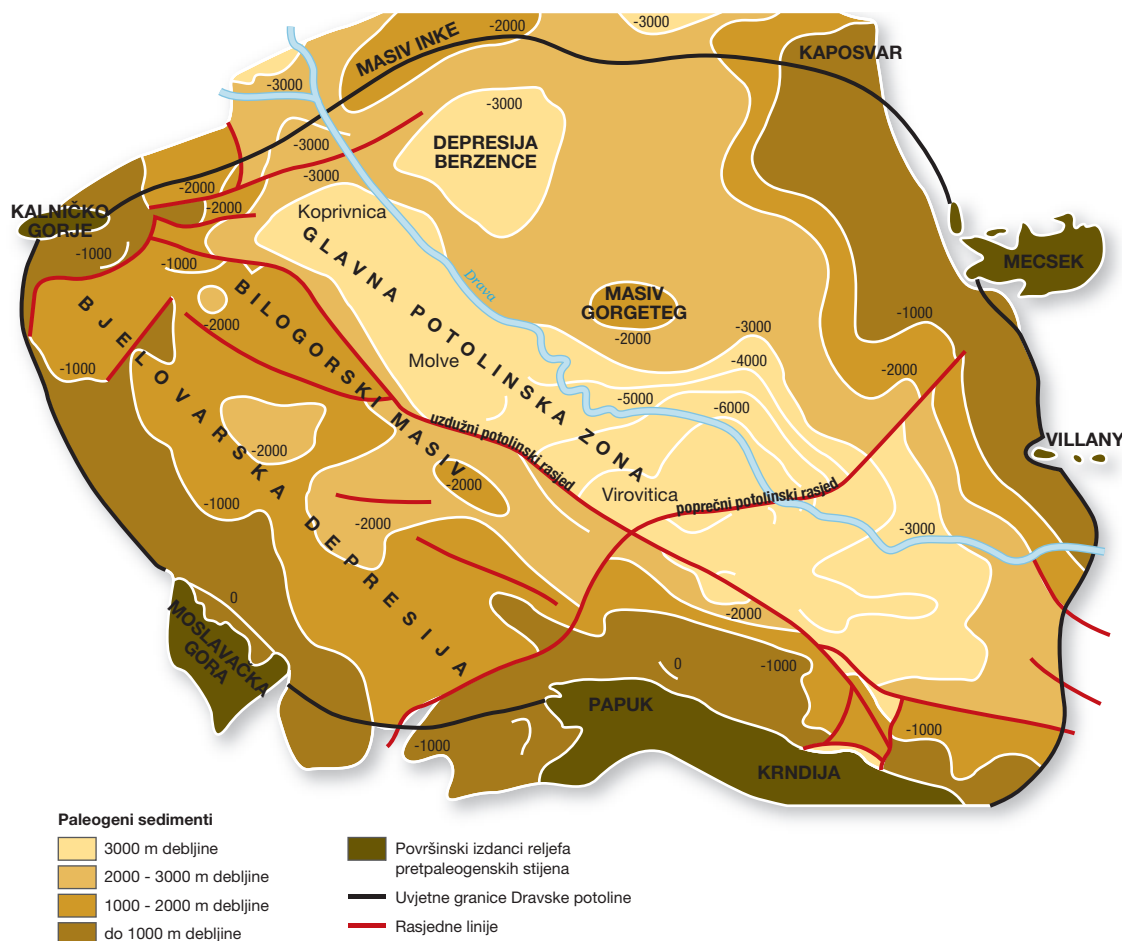
Nešto zbog naližeganja debelog sloja paleogeno-neogenskih naslaga (prema staroj periodizaciji: terciarnih i iz starijih kvartara), a dijelom zbog tektonskih pokreta i pucanja po rasjedima, stara paleozojska i djelomice mezozojska panonska masa se u području Drave povinula i duboko ulegla. Stoga su paleogeno-neogene naslage u gornjoj hrvatskoj Podravini duboke ponegdje i više od pet tisuća metara. Geolozi, a pogotovo istraživači plinsko-naftnih ležišta, ovdje govore o »dubokoj Podravini« ili o »dubokoj Dravi«. Naime, paleogena (tercijarna) sedimentacija ovdje je svojom dubinom formirala tzv. Dravsku potolinu. Ta je potolina »najdublja« (s najdebljim paleogenim i neogenim sedimentima) od tzv. Legradskog praga na zapadu (smjer od kalničkog horsta, s rasjedima, prema masivu Inke u Mađarskoj), pa sve do transversalnog praga koji se na

¹⁷ Od ukupne površine Podravine, na koprivničku Podravinu otpada 715 km², đurđevačko-pitomačku 580 km² te na ludbrešku 223 km². Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973., str. 307

¹⁸ To znači da je Podravina nešto rjeđe prosječno naseljena nego Hrvatska. Popis stanovništva Hrvatske 2001., Državni statistički zavod RH Zagreb

¹⁹ Neki su autori to nazivali Panonskim jezerom ili morem (iz kojeg su stršali kao otoci neki vrhovi geoloških starih planina - primjerice kristalinske Moslavačke gore). Dakle, Balaton ili Blatno jezero genezom nema nikakve veze s Panonskim morem jer je ta depresija, koja je bila i tektonski predestinirana, popunjena vodom tek topljenjem leda na Alpama na prijelazu iz pleistocena u holocen, Bogner A., Tipovi reljefa kontinentalnog dijela Hrvatske, Spomen-zbornik GDH, Zagreb 1980., str. 54-57

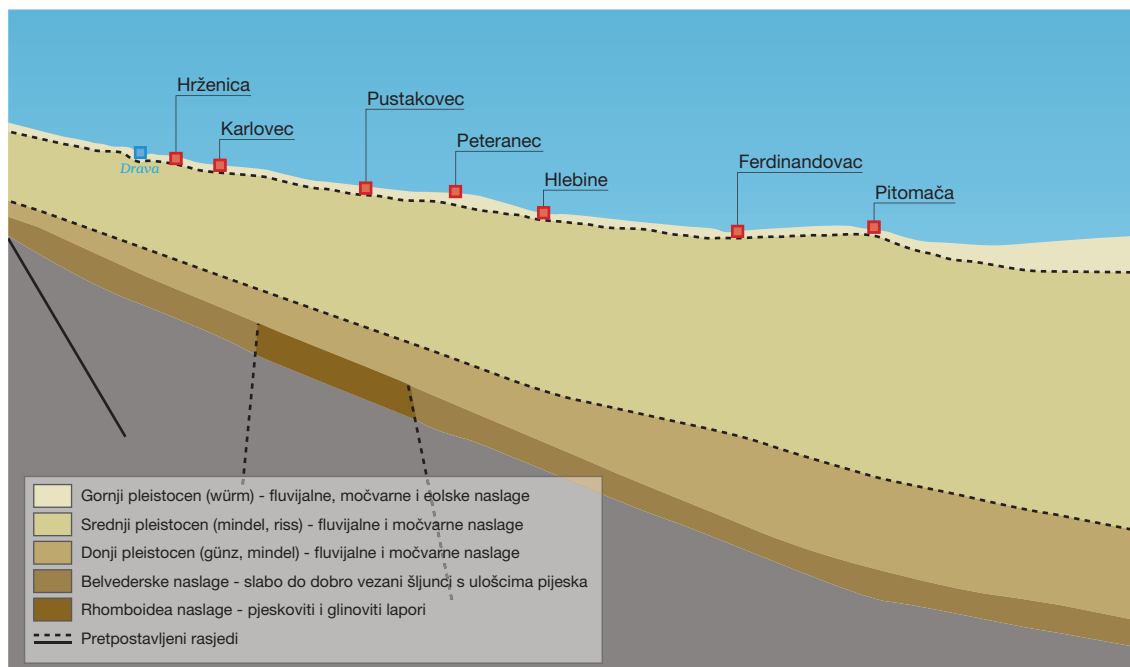
istoku proteže od stare mase Papuka i Krndije prema mađarskom pobrđu Villany. S juga Dravsku potolinu prati Bilogorski masiv sastavljen uglavnom od neogenih naslaga. Glavna potolinska zona proteže se u nizini Drave od Koprivnice do Orahovice, a oko Staroga Graca i Virovitice dubina tih sedimenata kreće se i do 6000 metara. Do tih dubina išle su i neke probne bušotine INA-Naftaplina tražeći plin i naftu - bilo je to svojedobno pravo »čudo tehnike«.²⁰

Prostiranje paleogenih sedimenata i njihova debljina u geološkoj Dravskoj potolini

Na takvoj geološkoj osnovi, koja sa sobom, dakako, nosi i specifičan petrografsko-mineraloški sastav podloge, zbivale su se recentne sedimentacije i geomorfološke promjene tijekom pleistocena i holocena. One imaju bitan utjecaj i značenje za današnje oblikovanje i stanje reljefa u gornjoj hrvatskoj Podravini, odnosno za njegov utjecaj na prostornu diferencijaciju naseljenosti. Recentnom tektonikom i procesima akumulacije odvijale su se važne geomorfološke i petrogeografsko-mineraloške promjene koje su imale velik utjecaj na stanje današnjeg reljefa, a koje pripadaju razdoblju pleistocena (odnosno interglacijalima günz, mindel, riss i würm). Dakako, za današnje stanje reljefa posebno je važan würm te prijelazno razdoblje između pleistocena i holo-

²⁰ Geografija SR Hrvatske, knjiga 2, Zagreb 1974., str. 125-128; Feletar, D., Stanje i zaštita čovjekova okoliša u koprivničkoj Podravini, Podravski zbornik 16., Koprivnica 1990., str. 133-138; Petrić, H., Koprivnica u 17. stoljeću, Samobor 2005., str. 32-36; Petrić, H., Općina i župa Drnje 2000., str. 26-28; Bogнар, A., Geomorfološke značajke bazena porječja Drave, Geografski horizont 1, Zagreb 1996., str. 26; Pletikapić, Ž. i drugi, Geologija i naftonosnost Dravske potoline, Geološki vjesnik 17, Zagreb 1963., str. 49-78; Matiša, Ž., Nafta u Podravini, Podravski zbornik 2, Koprivnica 1976.; Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973., str. 280-283

Debljina mladih, gornjih slojeva Dravske potoline na uzdužnom profilu od Hrženice do Pitomače

cena - koje se zbivalo prije 10 do 14 tisuća godina. Krajem ledenog doba ili pleistocena kapa vječnog leda bila je i na Alpama (koje su se uzdigle u tzv. Alpskoj orogenezi tijekom paleogena ili tercijsara). Na susjednom području, pa dakako i u gornjoj hrvatskoj Podravini, tada je bila hladna tundra. U arheološkoj periodizaciji to je razdoblje staroga kamenog doba ili paleolitika pa je razumljivo da tada iz ovoga kraja ima vrlo malo nalaza - odnosno naseljenost ljudske vrste bila je ovdje minimalna.²¹

Prije 11 do 12 tisuća godina počelo je snažno zatopljanje pa je promjena klime donijela goleme mijene u prostoru. Najveće značenje imali su svi oblici erozija, posebno fluvijalna, ali je bilo i važnih recentnih tektonskih gibanja, osobito lokalnih rasjedanja, spuštanja i uzdizanja reljefa. Takvih mladih lokalnih tektonskih poremećaja bilo je i početkom holocena pa tako na sjevernim obroncima Kalničkoga gorja i Bilogore, na kontaktu prema dravskoj nizini, nalazimo zaobljene mlade taložine šljunaka uzdignute iznad starijih sedimenata pleistocene gline i lesolikih sastojina - tipičan takav primjer je na brežuljcima južno od kopa gline ciglane u Ludbregu, ali i drugdje.²²

Promjenom klime na prijelazu iz pleistocena u holocen dolazi do topljenja golemih količina leda i snijega na Alpama, a vodene bujice nanijele su i akumulirale debele slojeve holocenih nanosa, mahom šljunka i pijeska - na kojima se zatim stoljećima formirao humusni sloj, odnosno današnja pedološka slika. To početno razdoblje holocena odgovara prema arheološkoj periodizaciji razdoblju mlađeg kamenog doba ili neolitika. Zato je razumljivo da iz toga razdoblja već postoji i obilje arheoloških nalaza i iz gornje hrvatske Podravine. Upravo to prijelazno razdoblje imalo je najveće značenje za današnju geomorfološku sliku i ovog dijela Panonske nizine - dakako, uz sve mijene koje su nastupile od kraja neolitika do danas, a posebno u posljednjih tisuću

²¹ Kurtek, P., Gornja hrvatska Podravina, Zagreb 1966., str. 2-12; Feletar, D., Geografski položaj i geološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine, Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Zagreb 1990., str. 9-15

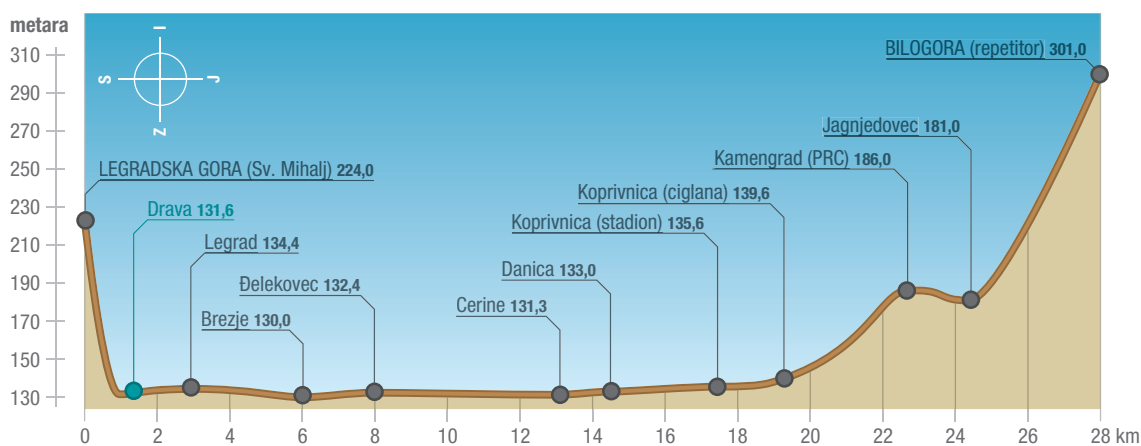
²² Bogonar, A., Geomorfološke značajke bazena porječja Drave, Geografski horizont 1, Zagreb 1996., str. 26-28

godina. S početka holocena potječu i neki podravski prirodni fenomeni ili posebnosti, a najznačajniji su svakako Đurđevački pijesci, kao rezultat fluvijalne i eolske erozije.²³ Stvaranje i mijene pedološke karte Podravine još su u tijeku, a u posljednja dva stoljeća bilo je u tom procesu naročito važno djelovanje čovjeka - stvaranje tzv. **humaniziranog ili antropogenog pejzaža**.

Prostorni raspored ili pružanje osnovnih reljefnih oblika i njihov hipsometrijski slijed, bitno su utjecali na prostornu sliku naseljenosti Podravine. **Zonalno pružanje osnovnih geoloških i geomorfoloških značajki u smjeru sjeverozapad-jugoistok bilo je i najvažniji čimbenik stvaranja prostorne slike naseljenosti Podravine kroz povijest i u današnjici.** U tom je smjeru izdužena Dravska potolina, zatim recentna dravska nizina, pa stoga i kontaktno područje terasa i konačno neogeno pobrđe Bilogore. Kao posljedica takvog zonalnog pružanja fizičko-geografskih oblika, formirano je i **zonalno pružanje prostorne slike naseljenosti**. Simbioza prostorne diferencijacije u naseljenosti i osnovnih geografskih prirodnih cjelina u Podravini je više nego očita.

Longitudinalno pružanje nizine Drave i Bilogore uvjetovalo je i stvaranje odgovarajućih hipsometrijskih odnosa u geografskom prostoru Podravine. Nagib terena spušta se od juga prema sjeveru, odnosno od pobrđa Bilogore prema poloju Drave, ali i od sjeverozapada prema jugoistoku. U uzdužnom profilu rijeka Drava spušta se sa 192 metra nadmorske visine u Ormožu na 107 metara kod Križnice, odnosno za oko 85 metara. Stoga do ušća Ždalice (Ferdinandovac, Križnica) Drava još ima snagu za nošenje i sedimentaciju ne samo pijeska, nego i šljunka pa tu završava tzv. srednji dravski tok. To je, dakle, još i dio rijeke koji je vrlo povoljan za hidroenergetsko iskorištavanje (što je, s druge strane, ekološki vrlo upitno). U tom uzdužnom profilu najizrazitiji pad je na zapadnom dijelu, a prema istoku se postupno smanjuje - Ormož je na 192 m, Petrijanec 181, Varaždin 173, HE Čakovec kod Orehovice 172, Hrženica 151, HE Dubrava kod Sv. Marije 139, Legrad 129, Šoderica 128, Gabajeva Greda 118, Čambina 114, Brodić 109 i Križnica 107 m.²⁴

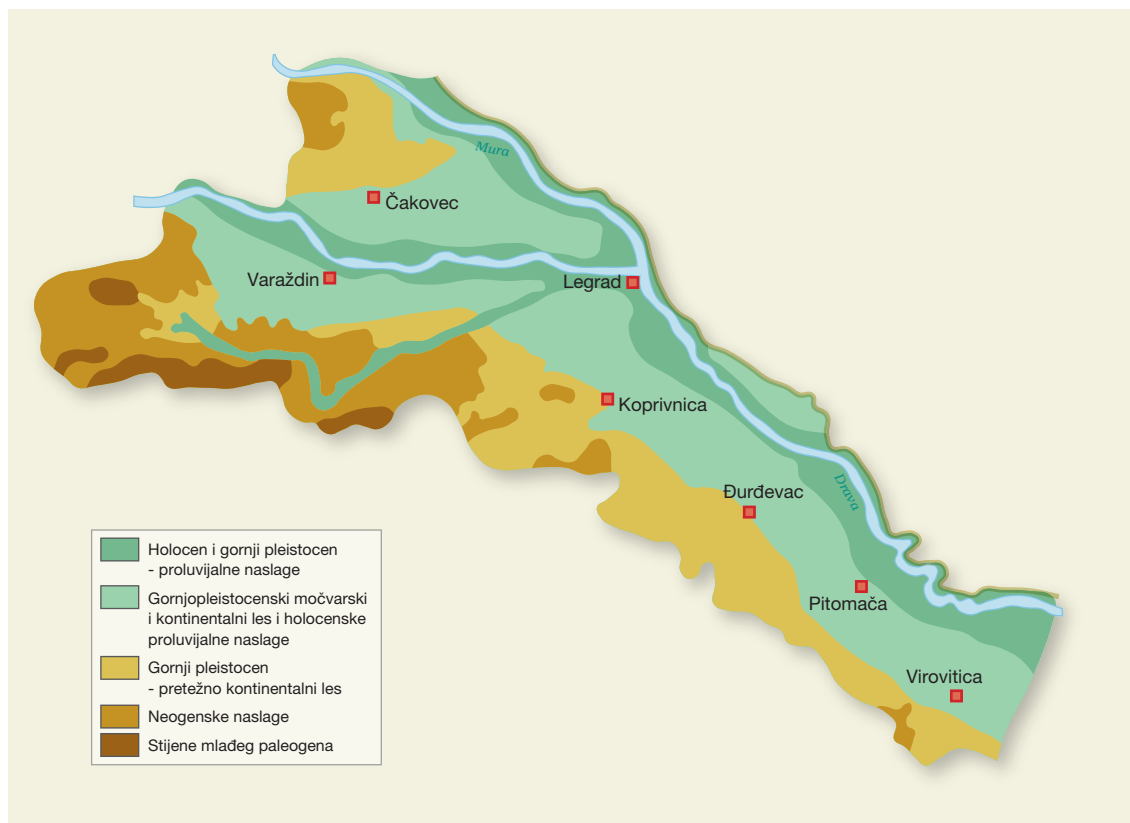
Osim longitudinalnog smjera pružanja, što određuje zonalnost prirodnih, ali i demografskih značajki, ovaj uzdužni hipsometrijski profil nema većeg utjecaja na prostornu distribuciju stanovništva. Međutim, **poprečni hipsometrijski profil** bitan je čimbenik prostornog razmještaja sta-

Transverzalni (poprečni) hipsometrijski profil Podravine od Legradske gore do Bilogore (kod Leграда i Koprivnice)

²³ Feletar, D., Geografski položaj..., o.c., str. 9-15; Kranjčev, R., Priroda Podravine, Koprivnica 1995.; Franjo, I., Geomorfološke osobine Molvarskih pijesaka, Podravski zbornik 23, Koprivnica 1997., str. 205-218; Blašković, V., Đurđevački pijesci i oblici njihova poljoprivrednog iskorištavanja, disertacija na Ekonomskom fakultetu, Zagreb 1957.

²⁴ Topografske karte 1:50.000; Veliki atlas Hrvatske, Zagreb 2002., listovi 6, 7, 12, 13, 14, 15, 25 i 26

Prostorni raspored osnovnih površinskih sedimenata u Podravini iz pleistocena i holocena te neogena na pobrđu

novništva Podravine. Na sjeveru i jugu Podravine nalaze se pobrđa iz starijeg i srednjeg neogena (nadmorske visine uglavnom od 200 do 300 metara), a između njih smjestila se dravska nizina prosječne širine od 20 do 30 kilometara. Tok rijeke Drave nalazi se u tom poprečnom profilu posve asimetrično - podno mađarske Legradske gore, odnosno nizvodno u vlastitim naslagama na rubu mađarske Panonije. Za Dravsku potolinu, kao i za prostorni raspored naseljenosti, karakterističan je hipsometrijski profil od Legradske gore na sjeveru do bila Bilogore na jugu. Vrh Legradske gore (crkvice Sv. Mihalja) nalazi se na 224 m, a potom se strmom padinom spušta prema Dravi, čije je korito na samo oko 132 m, iako je udaljeno od Sv. Mihalja nešto manje od dva kilometra (!).

U tom poprečnom profilu prema jugu se formiraju karakteristične prirodno-geografske cjeline koje se onda zonalno protežu od sjeverozapada prema jugoistoku. Na uzdignutom koritu Drave (nekad su to zvali riječna fluvioerozivna greda) nalazi se Legrad na gotovo 135 m, da bi zatim slijedila najniža zona dravskoga poloja (nekoliko kilometara udaljena od samoga korita) - Brezje se nalazi na samo 130 m. Prema jugu zatim slijedi nekoliko riječnih holocenih terasa, ovisno o silini sedimentacije na prijelazu iz pleistocena i u prvih nekoliko tisućljeća holocena. Između niskog poloja i prve dravske terase (stepenice) hipsometrijska razlika je vrlo niska - samo između dva i tri metra. Ta se stepenica i danas nazire na terenu, ali je agrarnom eksploatacijom uglavnom zaravnjena pa je uzdizanje postupno. Tako se Đelekovec na prvoj riječnoj holocenoj terasi nalazi na nešto više od 132 m. Druga (ili možda već treća) holocena terasa malo sjeverno od Koprivnice, nedaleko od Danice, nalazi se na 133 m. Zadnja holocena ili vjerojatno iz mlađeg pleistocena (würma), uočljiva je već oko gradskoga stadiona u Koprivnici (136 m), a zasigurno kod stare koprivničke ciglane - na 140 m. Kod Ludbrega se mogu konstatirati vjerojatno čak tri würmske terase različite starosti, ali za sigurno ubiciranje trebalo bi provesti dodatna istraživanja. Zatim sli-

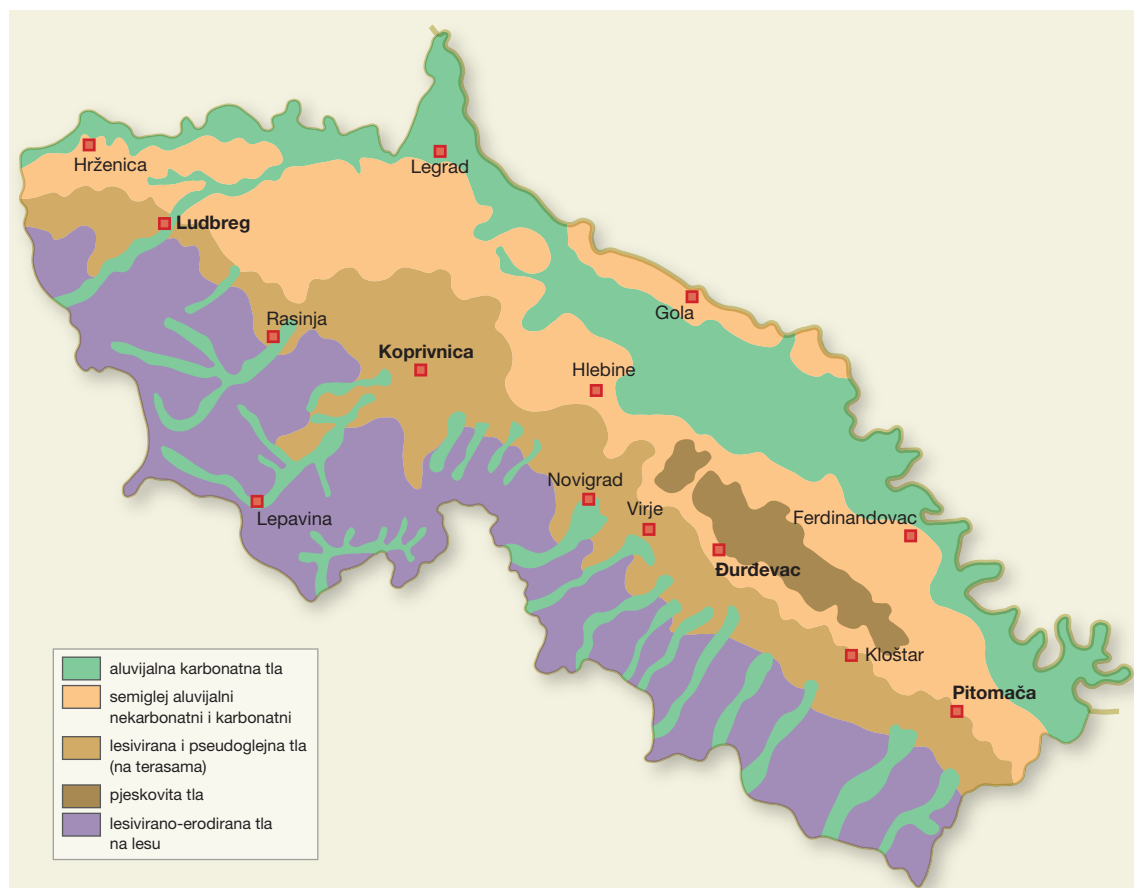
jedi pobrđe Bilogore - najprije na površini nalaze se uglavnom pleistocene naslage (Kamengrad 186, središte Jagnjedovca 181 m) te na kraju pleistocene i pliocene naslage samoga bila Bilogore (repetitor iznad Jagnjedovca 301 m).²⁵

Dakle, zonalno u gornjoj hrvatskoj Podravini dominiraju genetski i geomorfološki dva osnovna tipa reljefa: 1. **Tektonsko-akumulacijski reljef** - položi, kontaktne terase i fenomen Đurđevačkih pijesaka te 2. **Denudacijsko-akumulacijski reljef** - sjeverni obronci Bilogore, Kalnika i Topličke gore te pobrđa na neogenim i u jezgri paleogenim naslagama.

2.1.1. Tektonsko-akumulacijski reljef

2.1.1.1. Naplavna holocena pridravska ravan - položi

Nizinski, a to znači najveći dio Podravine, pripada tipu tektonsko-akumulacijskog reljefa. U zonalnom pružanju od rijeke Drave do obronaka Bilogore i sjevernog Kalnika, ističu se dvije osnovne reljefne cjeline. Uz korito Drave i u Pridravlju proteže se naplavna holocena ravan. To su niski položi koji su još prije jedno stoljeće bili znatnije zamočvareniji nego danas. Prema jugu na njih se nadovezuju terasne holocene i würmske terase kao gospodarski najvrednija zona Podravine. K tim dvjema osnovnim zonama podravskog akumulacijskog reljefa treba pribrojiti i ovdašnji prirodni fenomen - Đurđevačke pijeske.

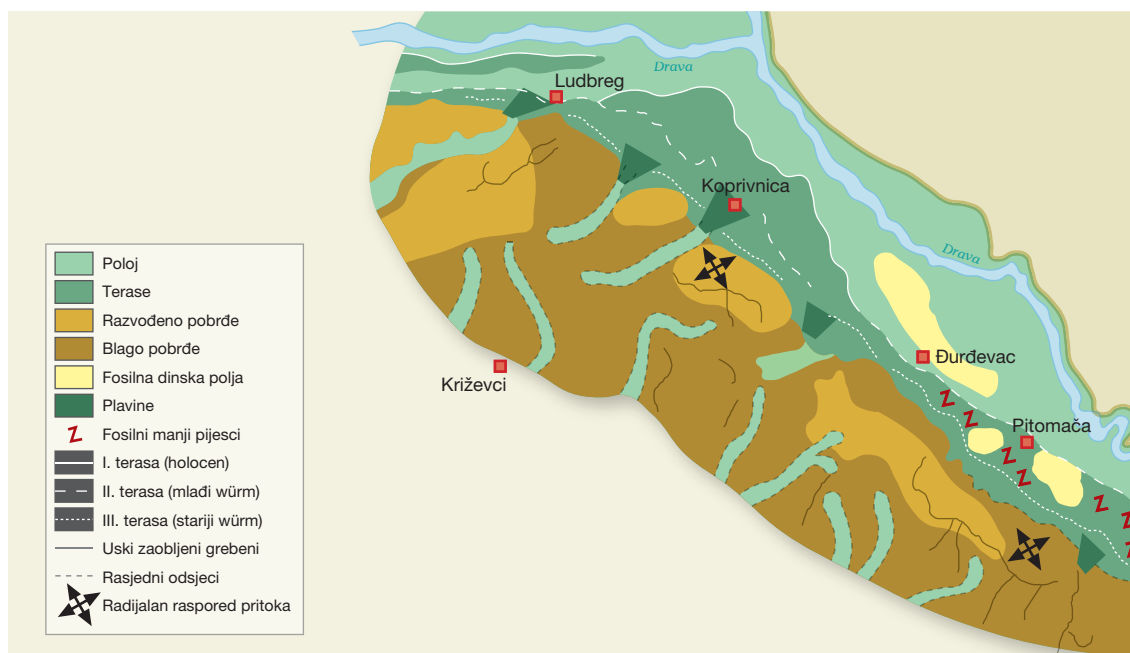
Osnovna pedološka karta gornje hrvatske Podravine

²⁵ Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973., str. 281-284

Najšira zona **naplavnih ravni ili poloja** nalazi se uz rijeku Dravu, ali niske poloje nalazimo i u uskim dolinama dravskih pritoka koji se spuštaju s obronaka sjevernog Kalnika (pa i iz Hrvatskog zagorja) i Bilogore prema Dravi. Najuočljiviji su takvi, ponegdje i zamočvareni poloji uz Plitvicu i osobito Bednju, ali i uz Gliboki, Komarnicu, Zdelju, Koprivničku rijeku, Bistru i Čivičevac.²⁶

Pridravski poloji sastavljeni su uglavnom od proluvijalnih naslaga holocene i gornjopleistocene starosti. Prema površini najznačajniji su sedimenti šljunka i pijeska te močvarnih glina i glinovita praha s tresetom. Na takvom petrografskom sastavu formirana su uglavnom holocena (aluvijalna) karbonatna tla, koja su u pravilu slabije plodnosti i teža za obradu. S obzirom na razmjerno strmi riječni profil, Drava u ovom dijelu toka »gura« i sedimentira još velike količine materijala (šljunka i pijeska), a to je taloženje u ranijim stoljećima i tisućljećima bilo i mnogo izraženije. Zato se samo korito uzdiglo pa uz samu rijeku nalazimo i nešto ocjeditije, povišene terene koji su bili pogodni i za nastanak manjih i većih naselja. No, u tim naslagama Drava stalno meandrira, mijenja svoj tok, a dolazi i do »presijecanja« vrata meandra. Tako uz rijeku ostaju stara napuštena korita - ovdje ih zovu »stara« Drava - koja se s vremenom zamuljuju.

Tragova takvih napuštenih meandara ima u mikrohypsometriji pridravskog terena vrlo mnogo, a u nekima još ima vode s velikim bogatstvom močvarnog bilja. To su prave prirodne oaze, poput Velikog Pažuta na sutoku Mure u Dravu, Kebla južno od Legrada, Šoderice, Ješkova i Čambine u Prekodravlju, Križnice itd.²⁷ Neki meandri obuhvaćali su i veća pridravska područja. Jedan od većih tekao je južno od Legrada - obrisi korita vide se i danas na terenu. Najedajući obale Drava je probila vrat meandra sjeverno od Legrada i tako cijelo naselje naprosto »preselila« iz Međimurja u Podravinu (1710. godine). Znamenita Zrinska utvrda u Lgradu još se u 17. stoljeću nalazila južno od naselja na starom toku Drave, koja je meandriranjem ugrozila i samu tvrđavu.²⁸

Geomorfološka (reljefna) karta gornje hrvatske Podravine

²⁶ Feletar, D., Stanje i zaštita... , o.c., str. 134-135; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 26-27

²⁷ Babić, Ž., Čakurin, I., Sokač, A., Mraz, V., O geologiji kvartarnih naslaga porječja rijeke Drave, Geološki glasnik 30, Zagreb 1978.; Feletar D., Stanje i zaštita... , o.c., str. 133-138

²⁸ Feletar, D., Legrad, Čakovec 1971., str. 12-35

Najniži tereni nisu, dakle, uz sam tok Drave nego podalje od njega. Tako se zamočvareni polji pružaju u gotovo kontinuiranoj zoni dva do tri kilometra udaljeni od rijeke. Visinska razlika je, doduše, minimalna - samo jedan do tri metra. To je dovoljno da su ti tereni zamočvareniji, a u prošlosti kada su često harale dravske poplave, tu se zadržavalo i dosta vode. Uz močvarno bi-lje, nekad je to bio idealan areal za hrast lužnjak (*quercus robur*). Kao i kod drugih velikih panonskih rijeka, tako i na primjeru Drave, rječice i potoci koji teku s južnih pobrđa, ne mogu se izravno uliti u rijeku. Oni i desetak kilometara teku uz uzdignuto korito Drave, da bi se potom nizvodno ulili u rijeku. Tako se najniži dio poloja formira uz te male pritoke, ali i na niskim livadnim i šumskim terenima između njih. Tek nakon gradnje nasipa duž glavnog toka Drave (a taj je proces završio tek sedamdesetih godina 20. stoljeća), ovaj najniži dio poloja izgubio je dotok voda dravskim poplavama, teren se zamuljio i dobro osušio pa je na ocjeditijim dionicama priveden i ratarskom iskorištavanju.²⁹

2.1.1.2. Široke kontaktne terase - terasne holocene i würmske nizine

Gospodarski najatraktivnija longitudinalna zona u Podravini proteže se između dravskog poloja na sjeveru i neogenog pobrđa na jugu. To su **terasne holocene i würmske nizine** koje i u povijesti i danas čine okosnicu naseljenosti ovog dijela Hrvatske. U poprečnom profilu, južno od područja poloja, nalaze se najprije mlađe holocene riječne terase koje su na nešto uzdignutijim sedimentima. Te hipsometrijske razlike do danas su ratarskim iskorištavanjem postale na terenu gotovo nezamjetne. Prema jugu mogu se konstatirati mali terasni »strmci« pa se može govoriti na dijelovima terena i o nekoliko holocenih riječnih terasa.

Nakon holocenih slijede barem dvije würmske terase koje se nalaze na longitudinalnoj zoni kontakta prema pobrđu Topličke gore, Kalnika i Bilogore. Upravo na tim pleistocnim terasama nalaze se najveća podravska naselja i najvažnije prometnice (Ludbreg, Koprivnica, Pitomača itd.). Holocene i würmske terase transverzalno su najšire na poprečnom smjeru Legrad - Rasinja i Drnje - Jagnjedovec te Hlebine - Novigrad Podravski. Prema istoku würmske terase nešto su sužene zbog nanosa Đurđevačkih pijesaka.

Na terasama prevladavaju južno od dravskog poloja proluvijalne holocenske naslage, a na würmskim terasama gornjopleistocenski močvarski i kontinentalni les i njemu slični sedimenti. Na nižim riječnim holocenim terasama od tala prevladava nekarbonatni i karbonatni aluvijalni semiglej, a na višim holocenim i osobito würmskim terasama lesivirana i pseudoglejna tla. Na izlazu rječica s južnog pobrđa prema Dravi, würmske terase na nekoliko mjesta presjecaju plavine ili nanosi preneseni fluvijalnom erozijom iz niskobrežuljkastog područja Topličke gore, Kalnika i Bilogore. Takve plavine najveće su na izlazu Bednje, Glibokog, Koprivničke rijeke i Kormarnice iz područja pobrđa. Ocjedito područje terasa, posebno pleistocnih (würmskih), bilo je kroz povijest, a to je osobito danas najpovoljnije za agrarno iskorištavanje, kao i formiranje naselja i prometne mreže.³⁰

2.1.2.3. Đurđevački pijesci - fluvio-eolske nizine

Hrvatski prirodni fenomen posebne prirodno-geografske vrijednosti predstavljaju u đurđevačkoj Podravini fosilna dinska polja poznata pod imenom Đurđevački pijesci (neki su ih slikovito

²⁹ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 134; Bognar, A. i drugi, Regionalna rasprostranjenost paleošljunčanih naslaga u dijelu sjeverozapadne Hrvatske i njihovo geomorfološko značenje u tumačenju morfogeneze reljefa i kvartarno neotektonskih pokreta, Acta Geographica Croatica 29, Zagreb 1994., str. 11-13

³⁰ Kurtek, P., Gornja hrvatska..., o.c., str. 7-17; Kurtek, P., Ludbreška Podravina, Geografski glasnik 16-17, Zagreb 1954./1955., str. 23-24; Feletar, D., Podravina, o.c., str. 280-283; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 26-28; Škorić, A., Postanak, razvoj i sistematika tla, Zagreb 1986., str. 124-131

nazvali i »hrvatska Sahara«, što je dakako pretjerano). Šire područje pjeskovitih fluvio-eolskih nizina proteže se, doduše nekontinuirano, već od Peteranca, Drnja i Hlebina na zapadu pa sve do Kloštra Podravskog, Špišić Bukovice i do ulaza u Viroviticu na istoku. Uže područje ili areal Đurđevačkih pijesaka u užem ili središnjem dijelu nalazi se oko Molvi, Đurđevca i Kalinovca te prema Ferdinandovcu i Podravskim Sesvetama.³¹ To uže područje ili »pravi pijesci«, u podravskoj kajkavštini »krvavi peski«, zauzima područje od oko 252 četvorna kilometra. Na rubovima debljina pješčanog sloja kreće se uglavnom od 15 do 40 metara, a najdeblji (najdublji) i do 80 (primjerice, na Boriku kod Đurđevca, sjeveroistočno od Kalinovca i drugdje).

Geološka i geomorfološka geneza Đurđevačkih pijesaka među stručnjacima još nije posve razjašnjena, iako su se ovim prirodnim fenomenom bavili mnogi - od Dragutina Gorjanovića Krambergera, Mije Kišpatića, Milana Šenoe, Ota Oppitza, Branka Kostinčera, Josipa Poljaka, Vladimira Blaškovića, Ivana Kranjčeva, Mihovila Gračanina, Radovana Kranjčeva do Pavla Kurteka, Andrije Bognara, Ive Franje, Dragutina Feletara, Hrvoja Petrića i drugih.³² S obzirom na to da sedimenti pijesaka u Podravini naliježu na podlozi koja je sastavljena od šljunaka zaobljenih fluvijalnom erozijom na prijelazu iz pleistocena u holocen, onda je jasno da su i sami pijesci nastali u to doba, odnosno najvjerojatnije početkom holocena - prije oko 9 do 11 tisuća godina.

To očito još nisu znali raniji istraživači jer, primjerice, V. Blašković zaključuje »da su i Đurđevački pijesci (kao dio podravskih pijesaka) diluvijalni talozi, sekundarni akumulat diluvijalnih tekućica, pri čemu je i vjetar bio značajan činilac u stvaranju površinskih oblika i današnjeg lica

³¹ Feletar, D., Franjo, I., Kranjčev, R., Lukić, M., Petrić, H., Đurđevački pijesci - ukroćena Sahara na sjeveru Hrvatske, Hrvatski zemljopis 31, Zagreb, ožujak 1997., str. 26-28

³² Gorjanović-Kramberger, D., Hrvatska za diluvija, Priroda VIII., Zagreb 1918., str. 126-127; Oppitz, O., Obličje površine, Zemljopis Hrvatske I., Zagreb 1942., str. 125-128; Kostinčer, B., Podravski pijesci i njihova bliža okolica, disertacija, Filozofski fakultet Zagreb, rukopis; Poljak, J., Geogeologijska i tektonska izgradnja, Zemljopis Hrvatske I., Zagreb 1942., str. 70; Blašković, V., Prirodne osobine Đurđevačkih pijesaka, Zagreb 1957.; Gračanin, M., Pedologija III., Zagreb 1951., str. 215

podravsko-đurđevačke nizine».³³ P. Kurtek pak prihvaća mišljenje nekih mađarskih autora te tvrdi »da na osnovi analogije i ostalih proučavanja možemo zaključiti da su Đurđevački pijesci gotovo sigurno ekvivalent staroholocenskih sedimenata živog pijeska u susjednom prostoru Mađarske».³⁴ On smatra »da je također izvjesno da je Drava od ušća Mure za vlažnijih perioda sedimentirala osobito velike količine pijeska koje su u sušnije doba, kada je nivo Drave opao, zahvaćali vjetrovi i sedimentirali na prostoru od Peteranca pa sve do Staroga Graca, a kontinuitet pijeska osobito dolazi do izražaja u Đurđevačkim pijescima, između Molvi i Podravske Sesvete».³⁵

Genezu Đurđevačkih pijesaka možemo vezati uz najstarije holocensko razdoblje, odnosno uz intenzivne klimatske promjene na prijelazu iz ledenog (pleistocen) u sadašnje geološko doba (holocen). Ove taložine fosilnih dina očito su sedimenti fluvijalnog podrijetla koji su krajem würma i početkom holocena pretaloženi djelovanjem vjetra - odnosno eolskom erozijom - formirajući do danas u đurđevačkoj Podravini niski, valoviti reljef. Morfogeneza ovih pijesaka usko je povezana s velikom pleistocenom plavinom južno od Bakonjske šume u Mađarskoj, koja je krajem würma i početkom holocena bila izložena snažnoj eolskoj eroziji i dijelom tako prenesena u ovaj dio Podravine. Zbog promjene klime i zatopljenja topile su se velike količine leda i snijega nad Alpama te su vodene bujice nosile goleme količine materijala prema Panonskoj nizini. Na rubovima Alpa, a osobito u današnjoj zapadnoj Mađarskoj, stvorene su velike plavine koje su se nastavljale na završne morene ranije formirane djelovanjem ledenjaka tijekom pleistocena. S površine tih plavina vjetar je raznosio sitne čestice pijeska i drugog materijala u dijelove Panonske nizine. Tada su vladali dugogodišnji olujni vjetrovi jer je zrak nad zaleđenim Alpama bio hladan i teži, a nad Panonskom nizinom topliji i rjeđi pa se dizao prema gore. Tako se vjetar s Alpa štitio prema istoku i sa završnih morena i pogotovo plavina nosio (eolskom erozijom) goleme količine materijala. Na taj su način nastale mlađe lesne naslage te sedimenti pijesaka širom Panonske nizine, a osobito u Mađarskoj. Jedan manji relik tih nanosa su i Đurđevački pijesci.³⁵⁾

U prvim tisućljećima bili su to, dakako, pokretni ili živi pijesci, koje je vjetar raznosio i oblikovao pravu pješčanu reljefnu morfologiju - s dinama, pa čak i barhanama. S obzirom na klimu umjerenih geografskih širina koja se na ovim prostorima formirala, bilo je i razmjerno mnogo padalina. To je utjecalo na početak i jačanje procesa ukroćivanja dotad živih pijesaka - na tim je terenima nikla specifična vegetacija, prilagođena pjeskovitom tlu. Nanosi pijeska izmjenjuju se s niskim, često i zamočvarenim pridravskim polojima u kojima je opet prevladavala močvarna vegetacija - do danas je očuvan takav relik niskog poloja u srcu pijesaka, a to su Crni jarci južno od potoka Čivičevca istočno od Kalinovca, s karakterističnom vegetacijom crne johe i dugolinskog šaša.³⁶ Iako uskoro nakon sedimentacije, a pogotovo u razdoblju nove ere, Đurđevački pijesci nisu više bili ogoljeni, taj areal je zbog sastava tla bio vrlo nepovoljan za naseljavanje.

Od svojeg taloženja do danas, pijesci su prošli nekoliko faza različite razine ogoljenosti. U svim tim fazama važnu ulogu imala je lokalna eolska, ali i fluvijalna erozija. Ti erozivni procesi bitno su utjecali na sadašnju mikromorfologiju terena Đurđevačkih pijesaka. Na mlađe mijene ogoljelosti pijesaka snažan utjecaj imali su i destruktivski antropogeni procesi. To se osobito odnosi na vrijeme intenzivnijeg naseljavanja okolnog prostora Podravine. Prije intenzivnije ispaše, krčenja i paljenja, pijesci su bili posve ukroćeni, stabilni. Međutim, već od druge polovice 17., a

³³ Blašković, V., Prirodne..., o.c., str. 5

³⁴ Kurtek, P., Gornja hrvatska..., o.c., str. 16

³⁵ Bognar, A., Tipovi reljefa kontinentalnog..., o.c., str. 54-57; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 26-27; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 136-138

³⁶ Kranjčev, R., Priroda Podravine, Koprivnica 1995., str. 36-37

pogotovo u 18. i 19. stoljeću dolazi do snažnijeg procesa naseljavanja (posebno susjednih holocenih i würmskih terasa na kontaktu prema Bilogori), a od kraja 19. stoljeća i do tzv. gladi za zemljom, odnosno guste naseljenosti s obzirom na motičarski sustav obrade i niske prinose, a raste natalitet i imigracija. Djelatnošću ljudi dobar dio Đurđevačkih pijesaka je ponovno ogolio pa je oživjela i eolska erozija, a to je područje izgubljeno za stvaranje bilo kakvih sjedilačkih naselja.³⁷

Preko živih pijesaka, koje je eolska erozija stalno preseljavala, bila je vrlo otežana i komunikacija poljoprivrednika iz velikih sela na južno položenim terasama u procesu obrade njiva i osobito korištenja livada i šuma u sjeverno položenim dravskim položajima. Zaprežnim kolima je često bilo teško prijeći iz Novigrada, Virja, Đurđevca ili Kalinovca prema rijeci Dravi, gdje su se već tada počeli formirati specifični stočarski stanovi ili konaci. Ti razbacani konaci, koji su u početku služili za boravak čuvara stoke od proljeća do jeseni, kasnije (uglavnom od kraja 19. stoljeća) raspadom i dijeljenjem obiteljskih zadruga pretvoreni su u trajna sjedilačka naselja tipa malih zaseoka.

Još i danas u narodu žive priče i legende o živim ili »krvavim peskima« jer su kola i ljudi nestajali u pješčanim olujama.³⁸ Stoga je od kraja 19., a pogotovo početkom 20. stoljeća, stanje znatno poboljšano jer je provedena sustavna aktivnost na ukroćivanju pijesaka. To je ostvareno planskim zasađivanjem vegetacije, a osobito akacije (koja ima veliku površinu korijenja i sprečava migraciju pijeska). Tako su tijekom 20. stoljeća nestali živi Đurđevački pijesci. Pustinjski ugođaj može se doživjeti jedino na malim poljima za eksploataciju pijeska (pogotovo između Kalinovca i Podravske Sesvete). Iako su nekad živi pijesci ukroćeni, ovo područje nikad nije bilo znatnije naseljeno. Slabu naseljenost pijesaka potvrđuje i vrlo malo arheoloških nalaza s toga područja.³⁹

2.1.2. Denudacijsko-akumulacijski reljef

Južni dio gornje hrvatske Podravine obuhvaćaju niska pobrđa na sjevernom rubu Topličke gore, Kalnika i osobito Bilogore. Po svojoj geomorfologiji to je **denudacijsko-akumulacijski reljef**. Niži dio pobrđa, koji kontaktira s würmskim terasama prema sjeveru, odnosi se na **predgorske stepenice**, a nešto viši predjeli, posebno na Bilogori (a koji pripadaju geografskom pojmu Podravine), zauzimaju **pobrđa na neogenim (kvartarnim) naslagama i paleogenoj (tercijarnoj) podlozi**.⁴⁰ S obzirom na geomorfološke, pedološke i druge karakteristike, pobrđa kroz veći dio prošlosti Podravine spadaju u najslabije naseljena područja.

Odvojeno glavnim uzdužnim longitudinalnim potolinskim rasjedom te nizom manjih uglavnom transverzalnih rasjeda, glavninu podravskog pobrđa čine sjeverni obronci Bilogore, koja je prema zapadu i sjevernim obroncima Kalnika odijeljena sinklinalnim sedlom kod Koprivničke rijeke (odnosno niskim Lepavinskim vratima - samo 188 metara nad morem). Sam trup ili horst Kalnika (koji je južnije) građen je od mezozojskih vapnenada (uglavnom trijaski starosti), a njegovi sjeverni brežuljci, baš kao i sjeverni dijelovi Topličke gore prema zapadu, mlađe su neogene

³⁷ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 137

³⁸ Priče o strahotama živih pijesaka približio je kroz dojmljive novele Vladimir Milak (zbirka priča Sudbine, Novo Virje 1973.)

³⁹ Kranjčev, R., Đurđevački pijesci danas, Priroda 10, Zagreb 1975., str. 293-295; Kranjčev, R., Ekološka i biološka raznovrsnost Podravske pijesaka, Đurđevački zbornik, Đurđevac 1996., str. 77-85; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 136-138

⁴⁰ Bogнар, A., Tipovi reljefa..., o.c., str. 54-60

(kvartarne) starosti. Bilogorsko pobrđe u svojoj osnovi najvećim je dijelom građeno od sedimenata miocena i pliocena, kao što su lapori, pijesci, pjeskoviti i glinoviti lapori, gline, pješčenjaci i slično. Sjeverni blagi bilogorski brežuljci su također sastavljeni od mladih neogenih, mahom pleistocenih naslaga.⁴¹

Tijekom najmlađih geoloških razdoblja, dakle u pleistocenim interglacijama (posebno würmu) i u holocenu, ovaj je bilogorski prostor bio podložan eroziji, pa i manjim recentnim tektonskim pokretima. Tako je geomorfološki do danas izmodeliran tipičan, gotovo idiličan, blag pejzaž brežuljaka s brojnim uskim udolinama i blago zaobljenim uzvišenjima. Neogeni sedimenti u ovom pobrđu odnose se uglavnom na les i njemu slične sedimente. Les je ovdje zastupljen s tri svoje varijante: siltozni, pjeskoviti i glinoviti. Na nekim mjestima, pogotovo na kontaktu prema nižim würmskim terasama prema sjeveru, do izražaja dolaze i sedimenti pleistocenih gline (na lokalitetima kvalitetnih pleistocenih gline od kraja 19. stoljeća djelovale su brojne ciglane - primjerice kod Ludbrega, Koprivnice, Novigrada, Virja i drugdje - sve do Virovitice).⁴² Na središnjim dijelovima Bilogore, pa i u dijelovima sjevernog kalničkog prigorja, mlađe naslage dobrim su dijelom odnesene fluvijalnom erozijom pa su gotovo na površini sedimenti starijeg neogena (miocen i pliocen), a ponegdje i paleogena. Upravo za te sedimente vezana su nalazišta smeđih ugljena te je ugljenarstvo i u povijesti Podravine odigralo vrlo važnu gospodarsku ulogu s određenim utjecajem i na naseljenost.⁴³

Pobrđa Topličke gore, Kalnika i Bilogore, koja ulaze u teritorijalni pojam Podravine, razvođena su nizom uglavnom transverzalnih riječnih i potočnih uskih dolina. Tu su se formirali niski, često i zamočvareni uski položi s nekvalitetnim holocenim (aluvijalnim) karbonatnim tlima. Na niskim najsjevernijim brežuljcima, koji kontaktiraju s würmskim terasama, nalaze se mahom pjeskovitija tla, a dalje prema višim brežuljcima lesivirana erodirana tla. Ta su tla razmjerno male plodnosti i ponegdje teška za obradu.⁴⁴

Iako idilično, a od početka 20. stoljeća i djelomice načičkano vinogradima i kletima, ovo brežuljkasto područje bilo je kroz povijest najslabije naseljeno u Podravini. Korištenje šuma (bukva, hrast kitnjak i slične vrste) više je pogodovalo razvoju naseljenosti na kontaktu prema području terasa prema Dravi. Ipak, arheološki nalazi i srednjovjekovni dokumenti govore o znatnoj naseljenosti i ovoga područja. Tu su šume i neprohodnost terena davale određenu sigurnost (za tadašnje vojne mogućnosti napada i obrane), a na nekoliko mjesta prema jugu su vodili važni komunikacijski smjerovi. Stoga su gotovo do kraja srednjega vijeka i ovdje, na istaknutim kotama i uz važne karavanske i kolske putove, građene feudalne utvrde i stražarnice (tragove takvih gradina nalazimo južno od Ludbrega, Rasinje, kod Koprivničke Rijeke, Vlaislava, Koprivnice, Komarnice, Miholjanca, Sušice (Đurđevca) itd.).

Promjenom vojnih mogućnosti i tehnike, glavne utvrde stasaju na području terasa, pa čak i u samom dravskom položju. Uz srednjovjekovne utvrde na obroncima nikad se nisu razvila veća i trajnija podgrađa ili suburbiumi pa je brojčana naseljenost toga područja uvijek bila razmjerno mala. U vrijeme »gladi za zemljom«, dakle u 19. i početkom 20. stoljeća, ovdje se kulturi privode samo atraktivniji tereni (žitarice, krumpir, vinogradi). Tip naseljenosti i ovdje je karakterističan za brežuljkaste krajeve - raštrkana, raspršena sela (zaseoci), uglavnom vezani za niže terene i

⁴¹ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 134; Babić, Ž. i drugi, O geologiji kvartarnih naslaga..., o.c., str. 30-37

⁴² Feletar, D., Podravina, o.c., str. 180-182; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 134-135

⁴³ Kolar Dimitrijević, M., Prijeratno podravsko rudarstvo, Podravski zbornik 3, Koprivnica 1978., str. 50-51; Feletar, D., Povijesni razvoj i suvremeno značenje vađenja ugljena na podravskoj Bilogori, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU 1, Varaždin 1986., str. 171-191

⁴⁴ Vidaček, Ž., Tla sekcije Čakovec 4, Zagreb 1979.; Škorić, A., Postanak, razvoj i sistematika tla, Zagreb 1986., str. 124-131; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 134-136

proširene udoline. U razdoblju od početka procesa značajnije industrijalizacije većih podravnih središta upravo mala sela s Topličke gore, Kalnika i Bilogore gube velik dio najkvalitetnijeg stanovništva - to je područje danas u fazi demografskog izumiranja.⁴⁵

2.2. UTJECAJI KLIME I EKOSUSTAVA

2.2.1. Umjereno topla vlažna klima

Razmjerno povoljni uvjeti umjerene kontinentalne klime, kakva vlada u Podravini, trenutačno ne predstavljaju značajniji faktor za prostornu diferencijaciju u naseljenosti. Ipak postoje mikro-lokacijske klimatske razlike, a najvažniji je vremenski tijek klimatskih ekstrema - i u padalinama i u kretanju temperatura. Naime, tijekom holocena klima se i u Podravini sinusoidalno mijenjala - postojala su razdoblja zahlađivanja i razdoblja zagrijavanja, uz određene manje promjene u godišnjim količinama padalina.⁴⁶ Prema tome, klimatske mijene tijekom povijest imale su velik utjecaj i na prostorni raspored naseljenosti, a pogotovo u razdoblju nestabilne granice s Osman-skim Carstvom u 16. i 17. stoljeću.

Prema službenoj međunarodnoj klasifikaciji, klimatske značajke Podravine spadaju u tip **umjereno tople vlažne klime** (prema klimatologu Köppenu, taj tip klime, koji se odnosi na najveći dio panonske Hrvatske, označen je oznakom Cfb). U tom tipu klime prevladavaju topla, ponekad vruća ljeta, s hladnim do ostrim zimama. Tim klimatskim uvjetima tisućljećima se prilagođava i prirodna vegetacija (prvenstveno šumska), ali i izbor poljoprivrednih kultura koje uzgaja čovjek - te su mijene pogotovo intenzivne tijekom posljednja dva stoljeća.⁴⁷

Od kada se u Hrvatskoj profesionalno i stručno mjere klimatski elementi, a to znači od kraja 19. stoljeća, lokalne razlike klime u Podravini nisu velike. Osnovna je prostorna karakteristika klimatskih prilika u Podravini opadanje količine padalina od zapada prema istoku, odnosno pojačavanje primljena Sunčeva zračenja i trajanja insolacije u istom smjeru. Ivan Penzar za takav prostorni raspored najvažnijih klimatskih pokazatelja u Podravini navodi dva glavna (globalna) razloga: (1) planinski europski sustavi, ponajviše Alpe, uvjetuju dizanje zraka koji donose uglavnom zapadni vjetrovi bremeniti vlagom. Tu se brže formiraju kišonosni oblaci, pa na Alpama, a i na Dinaridima, padnu velike količine padalina; (2) kada zrak nošen zapadnim vjetrovima stigne u Panonsku nizinu na svojoj prednjoj fronti izaziva vremenske poremećaje i kišu, ali putujući kopnom prema istoku postaje sve sličniji zraku koji potiskuje i količina padalina se smanjuje, a frontalni su poremećaji sve slabiji.⁴⁸

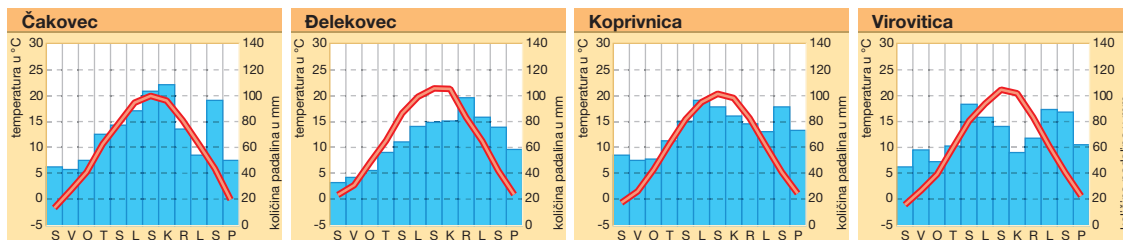
Količina **padalina** se, prema tome, i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj smanjuje (u pravilu) od zapada prema istoku - s obzirom na to da su ovdje razdaljine male, onda su i klimatske razlike slabije izražene. Tako meteorološke postaje u Varaždinu i Čakovcu u duljem razdoblju bilježe prosječnu količinu padalina od oko 850 do 900 mm, slično je i u Koprivnici, gdje se za neka razdoblja godišnji prosjek kreće i na oko 880 mm, a potom se smanjuje prema istoku - postaja u Virovitici iz-

⁴⁵ Feletar, D., Podravina, povijest do 1945., Koprivnica 1989.; Petrić, H., Koprivnica u 17. stoljeću, o.c., str. 125-180

⁴⁶ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 137-138

⁴⁷ Feletar, D., Feletar, P., Geografske značajke i stanovništvo, Općina i župa Donja Dubrava, Donja Dubrava 2007., str. 26; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 29; Petrić, H., Koprivnica u 17. stoljeću, Samobor 2007., str. 25-26; Feletar, P., Istočno Međimurje, Samobor 2006., str. 20-22; Sijerković, M., Koprivnica - uzbudljiva vremenska pozornica, Samobor 2006., str. 255-268; Filipčić, A., Klimatologija za geografe, Zagreb 1996.; Penzar, I. i B., Geofizičko-meteorološke i fenološke prilike u Prekodravlju Podravina, Koprivnica 1973., str. 186

⁴⁸ Penzar, I. i B., Geofizičko-meteorološke..., o.c., str. 18-22; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 17-28

Walterov klimadijagram za meteorološke postaje u Čakovcu, Đelekovcu, Koprivnici i Virovitici - prosječne mjesečne vrijednosti po mjesecima

mjerila je prosječnu godišnju količinu padalina od oko 820 mm. Treba naglasiti da se prosječna godišnja količina padalina u posljednja dva desetljeća smanjuje, a broj dana sa sunčanim satima povećava. Vjerojatno je ovaj recentni poremećaj zatopljavanja, uz druge čimbenike, uvjetovao i neke mikrolokalne razlike. Primjerice, kraći niz mjerenja u najnovije vrijeme u agrometeorološkoj postaji u Đelekovcu bilježi prosječnu godišnju količinu padalina od samo 787 mm (!).⁴⁹

Osim ukupne količine padalina, važan je i vremenski raspored tijekom godine - pogotovo za agrarnu proizvodnju. Maksimumi padalina najčešće se javljaju krajem proljeća i početkom ljeta, a sekundarni maksimum u listopadu i studenome. U svim meteorološkim postajama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj najmanje padalina padne tijekom prosinca, siječnja, veljače i ožujka - dakle zimi. Godine s osobito malo snijega zaredale su nakon 90-ih godina 20. stoljeća, što se tumači pojavom globalnog zagrijavanja.

Za život ljudi, a pogotovo za poljoprivrednu proizvodnju, važni su padalinski ekstremi koji ni u Podravini nisu rijetki. Kao ilustraciju spomenut ćemo da je 1995. na agrometeorološkoj postaji u Đelekovcu izmjereno nešto više od 1000 mm padalina, a u 2000. godini samo 520 mm. Još su izraženije amplitude u postaji Koprivnica, gdje je količina padalina varirala od minimuma 660 mm do maksimuma od čak 1530 mm! I u Virovitici su padalinske amplitude vrlo izražene, kao i postajama u Varaždinu i Čakovcu. Vrlo su izražene i mjesečne amplitude - tako neki inače vrlo kišoviti mjeseci postaju gotovo suhi i obrnuto. To stvara velike probleme poljoprivrednicima, iako valja reći da su ekstremne suše ili poplave, praćene olujama, u Podravini razmjerno rijetke. Više ih ima posljednjih desetljeća, što se povezuje s globalnim klimatskim promjenama. Radi primjera mjesečnih ekstrema, navodimo neke starije podatke iz postaje u Koprivnici - tako je tijekom svibnja (tadašnji prosjek je oko 108 mm) 1939. godine izmjereno čak 230 mm, a 1917. samo 12 mm! Ili, u srpnju 1926. palo je čak 284 mm padalina (što je prouzročilo čak i poplavu središta Koprivnice), a 1952. samo 10 mm! Maksimalna mjesečna količina padalina zabilježena je u listopadu 1905. sa 300 mm, ali je zato 1913. u tom mjesecu palo samo 13 mm kiše!⁵⁰

Oznakama kontinentalnosti odgovara i podatak da prosječna vlažnost zraka (na primjeru postaje u Koprivnici) iznosi oko 80 posto, dnevna naoblaka u prosjeku pokriva oko 61 posto neba, a broj sunčanih sati visok je u odnosu na zapadnije položena hrvatska i slovenska naselja - u Koprivnici iznosi 2037 sati. Prosječna debljina snijega u posljednjih pedesetak godina iznosi od 10 do 15 cm, maksimalna do 40 cm, a gotovo nema zime bez barem nekoliko dana pod snijegom. U posljednja dva desetljeća učestala je pojava razmjerno toplih zima s vrlo malo snijega (dakako, uz iznimke - 2004. zimi je pao dosta obilan snijeg i dugo se zadržao na zemlji). U Podravini ima

⁴⁹ Šegota, T., Klimatologija za geografe, Zagreb 1988., str. 371-371; Prema podacima dipl. ing. Cecilije Kadija Cmrk, koja je obavljala mjerenja u Đelekovcu te je ustupila prikupljene podatke; Općina i župa Donja Dubrava, o.c., str. 26-29; Kraće mjerenje obavljeno je i u školskoj postaji u Donjoj Dubravi - prosjek godišnjih količina padalina iznosi 825 mm

⁵⁰ Feletar, D., Podravina, o.c., str. 286; Kurtek, P., Gornja hrvatska..., o.c., str. 26-28

i dosta dana s maglom, s maksimumom u jesenskim mjesecima - prosječno godišnje od 40 do 50 dana.⁵¹ Broj dana sa snijegom značajno varira - u Koprivnici je 1940. zabilježeno čak 95, a 1936. samo 12 snježnih dana. Već se iz ovog primjera može zaključiti kako klimatske prilike mogu biti promjenjive i u kratkom razmaku. I u spomenutim klimatskim pokazateljima postoje mikrolokalne razlike, osobito u smjeru zapad-istok. Prema istoku klima poprima sve izrazitije oznake kontinentalnosti, a to znači da su ekstremne vrijednosti sve izraženije. S druge strane, broj dana s maglom (pa i rosuljom) mnogo je veći uz rijeke i potoke.⁵²

Postoje i mikroprostorne razlike u godišnjem hodu i visini **temperatura**, kao jednom od najvažnijih klimatskih pokazatelja. Mjerenja u posljednjih stotinjak godina pokazuju da se prosječna godišnja temperatura u gornjoj hrvatskoj Podravini kreće uglavnom između 10 i 11 Celzijevih stupnjeva, što je karakteristično za kontinentalne klime umjerenoga geografskog pojasa. S obzirom na raspored padalina i druge čimbenike, kontinentalnost se u razini temperature povećava od zapada prema istoku. Tako se prosječna godišnja temperatura izmjerena u Varaždinu kreće na oko 10 °C, u Koprivnici do 10,5 °C, a u Virovitici i nešto više od 11 °C - dalje prema istoku se prosječne temperature i povećavaju.⁵³

I hod temperaturnih razlika kroz godinu u prosjeku odgovara panonskom kontinentalnom tipu klime. Prosječna temperatura siječnja u Koprivnici se kreće oko -0,7 °C i srpnja 20,3 °C, a u Virovitici su prosječne razlike izraženije - siječanj -1,1 °C i srpanj 21,1 °C. U pravilu su prosječne temperature ispod ništice zabilježene samo u siječnju, a iznad 20 °C prosječno tijekom srpnja i kolovoza. Prema tome, godišnje amplitude prosječnih temperatura nisu tako velike, usprkos kontinentalnosti klime - razlika između prosječnih siječanjских i srpanjskih temperatura u Koprivnici iznosi 19,6 °C i u Virovitici 20 °C. Dakako, te amplitude variraju s vremena, ali u posljednjih stotinjak godina nisu prelazile 23 °C gornje granice ili 18 °C donje granice.

Međutim, za život ljudi, životinja i bilja, a pogotovo za poljoprivredne djelatnosti, mnogo su važniji ekstremi u hodu temperatura. Ekstremno niske ili ekstremno visoke temperature bitno utječu na klimatske prilike. Za život ljudi i prirode osobito su opasne ekstremne temperature koje traju i po nekoliko dana (ponekad i tjednima). Zato se kroz povijest izmjenjuju hladne (u pravilu i vlažne) i vruće godine (u pravilu sušne). U Podravini godišnje maksimalne temperaturne amplitude mogu doseći i vrijednosti između 60 i 70 °C! Ekstremne temperature variraju i u vrlo kratkom vremenu. Primjerice, u Đelekovcu je 1. siječnja 1996. izmjereno -24 °C, a 20. srpnja 2000. čak 38 °C - dakle u toj postaji godišnja temperaturna amplituda u samo četiri godine iznosi 62 °C. Maksimalna godišnja temperaturna amplituda izmjerena u meteorološkoj postaji Koprivnica iznosi 67 °C, a u postaji Virovitica čak 72 °C. Kao ilustraciju ekstremnoga hoda temperatura navodimo da se u postaji Koprivnica u siječnju digla i na 17,3 °C, ali i spustila na -27,9 °C, a u srpnju je jednom izmjereno samo 4 °C, ali zato i 38,7 °C! Ovakvi ekstremi, koji se dakako javljaju i tijekom cijele godine, mogu imati i katastrofalne posljedice u poljoprivrednoj proizvodnji, ali i

⁵¹ Općina i župa Donja Dubrava, o.c., str. 28

⁵² Kao reprezentant klimatskih pokazatelja za Podravinu mogu poslužiti mjerenja u meteorološkoj postaji Koprivnica (uz male disproporcije prema zapadu i istoku gornje hrvatske Podravine). Milan Sijerković te je pokazatelje sažeo u godišnjim prosjecima na sljedeći način: temperatura zraka 10,3 °C, broj ledenih dana 8,4, studenih dana 19,2, hladnih dana 85,3, toplih dana 75,7, te vrućih dana 16,4. Zatim, insolacija traje 2036 sati, a relativna vlažnost zraka iznosi 80 posto, naoblaka 61 posto, dok je 47,3 vedrih dana i 125,1 oblačan. Količina padalina je u prosjeku 883,5 mm (ili litara na četvorni metar). Vjetrovi najčešće pušu iz smjera sjeveroistok, sjever i jugozapad, broj dana s jakim vjetrom iznosi samo 3,1, a s olujnim tek 0,1 dana godišnje (višegodišnji prosjek). Broj dana sa snijegom je 21,7, s tučom 1,3, s mrazom 42,5, s maglom 69,7, s grmljavinom 17,9 te sa snježnim pokrivačem 39,9 dana prosječno godišnje. Sijerković, M., Koprivnica..., o.c., str. 24

⁵³ Mjerenja u meteorološkim postajama Varaždin, Koprivnica i Virovitica; M. Sijerković, Koprivnica..., o.c., str. 25-32

za život ljudi i prirode. Rijeka Drava vodenom površinom (s okolnim močvarama i šumama) utječe ponešto na ublažavanje klimatskih ekstrema pa postoje male lokalne razlike.⁵⁴

Vjetrovi su u Podravini česti, ali blagi (brzine uglavnom do 2 bofora). Jakih vjetrova (6 bofora) je vrlo malo - u prosjeku godišnje samo 3 dana, a olujnih (8 bofora) minimalno. Ipak, i ovaj kraj pogađaju oluje, najčešće praćene obilnim kišama. Njih je bilo i u prošlosti (osobito sa snijegom), a osobito posljednjih godina - što se pripisuje globalnim klimatskim promjenama. Prevladavaju vjetrovi koji pušu iz zapadnog kvadranta (oni uglavnom i donose padaline). Zanimljivo je da se ruže vjetrova Varaždina, Koprivnice i Virovitice znatno razlikuju. I u Varaždinu dominiraju zapadni vjetrovi, ali su ravnomjernije raspoređeni u tom kvadrantu. U Koprivnici je izražena dominacija jugozapadnih (42%) i sjeverozapadnih vjetrova (30%), a slično je u Virovitici. Ove razlike pripisuju se orografskim razlikama u blizini navedenih gradova.⁵⁵

Tijekom holocena, dakle u zadnjih desetak tisuća godina, **klima se mijenjala** - u nekim razdobljima i u izraženijim pokazateljima. To je bitno utjecalo na život ljudi, odnosno i na razinu i prostorni raspored naseljenosti. Kao ilustraciju navest ćemo tri razdoblja većih klimatskih promjena, od kasnoga srednjeg vijeka do danas. Istraživanja su pokazala da je razdoblje od kraja 11. do početka 15. stoljeća bilo klimatski vrlo povoljno, bez suviše ekstremnih vrijednosti temperature i padalina (slične prilike, uz iznimke, bilježe se i tijekom 19. i dijela 20. stoljeća). Stoga i nije čudno što upravo u tom razdoblju srednjega vijeka dolazi do zapaženog napretka proizvodnje hrane, pa time i prirodnog priraštaja stanovništva. I Podravina je tada bitno porasla brojem stanovnika (nije slučajno da se upravo iz tih stoljeća javljaju i prvi pisani dokumenti, na što su djelovali i drugi važni čimbenici). To razdoblje, koje je trajalo više od dva stoljeća, neki stručnjaci nazivaju i »klimatskim optimumom«.⁵⁶

U dugom razdoblju i u Podravini je vladalo tzv. malo ledeno doba, otprilike od 1400. do 1850. godine (s veliki varijacijama u nekim kraćim razdobljima). Sjevernu polutku Zemlje dobrim je dijelom zahvatio val hlađenja - temperatura se u prosjeku spustila za oko 1,5 do 2 °C. Povijesni podaci govore da su najhladnije zime, koje su se dobro produživale prema kasnoj jeseni i ranom proljeću, bile sredinom 16. stoljeća te između 1700. i 1850. godine. Ledenjaci na Alpama u tom su se razdoblju spustili najniže pa je led zatvorio čak i neke alpske prijevoje. U Hrvatskoj i Mađarskoj 16. i 17. stoljeće je i doba osmanskih osvajanja pa je hladnoća pomagala, ali i odmagala u obrani. Vode Drave bile su u zimskoj polovici godine zamrznute i do pet mjeseci pa su osmanske čete lako konjima prelazile rijeku iz njihovih južnougarskih uporišta i pljačkale naselja u Podravini i Međimurju. Zajednica bukve zauzela je i nešto niža područja Bilogore i Kalnika. Ovo zahlađenje (uz druge čimbenike) uzrokovalo je usporavanje porasta broja stanovnika te neke manje promjene u prostornoj slici naseljenosti (s najslabijim porastom stanovništva na pobrđu).⁵⁷ Nakon »malog ledenog doba«, a uz utjecaje i brojnih drugih čimbenika, dolazi do nagle preobrazbe poljoprivrednog iskorištavanja zemljišta te do sve bržeg porasta stanovništva - što je akcelerativno nastavljeno i u Podravini tijekom većeg dijela 20. stoljeća.

Krajem 20. stoljeća, a traje osobito danas, došlo je do novog globalnog zatopljanja, što se odražava i na klimu sjeverozapadne Hrvatske. Jesu li današnje klimatske promjene samo jedna

⁵⁴ Cerovac, M., Uvjeti i rezultati poljoprivrednog privređivanja na području Donjeg Međimurja, Zagreb 1967., str. 17; Sijerković, M., Koprivnica..., o.c., str. 24-30; Feletar, D., Podravina, o.c., str. 286; Općina i župa Donja Dubrava, o.c., str. 24-30

⁵⁵ Sijerković, M., Koprivnica..., o.c., str. 24-26; Feletar, D., Podravina..., o.c., str. 286-287

⁵⁶ Petrić, H., Koprivnica u 17. stoljeću, o.c., str. 26-27; Claiborne R., Entscheidungsfaktor der Klima, Der Einfluss des Wetters Entwicklung und Geschichte der Meinschaft, Wien-München-Zürich 1973., str. 358

⁵⁷ Petrić, H., Koprivnica u 17. stoljeću, o.c., str. 26-27; Kužoč, K., Zabilješke o »malom ledenom dobu« i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima, Povijesni prilozi 18, Zagreb 1999., str. 375

prirodna mijena u sinusoidalnom hodu klime ili je za novo zatopljanje ponajprije »kriv« čovjek, pitanje je na koje i stručnjaci daju različite odgovore. Nema sumnje da se hitno mora poraditi na podizanju ekološke kulture i svijesti jer su tehničke i tehnološke mogućnosti čovjeka toliko napredovale da objektivno ugrožavaju prirodnu ravnotežu. Uz to, procesi civilizacije i globalizacije (uz druge čimbenike) prouzročili su opadanje nataliteta i prirodnog priraštaja pa tako i promjene u prostornoj slici naseljenosti. Te nove promjene imaju velik odraz i u području Podravine.⁵⁸ Tijekom 20. stoljeća prosječna godišnja temperatura u Europi porasla je za oko 0,95 °C, topi se vječni led, a diže razina mora. Osobito je opasna sve veća emisija tzv. stakleničkih plinova (pogotovo CO₂) koji ubrzavaju proces zatopljanja.⁵⁹ Ako se ništa ne poduzme, stručnjaci prognoziraju da će se do 2080. temperatura u sjevernoj Hrvatskoj (ovom dijelu Europe) dići u prosjeku za 3,3 °C, što bi bilo katastrofalno.⁶⁰

Klimu 20. stoljeća, kada je došlo i do najvećih promjena u prostornoj slici naseljenosti gornje hrvatske Podravine, M. Sijerković objašnjava kroz Köppenovu klasifikaciju Cfb, odnosno kroz njegovu detaljniju klimatsku formulu: **Cfwbx**. U slovima te formule kriju se i osnovne značajke klime i sjeverozapadne Hrvatske. »To je umjereno topla, kišna klima - što se označava slovom **C**. U takvoj klimi u hladnom dijelu godine ima snijega i mraza, ali se zamjećuju i topla razdoblja pa dugotrajni snježni pokrivač nije redovita pojava. Temperatura najhladnijeg mjeseca ne snižava se ispod -3 °C, a prosjek siječnja u Koprivnici je oko 0,7 °C. Ljeto je toplo, ali ne i jako vruće. Köppen u svojoj klasifikaciji za taj tip klime određuje da temperatura najtoplijeg mjeseca mora biti niža u prosjeku od 22 °C - u Koprivnici se prosječna temperatura srpnja kreće oko 20,3 °C. Ta karakteristika se odnosi u formuli na slovo **b**.«

Sijerković objašnjava i značenje ostalih slova u formuli koja se odnose uglavnom na padaline i njihov raspored. Slovo **f** označava da su padaline raspoređene tijekom cijele godine, tako da nema izrazito suhog razdoblja. Ako je ipak padalina manje u zimskom razdoblju nego u ljetnom, to se označava slovom **w** - u Koprivnici je prosječni padalinski minimum u veljači s oko 50 mm. Preostalo slovo u formuli - **x** - upozorava na posebnosti u raspodjeli maksimuma padalina. Prisutnost dva maksimuma, od kojih je prvi u proljeće ili rano ljeto, a drugi u kasnoj jeseni, Köppen naziva račvastim tipom godišnje raspodjele padalina. To odgovara prilikama u Podravini - u Koprivnici je glavni maksimum u lipnju (prosječno 96 mm), a sekundarni u studenome (prosječno 91 mm). U starijoj Köppenovoj klasifikaciji X-klime bile su nazvane još i »klimom kukuruza«. ⁶¹ Neki geografi drugu polovicu 19. i prvu polovicu 20. vijeka nazivaju »stoljećem kukuruza i krumpira«, što se podudara s Köppenovom klasifikacijom. Naime, masovno uvođenje tih dviju poljoprivrednih kultura ključno je promijenilo agrarnu proizvodnju, omogućujući prehranu sve više stanovnika. Stoga i u Podravini upravo od tada slijedi »boom« broja stanovnika, a usporedo se odvijaju i bitne promjene u prostornoj diferencijaciji naseljenosti.

2.2.2. Osnovni ekosustavi Podravine

U razdoblju holocena, odnosno u arheološkoj nomenklaturi od neolitika, gornja hrvatska Podravina je **područje šuma**, prije svega bjelogoričnih. Dakle, prirodni pejzaž definiran je šumskim pokrovom. **Antropogeno-zoogenim utjecajima**, a samo dijelom manjim klimatskim vari-

⁵⁸ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 135-140

⁵⁹ Lay, V., Kufrin, K., Puđak, J., Kap preko ruba čaše, Klimatske promjene - Svijet i Hrvatska, Zagreb 2007., str. 27-31

⁶⁰ Lay, V. i drugi, Kap preko..., o.c., str. 35

⁶¹ Sijerković, M., Koprivnica..., o.c., str. 28-29

jacijama, **prirodni pejzaž postupno se mijenja**. Današnja slika prirodnog pejzaža ni približno ne odgovara stanju od prije samo jednog stoljeća, a kamo li onom prije kojeg tisućljeća. Stoga danas možemo govoriti samo o reliktima prirodnog pejzaža u Podravini, a današnje stanje možemo nazvati i **antropogeniziranim ili humaniziranim pejzažom**. Nema sumnje da je prirodni pejzaž, koji ovisi o svim prirodno-geografskim elementima prostora, kao i način i tijek njegove transformacije (pa i devastacije), imao velik utjecaj na promjene u prostornoj distribuciji stanovništva ovog dijela Hrvatske.

Mijenjanje, odnosno devastacija prirodnog pejzaža, a to znači šuma i močvarnog raslinja, kroz holocena razdoblja imalo je ponešto različitu dinamiku. Međutim, sve do danas ima oznaku - ubrzanja. Od 17. stoljeća, a pogotovo od druge polovice 19. i u 20. vijeku, prirodni pokrov je promijenjen u većem opsegu nego u svim stoljećima i tisućljećima ranije. Stoljećima je čovjek, zapravo, živio od šuma, da bi ih do danas (i) u gornjoj hrvatskoj Podravini gotovo iskorijenio. Kartografski izvori još iz 16. stoljeća dokumentiraju da je »prirodni pejzaž srednjovjekovne Podravine bio mnogo šumovitiji i vlažniji nego danas. Bogati šumski kompleksi uz Dravu, te česte poplave koje su uzrokovale eroziju zemljišta, ali ponegdje i objekata, bile su važan dio prirodnih osobina podravskih srednjovjekovnih pejzaža«. ⁶²

Tijekom 16. i 17. stoljeća privremeno se zbiva i proces širenja šuma i obnavljanja prirodnog pejzaža u istočnom dijelu gornje hrvatske Podravine. Naime, od 1552. do 1684. to područje bila je granica između Habsburškog i Osmanskog Carstva. U Podravini, pogotovo u širem području od Staroga Graca na istoku do Đurđevca na zapadu, prostirala se »ničija zemlja«, a prodori osmanskih pljačkaša devastirali su naselja i dalje na zapad. Stoga je na tom području Podravine došlo do procesa depopulacije, odnosno emigracije, a prirodni pejzaž se neumitno vraćao na svoja staništa. Šume i močvare poslužile su i kao zbjegovi ljudima, kako bi barem dio njih preživio razdoblje osmanske okupacije i prijetnji. ⁶³ Međutim, odmah nakon protjerivanja Osmanlija, pa već i nakon određene stabilizacije stanja na granici (od mira na Žitvi 1606. i dalje), ponovno počinje proces doseljavanja i demografske stabilizacije koji je trajao sve do početka 19. stoljeća (sa završnim naseljavanjem Prekodravlja). ⁶⁴

V. Rogić ističe da u procesu transformacije prirodnog pejzaža nije bio »pošteđen« nijedan dio Hrvatske, a pogotovo krajevi na nepropusnim stijenama i u nizinama. »Područje barskih šuma na vlažnim naplavnim ravnima riječnih dolina bitno je smanjeno. Bujne nizinske šume hrasta lužnjaka, koje su prije ljudskih utjecaja pokrivala velika prostranstva vlažnih ravnica Posavine i Podravine, reliktno su se sačuvala samo na manjim površinama. Vrlo je smanjena i šuma hrasta kitnjaka i običnoga graba na ocjeditijim površinama. Izvan močvarnih poplavnih područja, šume hrasta kitnjaka i običnoga graba čine glavni nizinski pojas šuma zapadnog dijela podunavskog klimatskog areala. Obilježena je umjerenom vlažnošću i vrlo bujnim razvojem. U području ranije prirodne proširenosti te šume nalazi se danas pojas najvećeg dijela obrađenog zemljišta s naseljima. Takva se šuma sačuvala samo na manjim izdvojenim nenaseljenim područjima na višim nadmorskim visinama.« ⁶⁵

Već smo ustanovili da se geološke, geomorfološke, pedološke i druge prirodne značajke Podravine zonalno izmjenjuju od sjevera prema jugu, odnosno od rijeke Drave zonalno prema pobrđima Bilogore, Kalnika i Plitvičke gore. Takav prostorni raspored fizičko-geografskih značajki

⁶² Slukan Altić, M., Podravsko srednjovjekovlje u zrcalu kartografskih izvora, Podravina 4, Koprivnica 2003., str. 122

⁶³ Adamček, J. i drugi, Šumarstvo, Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture, Zagreb 1980., str. 163; Adamček, J., Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980.; Petrić, H., Koprivnica..., o.c., str. 47

⁶⁴ Feletar, D., Podravina, povijest do 1945., Koprivnica 1989.

⁶⁵ Rogić, V., Regionalna geografija Jugoslavije, Zagreb 1982., str. 36-37

slijedio je i raspored pojedinih šumskih sastojina kao osnovice botaničkih oznaka prirodnog pejzaža. Ako bismo pojednostavili klasifikaciju prirodnog pokrova Podravine, onda bi se zonalno od Drave do Bilogore mogle locirati tri osnovne biljne ili šumske zajednice. **1. Zajednica hrasta lužnjaka i jasena** - obuhvaća uglavnom holocene poloje i niske terene uz Dravu i njezine pritoke, a staništa odgovaraju hrastu lužnjaku, jasenu, vrbi i sličnim vrstama (pa i, primjerice, topoli kao nasadima koje je izvršio čovjek). **2. Zajednica hrasta kitnjaka** - obuhvaća dijelove najviših würmskih terasa i niža pobrđa Bilogore, Kalnika i Topličke gore. Tu su staništa povoljna za hrast kitnjak, brezu, lipu, ponegdje i bukvu itd. **3. Zajednica bukve** - obuhvaća više predjele Bilogore i Kalnika, a staništa odgovaraju bukvi, djelomice i hrastu kitnjaku, grabu i sličnim vrstama.⁶⁶

Na osnovi dosadašnjih sačuvanih biljnih vrsta, koje su sačuvane samo reliktno, može se rekonstruirati nekadašnji sastav i prostiranje biljnoga pokrova kakav je bio u prošlosti Podravine. Relikti nekadašnjeg šumskog pokrova, pa i specifičnosti ostalih botaničkih vrsta te zooloških areala, koji su očuvani do danas, stoga predstavljaju posebne prirodne, ali i gospodarske vrijednosti. Neki od tipičnih starih pejzaža, odnosno očuvanih biljnih i životinjskih vrsta nalaze se danas i pod posebnim režimom zaštite. Revni istraživač prirode gornje hrvatske Podravine, dr. R. Kranjčev, znanstveno je sistematizirao **osnovne ekosustave**, koji reprezentiraju današnje stanje šuma, šibljaka, sječina, livada, voda i pijesaka Podravine i omogućuju nam pogled na njihov prostorni raspored u prošlosti. Ta se sistematizacija prije svega odnosi na šume kao najznačajniji prirodni pokrov ovoga kraja - kroz povijest i danas.⁶⁷

Šumski pokrov do danas se zadržao uglavnom na tlima nepovoljnim za agrarno iskorištavanje i na višim terenima brežuljaka. To se uglavnom odnosi na niska područja oko Drave i dijela njezinih pritoka te na viša pobrđa Bilogore, osobito Kalnika i dijelom Topličke gore. Antropogeno-zoogeni čimbenici, koji su diferencirano djelovali kroz povijest (a najintenzivnije u posljednja dva stoljeća), smanjili su u gornjoj hrvatskoj Podravini površinu šuma na 44.620 ha ili 27,7 posto od ukupnog zemljišta ludbreške, koprivničke i đurđevačko-pitomačke Podravine. Površina pod šumama u Podravini se povećava od zapada prema istoku, što prije svega govori o snazi antropogenih utjecaja kroz povijest, a samo djelomice i o prirodno-geografskim prostornim razlikama. Tako se u ludbreškoj Podravini pod šumama nalazi 4932 ha ili 22,1 posto, u koprivničkoj Podravini 18.814 ha ili 36,3 posto te u đurđevačko-pitomačkoj Podravini 20.874 ha ili 31 posto. Analizom tih sastojina možemo djelotvorno rekonstruirati prostiranje i kvalitetu šumskoga pokrova u podravskoj prošlosti.⁶⁸ Dakako, ovi fito i zoo uvjeti imali su i snažan utjecaj na prostorni raspored naseljenosti te su ostali i manje značajan čimbenik gustoće naseljenosti i danas.

U skupini šuma, šibljaka, sječina i (umjetnih) šumskih kultura, R. Kranjčev izdvaja 12 osnovnih grupa ekosustava.

1. Hrvatska miješana šuma hrasta kitnjaka i običnoga graba (*Quercus-Carpinum croaticum* Horv.) - to je karakterističan ekosustav za brežuljkasto područje i blaže padine Bilogore i Kalnika (na dijelovima i za najviše terene würmskih terasa). Kao i drugi ekosustavi, tako je i »ova u nas najljepša i botanički vrlo bogata šuma svedena na male površine ili samo fragmente, a ono što je od nje ostalo mjestimice je floristički i vegetacijski znatno izmijenjeno«. ⁶⁹ Sačuvane primjere ovoga ekosustava naći ćemo još na brojnim lokalitetima, a najznačajniji su: Crna gora zapadno od Koprivnice, šuma Ris zapadno od ceste Rasinja-Prkos, Apatovačka šuma kod Velikog Pogan-

⁶⁶ Kranjčev, R., Šumska vegetacija Podravine i Bilogore, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980.; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 139

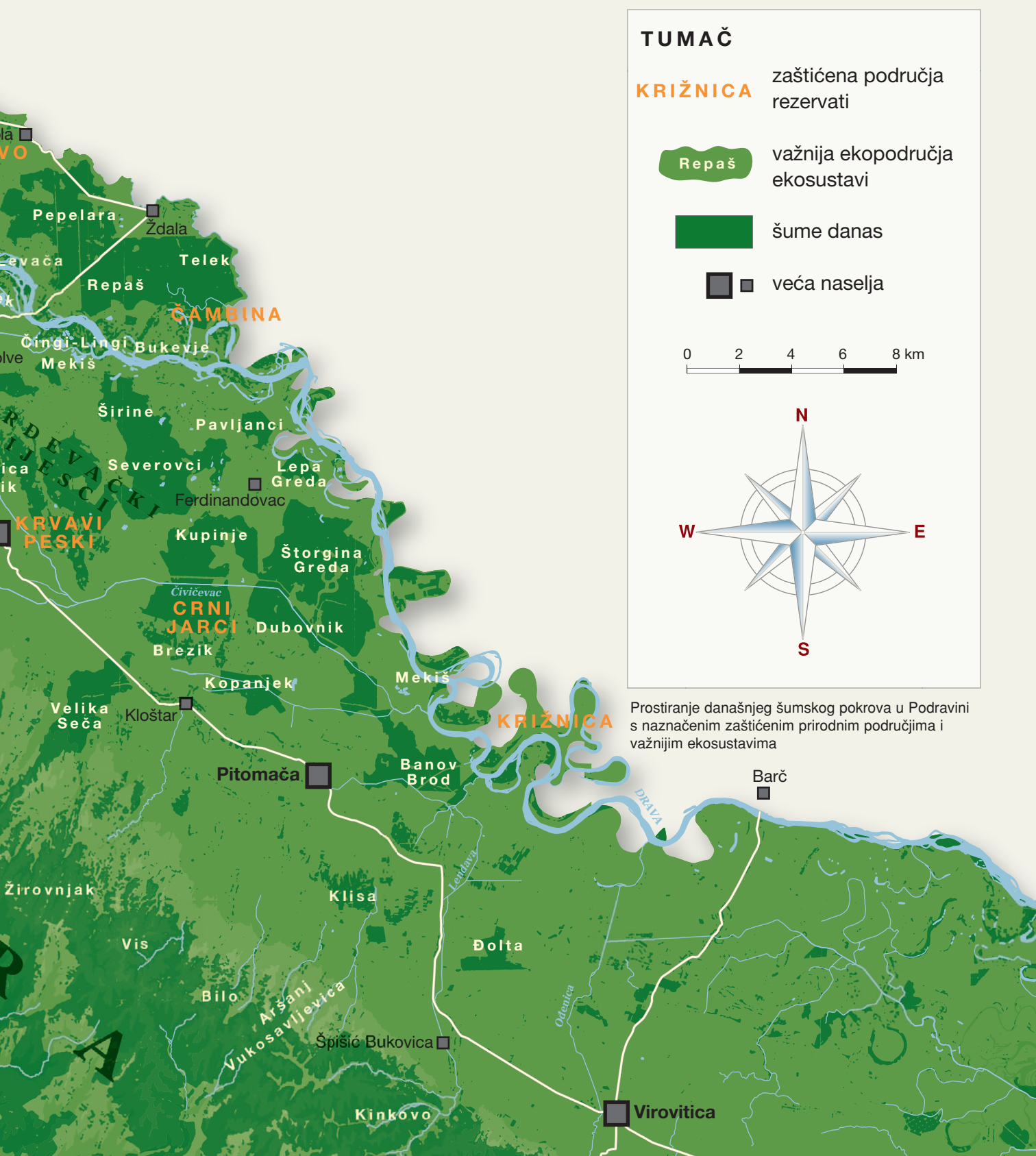
⁶⁷ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 25-106

⁶⁸ Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973., str. 188; Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 139; Statistički ljetopis Republike Hrvatske za 2006., Zagreb 2007.

⁶⁹ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 25

VAŽNIJI EKOSUSTAVI I ZAŠTIĆENA PODRUČJA U PODRAVINI

ca, šuma Falisina uz rječicu Gliboki jugoistočno od Rasinje, područje Razbojišća zapadno od koprivničkog predgrađa Vinice i ponegdje na Bilogori.

2. Hrvatska bukova šuma (*Fagetum croaticum* Horv.) zauzima područje sjeverne (podravske) Bilogore i sjeveroistočne dijelove Kalnika. Ponegdje se spušta i do samo 160 metara nadmorske visine. Karakterističan primjer ovoga ekosustava je područje Dugog (Dugačkog) brda zapadno od Vinice. Tu su miješane bukovo-hrastove šume (bukva oko 80 posto, a hrast i grab s po oko 10 posto). Sastojine su stare i više od sto godina, a krošnje više i od 100 metara. Stoga nije čudno što je Dugačko brdo 1973. godine proglašeno posebnim rezervatom šumske vegetacije - brigu o zaštiti vodi Šumarija Koprivnica Hrvatskih šuma. Ovaj ekosustav karakterističan je i za šumska manja područja kod Domaja (zapadno od Reke), gdje ima i sastojina pitoma kestena, zatim Mikulin jarak sjeverno od Velikog Poganca (gdje ima i nešto hrasta cera) te najviši vrh Bilogore - Ivinin vrh istočno od Jagnjedovca itd.⁷⁰

3. Miješana šuma hrasta lužnjaka i običnoga graba (*Carpino betuli* - *Quercetum roboris*) sva-kako je najznačajniji tip podravskih nizinskih šuma. Uz hrast lužnjak, tu nalazimo i sitnolisnu li-pu, klen, poljski jasen, divlju krušku, javor, brijest itd., a od grmlja najčišći je glog. U ovom eko-sustavu najznačajnija je šuma Repeš u Prekodravlju (južno od Ždala), čija je površinu 3886 ha, a zajedno s okolnim šumama oko 4500 ha i najveći je sačuvani relikv znamenitih pridravnih hrastovih šuma iz prošlosti. Skupina debelih stabala hrasta lužnjaka kod zgrade repaške šumarije od 1998. pripada zaštićenim spomenicima prirode, a područje Čambine, sa starim dravskim me-androm i močvarnim biljem, od 1999. spada u zaštićeni značajni krajobraz (tu je već prisutna i turistička valorizacija). Ostale miješane hrastovo-grabove šume ima još na mnogo nizinskih lo-kaliteta, primjerice kod Gabajevе Grede, Mekiša, Lepe Grede, Jasenovečkog bereka, Sušinskog bereka kod Molvi, Jeduševca, dijela poznate Šalovice istočno od Koprivnice itd. Ovdje ističemo posebnosti Fičkove šume između Đelekovca i Imbriovca (prisutno je i rijetko drvo dre-na), zatim Varašćice kod Gorice (tu ima i breza, crne johe), Mekiša istočno od Molvi (i s poljskim jasenom i crnom johom), a zanimljiv je i lokalitet Ungerova mlina kod Đelekovca ili predjela Josek kod Kutnjaka, kao i šuma Danica sjeverno od Koprivnice (koja je proglašena memorijalnim prirod-nim spomenikom) itd. Posebno je u ovom ekosustavu važna šuma Križančija, južno od Malog Bukovca i Novog sela. To je najveći šumski nizinski revir ludbreške Podravine, a uz hrast lužnjak i obični grab prisutan je i hrast cer, poljski jasen, posađene sastojine četinjača i slično. Kod cr-kvice grofova Draškovića i lugarnice nalaze se stari hrastovi i bukve, zaštićeni kao spomenici prirode.

4. Ekosustav šume hrasta lužnjaka s velikom žutilovkom (*Genista elatae* - *Quercetum roboris*) karakterističan je za niske dravske poloje s visinskom razinom vode temeljnice. To su miješane hrastovo-grabrove šume, a u brojnom grmlju rastu velika žutilovka, glog, kupine... Ovaj tip malih šumskih ostataka nalazimo oko Hlebina, uz potok Bistru, u Šalovici kod Herešina, južno od Pe-teranca, u Gaju kod Koprivničkih Bregi i drugdje.

5. Ekosustav poljskog jasena s kasnim drijemovcem (*Leucojo-Draxinetum angustifolia*) za-prema vrlo male fragmente, uglavnom s vrlo visokim podzemnim vodama. Tu su staništa polj-skog jasena, hrasta lužnjaka i crne johe - »šumu prepoznamo po cvatnji kasnog drijemovca« u kasno proljeće« - piše R. Kranjčev.⁷¹ Ove sastojine manjih površina nalazimo u sklopu šume Re-

⁷⁰ Kranjčev, R., Iz prirodne baštine Kalničkog gorja i prigorja, Koprivnica 1998., str. 101-104; Prostorni plan Koprivničko-križevačke županije, Koprivnica 2007.; Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području Koprivničko-križevačke županije, Koprivnica, travanj 2004.

⁷¹ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 35-37

paš na području Teleka (uz granicu prema Mađarskoj), kod Severovaca zapadno od Ferdinanovca, Jasenovcu južno od Đelekovca itd.

6. Šuma poljskog jasena s crnim trnom (*Pruno-Fraxinetum angustifolia*) također je vezana za vlažna staništa - uz poljski jasen u tom je ekosustavu reliktno prisutna i crna joha te sremza (koja cvate početkom svibnja). Ovaj ekosustav zauzima male površine, uglavnom unutar ekosustava hrasta lužnjaka. To se odnosi na neke lokalitete unutar Repaša - u Čambini i Bukevju te na šumski rezervat Crni Jarci južno od Kalinovca.⁷²

7. Ekosustav šuma crne johe i dugoklasnog šaša (*Cariceto elongatae - Alnetum europaeum*) predstavlja podravski specifikum i osobitu vrijednost. Unutar fenomena Đurđevačkih (Podravske) pijesaka, nalazi se izdvojen tipični zamočvareni niski teren gdje nije bilo sedimentacije pijeska. To područje - Crni jarci - locirano je južno od rječice Čivičevac istočno od Kalinovca. R. Kranjčev smatra da se tu sačuvala reliktna šumska zajednica još iz vremena najmlađeg pleistocena (ili samog početka holocena). Tu i danas rastu gotovo čiste šume crne johe (*Alnus glutinosa*). Podzemna voda je visoko, a tlo je tijekom godine i plavljeno oborinskim vodama. Dakako, u takvim uvjetima određenog izoliranog areala ovdje se razvila specifična vegetacija pa i osebujan životinjski svijet. Još 1965. (uz proširenje 1992.) reprezentativni dijelovi johinih šuma izdvojeni su kao zaštićeni posebni rezervat šumske vegetacije.

8. Miješane šume bijele vrbe i crne topole (*Salici - Populetum*) zauzimaju niske poloje uz Dravu i Muru i ušća manjih pritoka. Uz navedene šumske vrste, tu raste i bijela topola, ponegdje crna joha, poljski jasen i slično. Uz to, ovdje raste pravo obilje vegetacije karakteristične za zamočvarene terene. Takve poplavne šume s raznovrsnom vegetacijom nalazimo osobito u Orešču, Meki kod Podravske Selnice i Donje Dubrave (Velikog Otoka). Slično je i u arealu pridravskog područja uz Dravu kod Gotalova na lokalitetu Stružice između nasipa i riječne matice. Tu su idilične mrtvaje te nasadi niskih vrba i crnih topola. Šikara, bijele vrbe i crne topole ima osobito i na području bivšeg naselja Bukevje i oko njega u istočnom kutu Repaša. Niski tereni oko Đelekovca (pogotovo oko Segovine i Glibokog) pripadaju ovom ekosustavu, zatim u okolici Legrada, na ušću rječice Gliboki kod Komatnice, u Sekulinama na ušću rječice Bistre itd. Posebna je priča Veliki Pažut, močvarno područje na sutoku Mure u Dravu s međimurske strane (a teritorijalno pripada općini Legrad). Ovdje se na gotovo tisuću hektara nalaze šikare, poplavne šume bijele vrbe i crne topole te pravo bogatstvo životinjskog svijeta. Godine 1983. Veliki Pažut proglašen je specijalnim ornitološkim rezervatom (odlukom Koprivničko-križevačke županije od 1998. godine to je poseban zoološki rezervat).⁷³

9. Zajednica sive vrbe i trušljike (*Salici-Franguletum*) fragmentarno je očuvana, uglavnom na tresetnim tlima. Prisutna je ponajprije na rubovima Crnih jaraka, a nalazimo je i u području tresetička u Breziku sjeverno od Kloštra Podravske.

10. Zajednica sive vrbe (*Slicetum sinereae*) zadržala se na nizinskim izoliranim malim površinama, najčešće u sklopu poplavnih livada. Ovu grmoliku šumu nalazimo među livadama kod Sigeca, Gorice, Plavšince, Zovja (Đelekovca) i drugdje.

11. Šikare borovnice (*Juniperetum*) ponajviše nalazimo na šljunkovitim tlima - tipični primjer je lokalitet kod nasipa u Gabajevoj Gredi.

12. Plantaže posađenih šuma nastale su ponajviše u posljednjih tridesetak godina. Najviše je zastupljena kanadska topola (*Populus canadensis*) zbog brzoga prirasta drvne mase (Crna Mlaka,

⁷² Javna ustanova za upravljanje..., o.c., travanj 2004.

⁷³ Kranjčev, R., Priroda Podravine..., o.c., str. 40; Općina i župa Donja Dubrava, o.c., str. 29-34

Drnje, Repaš, Šalovica, Severovci i drugdje). Manje površine zasadene su i crnim orahom, platana, smrekom, arišom i sličnim vrstama.⁷⁴

Za agrarno privređivanje oduvijek je osobitu vrijednost imao **ekosustav podravskih livada**. Prirodne livade nalazimo uglavnom na nižim terenima uz vodotoke pa i na niskim dravskim terasama. Gradnjom nasipa i melioracijama od kraja 19. stoljeća do danas površine pod livadama bitno su smanjene i koriste se kao oranice. Ipak, i danas se pod (prirodnim) livadama nalazi nešto više od 10 posto površine gornje hrvatske Podravine. Za ekosustav livada vezan je također specifičan biljni i životinjski svijet. Kao primjer navest ćemo prirodne livade jugozapadno od Đelekovca i kod Peteranca. Livade u Zovju kod Đelekovca (sjeveroistočni dio općine Koprivnički Ivanec), koje se nalaze uz rječicu Gliboki, pripadaju zajednici livada ovsenice pahovke, s perunikama, mlječikama i drugim sastojinama. Specifičnost Zovja je rijetko bilje velike krvare te leptiri staklokrilci i druge prirodne rijetkosti. Zato je 2000. godine Zovje proglašeno spomenikom prirode kao mali zoološki rezervat. Osobitu vrijednost imaju i Peteranske prirodne livade - južno od naselja na niskim terenima prema području Šalovice i Bereka. Tu nalazimo zajednice šaša lisičjeg repa, busike, ovsenice pahovke itd. Od posebne florističke vrijednosti su livadske ruže i velike krvare te močvarne mlječike. Ovdje se nalazi čak deset vrsta rijetkih leptira staklokrilaca i druge zoološke zanimljivosti.⁷⁵

Ekosustavi vezani uz **vodene površine** posebna su vrijednost Podravine, a uz njih je u posljednjih pedesetak godina vezan i razvoj turizma i sporta. Sprudovi, rukavci, mrtvice, pijesci i priobalne šikare kriju obilje prirodnih vrijednosti pa i rariteta. Najveće takve površine nalazimo u koritu Drave i Mure, ali u manjih rječica i potoka koji se u njih ulijevaju. Posebno biljno i životinjsko bogatstvo nalazimo na brojnim ostacima starih riječnih korita, kao i na umjetnim barama i jezerima nastalih eksploatacijom šljunka i pijeska. Bara Čambina u istočnom dijelu šume Repaš proglašena je značajnim prirodnim krajobrazom (1999.), a odnedavno to je i dravska mrtvica (stari meandar) Ješkovo, južno od Gole u Prekodravlju (tu se razvija i turizam). Uz njih, ističemo prirodne vrijednosti mrtvice Jegeniš kod Đelekovca, mrtvice kod Gabajeve Grede, zatim Stružice kod Gotalova, Orešec kod Velikog Otoka, Babino Polje kod Bukevja u šumi Repaš, meandri kod Lepe Grede, Mekiša kod Pitomače i osobito u ekosustavu Križnice, sjeverno od Starogradačkog Marofa, ali i umjetnih vodenih površina - Šoderice, Čingi-Lingi kod Ledine Molvarske, Autoput kod Botova, jezera i mrtvaje kod Gabajeve Grede, jezero kod Gornje šume itd.⁷⁶

3. ZONALNA NASELJENOST PODRAVINE UVJETOVANA PRIRODNO-GEOGRAFSKOM OSNOVICOM

Kao što se u izduženim zonama u longitudinalnom dravskom smjeru od sjeverozapada prema jugoistoku pružaju sve važnije prirodno-geografske značajke, tako se zonalno pružaju i četiri dosta različite zone naseljenosti. Poput prirodnih značajki, zone naseljenosti izmjenjuju se od sjevera prema jugu, odnosno od rijeke Drave do sjevernih obronaka Topličke gore, Kalnika i osobito Bilogore. U usporedbi s fizičko-geografskim značajkama te prostornim rasporedom, brojem i veličinom naselja, mogu se izdvojiti **četiri osnovne zone naseljenosti** (ili uvjetno tri, ako raču-

⁷⁴ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 38-43

⁷⁵ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 44-56

⁷⁶ Kranjčev, R., Priroda Podravine, o.c., str. 57-87; Feletar, D., Podravina, o.c., str. 285-298; Šafarek, G., Drava - Koprivnička Podravina, Koprivnica 2005.

Četiri osnovne longitudinalne naseobene zone u gornjoj hrvatskoj Podravini

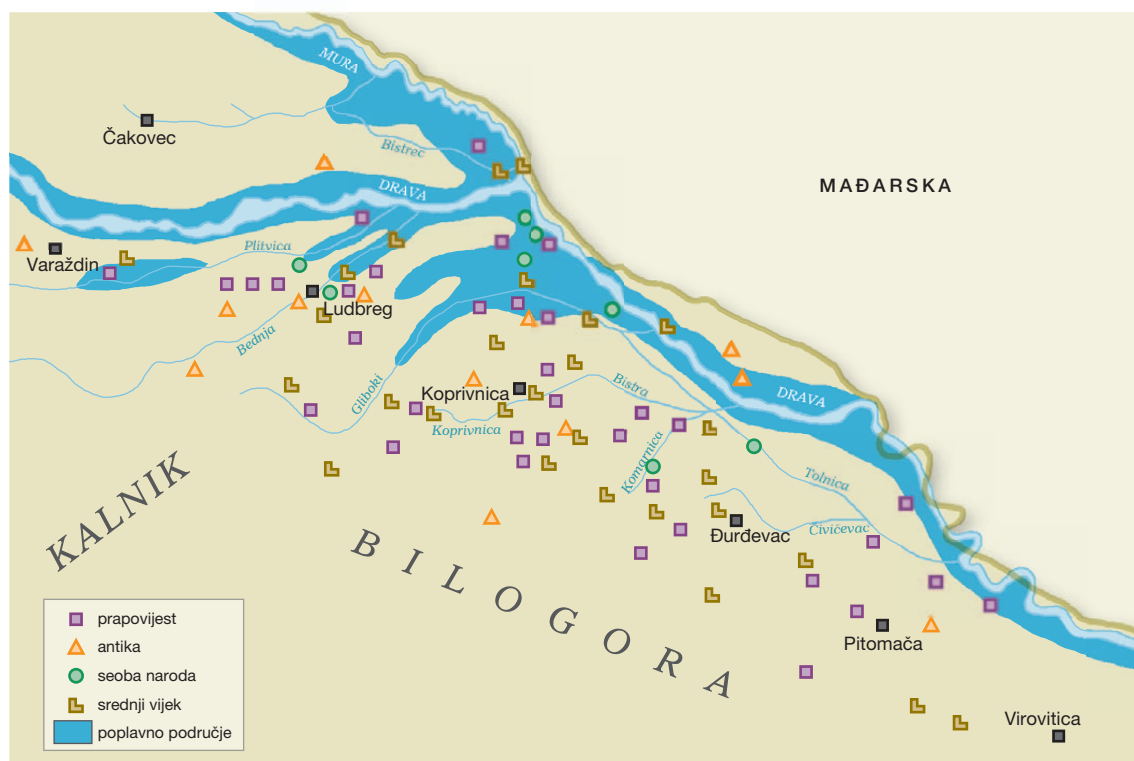
namo kao zajedničku zonu područje holocenih i würmskih terasa). To su: 1. zona naseljenosti **uz uzdignuto dravsko korito i na položajima**, 2. zona naseljenosti **na nižim holocenim riječnim terasama**, 3. zona naseljenosti na gospodarski i prometno najatraktivnijim višim holocenim i osobito na **würmskim terasama** te 4. zona naseljenosti na **sjevernim kontaktnim obroncima neogenoga gorja**. Dakle, odnos prirodno-geografskih uvjeta i prostorne distribucije naseljenosti u Podravini je u izrazitoj međuzavisnosti, gotovo u simbiozi (dakako, i uz djelovanje i drugih antropogenih čimbenika kroz povijest).

Kroz povijest se atraktivnost pojedinih zona naseljenosti mijenjala. Naime, prostorna distribucija stanovništva ne ovisi samo o fizičko-geografskim čimbenicima, nego i od niza društvenih prilika, odnosno čimbenika koje je sobom donosio razvoj ljudskog društva. To je ponajviše ovisilo o načinu gospodarenja prostorom i razini tehnike i tehnologije poljoprivrednog iskorištavanja, ali i o razini vojne tehnike, političkih i društvenih odnosa, razini graditeljstva i korištenja vrsta materijala, sigurnosnoj i zdravstvenoj zaštiti i slično. U kombinaciji svih kompleksnih čimbenika koji su kroz povijest utjecali na prostorni raspored naseljenosti (i) u gornjoj hrvatskoj Podravini, prirodno-geografske značajke svakako imaju iznimno važnu ulogu.

Ako se analiziraju zemljovidni lokaliteta naselja i staništa ljudi od prapovijesti do danas (odnosno tijekom holocena ili od neolitika), onda općenito zaključujemo da je **najatraktivnija zona za naseljavanje bilo kontaktno područje terasa i pobrđa** - ili u slučaju Podravine würmskih i holocenih terasa te najsjevernijih neogenih brežuljaka Bilogore, Kalnika i Topličke gore. To se vidi već prema ubikaciji najviše lokaliteta iz **prapovijesti**. Od Varaždina do Virovitice arheolozi su dosad najviše lokaliteta staništa i naselja ljudi otkrili upravo na području ocjeditijih terasa, na kojima je u to doba prirodna vegetacija bila gusta šuma (pa i prašuma). Vrlo je malo prapovijesnih podataka o lokaciji nalaza iz dravskog položaja, a nešto više iz **uskih** položaja rječica i potoka u

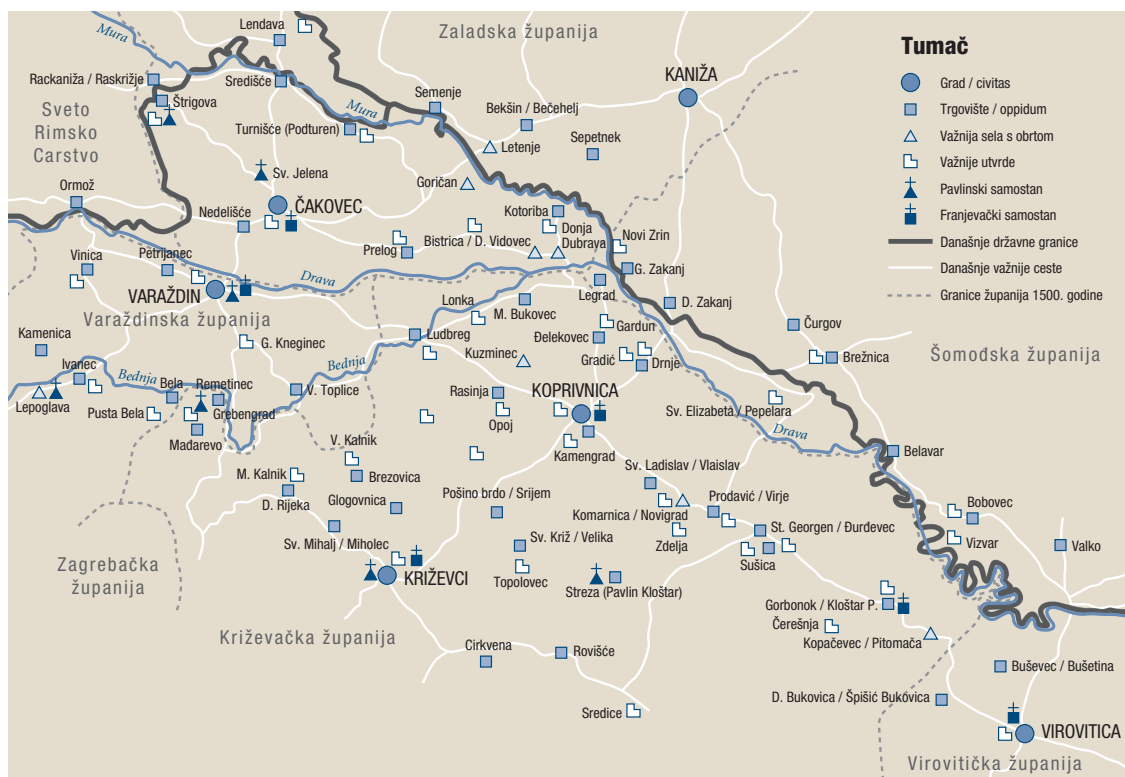
južno položenim brežuljcima. To se odnosi na područje Bednje, Glibokog, Koprivničke rijeke, Komarnice, Zdenje, Čivičevca i drugih pritoka Drave s juga. Iako su sustavna arheološka istraživanja prapovijesnih nalazišta u Podravini tek započela, novi nalazi i saznanja najvjerojatnije neće bitnije promijeniti kartu (pretpostavljenje) naseljenosti Podravine tijekom neolitika, brončanih i željeznih doba (vidi priloženu kartu).⁷⁷ Za prapovijesna razdoblja skupljačke i kulture lova lokacija staništa nije bila toliko važna u odnosu na kvalitetu zemljišta, nego je bila važna izdašnost šuma i blizina vode. Početkom sjedilačkih, motičarskih kultura sve važniju ulogu u izboru staništa ima izdašnost i lakoća obrade tla, a u Podravini već tada najveću privlačnost stječe područje viših terasa.

To kontaktno područje između terasa i brežuljaka kao najatraktivnije za naseljavanje definitivno potvrđuje razdoblje **antike**. S južne strane naselja koristile su se blagodati šuma, a sa sjeverne na terasama agrarne mogućnosti dobrog tla na terasama (ali i vrijednosti hrastovih i drugi šuma). Visokorazvijena rimska kultura i u ovim je prostorima od 1. do 5. stoljeća poslije Krista udarila temelje mreži prometnica i naselja - koja se s manjim varijacijama održala sve do danas. Longitudinalna rimska cesta od glavnih antičkih središta rimske Panonije, Poetoviae (Ptuja) na zapadu, preko Ioviae Botivo (Ludbreg) do Murse (Osijek, prema limesu na Dunavu) ne gradi se kroz močvarne terene blizu Drave, nego na ocjeditim würmskim terasama na kontaktu prema brežuljcima Bilogore, Kalnika i Topličke gore. U Podravini rimska cesta manje-više odgovara današnjem smjeru tzv. Podravske magistrale, a svakako je na dijelovima pomaknuta nešto prema

Prostorni raspored poznatih i značajnijih arheoloških lokaliteta naseljavanja u Podravini od prapovijesti do kasnoga srednjega vijeka

⁷⁷ O prapovijesnim razdobljima u Podravini dosad je objavljena dosta opsežna građa i literatura. Treba pogledati popise radova u knjizi D. Feletara i H. Petrića *Bibliographia Podraviana*, Koprivnica 2001., i to kod autora Ž. Dema, osobito Z. Markovića, I. Šarića, M. Šimek, B. Vikić-Belančić i drugih. Pregled tih razdoblja s prostornim rasporedom (kartama) još daje i D. Feletar u knjizi *Podravina - općine Koprivnica, Đurđevac i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, Koprivnica 1989., str. 17-38; Petrić, H., *Općina i župa Drnje, o.c.*, str. 53-56, itd.

Gradovi (civitas), oppidumi i važnije utvrde u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od kasnog srednjeg vijeka do prve polovice 18. stoljeća (prema: Pal Engel, Neven Budak, Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar)

jugu, na još ocjeditije terene. Dio te antičke prometnice je i istražen, ali za točnu ubikaciju treba poduzeti još opsežna arheološka i aerofotogrametrijska istraživanja.

Na toj glavnoj cesti najvažnije rimsko naselje bilo je Ludbreg (Ioviae Botivo), za koji ima indicija ne samo da je bio antički civitas, nego možda i sjedište biskupije. Prema rimskim itinerarijima, aproksimativnim pretvaranjem rimskih milja u današnje udaljenosti, što je potvrđeno i arheološkim nalazima, manja rimska vojna postaja postojala je na ovoj cesti i kod Kunovec-brega (Sunista?) i nedaleko Štaglinca (Ad Piretis?). Antičko Virje vjerojatno se zvalo Lentulus, a možda je kod Pitomače postojala postaja Louta (?). Od ove longitudinalne glavne veze odvajali su se vicinalni rimski putovi transversalno prema jugu i sjeveru. Ti su putevi s teškoćama prelazili močvare i matice Drave i Mure.

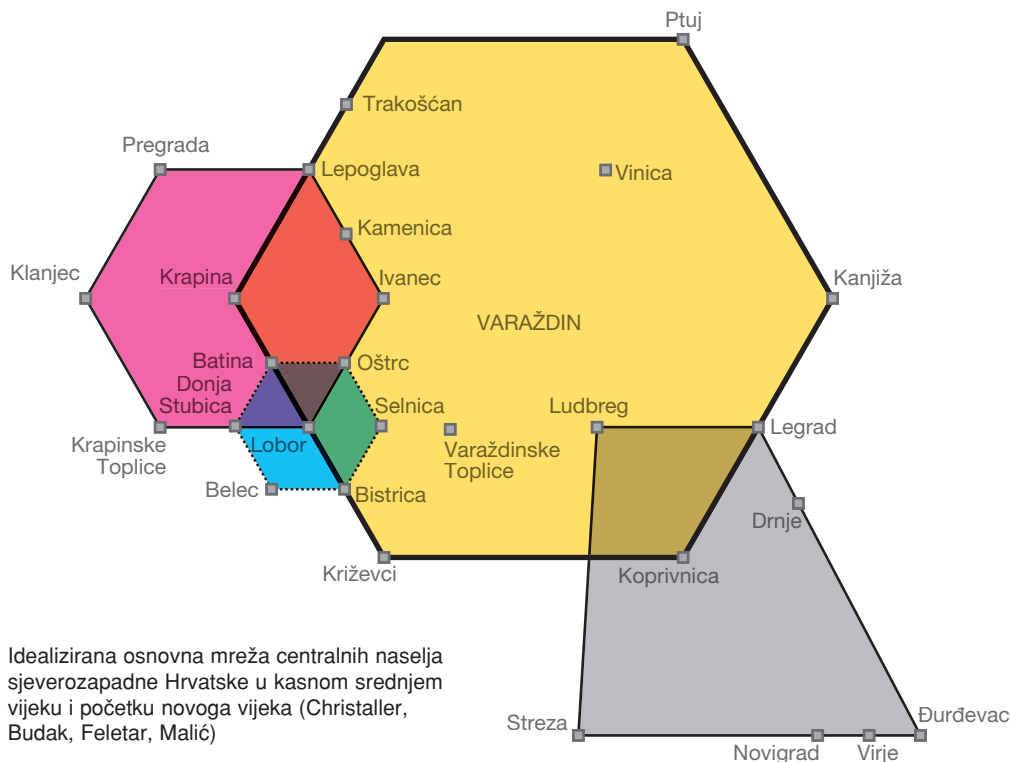
Dosadašnja istraživanja daju naslutiti da je od Ioviae Botivo vicinalni put išao prema jugu (prema Varaždinskim Toplicama ili Aquae Iasae) i sjeveru (na lokalitetu Ferenčica zapadno od Preloga veliko je antičko nalazište). Nalazi ukazuju na to da je rimska postaja opstojala i u Komarnici ili Novigradu Podravskom te da su odavde vicinalni putovi išli prema sjeveru preko Novačke u Prekodravlju (gdje je bogata nekropola tumula) i prema jugu. Jedan manje važan vicinalni put vjerojatno se odvajao od Loute (?) preko današnje Križnice prema sjeveru. Ove vicinalne rimske ceste otvarale su i mogućnosti za određeno naseljavanje dijelova dravskih poloja.⁷⁸

Velika seoba naroda, koja je Podravinu zapljusnula najvjerojatnije od kraja 6. ili u 7. stoljeću, donosi određenu **promjenu u prostornoj slici naseljenosti**. Način života, promjena načina ratova i vojne tehnike te drugi novi čimbenici tijekom nekoliko sljedećih stoljeća, a ponegdje sve do kasnoga srednjega vijeka, prouzročili su određeno **povećanje atraktivnosti sjevernog pogrđa**

⁷⁸ Isto kao i kod bilješke 77

te niskih poloja rijeka. Zbog velike opće nesigurnosti novi naseljenici niske kulture i primitivnoga gospodarstva formiraju svoja naselja u zabitim i sigurnijim prašumskim područjima poloja Drave, Mure, pa i donjih tokova Bednje, Glibokog ili Komarnice i Zdelje. Nešto kasnije tu se grade i čvršće utvrde - poput starog Varaždina, Lhonke (? kod V. Bukovca), Sv. Petra, Legrada, Drnja, Koprivnice, Struge, Komarnice, Prodavića, St. Georgena (Đurđevca), St. Elizabete (Pepe-lare), Gorbonoga itd. Te su utvrde, a uz neke su nikli i važni suburbiji ili podgrađa, odigrale vrlo važnu naseobenu ulogu sve do kraja srednjega vijeka (dio njih u promijenjenim uvjetima i tijekom novoga vijeka).

Od ranoga srednjeg vijeka osobito postaju važne utvrde na istaknutim kotama sjevernog pri-gorja Topličke gore, Kalnika i Bilogore. Te su utvrde sve do kraja srednjega vijeka imale dobru poziciju unutar velikih šuma i na nepristupačnim terenima u pogledu obrane, ali i kontrole glav-nih putova koji su od podravske longitude transverzalno vodili prema jugu. Takva je snažna po-zicija, recimo, utvrde južno od Ludbrega (put dolinom Bednje), Opoja ili Budima (znameniti po-vijesni put dolinom Glibokog, preko Apatovca prema Križevcima i jugu), Kamengrada (preko Jagdnjedovca prema Rovišću i Čazmi), Sv. Ladislava i posebno Prkosa (dijela stare Komarnice, dolinom Komarnice prema jugu), Zdelje (kod Miholjanca, dolinom Zdelje prema Strezi i jugu), Šušice (od Đurđevca ili St. Georgena prema jugu) itd. No, gotovo sve su te utvrde, od kojih su neke razvile i suburbiume, uglavnom propale već krajem srednjega vijeka i najkasnije osman-skim prodorima u 16. stoljeću. Atraktivnost sjevernog pogrđa kao područja sigurnog naseljavanja rasplinula se u promjeni ratne tehnike i strateško-političkih odnosa. Središte života i naseljenosti opet se vraća na antičke temelje - u prostor agrarno najpovoljnijih würmskih i holocenih terasa.⁷⁹

Idealizirana osnovna mreža centralnih naselja sjeverozapadne Hrvatske u kasnom srednjem vijeku i početku novoga vijeka (Christaller, Budak, Feletar, Malić)

⁷⁹ Budak, N., Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku, Zagreb-Koprivnica 1994., str. 155-182; Feletar, D., Podravina, o.c., str. 35; Klaić N., Koprivnica u srednjem vijeku, o.c., str. 30-80; Petrić, H., Općina i župa Drnje, o.c., str. 58-66; Adamček, J., Agrarni odnosi..., o.c., str. 55-61

N. Budak je u svojoj disertaciji uporabio metodologiju geografa W. Christallera za rekonstrukciju osnovne mreže centralnih naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj krajem srednjeg i početkom novoga vijeka. Dakako, N. Budak nije mogao primijeniti sve parametre za određivanje razine centraliteta (od 1 do 5) nekoga naselja jer iz raspoloživih povijesnih izvora nije imao dovoljno svih vrsta podataka. Usprkos tom nedostatku, uspješno je postavio osnovnu mrežu centraliteta naselja u ovom dijelu Hrvatske i susjednih krajeva Slovenije i Ugarske. Prema svim prikupljenim parametrima glavno centralno naselje bilo je Varaždin, a u zavisnoj mreži centraliteta drugoga stupnja našli su se Ptuj, Kanjiža, Križevci i Koprivnica. Ova mjesta (gradovi) oko sebe opet imaju zavisna naselja trećeg reda centraliteta - oko Koprivnice to bi bila zavisna trgovišta Ludbreg, Legrad, St. Georgen (Đurđevac), Prodavić (Virje) i Komarnica (Novigrad) te pavlinski samostan Streza s podgrađem (danas Pavlin Kloštar). I konačno, trgovište Legrad ima svoju gravitacijsku zonu u koju pripadaju trgovišta i važnija naselja oko njega - Kotoriba, Donja Dubrava, Zakanj, Đelekovec i Mali Bukovec. Ova mreža također otkriva najznačajniju privlačnost za naseljavanje i formiranje središnjih naselja na ocjeditijim terasama, uz smanjenu atraktivnost niskih riječnih poloja ili šumovitih pobrđa.⁸⁰

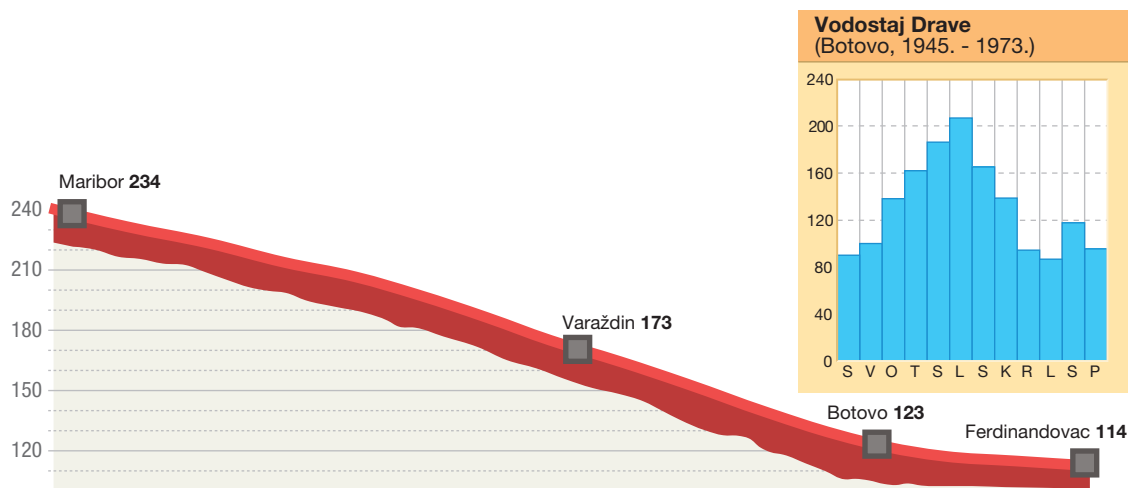
Jačanje dominacije područja terasa u naseljenosti gornje hrvatske Podravine odvijalo se postupno od početka novoga vijeka, uz ubrzanje od razdoblja barokne obnove u 18. stoljeću te posebno tijekom procesa industrijalizacije od druge polovice 20. stoljeća. Osobito u posljednjih stotinu godina broj se stanovnika (pretežno migriranjem, ali ponešto i razlikama u visini prirodnoga prirasta) razmjerno brže povećavao u području holocenih i osobito würmskih terasa, a smanjivao u niskim položajima i još brže u pobrđima Bilogore i Kalnika. To se vidi i na rekonstrukciji središnjih naselja sjeverozapadne Hrvatske od kraja srednjega vijeka do prve polovice 18. stoljeća (vidi priloženu kartu). Taj zemljovid nastao je na rezultatima istraživanja Pala Engela, Hrvoja Petrića, Nevena Budaka i Dragutina Feletara.⁸¹ Glavna središnja naselja (uglavnom gradovi ili civitasti) nalaze se podalje od niskih riječnih poloja - Čakovec, Varaždin (već na prvoj holocenoj terasi, a ne na samoj Dravi), Križevci, Koprivnica, Virovitica i Kanjiža. I pretežiti broj trgovišta (oppidum) nalazi se na ocjeditijim terasama: Vinica, Petrijanec, V. Toplice, Ludbreg, Rasinja, Đelekovec, Sv. Ladislav, Prodavić, St. Georgen, Gorbonok, Donja Bukovica itd. U niskim položajima, ali uglavnom na tzv. riječnim gredama koje su nešto uzdignute uz samo korito rijeke, nalaze se oppidumi Mali Bukovec, Kotoriba, Središće, Turnišće te Legrad i s mađarske strane Semenje, D. Zakanj i Belavar. Stare utvrde više ne igraju privlačnu demografsku ulogu i uglavnom su u ruševinama.

3.1. ZONA NASELJENOSTI U DRAVSKOM POLOJU

U geografskom području, koje se tradicionalno (povijesno-toponomastički) smatra Podravinom, a to su nekadašnje tri velike općine (do 1993.) Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac, danas se nalazi 171 naselje. Od toga u zoni niskih dravskih poloja egzistira samo 26 naselja (ili 15,9 posto). Prema posljednjem popisu 2001., u tim je naseljima popisano 16.050 stanovnika (ili 13,8

⁸⁰ Budak, N., Gradovi..., o.c., str. 225; Christaller, W., Die zentralen Orte in Süddeutschland, Darmstadt 1933. (novo izdanje 1968.); Malić, A., Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske, Koprivnica-Zagreb 1981.; Feletar, D., Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine, Zagreb-Koprivnica 1984.

⁸¹ Engel, P., Hungary in the late Middle ages, PC-CD, Budapest 2001.; Feletar, D., Cehovi i bratovštine u Podravini krajem srednjega i početkom novoga vijeka, Podravina 3, Koprivnica 2003., str. 175; Petrić, H., Koprivnica..., o.c., str. 26-38; Budak, N., Gradovi..., o.c., str. 155-182

Nagib profila korita rijeke Drave od Maribora do Ferdinandovca i vodostaj kod Botova

posto od ukupnog stanovništva Podravine).⁸² Naselja u niskim polojima nalaze se ipak na nešto ocjeditijim terenima, uglavnom na nanosima Drave (ili većih pritoka). Od većih mjesta koja su locirana uz samo uzdignuto korito Drave do danas se održao jedino Legrad. Njegova geografska i strateška pozicija osigurala mu je na sutoku velikih rijeka središnje značenje za širu okolicu, ali su povlačenje državnih granica i odmak važnije prometne mreže, uzrokovali njegovo gospodarsko i demografsko propadanje. To vrijedi osobito za 20. stoljeće pa se ovo važno povijesno mjesto danas nalazi već u fazi demografskog izumiranja.⁸³ Do kraja 20. stoljeća je na samoj »riječnoj gredi« uz Dravu egzistiralo još jedno veliko naselje - bio je to Brod. Zbog stalnih poplava mještani Broda su se preselili na južniju lokaciju, odnosno na početak nešto više prve holocene stepenice (terase), a novo naselje dobilo je današnje ime - Ferdinandovac.⁸⁴

Iako se u dravskom poloju nalazi samo 26 naselja - od Šemovca i Zamlake na zapadu (ludbreška Podravina) do Starogradačkog Marofa i Križnice (pitomačka Podravina) - taj dio Podravine je ipak nešto gušće naseljen od podravskog dijela južnog pogrđa. Naime, naselja u nizini su brojem stanovnika mnogo veća nego na pogrđu, bolje su prometno povezana i imaju viši komunalni standard. Uz spomenuti Legrad i Ferdinandovac, u dravskom poloju ili na rubu prema najmlađoj niskoj holocenoj stepenici, tu su i općinska središta Veliki Bukovec, Mali Bukovec, Drnje, Molve i Novo Virje. Iako je središnji i sjeverni dio Prekodravlja bio kroz stoljeća manje plavljen, uz vrlo plodne oranične površine, taj dio Podravine, s općinskim središtem Golom, također pribrajamo dravskom poloju.⁸⁵

U dravskom poloju čovjek stoljećima živi u prirodnom ritmu velike rijeke i njezinih pritoka, prilagođava se njihovim hirovima i koristi njihove »darove«, ali ih napretkom tehnologije i tehnike sve više prilagođava svojim potrebama. Način i obujam zahvata čovjeka u prirodno stanje voda i niskih poloja u Podravini nije znatnije narušavao tisućljetne odnose vode, tla, vegetacije i ljudi. To se u većoj mjeri događa tek u posljednjih pola stoljeća - od obuhvatnih radova na utvrđivanju dravskih obala, melioracijskim zahvatima na južnim pritocima i zamočvarenom zemlji-

⁸² Popis stanovništva 2001., Državni statistički zavod RH, Zagreb

⁸³ Feletar, D., Legrad, Čakovec 1971.

⁸⁴ Cvekan, P., Župa i selo Ferdinandovac, Ferdinandovac 1974.

⁸⁵ Blašković, V., Osobitosti Drave i naše granice u Podravini, Podravski zbornik 2, Koprivnica 1976., str. 140-146; Feletar, D., Prekodravlje - osnovne osobine demografskog razvoja, Podravski zbornik 10, Koprivnica 1984., str. 99-116

štu, gradnje dugih i razmjerno visokih nasipa duž rijeke i pritoka, pa sve do najpogubnijeg elementa za narušavanje prirodne ravnoteže - gradnje hidroelektrana.⁸⁶ Te promjene su, doduše, poboljšavale prirodne uvjete za naseljavanje, ali su druge, prije svega gospodarske i društvene promjene, rezultirale današnjom općom depopulacijom ovoga područja.⁸⁷

Praktički sve do kraja 19. stoljeća, a pogotovo u vrijeme slabe naseljenosti i dominacije gustih šuma do kraja 17. stoljeća, život uz Dravu i u niskom pridravskom poloju bio je posve drugačiji nego u 20. stoljeću i danas. Prirodni ritam voda određivao je izbor i kalendar uzgoja poljoprivrednih kultura. Bitna oznaka toga ritma bio je godišnji vodostaj Drave i pritoka, odnosno njegove ekstremne vrijednosti koje su najčešće rezultirale poplavama. Od Ormoža do ušća Ždalice prosječni pad riječnoga profila Drave iznosi oko 0,7 m na dužni kilometar. To znači da je Drava upravo u Podravini na prijelazu iz brze gorske (alpske) rijeke u mirnu nizinsku (panonsku) tekucicu. Tu je meandriranje već vrlo izraženo, a i rječice i potoci koji se ulijevaju s juga u rijeku proširuju područje zamočvarenosti. Stoga je kroz povijest **poplavno područje** u dravskom poloju zauzimalo razmjerno veliku površinu - u prosjeku i do pet kilometara južno od rijeke, s prostranim »džepovima« zamočvarenog terena uz Plitvicu, Bednju, osobito Gliboki, Koprivnicu (Bistru) te nešto manje Komarnicu, Zdelju, Tolnicu i Čivičevac. S Dravom je priobalno stanovništvo stoljećima stvorilo poseban odnos: to je rijeka koju se voljelo (tepalo »naša Drava«), ali od koje se i vječno strahovalo.⁸⁸

Drava ima tipičan nivalno-pluvijalni režim godišnjeg hoda vodostaja. To znači da se, uz obilne kiše krajem proljeća i u ranu jesen, napaja tijekom ljeta i zbog otapanja snijega i leda u Alpama (gdje izvire). Dugogodišnje mjerenje vodostaja na limnigrafu u Botovu (postavljen još 1873.) pokazuje da se u prosjeku najviše vode bilježi u svibnju, lipnju i srpnju, odnosno u ljetnoj polovici godine. Dakle, u to vrijeme bilježile su se i najveće poplave. Izlijevanje vode u niske pridravске poloje događalo se praktički svake godine, a velike poplave svakih nekoliko godina - osobito kada su se poklopile obilne padaline s otapanjem snijega i leda s Alpa. Opisa takvih poplava i posljedica vodenih stihija u povijesti i historiografiji ima doista pravo obilje.⁸⁹ Varijacije vodostaja vrlo su izražene: tako je (18. srpnja) 1972. vodostaj kod Botova iznosio čak 581 m, a pet godina kasnije samo -35 m. Nevjerojatne su i amplitude u količini protoka vode Dravom - one se kod Botova kreću od samo 83 m³/sek do čak 2652 m³/sek!⁹⁰ Tim hirovima rijeke moralo se prilagođavati i priobalno stanovništvo.

S druge strane, Drava (i pritoci) donosila je priobalnom stanovništvu i brojne pogodnosti, što je privlačilo naseljavanje. Stoljećima su se koristile blagodati rijeke - od ribarstva, korištenje trstike i drugog bilja u graditeljstvu i za druge svrhe, vrbove šibe za pletenje košara, šljunka i pijeska za gradnju kuća i puteva, mlinarstva (sve do polovice 20. stoljeća na Dravi i pritocima bilo je na stotine plivajućih mlinova ili melina), zlatarstva, brodarstva (za prijevoz na glavnim prijelazima brodom ili skelom), šajkaštva (trgovina rijekom na posebnim splavima), fljojsarstva (tr-

⁸⁶ Feletar, D., *Prostorne posljedice izgradnje hidroenergetskih objekata u hrvatskoj Podravini*, Geographica Slovenica 5, Ljubljana 1984., str. 126-144

⁸⁷ Feletar, D., *Promjene u prostornom rasporedu stanovništva Podravine 1991. godine*, Podravski zbornik 17., Koprivnica 1991., str. 51-63

⁸⁸ Općina i župa Donja Dubrava, o.c., str. 29-34; Obadić I., *Međusobni odnosi ljudi i rijeke na području Varaždinske Podravine u novom vijeku*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin 2007.; Petrić H., *Općina i župa Drnje*, o.c., str. 29-30

⁸⁹ Pogledati o tome literaturu u knjizi *Općina i župa Donja Dubrava*, Donja Dubrava 2007.; Petrić H., *Općina i župa Drnje*, Drnje 2000.; Feletar D., *Podravina*, Koprivnica 1989.; Petrić H., *O poplavama rijeke Drave u varaždinskoj i koprivničkoj Podravini od 17. do 19. stoljeća*, *Podravina* 12, Koprivnica 2007., str. 136-147, itd.

⁹⁰ Riđanović, J., *Hidrogeografija*, Zagreb 1989.; Petrić, H., *Općina i župa Drnje*, o.c., str. 30; *Općina i župa Donja Dubrava*, o.c., str. 30-31

govina drvom posebno građenim splavima, što je u 19. i početkom 20. stoljeća bio vrlo unosan posao) do modernijih grana privređivanja, primjerice turizma.⁹¹ Nekad su naselja doista živjela na rijeci i od rijeke. Tada je i relativna naseljenost u području dravskih poloja bila izraženija.

Sve se to bitno izmijenilo od kraja 19. stoljeća do danas, a posebno u posljednjih pola stoljeća. Sagrađene su suvremene prometnice, obale su ukroćene utvrđivanjem i gradnjom nasipa (prvi radovi počeli su još u 18. stoljeću), procesi industrijalizacije »izbacili« su stare dravske obrte kao nerentabilne, poplava više uglavnom nema (osim povremenih ekscenčnih situacija) - živi se modernijim životom, uglavnom neovisno o hirovima Drave. Dapače, čovjek je počeo snažno mijenjati prirodnu ravnotežu. Melioracijskim radovima na svim vodotocima i zamočvarenom zemljištu do danas je osjetno snižena razina vode temeljnice, ponegdje i do razine zbog koje dolazi do problema opskrbe vodom iz bunara. Šljunkovita podloga krije pravo bogatstvo pitke vode, ali se stvarna i potencijalna vodocrpilišta sve više ugrožavaju površinskim zagađivanjem. Najnovija hidroenergetska valorizacija Drave bitno je promijenila odnose u prirodnom ritmu izmjene vodostaja. Već su sagrađene tri hidroelektrane - HE Varaždin (1975., 86 MW), HE Čakovec (1982., 77 MW) i HE Dubrava (1989., 76 MW), a Dubravsko jezero najveća je umjetna vodena površina u Hrvatskoj (16,6 km²).⁹²

Gradnja hidroelektrana s ostalim melioracijskim i sličnim radovima potpuno su izmijenili prirodne odnose u dravskom poloju. Prirodna ravnoteža je ugrožena, mijenja se biljni i životinjski svijet te se daljnja gradnja hidroenergetskih objekata nizvodno Dravom ne bi nikako smjela na-

Deset najvažnijih zaštićenih i turističkih područja u Podravini - »ekoloških deset veličanstvenih«

⁹¹ O tome postoji obimna građa i literatura. Vidi: Bibliographia Podraviana, Koprivnica 2001.; Feletar, D., Zlatarstvo i splavarstvo na Dravi, Podravski zbornik 2, Koprivnica 1976., str. 116-132; Općina i župa Donja Dubrava, Donja Dubrava 2007., itd.

⁹² Babić, M., Drava i Mura - limiti i perspektive, Međimurje 9, Čakovec 1986., str. 93-98; Feletar, P., Istočno Međimurje, o.c., str. 23-24

staviti. Dravu treba zadržati barem u sadašnjem ekološkom stanju, što su već u praksi jasno determinirali Mađari osnivanjem Nacionalnog parka Drava - Dunav, koji počinje od Legradske gore i s mađarske se strane nastavlja sve do Baranje. Nove promjene u odnosu na očuvanje okoliša (bitno manje zagađenje u Austriji i Sloveniji), a pogotovo gradnja hidroelektrana sa sobom su donijeli i pozitivnu ekološku promjenu: vode Drave ponovno su povoljne druge kategorije, a ne više treće ili četvrte kao dosad.⁹³

Atraktivnost dravskih poloja u suvremenoj turističkoj valorizaciji povećavaju posebno vrijedni prirodni lokaliteti, što će pogotovo sljedećih godina dobiti na vrijednosti te barem djelomično utjecati na zadržavanje naseljenosti. Od najvažnijih zaštićenih prirodnih lokaliteta u gornjoj hrvatskoj Podravini (a njih je desetak) čak sedam se nalazi u dravskom polju. To je posebni zoološko-botanički rezervat Veliki Pežut na sutoku Mure i Drave, zatim područje šume Križančije u polju između Bednje i Glibokog južno od Malog Bukovca, mali zoološki rezervat livada u Zovju kod Đelekovca, kompleks jezera Šoderice, značajni zaštićeni krajobraz staroga meandra Ješkovo južno od Gole, kompleks šuma u Repašu sa zaštićenim značajnim krajobrazom u Čambini te konačno specijalno hidrografsko područje i zoološko-botanički rezervat Križnica sjeveroistočno od Pitomače.⁹⁴ Danas se dravski polj sustavno istražuje i štiti, sagrađen je dio turističkih biciklističkih staza (Drava route), a počeo se javljati i tzv. seoski turizam. Nažalost, visoka razina emigracije, starenje stanovništva i smanjenje nataliteta u naseljima dravskog poloja već je doseгло takve razmjere da ulaganja i nove gospodarske djelatnosti ne mogu zaustaviti procese depopulacije i demografskog izumiranja.⁹⁵

3.2. ZONA NASELJENOSTI NA NISKIM HOLOCENIM TERASNIM NIZINAMA

Od dravskog poloja prema jugu nastavljaju se poljoprivredno i naseobeno atraktivnije zone holocenih i würmskih terasa koje su kroz povijest, a to su osobito danas - najnaseljenije. Zbog činjenice da su **niske riječne holocene terase**, koje se nastavljaju odmah na dravske poloje, razmjerno manje gospodarski i prometno atraktivne uvjetno smo ih izdvojili u posebnu zonu naseljenosti u gornjoj hrvatskoj Podravini. Od zapada prema istoku to su uglavnom naselja općina Sv. Đurd, južnog područja Malog Bukovca, zatim općina Đelekovec, Peteranec i Hlebine, južnih naselja općina Molve, Novo Virje i Ferdinandovac te općine Podravske Sesvete. Radi se o oko 25 naselja, čije je stanovništvo kroz povijest prošlo gotovo identične promjene u fazama naseljenosti, kao i u susjednom sjevernije položenom dravskom polju.

U vrijeme »gladi za zemljom«, dakle posebno od druge polovice 19. do polovice 20. stoljeća, područje niskih holocenih terasa bilo je gušće naseljeno. Bila je to opća dominacija poljoprivredne proizvodnje (stoljeće »kukuruzi i krumpira«). Procesima industrijalizacije gospodarska i demografska situacija na tom se području bitno mijenja te od 60-ih godina 20. stoljeća počinje pravi egzodus stanovništva, uz proces starenja i smanjivanje nataliteta. Danas upravo područje niskih riječnih terasa, bez obzira na dosta kvalitetno zemljište i dugu tradiciju kvalitetne ratarske i stočarske proizvodnje, predstavlja »crnu podravsku demografsku provinciju«. Primjerice, naselja u trokutu Kuzminec - Veliki Bukovec - Legrad bilježe u posljednja četiri desetljeća najniži prirodni

⁹³ Drava u Međimurju još uvijek živi, Čakovec 2005.; Šafarek, G., Drava, Koprivnica 2005

⁹⁴ Podaci Javne ustanove za upravljanje..., o.c., travanj 2004.

⁹⁵ Wertheimer Baletić, A., Stanovništvo i razvoj, Zagreb 1999.; Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973.; Feletar, D., Važnost suvremenih funkcija i razvoj ruralnih centralnih naselja u općini Koprivnica, Podravski zbornik 11, Koprivnica 1986.

priraštaj i najbrži proces demografskog izumiranja u Podravini. Na dravskim položajima i na niskim holocenim terasama najintenzivnije je prisutan proces depopulacije, odnosno promjene u prostornoj slici naseljenosti.⁹⁶

Za područje terasnih holocenih (i djelomice würmskih) nizina vezana je u posljednjih pola stoljeća važna rudarska djelatnost - eksploatacija zemnoga plina i kondenzata (nafte) - koja je donekle utjecala na prostorni raspored stanovništva. Riječ je o zadržavanju stanovništva ili usporavanju depopulacije u općini Molve pa i nekim selima općina Novigrad Podravski, Novo Virje, Podravske Sesvete... Najizrazitiji primjer zadržavanja stanovništva je podizanje komunalnog i osobnog standarda u općinskom središtu Molve, u kojemu se broj žitelja minimalno smanjuje (i tu je ipak prisutan proces starenja i niskog nataliteta). S druge strane, vrlo je upitno negativno djelovanje eksploatacije prirodnog plina na okoliš pa se nakon smanjenja korištenja izvora očekuje i pravi demografski egzodus.⁹⁷

3.3. DOMINANTNA ZONA NASELJENOSTI NA KONTAKTNIM TERASNIM NIZINAMA

Ovisno o prirodno-geografskim čimbenicima koje smo dosad prezentirali, jasni su glavni razlozi za koncentraciju stanovništva na **kontaktnim terasnim nizinama** u gornjoj hrvatskoj Podravini. To se odnosi dijelom na najstarije i najviše holocene terase, a prvenstveno na kontaktne terasne nizine iz doba würma. Zona ovih kontaktnih terasa je faktički demografska i gospodarska žila kucavica Podravine. U pedesetak naselja, od Novakovca, Vrbancova i Sudovčine na zapadu do Staroga Graca i Lozana na istoku, živi oko dvije trećine ukupnog stanovništva Podravine.⁹⁸

Na spomenutom kontaktnom području nalazi se zona najvećih podravske urbanih i agrarnih naselja. Tu su sva tri podravska grada: Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac s pripadajućim prigradskim naseljima. Od zapada prema istoku u ovu zonu spadaju i naselja općina donji Martijanec, sjeverni dio općine Rasinja, Koprivnički Ivanec, Koprivnički Bregi, Novigrad Podravski, Virje, Đurđevac, Kalinovac, Kloštar Podravski i Pitomača. Ne samo da je to najgušće naseljeni kraj Podravine, nego je u ovoj zoni koncentrirana najveća gospodarska aktivnost (faktički sva industrija i najveći dio tercijarnih i kvartarnih djelatnosti) te društveni život. U toj se zoni protežu i glavne cestovne i željezničke prometnice.

Zona kontaktnih terasnih nizina prošla je sve faze naseljavanja ovog dijela Hrvatske, ali su se najveće promjene zbile upravo u posljednjih stotinjak (i manje) godina. Zapravo, najintenzivnije promjene u prostornoj distribuciji stanovništva i u Podravini izazvali su procesi industrijalizacije. Dakle, stanovništvo kontaktnih terasnih nizina najviše se povećalo u posljednjih 50 godina i u tom procesu presudnu ulogu imala je privlačna snaga urbanih industrijskih središta - Ludbrega, Koprivnice i donekle Đurđevca. Ta tri grada, a posebno Koprivnica i Ludbreg, ojačali su svoju gravitacijsku zonu pa je došlo do emigracije mlađeg i školovanijeg stanovništva u ta središta iz ostalih podravskih naseobnih zona, pa čak i iz naselja smještenih na samim kontaktnim terasama.

Još u doba dominacije poljoprivredne proizvodnje ili primarnog sektora prostorni raspored stanovništva bio je i na kontaktnim terasama mnogo ravnomjernije raspoređen. Primjerice, prema

⁹⁶ Popisi stanovništva 1971., 1981., 1991. i 2001. - Statistički ljetopisi i druga dokumentacija Državnog statističkog zavoda RH

⁹⁷ Matiša, Ž., Nafta u Podravini, Podravski zbornik, Koprivnica 1976., str. 70-79; Matiša, Ž., Knjiga o nafti i plinu, Zagreb 2007.

⁹⁸ Popis stanovništva 1991. i 2001., Državni zavod za statistiku RH

prvom hrvatskom sveobuhvatnom popisu 1857. godine, praktički nijedno veliko naselje nije dominiralo u Podravini tako izrazito kao što je to slučaj danas. Tada je u gradu Koprivnici prebrojeno 3244 stanovnika, u Đurđevcu 4781, a u Ludbregu samo 974 žitelja. Tada je još vrlo značajno naselje bio i Legrad, iako na dravskom poloju i izvan glavnih prometnica - 2357 stanovnika! U Novigradu Podravskom živjelo je 3220 duša (kao i u Koprivnici!), Peterancu 2405, a i Virje je po broju žitelja bilo veće od Koprivnice. Do 1971. godine već su počele temeljne gospodarske promjene, uz jačanje procesa industrijalizacije, pa je to bitno utjecalo i na promjene u prostornom rasporedu stanovništva. Dolazi do procesa deagrarizacije i deruralizacije, uz jačanje urbanizacije i industrijalizacije. Praktički sva nova radna mjesta otvaraju se u urbanim središtima (centrima tada velikih općina) pa dolazi do intenzivnog lokalnog migriranja stanovništva iz sela u gradove. Koprivnica je do 1971. porasla na čak 16.483 stanovnika, Ludbreg na 2238 (s razmjerno intenzivnom industrijalizacijom, a time i jakim dnevnim migracijama iz okolnih naselja), a Đurđevac na 6449 žitelja. Ruralna naselja su istodobno ili opadala ili stagnirala brojem stanovnika: Novi-grad Podravski je pao na 2751 stanovnik, Peteranec na 1758, a i Virje se smanjilo za više od 1500 žitelja. Taj proces prostorne demografske diferencijacije dosegao je vrhunac do popisa 1991. godine - do tada Koprivnica dosiže više od 25.000, a Ludbreg više od 5000 žitelja, dok Đurđevac stagnira.

U posljednjih deset godina promjene u prostornom rasporedu stanovništva su ublažene. Razlozi su višestruki: proces tranzicije sporije otvara nova radna mjesta, ruralna naselja su već demografski gotovo ispražnjena, a i cjelokupno stanovništvo Podravine se zbog starenja i niskog nataliteta smanjuje. Danas čak i grad Koprivnica nekih godina bilježi manje rođenih nego umrlih, ali imigracija još djeluje na sporo povećanje ukupnog broja žitelja - računa se da je 2007. u samom gradu Koprivnici živjelo oko 27.000, a u administrativnom Gradu Koprivnici oko 33.000 duša.⁹⁹ Istodobno sva ruralna naselja, bez obzira na lokaciju (čak i na glavnim prometnicama i u blizini gradova), znatno depopuliraju, a manja sela već se nalaze i u fazi demografskog izumiranja.

Na dijelu najnaseljenijih kontaktnih terasnih nizina nalazi se i podravski prirodni fenomen - Đurđevački pijesci. Oni su oduvijek bili vrlo slabo naseljeni, a pogotovo u fazi tzv. živih (pokretnih) pijesaka - od kraja 17. do početka 20. stoljeća. Od kraja 19. stoljeća, a sustavno od 1899. godine, počinju opsežni radovi na ukroćivanju pijesaka. To se, uz ostale metode, prije svega postizalo sadnjem akacije, crnog i bijelog bora, nešto topole i divljeg lovora. Godine 1945. živi pijesci obuhvaćali su samo oko 5 posto površine.¹⁰⁰ Danas na pijescima prevladava ratarstvo jer je intenzivnim gnojenjem, zaoravanjem mahunjača i heljde na pijescima stvoren humusni sloj zemlje koja daje dobar urod (pogotovo za kišnih godina). Uz to, dio površina je pod akacijom, borovom šumom te grmljem. Cijelo jezgro Đurđevačkih pijesaka može se računati kao zaštićeno, ali tu su i dva službeno zaštićena prirodna rariteta - poseban geografsko-botanički rezervat Đurđevački (»krvavi«) peski te šumski rezervat u poloju Čivičevca Crni jarki. Područje pijesaka ni danas nije znatnije naseljeno, ali njegove agrarne (a u novije vrijeme i turističke) vrijednosti koriste stanovnici okolnih naselja.¹⁰¹

⁹⁹ Feletar, D., Podravina, Koprivnica 1973., str. 300-306; Feletar, D., Demografska studija Grada Koprivnice za Prostorni plan, Koprivnica 2005.

¹⁰⁰ Geografija SR Hrvatske, knjiga 2, Zagreb 1974., str. 134-135

¹⁰¹ Feletar, D., Stanje i zaštita..., o.c., str. 137; Javna ustanova za upravljanje..., o.c., travanj 2004.

3.4. ZONA NASELJENOSTI NA PREDGORSKIM STEPENICAMA I NEOGENOM POBRĐU

Osim u doba vrlo nesigurnih uvjeta tijekom seoba naroda i gotovo u cijelom srednjem vijeku, kada su guste šume i pobrđa bila atraktivna za formiranje staništa i naselja, **zona pobrđa** Bilogore, Kalnika i dijelom Topličke gore bila je najrjeđe naseljeno područje gornje hrvatske Podravine. Dakle, tu su razmjerno rano formirane brojne utvrde i župe, ali su tijekom osmanskih opasnosti tijekom 16. stoljeća uglavnom napuštene ili dijelom raseljene. Tu je djelomice u doba vojne granice došlo i do doseljavanja Vlaha.

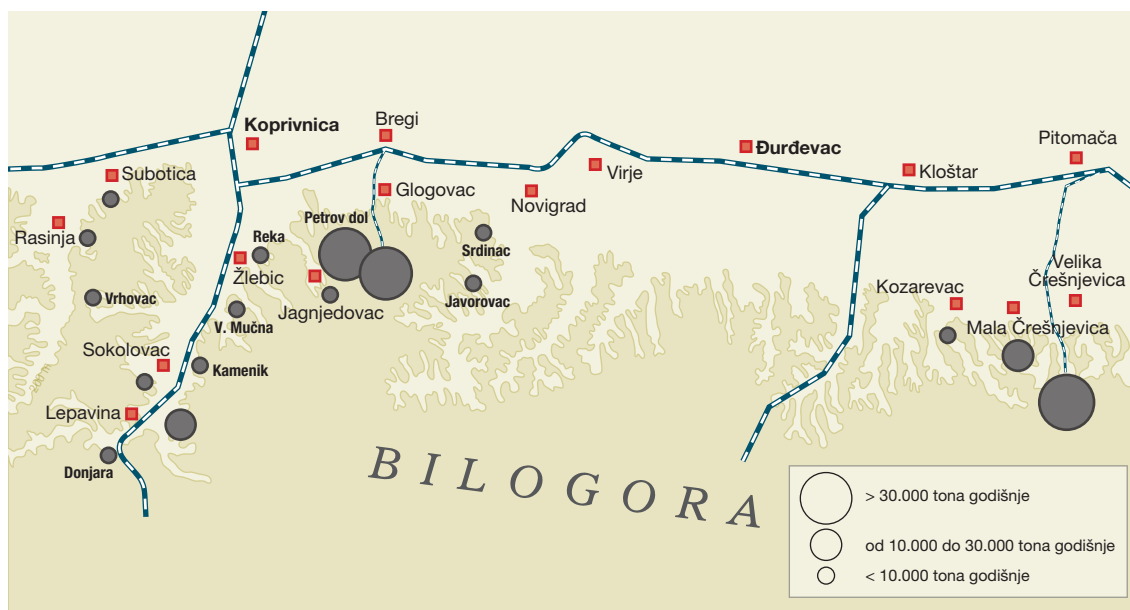
Današnja distribucija stanovništva, odnosno mreža malih raštrkanih naselja, u ovim briježnim predjelima uglavnom je formirana u doba »gladi za zemljom«, odnosno od 18. i pogotovo tijekom 19. stoljeća. Od Gornjeg Martijanca i Slanja na zapadu pa do Velike Črešnjevici i Sedlarice na istoku, na području pobrđa nalazi se 65 malih naselja i raštrkanih domaćinstava, od kojih do sad nijedno pojedinačno nije brojalo više od tisuću stanovnika (osim općinskog središta Rasinje koja je maksimalni broj žitelja imala daleke 1910. godine - 1382, ali se veći dio naselja nalazi u polju doline Glibokog na izlazu prema würmskoj terasi). Na tom površinom velikom području danas živi samo nešto više od 12 posto ukupnog stanovništva Podravine.

Treba reći da je u vrijeme procesa industrijalizacije, a to je i danas, ovaj ruralni brdoviti prostor područje intenzivne deruralizacije i depopulacije. U posljednjih četrdesetak godina naselja pobrđa smanjila su se brojem stanovnika za oko 40 posto te se tako znatno promijenila prostorna slika naseljenosti. Smanjenjem broja stanovništva nužno se odvija i proces starenja te smanjenja prirodnog prirasta pa su neka naselja već u fazi izumiranja. To se posebno odnosi na najmanja naselja (zaseoke), od kojih su neki nestali sa zemljovidima. Sudjelovanje mladog stanovništva svedeno je na minimum pa se očekuje i ubrzanje procesa depopulacije.¹⁰² Uz Rasinju, koja također smanjuje broj stanovnika, jedino općinsko središte na pobrđu je Sokolovac, staro središte vojno-granične kumpanije, ali i u ovom naselju danas živi manje od tisuću stanovnika.

Od druge polovice 19. stoljeća pa sve do oko 70-ih godina 20. stoljeća za područje bilogorskih i kalničkih brežuljaka od velike je važnosti bilo **ugljenarstvo**. Riječ je o rudnicima smeđeg ugljena manje kalorične vrijednosti, a koji su uglavnom paleogene starosti te iz miocena i pliocena. I dio ovih rudnika, razasutih od Rasinje na zapadu pa sve do Velike Črešnjevici na istoku, bio je u vlasništvu Imovne općine đurđevečke, koja je upravljala i šumskim fondom od osnivanja 1873. godine (odnosno ukidanja vojne granice 1871.). Vlasnici i upravljači rudnicima često su se mijenjali, a na kraju su bili objedinjeni u poduzeću Koprivnički ugljenokopi koji su zadnje okno ukinuli tijekom 1971. godine. Koliko je ugljenarstvo bilo važno za podravsko gospodarstvo može dokumentirati podatak da je, primjerice, 1957. u toj djelatnosti radilo više od 770 rudara te da se iskopalo maksimalno oko 153.000 tona smeđeg ugljena. Najveći rudnici desetljećima su djelovali u Petrovdolu, Glogovcu i Velikoj Črešnjevici, a ugljenici su još postojali i u Rasinji, Podravskoj Subotici, Vrhovcu, Sokolovcu, Lepavini, Donjari, Velikoj Mučnoj, Žlebicu, Jagnjedovcu, Javorovcu, Srdincu, Kozarevcu, Maloj Črešnjevici i drugdje. Ugljenarstvo je imalo velik utjecaj na razinu naseljenosti u pripadajućim selima, a neka su i nastala zbog rudnika (primjerice, Glogovac). Ukidanje rudnika, baš i kao nekih šumarija i lugarnica, utjecalo je na intenziviranje procesa depopulacije brežuljaka Bilogore i Kalnika.¹⁰³

¹⁰² Feletar, D., Podravina, o.c., str. 303-310

¹⁰³ Kolar Dimitrijević, M., Prijeratno podravsko rudarstvo, Podravski zbornik 4, Koprivnica 1978., str. 50-51; Jakatoš, J., Industrija Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1924., str. 37; Feletar, D., Povijesni razvoj i suvremeno značenje vađenja ugljena na podravskoj Bilogori, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU 1, Varaždin 1986., str. 171-191

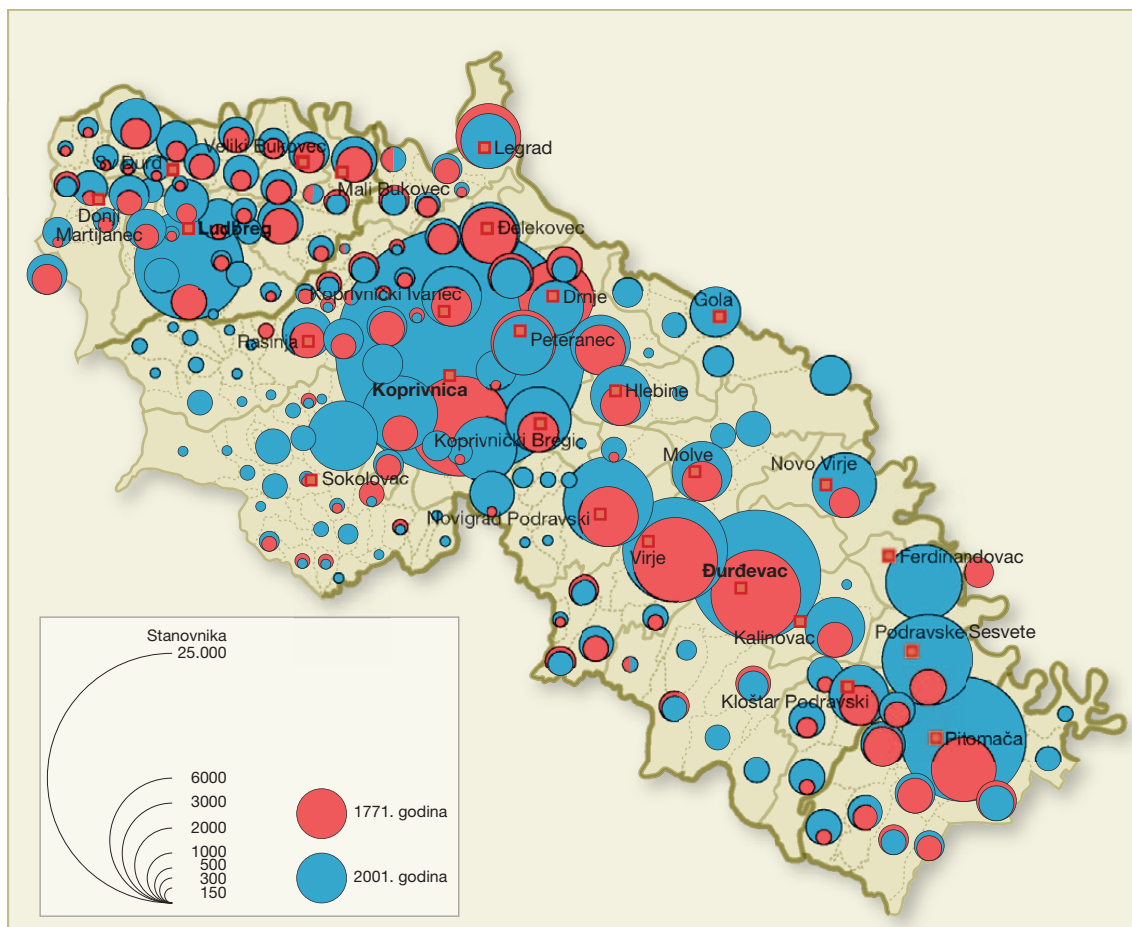
Prostorni raspored najvažnijih ugljenokopa na podravskom dijelu pobrđa od druge polovice 19. stoljeća do 1971. godine, s najvećom prosječnom godišnjom proizvodnjom ugljena

4. ZAKLJUČCI

1. Tema o značenju prirodno-geografskih čimbenika za prostornu distribuciju stanovništva gornje hrvatske Podravine može se znanstveno analizirati jedino multidisciplinarnim pristupom. Riječ je prije svega o povezivanju geografske (geoekološke) i historiografske (geohistorijske) metodologije. Na temelju iskustva nekih suvremenih hrvatskih ekohistoričara i geoekologa (D. Roksandić, H. Petrić, M. Kolar, V. Rogić, M. Martinez, A. Bognar i dr.) te inozemnih istraživača (E. Häckel, F. Brandel, P. Engel, G. R. Taylor, W. Petersen i dr.) sustavno su razrađene pojedine prirodno-geografske značajke i njihov suodnos s razinom i promjenama u distribuciji stanovništva.

2. Prožimanje ili simbioza fizičko-geografskih značajki i prostorne slike naseljenosti u Podravini najizraženija je u geološko-geomorfološkim oznakama prostora. U geološkom smislu u Podravini je riječ o tzv. Dravskoj potolini, gdje su paleogene naslage duboko nalegle na popucalu staru panonsku masu. Te su naslage u sredini potoline duboke i do pet do šest tisuća metara pa su tako duboko prodrle i bušotine u potrazi za zemnim plinom i naftom. Južno su brežuljci neogenih naslaga Bilogore i sjevernih obronaka Kalnika i dijela Topličke gore. Na takvoj osnovici formirao se današnji reljef tijekom pleistocena i holocena. Osobito je bila važna promjena klime na prijelazu ta dva razdoblja, kao i erozivno i tektonsko djelovanje tijekom posljednjih oko 12 tisuća godina, odnosno od početka neolitika do danas.

Zbog geomorfoloških i pedoloških karakteristika reljef se u gornjoj hrvatskoj Podravini pruža zonalno, longitudinalno izdužen u smjeru sjeverozapad jugoistok. Pod tim osnovnim reljefnim utjecajem formirane su i osnovne longitudinalne zone naseljenosti. Prema osnovnom hipsometrijskom profilu od sjevera prema jugu u Podravini su formirane kroz prošlost tri osnovne naseobene zone: 1. u dravskom polju, 2. na terasnim holocenim i würmskim terasama (mogu se konstatirati i dvije međuzone - holocena i kontaktna würmska), 3. denudacijsko-akumulacijski reljef niskih pobrđa. Za zonalno pružanje prostorne naseljenosti važne su i klimatske karakteristike

Porast ili pad broja stanovnika u naseljima gornje hrvatske Podravine 1771. i 2001. godine

kroz prošlost (danas umjereno topla vlažna klima Cfb) te posebno osnovni podravski ekosustavi. Prema očuvanim ekosustavima, može se s velikom mogućnosti prostornog lociranja odrediti prostiranje prirodne vegetacije u Podravini kroz prošlost.

3. U tri osnovne zone naseljenosti - dravski poloj, terasne nizine i nisko pobrđe - razina gustoće naseljenosti i centraliteta naselja značajno se mijenjala kroz prošlost. Uz promjene u daljnjoj prošlosti (prvenstveno i zbog variranja klimatskih uvjeta), najsnažnije promjene u prostornoj distribuciji stanovništva dogodile su se u tijeku posljednja dva stoljeća, a posebno u novim procesima industrijalizacije.

U broju naselja u te tri naseobene zone razlike i nisu tako velike. Tako u zoni pobrđa danas egzistira čak 65 naselja ili 37,6 posto od ukupnog broja mjesta, u najatraktivnijoj zoni terasa 80 naselja ili 46,7 posto. Međutim, to je samo orijentacijski pokazatelj. Važna je veličina i struktura naselja te promjene broja stanovnika kroz povijest. Tu su razlike između zona vrlo velike.

Naseljenost u dravskom polju je razmjerno slaba i mijenjala se kroz povijest, da bi u posljednjih oko pola stoljeća bila izrađena depopulacija: 1771. u naseljima polja živjelo je 8124 stanovnika ili 17,7 posto od ukupnog žiteljstva Podravine, a 2001. godine 16.050 duša ili samo 13,8 posto. Porast broja stanovnika bio je u tih 230 godina ukupno 198 posto. U raštrkanim naseljima niskog pobrđa živjelo je još manje stanovnika: 1771. godine 6099 ili 13,4 posto te 2001. godine 14.438 ili 12,4 posto, uz ukupni porast od 236 posto.

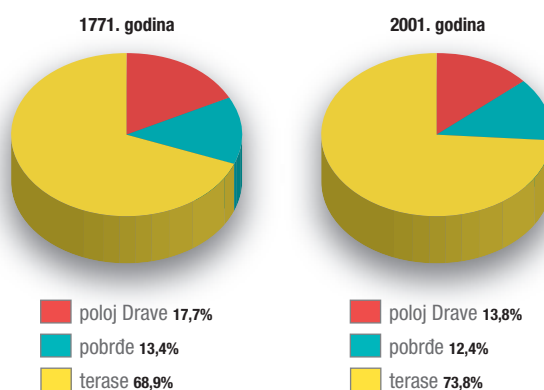
Već iz tih podataka naslućuje se apsolutna dominacija naseljenosti na holocenim i würmskim terasama, što je bilo i logično za očekivati. Dakle, u toj osnovnoj kontaktnoj zoni, gdje su kon-

Promjene u naseljenosti u osnovnim geografskim zonama u Podravini 1771. i 2001. godine (Izvor: popisi stanovništva za 2001. godinu, kanonske vizitacije župa za 1771. godinu iz Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu)

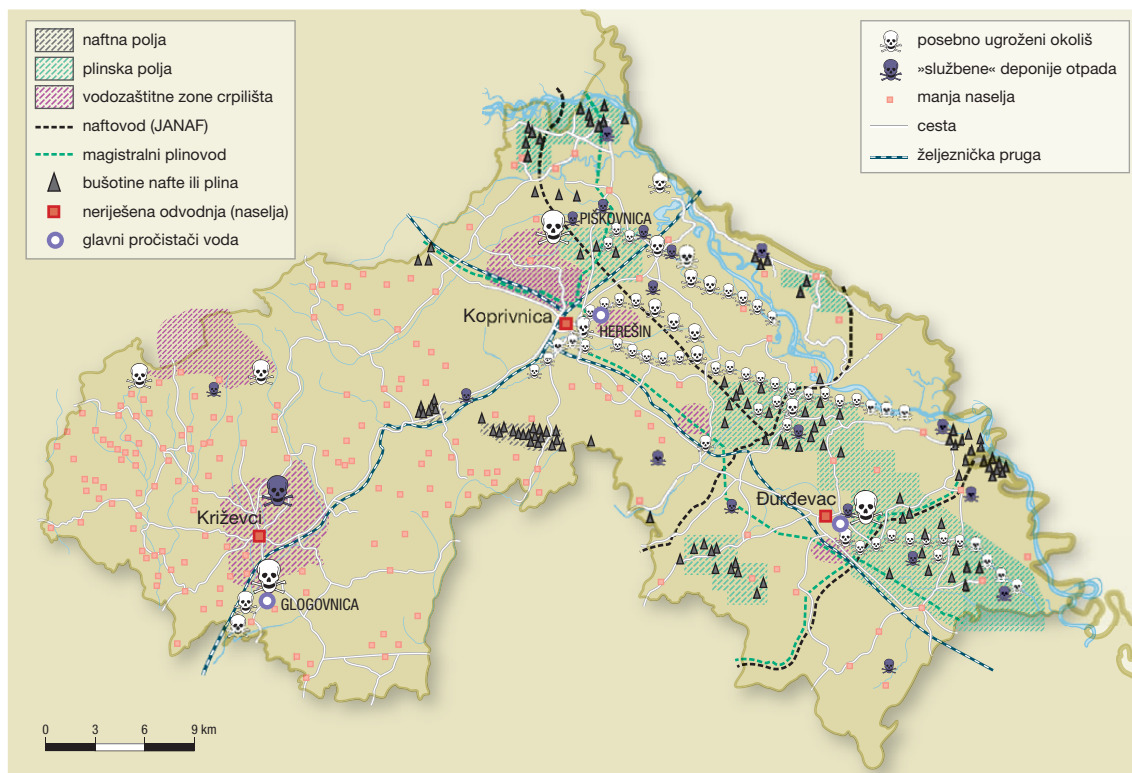
	1771.		2001.		Porast 2001./1771.
	Broj	Posto	Broj	Posto	Posto
LUDBREŠKA PODRAVINA					
Poloj Drave	1791	22,6	3255	15,7	182
Terase	5372	67,3	15.121	72,7	282
Pobrđe Kalnika	808	10,1	2413	11,6	299
Ukupno	7871	100	20.789	100	264
KOPRIVNIČKA PODRAVINA					
Poloj Drave	4819	22,4	6349	10,9	132
Terase	15.204	70,8	45.675	78,2	301
Pobrđe Bilogore	1472	6,8	6338	10,9	431
Ukupno	21.495	100	58.362	100	272
ĐURĐEVAČKA PODRAVINA					
Poloj Drave	1514	9,3	6446	17,4	426
Terase	10.999	67,3	24.911	67,3	226
Pobrđe Bilogore	3819	23,4	5678	15,3	149
Ukupno	16.332	100	37.044	100	227
PODRAVINA UKUPNO					
Poloj Drave	8124	17,7	16.050	13,8	198
Terase	31.656	68,9	85.717	73,8	272
Pobrđe	6099	13,4	14.438	12,4	236
Ukupno	45.788	100	116.195	100	254

centrirana najveća naselja i glavna prometna mreža, 1777. živjelo je 31.565 stanovnika ili 68,9 posto, a 2001. čak 85.717 stanovnika ili 73,8 posto. Porast naseljenosti na atraktivnim terasama bio je, dakle, najbrži i iznosio je u spomenutom usporednom razdoblju 272 posto (Tablica 1). U raščlanjivanju porasta stanovništva ruralnih i urbanih naselja može se donijeti logičan zaključak da su gradovi demografski rasli i po nekoliko puta brže od sela, uz dominaciju Koprivnice. Važno je naglasiti da se sva tri podravska urbana naselja nalaze upravo na atraktivnim würmskim terasama. Najnovija demografska kretanja u Podravini pak ukazuju na intenzivan proces depopulacije, osobito ruralnih naselja. Neka od njih već su na granici izumiranja.

4. Analiza demografskih kretanja u Podravini, a posebno promjena u prostornoj slici naseljenosti, nedvojbeno je pokazala da je neophodno izvršiti i temeljito raščlanjivanje prirodno-geografskih čimbenika te na taj način odrediti njihovo značenje i utjecaj na prostorni demografski razvoj. Naime, očito je da prirodno-geografski faktori, kao i čimbenici usko povezani s njima, imaju veći utjecaj na promjene u prostornoj slici naseljenosti nego što se dosad smatralo. Dakako, te prirodno-geografske čimbenike zatim je neophodno uspoređivati i dopunjavati sa svim socijalnim ili društvenim faktorima pa se tek na temelju takve multidisciplinarne analize može doći do relevantnih objašnjenja i zaključaka.

Relativni odnos broja stanovnika u tri osnovne zone naseljenosti Podravine 1771. i 2001. godine

Suvremeno ekološko stanje okoliša u Koprivničko-križevačkoj županiji, osobito u odnosu na nalazišta zemnoga plina i nafte

SUMMARY

1. The subject of the significance of natural-geographic factors for the spatial distribution of the population of the upper Croatian Podravina region can only be scientifically analysed by applying a multi-disciplinary approach. This pertains above all to the linking of geographic (geo-ecological) and historiographic (geo-historical) methodologies. Based on the experiences of some contemporary Croatian eco-historians and geo-ecologists (D. Roksandić, H. Petrić, M. Kolar, V. Rogić, M. Martinez, A. Bognar and others), and foreign researchers (E. Häckel, F. Brandel, P. Engle, G. R. Taylor, W. Petersen and others), individual natural-geographic characteristics and their co-relation with the levels and changes in the distribution of the population have been systematically elaborated.

2. The permeation or symbiosis of physical-geographic characteristics and the spatial picture of the inhabitation of the Podravina region is most pronounced in the geological-geomorphological characteristics of the area. In the geological sense Podravina is in the so-called Drava river depression, where palaeogene stratum have settled deep on the fractured old Pannonian mass. These strata as up to five and six thousand metres deep in the middle of the depression, and drilling wells have reached as deep in search of natural gas and crude oil. To the south are hillocks of the neogene stratum of the Bilogora region and the northern slopes of Kalnik and a part of the Toplica highlands. That was the basis on which today's relief was formed during the pleistocene and holocene. Of particular importance was the change in climate at the turn of the two periods, and the erosive and tectonic activity during the last 12 thousand years or so, i.e. from the start of the neolithic to the present day.

As a result of the geo-morphological and pedological characteristics, the relief in the upper Croatian Podravina region stretches zonally, longitudinally extended in the direction north-west to south-east. Basic longitudinal inhabitation zones have also formed under this fundamental relief influence. Three basic inhabitation zones have been formed in the Podravina region in the past based on the underlying north-south hypsometric profile: 1. In the Drava river depression, 2. On the terraced holocene and würm terraces (two inter-zones can also be established the holocene and contact würm), 3. The denudation-accumulation relief of the low-lying hill country. Also important to the zonal stretching of the spatial inhabitation are the climatic characteristics in the past (today a moderately warm humid climate Cfb), and especially the fundamental Podravina region ecosystems. Based on the preserved ecosystems it is possible, with a significant possibility for spatial positioning, to determine the extent of natural vegetation in the Podravina region throughout the past.

3. In the three basic inhabitation zones the Drava river floodplain, the terraced lowlands and the low-lying hill country the level of settlement density and the centres of settlements has changes significantly throughout the past. Along with changes in the distant past (above all because of varying climatic conditions), the strongest changes in the spatial distribution of population took place during the past two centuries, and especially in the new processes of industrialisation.

The differences in the number of settlements in the cited three inhabitation zones are not that great. In the hill country zone there are now as many as 65 settlements in existence or 37.6 percent of the total number of places, 80 settlements in the most attractive terraced zone or 46.7 percent. That is, however, only an orientational indicator. What is important is the size and structure of the settlements, and changes in the size of the population through history. Here the differences between the zones are very significant.

Inhabitation in the Drava river floodplain is relatively poor and has changed in the past, and has in the past half century or so seen pronounced depopulation: in 1771 there were 8,124 inhabitants living in the settlements of the floodplain or 17.7 percent of the total population of the Podravina region, and 16,050 souls in 2001 or just 13.8 percent. The increase in the number of inhabitants in those 230 years was 1998 percent in total. Even fewer inhabitants lived in the scattered settlements of the low-lying hill country: 6,099 or 13.4 percent in 1771, and 14,438 or 12.4 percent in 2001, with a total growth of 236 percent.

From this data alone the absolute domination of inhabitation on the holocene and würm terraces can be conjectured, which was logically to have been expected. In this basic contact zone, then, where the largest settlements and main traffic network is concentrated, there were 31,565 inhabitants or 68.9 percent living in 1777, and as many as 85,717 inhabitants or 73.8 percent in 2001. The increase in the level of inhabitation on the attractive terraces, then, was the fastest and amounted, in the cited comparative period, to 272 percent (table 1). In analysing the growth of the population of rural and urban settlements the logical conclusion can be made that the towns grew demographically up to several times faster than the villages, with the domination of Koprivnica. It is important to underline that all three of the Podravina region urban settlements are, in fact, situated on the attractive würm terraces. The latest demographic trends in Podravina, however, are indicative of an intensive depopulation process, particularly of the rural settlements. Some of them are already at the point of extinction.

4. An analysis of the demographic trends in the Podravina region, and in particular the changes in the spatial picture of the inhabitation, has shown without a doubt that it is imperative that a thorough analysis also be carried out of the natural-geographic factors and in that way to determine their significance and effect on spatial demographic development. It is, namely, evident that

natural-geographic factors, and the factors closely related to them, have a greater effect on changes in the spatial picture of inhabitation than has been previously considered. Of course, it is essential subsequently to compare and to supplement these natural-geographic factors with all social or societal factors, and it is only on the basis of that kind of multi-disciplinary analysis that relevant explanations and conclusions can be arrived at.

PRILOG:**BIBLIOGRAFIJA RADOVA PROF. DR. MIRE KOLAR-DIMITRIJEVIĆ OD 2003. DO 2008. GODINE**

Priredio: Hrvoje Petrić

Među suvremenim hrvatskim povjesničarima dr. **Mira Kolar-Dimitrijević**, redoviti profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu u mirovini, zauzima istaknuto mjesto. U povodu njezine 70-godišnjice njezin joj je fakultet objavio lijep *Zbornik* s bibliografijom radova do 1972./73. Međutim, otada je proteklo pet godina te u povodu njezine 75-godišnjice objavljujemo ovaj članak s bibliografijom radova od 2003. do 2008. godine. Intenzivno obuzeta svojim znanstveno-istraživačkim preokupacijama, uzorno marljiva, savjesna i temeljita, uvijek tiha i nenametljiva, ona uporno i plodno pridonosi hrvatskoj povijesnoj znanosti, visoko cijenjena od svojih kolega po struci i od studenata povijesti koji u njoj vide pravog čovjeka na pravome mjestu, stvaraoca predana svom znanstvenom i pedagoškom poslu bez ostatka, djelatnika kojemu je rad gotovo sav život.

Rođena je u Koprivnici 9. srpnja 1933., osnovnu školu pohađala je u Koprivnici i u Virju, a gimnaziju je pohađala u Koprivnici. Na zagrebačkom Filozofskom fakultetu studirala je arheologiju i povijest (1958.), diplomiravši naknadno i čistu povijest (1967.). Na tom je fakultetu i doktorirala 1978. na temu »Položaj i struktura radništva sjeverne Hrvatske za vrijeme Savske banovine«. Radila je u vanjskoj trgovini (Kemikaliji), u Povijesnom arhivu Zagreba (1960. - 1964.) te u Arhivu Instituta za radnički pokret u Zagrebu (1964. - 1966.) kada je bila i polaznik prve godine tek otvorenog poslijediplomskog studija dr. Stjepana Težaka na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu iz predmeta informatika, arhivistika, bibliotekarstvo, ali taj studij nije završila, nego se odlučila da znanstveno zvanje stekne obranom doktorata nakon što su joj priznati radovi do 1977. za adekvatnost magisterija. Godine 1966. prelazi u Znanstveni odjel Instituta gdje radi do 1988. i gdje je od 1981. do 1987. bila rukovodilac OOUR-a za znanstvena istraživanja te sastavljač svih znanstvenih izvještaja Instituta u tom razdoblju, a istodobno i urednik novo pokrenutog znanstvenog časopisa *Povijesni prilozi* (1982. - 1987.) u kojem su tiskani veći radovi suradnika Instituta. Bilo je to vrijeme velikih promjena u radu znanstvenih projekata koji su sve više podlijegali stručnoj recenziji i u skladu s razvojem informatike bili sve precizniji jer ih je trebalo uskladiti s drugim istraživanjima u zemlji, koordinirati i na širem planu. Proširuju se i tematska područja pa se razbijaju raniji okovi koji su istraživanja vezali samo uz radnički i komunistički pokret te se tako priprema teren za promjenu Instituta za historiju radničkog pokreta u Hrvatski institut za suvremenu povijest, što je i provedeno 10. svibnja 1990. (od 1996. institut se zove Hrvatski institut za povijest).

U rujnu 1988. prelazi na Filozofski fakultet gdje je umirovljenjem dr. I. Karamana preuzela predmet »Gospodarsku povijest novog vijeka«. Nakon ukidanja tog predmeta 1995. predaje »Svjetsku povijest 20. stoljeća« do umirovljenja 30. rujna 2003. godine. Izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje redovnog profesora 12. srpnja 1988. prvi puta, 6. srpnja 1993. drugi puta i onda je izabrana u trajno zvanje redovnog profesora 1. srpnja 1999. odlukom Senata Sveučilišta u Zagrebu. Kandidirana je 2003. za profesora emeritusa. Poslije umirovljenja od 2003. do 2008. predaje predmet »Hrvatski narod u 19. stoljeću« na dodiplomskom studiju na Hrvatskim studijima, odnosno gospodarsku povijest na poslijediplomskom i doktorskom studiju. Sa 75 godina odlučuje prekinuti redovitu nastavnu aktivnost zbog zdravstvenog sanja, a i kako bi mogla dovršiti neke ranije započete radove.

Mira Kolar je, uz Hrvoja Petrića, suurednik časopisa *Ekonomska i ekohistorija*, koji je počeo izlaziti u Zagrebu 2005. kao časopis za gospodarsku i povijest okoliša u nakladništvu Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, izdavačke kuće Meridijani te sunakladnika Sekcije za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti u Zagrebu i Međunarodnog istraživačkog projekta »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ona je i članica užeg uredništva časopisa *Podravina* i *Časopis za suvremenu povijest* te članica šireg uredništva *Meridijana*.

Sve do 2006. godine dr. Mira Kolar bila je voditeljica dugoročnog znanstvenog projekta koji se bavio odnosom gospodarstva i politike do 1945. godine, a koji je financiran preko Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Poslije toga se vezala uz projekt dr. Damira Agičića (Historiografija) i dr. Suzane Leček (Oblikovanje hrvatskog kulturnog i socijalnog identiteta 1900. - 1990.).

Sudjelovala je na brojnim znanstvenim skupovima s temama iz 19. i prve polovice 20. stoljeća te predstavljala i recenzirala mnoge radove drugih povjesničara i znanstvenih radnika.

Učinci znanstveno-historiografskog djelovanja dr. Mire Kolar od 1966. do 2008. vidljivi su iz njezine bibliografije objavljene u *Zborniku Mire Kolar-Dimitrijević*, Zagreb, 2003. (str. 37-42). U ovu su bibliografiju uvršteni pak njezini tekstovi i iskazani kronološki po godinama, s time da su naslovi knjiga tiskani velikim slovima (verzalom), a prikazi malim slovima (petitom).

2003. godina

- **FERDO RUSAN. ŽIVOT I DJELO (1810. - 1879). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine**, Izd. Meridijani, Bibliotheka historia Croatica, knj. 39, ured. D. Feletar, Samobor, 2003., str. 302.
- **POVIJEST HRVATSKOG RADIŠE (1903. - 1945.), (Spomenica povodom 100 godina osnutka)**, Zagreb, 2003., izd. Dom i svijet, str. 1-400.
- Hrvatska pučka seljačka tiskara - tiskara braće Radić od 1906. do 1914. godine, **Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić**, Zagreb, 2003., 244-253.
- Uključivanje Zagreba u željezničku mrežu Europe 1862. godine, **140 godina željeznice u Zagrebu (1862. - 2002.)**, Zagreb, 2003., str.7-20.
- Gospodarski odnosi u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju u srednjoeuropskom kontekstu, **Zbornik »Hrvati i Poljaci, narodi daleki i bliski«**, FF press, Zagreb 2003., 112-122.
- Identifikacijska knjiga Podravine, (prikaz Podravskog zbornika 28/2002), **Glas Podravine i Prigorja**, 14, 11. travnja 2003., str. 15.
- Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine, **Glasnik arhiva Slavonije i Baranje**, 7, Osijek 2003., 55-72. ISSN 0355223.
- Urbar pavlinskoga samostana u Strezi 2147. godine. **Podravina**, vol. II, br. 3, Koprivnica, lipanj 2003., str. 103-124.
- Osječki list »Schulungsblaetter« ili savjeti slavonskim Njemicama kako se brinuti o sebi, djeci i mladeži 1942. do 1994. **Godišnjak njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch**, X, 2003, 315-332. Ured. Renata Trišler i Nikola Mak.
- Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908. - 1911. **Scrinia slavonica**, 3, 2003., 413-433.
- Pisma novinara Adolfa Becka vinkovačkom zastupniku dr. Ferdi Šišiću (1910. - 1911.). **Scrinia slavonica**, 3, 2003., 655-700.
- Ferdinand Hefe i dr. Đuro Basariček - njihovi prijedlozi za školovanje sisačkih djevojaka u vrtlarstvu 1889. i 1912. godine. **Godišnjak gradskog muzeja Sisak**, 3-4, 2002./03., 165-182.

- Milan Milanović - prilog povijest jedne obiteljske drame, **Novi Omanut**, Zagreb, br. 58, 2003., svibanj - lipanj, str. 4-7.
- Abecedni popis autora i pregled sadržaja u »Novom omanutu« br. 51-59., **Novi Omanut, Prilog židovskoj povijesti i kulturi**, br. 60, 2003., rujan-listopad, br. 60, str. 18-19.
 - Slaven Bertoša: Život i smrt u Puli. Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća, **Nova Istra**, VIII, 2003., br. 2, 219-222.
 - Djelovanje Hrvatskog Radiše na zaprešićkom području. **Zaprešićki godišnjak 2002.**, Zaprešić, 2003., str. 183-196.
 - Prilog povijesti zagrebačkog društva »Podravac-Bilogorac« 1934. - 1947. godine. (koautorstvo s Elizabetom Wagner, **Podravski zbornik**, 29, Koprivnica, 2003., str. 125-168.
 - Stjepan Radić i kunovečka buna 1903. godine. **Podravina**, 4, Koprivnica, 2003., str. 57-74.
 - Suzana Leček, Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. - 1941., Zagreb 2003., **Časopis za suvremenu povijest**, 35, br. 2, 692-696. Prikaz.
 - Pučki pisac Zvonimir Pužar i Križevci 1910. - 1923. godine. izv. znanst. rad. **Cris**, 5, 2003., 16-27.
 - Izbori u svetozelinskom kotaru u monarhističkoj Jugoslaviji, **Zbornik radova »Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti«**, Zagreb 2003., Izd. HAZU, 87-111.
 - Posjetnica pučkog pisca Dragutina Stražimira, Zbornik **Sv. Ivan Zelina**, isto, str. 347-359.
 - Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske, Zbornik **Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj**, Zagreb - Vinkovci 2003., str. 259-276.
 - Hrvatski Radiša i Podravina od 1903. do 1945. godine. **Podravina**, 5, lipanj 2004., str. 5-28.
 - Senjsko područje i Hrvatski radiša od 1903. do 1945. godine. **Senjski zbornik**, 30, 2003., str. 321-350.
 - Nepoznata gospodarska djelatnost virovskog pjesnika i skladatelja Ferde Rusana polovicom 19. stoljeća. *Zbornik: Stjepanu Antoljaku u čast*, Izd. Hrvatskog arhiva u Zagrebu, Zagreb, 2003., 273-285.

2004. godina

- **POVIJEST HRVATSKOG RADIŠE (1903. - 1945.)**, (Spomenica povodom 100 godina osnutka), Zagreb, 2004., izd. Dom i svijet, str. 1-400.
- Život i rad Imbre Ignjatijevića Tkalca, *U: Imbro IGNJATIJEVIĆ TKALAC, Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća. Izvještaji carsko-kraljevskom ministarstvu u Beču*, Zagreb, 2004., 9-22. (Predgovor i bilješke) Izd. Dom i svijet i Ekonomski fakultet u Zagrebu.
- Politička pitanja i ideologije u Hrvatskoj od 1790. do 1868. (s posebnim osvrtom na hrvatsko-mađarske veze). **Zbornik radova »Hrvatsko-mađarski odnosi 1102. - 1918.« Izlaganja sa Znanstvenog skupa u Zagrebu u jesen 2002.**, Zagreb 2004., str. 290-223.
- Agrarna reforma na posjedu Gejze Raucha u Lužnici. **Zaprešićki godišnjak 2003.**, Zaprešić 2004., str. 216-230.
- Hrvatski Radiša i Podravina od 1903. do 1945. godine, **Podravina**, 5, lipanj 2004., 5-28.
- Logor za internirce u Žlebiću i glavno središnje taborište za internirane i evakuirane u Koprivnici 1915. - 1917. god., (koautorstvo s Elizabetom Wagner), **Podravski zbornik**, 30, Koprivnica 2004., 153-176.
- Vladimir Stipetić, Povijest hrvatske ekonomske misli (1298. - 1847.), **Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu**, 34-35-36, Zagreb 2001. - 2004.

- Đuro Sremac, Branko Žuža, Hrvatsko zdravstveno zakonodavstvo, 1830. - 1941., **Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu**, 34-35-36, Zagreb 2001. - 2004.
- Hrvatski kompas - Kroatischer Compass, prvi hrvatski privredni adresar iz Požege od 1900. do 1903. godine, U: **Spomenica Filipa Potrebiće**, (Ured. Mirjana Matijević Sokol, Fil. fakultet, odsjek za povijest, FF press, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2004., 241-256. **Anali**
- Zdenke Šimončić-Bobetko, **Industrija Hrvatske 1918. - 1941.**, Zagreb 2005., Predgovor na str. 11-14. i priređivanje teksta.
- Radićevi podravski pomagači na putu traženja pomoći u Europi 1923. godine, **Podravina**, III, 2004., br. 6, str. 5-15.
- Dr. Ivan Lorković urednik »Narodne obrane« u Osijeku od 1902. do 1905. godine. Prilog za biografiju, **Osječki zbornik**, 27, Osijek 2004., 91-220.
- Virovski ilirac Ferdo Rusan i narodno školstvo polovicom 19. stoljeća, **Anali za povijest odgoja**, vol. 3, Zagreb 2004., str. 161-182.
- Belje između dva svjetska rata: uloga politike u organizaciji beljskoga gospodarstva od 1918. do 1941., **Povećalo. časopis povijesnih korijena, gonetanja, postignuća**, Beli Manastir, 2004., sv. 1, 99-116.
- Apatovačka kiselica - tražena voda Europe, **Cris**, VI, 2004., str. 5-18.
- Jemeršićeva gospodarska djelatnost i zapažanja, **Zaprešićki godišnjak**, 16, 2004., Zaprešić 2006., str. 446-474.
- Predstavljajanje »Zaprešićkog godišnjaka 2003.«, **Zaprešićki godišnjak**, 16, 2004., Zaprešić 2006., str. 652-656.
- Gospodarske i društvene prilike u Vukovaru između dvaju svjetskih ratova, U: Mirko KOVAČIĆ, **U potrazi za istinom. Martirij Hrvata u Vukovaru 1941. - 1945.**, Vukovar 2004., 11-24.
- Holm Sundhaussen, Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationsozialistischen Grossraum 1941-1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie. **Časopis za suvremenu povijest**, 36, 2004., br. 3, str. 1260-1264.
- Život po savjetima Kneippa ili utjecaj Austrijanaca na zdrav život u Hrvatskoj. **Godišnjak njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch**, 2004., 117-130.

2005. godina

- Kako je krajiško-banska seljačka buna 1755. uklonila podbana Ivana Raucha s vlasti ili borba plemstva za vlast u Hrvatskoj. Sinopsis znanstvenog skupa »**Krajiške bune 1755. u sjevernoj Hrvatskoj**«, Koprivnica, 2005.
- Ekonomsko-socijalne prilike na Žumberku do 1941. godine, **Zbornik »Žumberak - gorjanci (1941. - 1945.)**, Izlaganja na simpoziju u dolenskom muzeju Novo Mesto, 17./18. X. 1986. Samobor, 2005., str. 93-108.
- The Activities of Vice-Roy Pavao Rauch in Croatia, **Review of Croatian History**. ur. Jure Krišto, I/1, 2005, 133-158.
- Deset pisama Eugena Kvaternika iz Italija Josefu Vaclavu Friču (1865. - 1866.), **Starine**, 2005. 62, 135-203.
- Die Flucht. Über die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Prir. Stefan Aust und Stephan Burgdorf, Stuttgart-München, 2002, 2. izd., **Deutsches Wort - Njemačka riječ. Blatt der Deutschen und Oesterreicher in Kroatien**, br. 55, 2005., ožujak, str. 44-46. (na hrv. i njem.)

- **PRILOG GOSPODARSKOJ POVIJESTI SISKI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA**, Sisak, 2004. izd. Državnog arhiva u Siski. Glav. urednik Nela Kušanić, str. 1-150. (sa slikama).
- Židovi u Koprivnici. Katalog izložbe muzeja grada Koprivnice, Koprivnica 2005. **Novi Omanut**, 70, svibanj-lipanj 2005., str. 13-14.
- Abecedni popis autora i pregled sadržaja u **Novom Omanutu** br. 60-69. **Novi Omanut**, 70, svibanj-lipanj 2005., str. 14-16.
- Povjesničar Ivo Perić: u povodu 75-godišnjice života, **Časopis za suvremenu povijest**, 2005., 1, 191-204.
- Ive Mažuran - Josip Bratulić, Spomenica Matice hrvatske 1842. - 2002., **Časopis za suvremenu povijest**, 2005., 1, 240-241. Prikaz.
- Željko Bartulović, Sušak 1919. - 1947., **Časopis za suvremenu povijest**, 2005., 1, 255-256., Prikaz.
- (S Elizabetom Wagner), Što su tražili osječki Nijemci 1848. godine. **Deutsches Wort - Njemačka riječ**, 2005., 56, lipanj, 43-46. i 57, listopad 2005., str. 43-45.
- Ekonomski položaj Srba u Hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata, (ubacio dr. Roksandić iz projekta Priručnika za nastavnike u razdoblju 1986. - 1988.), **Prosvjeta**, 37/2005., br. 68, str. 29-31.
- Ivica Golec, Hrvatsko pjevačko društvo »Slavulj« u Petrinji (1864. - 2004.), Petrinja 2004., **Petrinjski zbornik za povijest i obnovu zavičaja**, 7-8, Petrinja, 2005., 311-315.
- Stjepan Radić i Podravina u vrijeme oblasnih samouprava od 1927. do 1928., **Podravina**, 7, 2005., 48-80.
- Podravski zbornik 2004., br. 30. **Podravina**, 7, 2005., 195-199.
- Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi. **Ekonomska i eko-historija**, I/2005., br. 1, str. 101-114.
- Podravina - časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. III, br. 5, 2004., **Ekonomska i eko-historija**, Vol. 1, 2005., br. 1, str. 198-200.
- Podravina - časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. III, br. 6, 2004., **Ekonomska i eko-historija**, Vol. 1, 2005., str. 201-202.
- **Kućnik** Josipa Stjepana Relkovića i njegov utjecaj na gospodarski rad svećenika u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća, **Dani Josipa i Ivana Kozarca. Zbornik za 2004. godinu**. Vinkovci, 2005.
- Hrvatske zemlje u 18. st. (str. 211-236, 259-273); Hrvatska u prvoj polovici 19. st. (str. 413-418); Obilježja gospodarskog razvoja Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća (str. 541-551); Hrvatska od 1903. do 1914. godine (str. 552-564). U: **POVIJEST HRVATA. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, II**, (Ured. Mirko Valentić), Izd. Školske knjige, Zagreb 2005.
- O povijesnim školskim atlasima u Hrvatskoj. Stručni članak, **Radovi Zavoda za hrv. povijest**, 37, Zagreb 2005., 361-376.
- Prilog gospodarskoj povijesti Visokog od 1800. do 1941. godine, **Visoko, oaza stare hrvatske krijeposti i čestitosti (ured. Gustav Kuzmić i suradnici)**, Varaždinske Toplice, 2005., 255-266.
- Podravski učiteljski trolist: Đuro, Mate i Zlata Sudeta u prvoj četvrtini dvadesetog stoljeća, **Podravski zbornik**, 31, 233-252.
- **OBRTNIŠTVO ZAGREBA. 650 GODINA TRADICIJE I 120 GODINA ORGANIZIRANOG OBRTA**. (Koautor Milan Šoić, ured. dr. Milan Antolović), Udruženje obrtnika grada Zagreba, Zagreb, 2005., 15-111.

- Podravsko višegraničje - pristupi, ciljevi i metode istraživanja (s mr. Hrvoje Petrićem), **Podravina**, VI (2005., br. 8, 7-32.)
- Život uz Dravu nekad i danas. Katalog izložbe u Gradskom muzeju u Varaždinu 19. studenoga 2004., **Podravina**, VI (2005.), br. 8, 182-183.
- Prikaz: Mirela Slukan Altić, Povijesni atlas gradova, III svezak. Koprivnica, **Podravina**, VO (2005.), br. 8, 191-194.
- Prikaz: Ilica Golec, Hrvatsko pjevačko društvo »Slavulj« u Petrinji (1864. - 2004.), **Petrinjski zbornik**, 7-8, 2005., 311-315.
- Sudbina Festetićevih posjeda u Hrvatskoj poslije Prvog svjetskog rata, **Historijski zbornik**, XVI-XVII, 2003./04., 19-38.
- Kosta Nikolić, Strah i nada u Srbiji 1941. - 1944. - Svakodnevni život pod okupacijom. Beograd 2002., **Historijski zbornik**, XVI-XVII, 2003./04., 243-247.
- Hrvatska u prvoj Jugoslaviji - bitne značajke položaja te je li na djelu bila kriza vlasti ili države, Zbornik radova sa znanstvenog skupa 27. - 29. IV. 1004., **Hrvatska politika u XX. stoljeću**, MH, Zagreb 2006., 191-219.
- Osnivanje društva Hrvatski Radiša 1903. godine u Hrvatskoj, **Časopis za suvremenu povijest**, 37/2005., br. 3, 721-734.
- Prilog biografiji Milutina Mayera, učitelja u Svetoj Heleni i pisca povijesnih romana, **Cris**, VII/2005., br. 2, 73-84.
- Mato Jurković i njegov doprinos građevinarstvu Hrvatske (suautorstvo s Elizabetom Wagner), **Veleluško libro**, 13, 2005., 66-73.
- Prilog biografiji učitelja Mate Sudete (1896. - 1988.), Toward the biography of a teacher Mate Sudeta (1896. - 1988). **Anali za povijest odgoja**, Vol. 4., Zagreb, 2005., str. 1912-219.
- *Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, br. 5 i br. 6. **Scientia podraviana**, 17, 2005., br. 19, 27-28.

2006. godina

- Književnik Mihovil Pavlek Miškina i politika, **Podravina**, Vol. V, 2006., br. 9, 21-48.
- O zatvorskim susretima Stjepana Radića s buhama i miševima ili o jednoj prešutnoj ekohistorijskoj temi (Koautorstvo s Elizabetom Wagner), **Ekonomska i ekohistorija**, 2, 2006., 74-88.
- Antun Lobmayer, liječnik i medicinski pisac, širitelj zdravstvene kulture u Hrvatskoj (S Elizabetom Wagner), **Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch**, 2006., 33-44.
- Dr. Ivo Pilar i akcija za povratak punog vlasništva kućevlasnicima nad njihovim nekretninama (1920. - 1933.), **Pilar, Časopis za društvene i humanističke studije**, 1, Zagreb, 2006., str. 97-106.
- Razmišljanje o vezama Hrvatskog primorja s koprivničkim krajem do 1941. godine ili nezaboravljeni krajiški puti, **Podravski zbornik**, 32, Koprivnica, 2006., 177-198.
- Briga Podravine za djecu u groženu u Prvom svjetskom ratu, **Podravina**, V, br. 10, 2006., str. 130-157.
- Željko Dugac, Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji, Zagreb 2005., 196. **Povijest u nastavi**, 2006., br. 7, str. 125-127.
- Hrvoje Matković, Studije iz novije hrvatske povijesti. Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., **Časopis za suvremenu povijest**, 39, 2006., br. 1, 318-320. Prikaz.
- Podravski zbornik, 2005., br. 31, **Podravina**, vol. V, 2006., br. 9, str. 153-156.

- Tvrtko Zebec, Krčki tanci - Tanac dances on the Island of Krk, Zagreb, 2005., **Ekonomska i ekohistorija**, 2, 2006., 170-172. Prikaz.
- H. Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću, **Podravina**, V, br. 10, 2006., str. 167-169. Prikaz.
- Nekoliko riječi o povijesnom radu povjesničara dr. sc. Franka Miroševića, **Povijest u nastavi**, 8, jesen 2006., str. 187-204.
- Josip Cazi, slavonski komunist, i Josip Beker, slavonski socijaldemokrat, neka moja razmišljanja o usporednosti. *Časopis za suvremenu povijest (Spomenica B. Janjatović)*, 38/2006., br. 3, str. 1081-1100.
- Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvoga svjetskog rata u Križevcima i okolici, **CRIS**, VIII/2006., br. 1, str. 14-25.
- Milutin Mayer kao školski nadzornik na području Srijema i Slavonije za vrijeme Prvoga svjetskog rata, *Anali za povijest odgoja*, Vol. 5., Zagreb 2006., 79-92.
- Kresalov zbornik, Prispjevki za noviju zgodovino, Ljubljana 2006., *Časopis za suvremenu povijest, (Spomenica B. Janjatović)*, 38/2006., br. 3, str. 1160-1163.
- Johan Huizinga, U sjeni sutrašnjice. O dijagnozi zla od kojega boluje naše vrijeme, Dom i svijet, Zagreb 2006., **Historijski zbornik**, LIX, 2006., 312-314.
- In memoriam: dr. sc. Bosiljka Janjatović (1936. - 2006.), **Historijski zbornik**, LIX, 2006., 337-338.
- Hrvoje Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, **Scientia podraviana - glasilo Povijesnog društva Koprivnica**, 20, Koprivnica 2006., str. 36.

2007. godina

- **SVILARSTVO U HRVATSKOJ**, Zagreb 2007., Izd. Dom i svijet i Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2007., str. 1-333.
- U povodu osamdesete godišnjice života Branka Vujasinovića, dipl. ing. geodezije, *Hrvatske vode*, 15/2007., br. 58, str. 52-58.
- Grad Koprivnica i njegovi ljudi u vrijeme velike svjetske gospodarske krize, **Podravina**, br. 11, Koprivnica 2007., 138-156.
- Elizabeta Herceg, *Erna*, Koprivnica, 2005., **Novi Omanut**, 2007/5768, br. 85, str. 10.
- Baruni Rauch u hrvatskoj povijesti (od uspona u 17./18. stoljeću do pada u 20. st. **Zaprešićki godišnjak**, 2005./06., Zaprešić 2007., 302-324.
- Fabijan Kovač ili kroničar Virja i kroničar Siska, **Podravski zbornik** 2007., 33, Koprivnica 2007., 161-186.
- Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka. (koautorstvo s Elizabetom Wagner), *Eko(nomska) i eko(loška) povijest*, III/2007., br. 3, 83-120.
- Branko Vujasinović, Istaknute osobe u hrvatskom vodnom gospodarstvu kroz povijest, Zagreb, 2007., **Ekonomska i ekološka povijest**, III/2007., br. 3, 232-235.
- Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političara u hrvatskom seljačkom pokretu (1918. - 1940.), **Podravina**, VI/2007., br. 12, 5-25.
- Što se dogodilo s plemstvom u Hrvatskoj i Slavoniji u 19. stoljeću, *Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Zbornik radova, Biblioteka Dies historiae*, Hrv. studija Sveučilišta u Zagrebu, knj. 2., Zagreb 2007., 199-245.
- **POVIJEST HRVATA. Od 1918. do suvremenosti, III**, (Ured. Ivo Perić), Izd. Školske knjige, Zagreb 2007. (Zbivanja u agraru, kolonizacija i njezini odrazi na nacionalni sastav pučanstva u koloniziranim krajevima Hrvatske 1919. - 1931. str. 45-55; Gospodarske prilike na hrvat-

- skom prostoru između dva svjetska rata, str. 103-111; Antifašistička borba u Hrvatskoj i nastanak Federalne Države Hrvatske, str. 191-249)
- Kako je dr. Rudolf Bičanić doživio Sovjetski Savez 1940. godine, *Historijski zbornik*, 60, 2007., 215-247.
 - Đaci vinkovačke gimnazije koji su se iškolovali na đakovačkom liceju i bogosloviji do 1930. godine i koji su se uključili u djelovanje Katoličke crkve i kulturno-prosvjetni rad, **Moji Vinkovci**, *Spomenar za povijest, umjetnost i kulturu*, 2007., br. 4, prosinac, 22-25. (Iz časopisa *Đakovački vezovi*).
 - Izložba dostojna bečkog Arsenala: velika izložba o prvom svjetskom ratu u Povijesnom muzeju u Zagrebu (koautorstvo s Elizabetom Wagner), *Deutsches Wort - Njemačka riječ*, 64, Osijek 2007., str. 50-53.
 - **POVIJEST 7. Udžbenik iz povijesti za 7. razred osnovne škole** (Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić), Izd. Meridijani, Zagreb, 2007.
 - **POVIJEST. Radna bilježnica za sedmi razred osnovne škole**, (Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić), Izd. Meridijani, Zagreb, 2007.

2008. godina

- **ĐURO BASARIČEK: SOCIJALNO I POLITIČKO DJELOVANJE**, Posebna edicija Ljetopisa socijalnog rada Studijskog centra socijalnog rada Zavoda za socijalni rad Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008. str. 1-121.
- **BRIGA HRVATSKE ZA GLADNU DJECU U PRVOM SVJETSKOM RATU**. Zbrinjavanje gladi ugrožene djece Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Istre i Slovenskog primorja, Slavonski Brod - Zagreb, 2008., izd. Podružnice za Slavoniju i Baranju Hrvatskog instituta za povijest i Dom i svijet, str. 1-444.
- Djelovanje povjesničara Ante Neimarevića u Križevcima i okolici u razdoblju od 1927. do 1929. godine, *CRIS*, IX/2007., br. 1, 45-56.
- Svilarstvo Đakovštine na početku dvadesetog stoljeća, *Zbornik Muzeja đakovštine*, 8, 2007., 181-206.
- Lika u vrijeme dominacije seljačko-demokratske koalicije u Oblasnoj skupštini Primorsko-krajiške oblasti 1927. i 1928. godine, *Zbornik Lika kroz povijest*, Izd. Podružnice Pilara u Gospiću, Gospić, 2008.
- Ukinuće Bjelovarsko-križevačke županije i kako je prošlo ovo područje radom Osječke i Zagrebačke oblasne skupštine 1927. i 1928. godine. *Bjelovarski zbornik*, Izd. Centra HAZU u Bjelovaru, Bjelovar, 2008., Izd. HAZU

BIBLIOGRAFIJA LITERATURE O DR. MIRI KOLAR-DIMITRIJEVIĆ.

1. Damir AGIČIĆ, Životopis i bibliografija radova Mire Kolar-Dimitrijević. U povodu 65. godišnjice života, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31, Zagreb 1998., 279-292.
2. Ivo PERIĆ, Mira Kolar, *Zaprešićki godišnjak*, 1996., str. 290-303. (s bibliografijom)
3. Petar KORUNIĆ, Prof. dr. Mira Kolar - život i djelo, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Zbornik radova povodom 70. rođendana*, Zagreb 2003., 7-16.
4. Intervju s M. Kolar, *Vijenac*, Zagreb, 2003.
5. Hrvoje PETRIĆ, Bibliografija radova Mire Kolar-Dimitrijević (1966. - 2003.). *Zbornik Mira Kolar-Dimitrijević. Zbornik radova povodom 70. rođendana*, Zagreb 2003., 17-42.

6. Hrvoje PETRIĆ, Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević - uz 75 godina života, *Hrvatski kajkavski kolendar 2008.*, Čakovec 2008., 79-81.
7. Franko MIROŠEVIĆ, *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Historijski zbornik*, 56-57, 2003./04., 251-257.
8. Vlatka VUKELIĆ, Razgovor s prof. dr. sc. Mirom Kolar-Dimitrijević, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, Sisak 2007., 201-210.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES

VELIMIR PIŠKOREC, »GEORGIANA. RASPRAVE I OGLEDI O ĐURĐEVEČKOM GOVORU I HRVATSKOKAJKAVSKOJ KNJIŽEVNOSTI«. ZAGREB: FF PRESS, 2005., 155 STR.

Knjiga »Georgiana. Rasprave i ogledi o đurđevečkom govoru i hrvatskokajkavskoj književnosti« Velimira Piškorca, uz uvodnu riječ autora i pogovor prominentne slavistice i bohemistice prof. dr. Dubravke Sesar, sadrži jedanaest poglavlja, koja se mogu podijeliti u dvije tematske cjeline. Prvih šest poglavlja čine jezikoslovni članci, a preostalih pet poglavlja posvećeno je djelima nekih kajkavskih pisaca.

U prvom poglavlju pod naslovom »Zakaj Đurđevac (ne)je - Đurđevac?« autor podastire povijesne, kartografske, jezične, jezikoslovne, književne i jezično-političke dokaze koristeći ih kao argumente u svojem zalaganju za vraćanje izvornog naziva grada Đurđevca koji je djelovanjem hrvatskih vukovaca i uslijed procesa kolonizacije hrvatskoga jezika postao Đurđevac.

U drugome poglavlju, »Đurđevečke membe - negda i danas«, autor daje općeniti pregled đurđevečke inačice hrvatskoga jezika, njezine najvažnije značajke i ujedno prikazuje kako se ta inačica mijenjala kroz povijest. Autor ilustrira društvenu stvarnost i društveno uređenje kraja u kojem se govori tom varijantom hrvatskoga jezika, njegove običaje, obiteljske i međuljudske odnose, način života i svakodnevnicu koji oblikuju komunikacijske obrasce. Usporedivši komunikaciju u prošlosti sa sadašnjim komunikacijskim obrascima, autor uočava njihove mijene.

Treći dio, »Njemačko-hrvatski jezični dodiri u đurđevečkoj Podravini«, kratak je sažetak mnogo opsežnijeg djela Velimira Piškorca »Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine«. U ovome poglavlju predstavljena je povijest njemačko-hrvatskih jezičnih dodira na području đurđevečke Podravine. Autor navodi tri velika povijesna razdoblja: razdoblje Vojne krajine (1535. - 1871.), razdoblje od ukidanja Vojne krajine do kraja Drugoga svjetskog rata (1871. - 1945.) te razdoblje nakon 1945. godine. Spominje se uvođenje njemačkoga jezika kao službenoga, doseljavanje stanovništva (napose vojnika i obrtnika te poduzetnika uglavnom židovskoga podrijetla) iz zemalja njemačkoga govornog područja, osnivanje njemačkih škola, a navode se i drugi čimbenici koji su uvelike utjecali na jezik i komunikaciju, ali i na gospodarstvo tog područja.

U četvrtom dijelu »Špi'clin fr'ajt mus na arb'ajt!« đurđevečki su germanizmi klasificirani u 39 skupina prema značenjskim područjima: zemlja i nastambe, kuća, građenje, zrak, voda i tekućina, toponimi, kronološko vrijeme, vrt i vrtnje biljke, ostale biljke, obrada žita i brašna, vinograd, nazivi za muškarce i žene, osobna imena i etnici, izgled, komunikacija i ponašanje, intelektualna aktivnost, modaliteti, uzvici, odjeća i obuća (koje se dalje dijeli u nekoliko podskupina: muška odjeća, ženska odjeća, obuća, tkanine, obrada tkanine, ručni rad, boja i bojenje), jelo, piće, životinje, drvo, metal, električna struja, kretanje i prijevoz, automobil, obrt, mjere, posude i predmeti u kojima se nešto nosi ili drži, trgovina, gostionica, vojska, kriminal i kazne, crkva i običaji vezani uz nju, zabava i običaji, kartanje, bolest i liječenje, fiziološke pojave te groblje. Svaki je germanizam napisan fonetskim pravopisom s naglascima, a u zagradama su naznačeni njemački modeli. Osim toga, autor objašnjava značenje svakoga germanizma smještajući ga u odgovarajući kontekst.

U petome dijelu, »Kajkavsko-štokavska dvojezičnost u nastavi njemačkog jezika«, Piškorec iznosi okolnosti održavanja nastave stranog jezika u Obrtničkoj školi gdje je i sâm neko vrijeme predavao. Spominje nekadašnje stavove o ulozi materinskog jezika i suvremene pristupe. Izdvaja tri jezična sustava prisutna u nastavi: prvi je kajkavska varijanta hrvatskoga, drugi standardna varijanta hrvatskoga, a treći je strani, odnosno njemački jezik te upućuje na njihovu lingvističku srodnost. Kajkavsko-štokavska dvojezičnost u nastavi njemačkoga jezika prema njegovu je mišljenju primjenjiva na više razina: leksičkoj (konkretni modeli i posuđenice, npr. das Getriebe - getriba), gramatičkoj (ostvaraji pojedinih gramatičkih kategorija), metagramatičkoj (gramatičko nazivlje), općelingvističkoj (sâm proces jezičnog posuđivanja) te društveno-odgojnoj (razvijanje i poticanje pozitivnog stava o jezičnoj raznolikosti). Na kraju poglavlja nalaze se dva priručna glosara za metalsku i prometnu struku.

Okosnicu šestog dijela »Od jezičnoga dodira do dodirnoga jezikoslovlja« čini autorova jezična autobiografija. Autor opisuje rodni kraj u kojem je odrastao, svoje djetinjstvo i prve susrete sa stranim jezikom. Provedeći mnogo vremena s djedom i bakom zarana je upoznao brojne posuđenice i usvojio dijalekt tog područja. Osnovna škola donosi prva neugodna iskustva sa štokavskim (poteškoće pri razlikovanju glasova č i ć tzv. »tvrđog i mekog č«). U petom razredu počinje učiti njemački jezik, a rođaci u Francuskoj približavaju mu i jezik te zemlje. Već u šestom razredu počinje učiti esperanto, a u srednjoj školi uz latinski uči i engleski jezik. Autobiografija prati njegov »jezični razvoj« kroz osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, studij, kroz jezična usavršavanja u inozemstvu. Svoju jezičnu biografiju Piškorec završava razdobljem kada se zapošljava na zagrebačkoj germanistici te kada jezici, prije svega njemački jezik, i jezikoslovlje postaju njegov životni poziv. Poglavlje zatvara »Otvoreno pismo« koje je Svjetlan Lacko Vidulić iz perspektive književnika i književnog teoretičara uputio ovom autobiografskom članku.

Druga skupina tekstova razlikuje se od prvoga dijela ne samo po tome što je posvećena književnosti, nego je najvećim dijelom napisana autentičnim podravskim dijalektom. Sedmo poglavlje komentar je uz zbirku poezije *Senje i spominki* Adalberta Pogačića iz 1994. godine. Uz bilješku o autoru zbirke dodane su i tri njegove pjesme (*Ja popevam, Nigdar i Gđa me nebu*). Osmo poglavlje govori o zbirci aforizama Željka Kovačića naslovljenoj *Kratkopisi - Potrefizmi i jalizmi* (1995.). Ovdje se raspravlja o razlici između poslovice i aforizama (»Nu, dok so poslovice ipak znikle f selske nepismene zajednice, aforizem je osobni iskaz.«, str. 109), navode se osnovne značajke aforizama, a autor opisuje na koji je način klasificirao Kovačićeve tekstove. Deveto poglavlje nadahnuto je zbirkom pjesama Vladimira Miholeka *Zemla pod nofte* (1995.) koja oživljava zaboravljene riječi i dijelove rječničkoga blaga, a na kraju poglavlja tri su njegove pjesme *Ajde Maro!*, *Križ* i *Straj nas je*. Deseti dio, »Gnezdo pod strojom«, govori o zbirci poezije đurđevečke novinarke Anđele Lenhard Antolin *Molitva po čkoma* (1999.). Pjesme svojom formom nalikuju japanskoj haiku poeziji, što je vidljivo i iz šest pjesama koje slijede nakon komentara o ovoj pjesničkoj zbirci. Posljednje poglavlje posvećeno je velikom đurđevečkom piscu Đuki Tomerlinu-Picoku i njegovoj zbirci poezije *(Ne)potepeno živlejne* (2001.). Uz kratak pregled Tomerlinova stvaralaštva, izdvojene su tri pjesme - *Oprosti mi - mama!*, *Korak živlejna I.* i *Straj za kraj*.

Na kraju knjige nalazi se bibliografska bilješka o svakome poglavlju te su navedeni izvori kojima se autor služio pišući »Georgianu«.

»Georgiana« je osebujno djelo koje isprepleće ponekad naizgled nespojiva područja - objektivne znanstvene i povijesne činjenice te dokumentaristiku sa subjektivnošću, intimnim sferama i lirikom. Autorova životna iskustva, sjećanja i poznanstva i jezični izraz koji vješto ubacuje u standardni hrvatski jezik daju ovome djelu osobnu crtu i neposrednost kakvu poznaje samo »domaća reč«.

Aleksandra Šćukanec

VELIMIR PIŠKOREC, »GERMANIZMI U GOVORIMA ĐURĐEVEČKE PODRAVINE«, ZAGREB: FF PRESS, 2005., 361 STR.

Knjiga »Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine« sastoji se od uvodnoga dijela i sljedećih sedam poglavlja: *Teorija jezičnih dodira i istraživanja posuđenica*, *Povijesni i sociolingvistički kontekst njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u Podravini*, *Istraživanje i analiza germanizama u govorima đurđevečke Podravine*, *Rječnik modela i replika*, *Popis replika*, *Popis dija-fonskih parova* i *Germanizmi u pisanim izvorima*.

U uvodnome dijelu autor navodi različite povijesne, političke i druge razloge zbog kojih je proučavanje germanizama u Hrvatskoj bilo dugo zapostavljeno. Tek nakon osamostaljenja Hrvatske i zahvaljujući sve intenzivnijoj suradnji sa zemljama njemačkoga govornoga područja, germanizmi se više ne promatraju kroz prizmu pojma germanizacije, a preskriptivne jezikoslovne metode zamjenjuju se deskriptivnima. Također su izložene opće informacije o istraživanju i odabiru punktova, a ukratko je predstavljen i ustroj rada.

Prvo se poglavlje bavi osnovnim pojmovima dodirnoga jezikoslovlja. Osim što daje prikaz svjetskih teorija jezičnih dodira, autor posebnu pozornost posvećuje hrvatskoj kontaktnoj lingvistici. Spominju se različiti termini za ovo jezikoslovno područje (teorija jezika u kontaktu, lingvistika jezičnih dodira, kontaktna lingvistika, dodirna lingvistika ili dodirno jezikoslovlje). Definiraju se i tumače pojmovi dvojezičnosti i višejezičnosti, interferencije, integracije i drugi. Središnji je dio poglavlja posvećen istraživanju posuđenica, njihovoj klasifikaciji i strategijama jezičnoga posuđivanja. Opisuje se proces prilagođavanja posuđenica, i to na više razina - morfosintaktičkoj, fonološkoj i semantičkoj. U dijelu o morfosintaktičkoj adaptaciji autor predstavlja i kritički se osvrće na Filipovićev model transmorfemizacije, a u sklopu prikaza fonološke adaptacije bavi se Filipovićem modelom transfonemizacije, pojavom fonološke interferencije te klasifikacijom fonoloških interferencija prema Weinreichu. U teorijskom prikazu semantičke adaptacije autor tumači vrste semantičkih odnosa između modela i replika (znatna ili djelomična semantička sličnost koja se dalje dijeli na replike sa suženim ili proširenim značenjem s obzirom na broj i opseg značenjskih polja). Pritom napominje da u analizi germanizama u govorima đurđevečke Podravine semantička adaptacija ne zauzima posebno poglavlje iz dva razloga: semantička adaptacija svake posuđenice detaljno je opisana u *Rječniku modela i posuđenica*, a u korpusu obuhvaćenim ovim istraživanjem najčešće vrste odnosa između modela i replika su znatna semantička sličnost i suženje značenja. Na kraju poglavlja spomenute su sistemskolingvističke i sociolingvističke pretpostavke jezičnoga dodira.

U drugom je poglavlju prikazana povijesna i sociolingvistička okosnica njemačko-hrvatskoga jezičnog dodira. Autor dijeli povijest tih dodira na tri velike cjeline - razdoblje Vojne krajine (1535. - 1871.), razdoblje od ukidanja Vojne krajine (1871.) do kraja Drugoga svjetskoga rata (1945.) te posljednje razdoblje, nakon 1945. godine. Razdoblje Vojne krajine obilježilo je doseljavanje stanovništva s njemačkoga govornog područja koje su većinom činili vojnici plaćenici, časnici i obrtnici. Njemački jezik postaje službeni jezik pa se osnivaju i njemačke škole koje kasnije supostojе s hrvatskima. Iako većinu stanovnika i dalje čine izvorni govornici hrvatskoga jezika, dobro poznavanje njemačkoga jezika pretpostavka je napredovanja u vojnoj hijerarhiji i u profesionalnome životu uopće. Takve društvene prilike dovode do pojave hrvatsko-njemačke dvojezičnosti. Nakon razvojačenja Vojne krajine njemački gubi status službenoga jezika, ali time ne prestaju dodiri tih dvaju jezika. Obrtnici, trgovci i poduzetnici iz njemačkih govornih područja sa sobom donose nova poljoprivredna, industrijska i tehnološka dostignuća pa su se i za nazive novih metoda, materijala i strojeva u gospodarstvu ustalile njemačke posuđenice. Nakon Drugoga svjetskog rata ovo je područje i dalje u doticaju s njemačkim jezikom jer mnogi njegovi sta-

novnici odlaze na privremeni rad u inozemstvo, prije svega u Njemačku. No danas je njemački utjecaj mnogo manji, što je vidljivo i u nastavi stranog jezika, gdje je sveprisutni engleski uspio potisnuti njemački jezik.

Treći je dio posvećen samom istraživanju i analizi germanizama u govorima đurđevačke Podravine. Definirani su cilj i opseg istraživanja, opisane metode (ishodišni korpus, izrada korpusa germanizama u pisanim tekstovima, izrada upitnika, odabir informanata, provođenje terenskog istraživanja) i prikazani rezultati, s težištem na morfosintaktičkoj i fonološkoj analizi posuđenica. U sklopu morfosintaktičke adaptacije germanizama detaljno su obrađene pojedine vrste riječi, a napravljena je i klasifikacija posuđenica koje autor dijeli na izravne (jednostavne i hibridne) i neizravne (prototipne neizravne posuđenice i pseudoposuđenice) s nekoliko podvrsta. Imenice su, primjerice, podijeljene prema rodu, tvorbi, nastavcima i fleksiji; pridjevi prema rodu, tvorbi i fleksiji; glagoli su pak podijeljeni u šest vrsta od kojih prva vrsta obuhvaća sedam, a peta četiri razreda. Obradeni su i prefigirani glagoli i analizirane ostale vrste riječi: prilozi, čestice, uzvici i brojevi. Na osnovi kontrastivne analize fonološkoga sustava njemačkoga jezika i govora đurđevačke Podravine autor uvodi pojam *dijafonskog para*, što ga čine njemački glas i njegov ekvivalent u hrvatskoj posuđenici.

Četvrto i ujedno najopsežnije poglavlje čini *Rječnik modela i replika*. Njemački modeli navedeni su abecednim redom. Rječnik obuhvaća više od devet stotina samostalnih članaka u kojima se, uz njemačke modele, navode hrvatske, odnosno podravske replike sa svojim adaptacijskim obilježjima.

U petom se poglavlju nalazi popis replika. Replike koje su već identificirane u *Rječniku modela i replika* sada se navode abecednim redom, a pridružen im je odgovarajući njemački model.

Šesto poglavlje sadrži popis dijafonskih parova podijeljenih prema autorovoj klasifikaciji spomenutoj u trećem poglavlju - prototipni analitički dijafonski parovi, neprototipni analitički dijafonski parovi (njemački glasovi koji inače imaju svoje fonetske ekvivalente u hrvatskome jeziku, ali im u realiziranim replikama nisu pridruženi), elizijski dijafonski parovi (postojanje tzv. nultog fonema u replici) te adicijski dijafonski parovi (dodavanje fonema u replici koji u modelu ne postoji).

U sedmome je poglavlju prikazana analiza germanizama u pisanim izvorima, tekstovima napisanim govorom đurđevačke Podravine. Germanizmi su navedeni abecednim redom prema modelima, a uz model se navodi odgovarajuća replika. Svi su germanizmi prikazani u rečeničnom kontekstu.

Na kraju rada je anotirani popis pisanih izvora, popis literature te zemljovid istraženih govora đurđevačke Podravine na kojem su označena mjesta obuhvaćena ovim istraživanjem.

Kao što je vidljivo iz navedenoga, riječ je o vrlo detaljnom istraživanju germanizama u govorima đurđevačke Podravine. Autor predstavlja povijesni, politički i sociolingvistički okvir i teorijsku pozadinu njemačko-hrvatskih jezičnih dodira popraćenu vlastitim kritičkim promišljanjima o pojedinim aspektima. Iscrpan korpus, detaljne analize na svim relevantnim jezičnim razinama, autorove pregledne i jasno razrađene klasifikacije te novi pojmovi koje uvodi u analizu korpusa posebna su vrijednost ovoga rada.

Aleksandra Ščukanec

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, FERDO RUSAN (1810. - 1879.). OD VOJNIKA DO ILIRSKOG I PUČKOG PJESNIKA TE NOSITELJA PROSVJETITELJSKOG I GOSPODARSKOG ŽIVOTA PODRAVINE, MERIDIJANI, SAMOBOR 2004., 210 STR.

Hrvatska je historiografija dobila još jedno iznimno zanimljivo i vrijedno djelo. Riječ je o knjizi Mire Kolar-Dimitrijević »Ferdo Rusan (1810. - 1879.). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine«. Autorica je knjigu posvetila »mojoj lijepoj Podravini i njezinim marljivim ljudima«. Knjigu je objavila izdavačka kuća Meridijani u sklopu Bibliotheka historia Croatica kao 39. knjigu. Urednik i ujedno recenzent knjige je Dragutin Feletar, a drugi recenzent je Dražen Podravec. Uz autoricu su ilustrativni materijal pripremili Elizabeta Wagner i Renato Pozaić, a knjigu je tiskalo poduzeće Bogadi iz Koprivnice.

Bit knjige i značenje Ferde Rusana autorica je ponajbolje predstavila uvodnim tekstom: »Slijediti izbljedjele tragove nezabilježanih zbivanja nije lagano. A upravo tako je trebalo raditi kod pisanja životopisa Ferde Rusana, preporoditelja i velikog borca za prosvjetni i kulturni razvoj Podravine. Preko pjesme i glazbe, njegovanja domaće riječi i običaja, ali i kroz govorenje i objavljivanje mudrih izreka i poslovice te ukazivanjem na potrebu gospodarskog prosvjećivanja naroda Ferdo Rusan se suprotstavljao germanizaciji i mađarizaciji, i time je mnogo pridonio moralnim i etičkim temeljima naroda Virja i okolice. Svojim radom olakšao je narodu i prijelaz iz vojnog sustava u građanski pripremivši ga na slobodniji i individualniji način razmišljanja i gospodarenja. On je želio razviti gospodarski i kulturno unaprijediti virovski kraj tako da bude prepoznatljiv svim u Hrvatskoj i Slavoniji, a tako je i bilo u njegovo vrijeme. Naime, poslije reformnih razdoblja u vrijeme prosvijećenog apsolutizma koji je zahvatio i Vojnu krajinu prva polovica 19. stoljeća obilježena je zaustavljanjem modernizacije na području Vojne krajine, što je bio jedini način da se ona održi kao rezervoar vojne snage za ratove u Europi. Stoga u odnosu na druge dijelove Monarhije, pa čak i Hrvatske, Vojna krajina je zaostala, a elementi tržišne privrede nerazvijeni. Novca je bilo malo i imao je veliku vrijednost. Pojava Rusana s njegovim idejama o narodnom hrvatskom jeziku, potrebi stvaralačke slobode, životnoj radosti, prosvjećivanju, suprotstavljanju neprijatelju, potrebi prosvjete, recitiranju mudrih izreka svakako je najavljuje novo vrijeme i potrebu promjena.«

Ova knjiga predstavlja velik doprinos poznavanju ne samo Hrvatskog narodnog preporoda u Vojnoj krajini, nego i znanstvenu verifikaciju gospodarskog, društvenog i kulturnog rada preporoditelja Ferde Rusana. Knjiga autorice Mire Kolar-Dimitrijević ujedno predstavlja i neprocjenjiv doprinos poznavanju povijesti Podravine.

Hrvoje Petrić

ZVONIMIR DESPOT, VRIJEME ZLOČINA. NOVI PRILOZI ZA POVIJEST KOPRIVNIČKE PODRAVINE 1941. - 1948., HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST I HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST - PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE, ZAGREB - SLAVONSKI BROD 2007., 479 STR.

Podravina i Koprivnica su dobile novu knjigu o svojoj novijoj povijesti. Na naslovnici su prikazani ustaški koncentracijski logor Jasenovac te kolona zarobljenika s križnog puta u svibnju 1945. u središtu Koprivnice. Recenzenti knjige su akademik Franjo Šanjek i Zdravko Dizdar. Autor predgovora je Željko Krušelj. Iako je do sada dosta pisano o razdoblju Drugoga svjetskog

rata i poraća, do pojave ove knjige se nije našao nitko tko bi sintetizirao dosadašnje spoznaje o zločinima i žrtvama te ih dopunio novim spoznajama. Despot je u ovoj knjizi novim spoznajama nadmašio postojeće pa se sa sigurnošću može ustanoviti da je riječ o radu pisanom pretežno na izvornim i široj javnosti potpuno nepoznatim podacima. S trenutačno dostupnom građom iz arhiva Zvonimir Despot je u knjizi »Vrijeme zločina: novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.« predočio javnosti nove, nepoznate, prešućivane činjenice, podatke, događaje i osobe iz tog razdoblja, prije svega poražene u NDH (ustaše, domobrani, Nijemci, Kozaci), ali je nastojao razotkriti kako je nova vlast (predvođena komunistima) i na području koprivničke Podravine osvajala ključne pozicije te kako se obračunavala sa svojim ideološkim suparnicima.

Vrijednost knjige tim je veća jer je pri njezinu pisanju autor maksimalno iskoristio svu arhivsku građu koja mu je trenutačno bila dostupna te koja je dobrim dijelom do danas ostala ili neobrađena ili prešućena ili djelomice iskorištena, ali i dvojbeno interpretirana. Time je napravio osnovu na kojoj će se moći obavljati daljnja istraživanja koja će, nadam se, uskoro slijediti jer su neke teme ostale netaknute (npr. događaji u Koprivnici 5. svibnja 1945. pri partizanskom oslobođenju/zaustavljanju). U knjizi će čitatelj, primjerice, naći priču o prvom ustaškom logoru u NDH, Danici kod Koprivnice, posebno o njezinu ponovnom funkcioniranju, prema mišljenju autora, nakon Drugoga svjetskog rata, u vrijeme nove vlasti, o čemu se sve do danas nije znalo u široj javnosti.

Meni osobno je osobito zanimljiva dosad najiscrpnija analiza umorstva istaknutog književnika i najvećeg autoriteta u HSS-u koprivničkog kotara Mihovila Pavleka Miškine iz Đelekovca. Zanimljivi su iskazi Udbinjana koji su nakon progona iz Udbine (te Podlapače i drugih krbavskih sela) potkraj 1942. svoje nove domove našli u Podravini. Novim, do sada nepoznatim podacima upotpunjena je slika o tzv. partizanskoj vlasti u Koprivnici i okolici u jesen i zimu 1943./44., o Rafaelu Bobanu i Crnoj legiji pod njegovim zapovjedništvom. Despot je donio do sada gotovo nepoznate i vrlo iscrpne detalje o bitki za Koprivnicu u jesen 1944., koja je bila jedna od najžešćih ratnih bitaka na hrvatskome prostoru za Drugoga svjetskog rata. Koprivničko područje itekako nadilazi i već spomenuta »Operacija Gvardijan« koja je u ovoj knjizi također dosad najdetaljnije opisana i čiji odsječak koncepcijski malo odudara od ostatka knjige, ali ipak daje zanimljive prikaze važnih zbivanja neposredno nakon Drugoga svjetskog rata.

Knjiga je podijeljena na nekoliko cjelina. Prva cjelina kronološki obuhvaća sva zbivanja na području koprivničke Podravine (odnosno područje nekadašnjih kotareva Koprivnica i Đurđevac) od 1941. do 1948. godine. Zatim slijedi drugi dio u kojem je zapravo ispričan niz pojedinačnih sudbina ljudi koji su bili glavni akteri opisanih događaja i na jednoj i na drugoj strani. Upravo te pojedinačne sudbine svjedoče o okrutnosti tadašnjega vremena. Drugu veliku cjelinu ove knjige čine svi popisi žrtava. Velik dio tih popisa do danas uopće nije objavljen (primjerice, popis logoraša Danice 1941. godine, popisi Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača za Hrvatsku, pa popis osuđenika i presuda Vojnog suda u Bjelovaru 1945./46., izvještaji rimokatoličkih župnih ureda i pravoslavnih parohija itd.). Posebno je zanimljiv do sada nepoznat popis iz elaborata Udbe (jugoslavenske tajne političke policije pod kontrolom partije) »Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Koprivnica« u kojem je Udba navela sve osobe koje su se, po njezinoj prosudbi, borile protiv nove vlasti, kao i osobe koje su im u tome pomagale, pri čemu su navedeni i podaci gdje je koja od tih osoba nađena, ubijena ili kako je kažnjena. Ti će podaci biti vrlo zanimljivi ne samo budućim istraživačima, nego i onima koji su rodbinski povezani s osobama navedenim na tim popisima.

Treba istaknuti da je knjiga Zvonimira Despota do sada najopsežniji rad pisan o ratnim i poratnim godinama Koprivnice i okolice te uvelike mijenja dosadašnje spoznaje. Iako svaka od zaraćenih strana o tim vremenima ima svoj pogled na događaje između 1941. i 1948. godine, iz

teksta Despotove knjige čini se da je učinio sve što je mogao da bude što objektivniji u pristupu, ne zaobilazeći nijednu od »vrućih tema« koje su njegovi prethodnici u istraživanjima Koprivnice i okolice, u duhu s tadašnjim stanjem u društvu, zaobilazili.

Činjenica je da je autor nekoliko godina svoje slobodno vrijeme, htijenje i znanje posvetio izučavanju tog bolnog dijela koprivničke prošlosti, kojega se dosad nitko tako opsežno nije prihvatio. Dodatna je vrijednost Despotove knjige u tome što se, barem prema mojem subjektivnom dojmu, nije opredjeljivao ni za jednu stranu, što u knjigu nije unio priču svoje obitelji, nego je sve nastojao temelji isključivo na dostupnim činjenicama. Vrijednost knjige je i u tome što je Despot spretno i znalački povezao događaje na svjetskoj i hrvatskoj sceni u to doba s onima na koprivničkom području. Odnosno, knjigu je pisao iz nacionalne perspektive pa je ona zanimljiva svima, a ne samo Koprivničancima jer je tamošnje zločine i žrtve nastojao staviti u širi kontekst hrvatske (pa i dijelova regionalne) povijesti.

Nije naodmet napisati i nekoliko riječi o samom autoru. Zvonimir Despot rođen je 19. travnja 1970. u Koprivnici. U rodnom gradu završio je osnovnu školu, a srednju u Varaždinu. Diplomirao je 1996. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na čijoj je Katedri za crkvenu povijest obranio diplomski rad pod nazivom »Braća Hrvatskog zmaja i hrvatska sakralna baština. Povijest Družbe 1905. - 1995.«. Od polovice 1997. radi kao novinar i urednik u Večernjem listu u Zagrebu. U tim je novinama već objavio niz zapaženih tekstova iz suvremene hrvatske povijesti, prije svega o Drugome svjetskom ratu, komunističkoj Jugoslaviji, hrvatskoj emigraciji te o Domovinskom ratu, ali i niz tekstova i komentara iz unutarnje i vanjske politike. Zanimanje za povijest pokazao je već tijekom školovanja, a ponajviše početkom studiranja u Zagrebu, kad su mu arhivi postali dostupniji. U to je doba počeo i pisati. Tako je do danas koautor triju knjiških hitova (»Ne bojte se«, »Hrvatska za svakoga« i »Međugorje: tajna Gospinih ukazanja«), sve u izdanju Večernjeg lista, a najnovija, »Vrijeme zločina«, prva je njegova samostalna knjiga u izdanju Hrvatskog instituta za povijest. Suradivao je i u Časopisu za suvremenu povijest, Podravskom zborniku, Scientii Podraviani, Maruliću te na znanstvenim skupovima. U tim je izdanjima objavio i nekoliko znanstvenih radova koji su povezani s poviješću Koprivnice i Podravine, primjerice o Koprivničancima Rudolfu Horvatu i Milivoju Magdiću.

Iako se vjerojatno dio čitateljstva neće složiti s nekim detaljima iznesenim u ovoj knjizi, treba naglasiti dokumentarnu vrijednost knjige zato što su u njoj objavljeni neki od dostupnih popisa žrtava. No, treba upozoriti i na neke od manjih propusta. Za dio argumentacija u tekstu se autor, nažalost, nije poslužio uobičajenim kritičkim stručnim aparatom (bilješkama) pa je nemoguće provjeriti izvore podataka, no treba naglasiti da to nikako ne umanjuje autorov trud i značaj ove knjige. K tome valja spomenuti da je šteta što autor knjizi nije dodao odgovarajući zaključak. Neobično mi je što autor u popisu literature (str. 462-464), iako ih djelomično koristi u tekstu, ne navodi neka od novijih relevantnih znanstvenih djela o razdoblju od 1941. do 1948. godine, poput novijih radova znanstvenika Zdravka Dizdara, Mire Kolar ili Dragutina Feletara. To se u drugom izdanju može izbjeći tako da se u tekst jasno stavi da jer riječ o izboru iz korištene literature.

Na kraju treba naglasiti da ova knjiga predstavlja prilično hrabro napisano djelo kojim je autor dao doprinos poznavanju ne samo povijesti žrtava i zločina koprivničkoga kraja, nego i ukupnih žrtava te zločina u Hrvatskoj od 1941. do 1948. godine. Vjerujem da će ova Despotova knjiga potaknuti stručnu raspravu kojom će se doći bliže prošloj stvarnosti razdoblja od 1941. do 1948. godine.

Hrvoje Petrić

DRAGO KOKŠA, NEIZBRISIV TRAG MONS. MAGJERCA. SKICA ZA PORTRET, OPĆINA MOLVE, MOLVE 2007., 160 STR.

Knjiga Drage Kokše »Neizbrisiv trag mons. Magjerca. Skica za portret«, koju je objavila Općina Molve 2007. godine, predstavlja prilog životopisu jedne od najpoznatijih crkvenih osoba iz Podravine. Urednik, lektor i korektor knjige je Mario Kolar iz Molva koji je unio nemali trud u konačno oblikovanje teksta. Drago Kokša je već otprilike dobro poznat javnosti Podravine kroz dugogodišnji novinarski rad. Nakon njegove knjige »Duhovni korijeni«, objavljene u Molvama 2005. godine, samo dvije godine kasnije autor je napisao još jedno zanimljivo djelo iz područja duhovnog života. Njegova knjiga »Duhovni korijeni« predstavlja svojevrstni duhovni biografski leksikon molvarskog područja, nezaobilazan svima koji će se u budućnosti na znanstveni način baviti nekim od obrađenih duhovnih osoba, ali i kao priručnik svima koje zanimaju duhovne osobe iz Molva, kao i povijest Molvaraca općenito.

Knjiga »Neizbrisiv trag mons. Magjerca. Skica za portret« Drage Kokše je izvorne naravi, ne samo po tomu što autor ne gradi svoje spoznaje samo na poznatoj referentnoj literaturi nego poseže i za relevantnom i razmjerno slabije poznatom arhivskom i drugom građom, nego i zato što predstavlja doprinos kulturi u smislu da u spoznajni diskurs uvodi niz nepoznatih ili slabije poznatih dimenzija osobnosti mons. Magjerca o kojima se dosad nije raspravljalo u meritornoj literaturi koja referira na problematiku o kojoj je riječ u ovoj knjizi. Ovo je djelo plod vjere, ustrajnosti i ljubavi prema bližnjima, ali i dugogodišnjeg tragalačkog rada. Iz teksta progovara ljubav prema zavičaju, ali i objektivna strogost prema nekim relativno kontroverznim pitanjima. Dodatni značaj ove knjige je posebno i u popularizaciji rezultata rada bogate aktivnosti mons. Magjerca, prije svega u njegovu rodnom kraju.

Usporedi li se ova knjiga s temeljnim naslovima o široj problematici u koju se tematski uklapa, vidljivo je da predstavlja svakako novi i značajan spoznajni iskorak naprijed, odnosno kvalitetom uveliko nadmašuje kvantitativni opseg s obzirom na broj stranica. Autor je, iako nije školovani povjesničar ili teolog, na ispravan način pri tome vodio računa o nazivlju, unutarnjoj koherentnosti i logici pripovijedanja pa je uspio dati logičnu i zaokruženu cjelinu pri iznošenju višegodišnjim radom prikupljene građe.

Vrijednost ove knjige je i u tome što prvi put na sustavan, ali popularan način daje pregled zbivanja vezanih uz osobnost i djelovanje mons. Magjerca, sina rodni Molvi koje je toliko volio. Autor je razriješio niz do sada nepoznatih spoznaja i odgovorio na mnoga davno postavljena pitanja, ali i otvorio nova te time stvorio prostor za nova istraživanja i posebne studije o pojedinim segmentima rada mons. Magjerca. Važnost nove Kokšine knjige je i u tome što pisanjem o pojedinim osobama zaslužnim za Hrvatsku (i šire) odgonetavamo vrijedne kamenčiće u mozaiku vrlo složene i još nedovoljno istražene hrvatske povijesti. Bez ovakvih knjiga, pisanih na temelju izvora i sjećanja, ne bi bilo ni velikog mozaika cjelovite hrvatske povijesti, što sam istaknuo i u svom pogovoru ovoj knjizi.

Nadam se da će ova knjiga biti zanimljiva za daljnja istraživanja povijesti Katoličke crkve na našem prostoru te brojnim svećenicima, časnim sestrama, ali i profesionalnim povjesničarima. Knjiga bi mogla biti korisna i onima koji planiraju budućnost jer se u njoj na uspješni način prepliće prošlost, sadašnjost i budućnost. To smatram velikim uspjehom autora, ali i njegovih suradnika, od kojih treba izdvojiti urednika knjige Marija Kolara.

Općina Molve ne bi smjela stati sa svojim agilnim nakladničkim programom. Preporučio bih u budućnosti da se monografski obrade još neke osobe koje su obilježile hrvatsku zbilju i kulturu, među kojima je svakako pokojni biskup Đuro Kokša. Možda ne bi bilo loše objaviti najstarije matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih iz kojih bi se vidjeli najstariji podaci o molvarskim

obiteljima, nakon čega bi mogao uslijediti iscrpni monografski prikaz stanovništva Molvi od 60-ih godina 17. stoljeća do danas. Nužno bi bilo tiskati zapisnike kanonskih pohoda (tzv. kanonske vizitacije) koji su sačuvani od 1665. godine do danas - oni daju iscrpnu sliku o životu ovdašnjih ljudi i njihovu vezanost uz Katoličku crkvu. Jedan od prioriteta bi mogao biti i objavljivanje molvarske župne spomenice, a možda i školske spomenice. Čini mi se da mladi molvarski povjesničar Vladimir Šadek već sada ima dovoljno objavljenih ili za tisak pripremljenih radova o Molvama i okolici koji bi se mogli objediniti i objaviti u zasebnoj knjizi. Ne bi bilo loše razmišljati o monografskoj obradi molvarskog dijela Đurđevečkih peski, objavljivanja znanstveno pisane monografije o molvarskoj crkvi (jednoj od najvrednijih hrvatskih župnih crkava iz 19. stoljeća), početku izrade rječnika govora Molvi te objavljivanju monografske obrade govora Molvi itd. Ovo djelo Drage Kokše predstavlja prilog tim nastojanjima jer Molve imaju što pokazati Hrvatskoj i Europi. Čini mi se da je pred općinom Molve, ako bude volje i snage, opsežan nakladnički posao.

Na kraju bi se u potpunosti složio s riječima iz predgovora koji je napisao urednik knjige Mario Kolar: »Iako je ova knjiga povijesne tematike, njezina koncepcija i pristup sagledavanju kompleksne materije zvane cjelokupni Maderčev život i rad ne iscrpljuje se samo u suhoparnom iznošenju podataka ili pak stručnoj, tobožnjoj objektivnoj vizuri, nego si autor dopušta i prihvatljivu dozu subjektivnosti i sentimentalnosti, čime se osvjedočuje kao pripovjedač koji je sklopio ugovor prije svega s čitateljem, a ne sa stručnom kritikom.«

Hrvoje Petrić

KOPRIVNICA GRAD SA SRCEM. VODIČ GRADA KOPRIVNICE, MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2007., 54 STR.

U izdanju izdavačke kuće Meridijani tiskan je bogato ilustrirani vodič kroz Koprivnicu »Koprivnica grad sa srcem«. Vodič je trojezičan te ga prate tekstovi na hrvatskom, engleskom i mađarskom jeziku. Autori tekstova su prof. dr. Dragutin Feletar i mr. sc. Hrvoje Petrić. Fotografije koje se nalaze u vodiču snimio je Nikola Wolf, a za grafičku i likovnu pripremu odgovorna je izdavačka kuća Meridijani. U sredini knjižice nalazi se mapa Koprivnice. Prijevod tekstova načinili su Jasna Kraljić Cmrk na engleski, a na mađarski Jelena Knežević. Mađarski tekst su lektorirale Éva Izményi i Mónika Osvalt. Vodič je u 6000 primjeraka tiskala Bogadigrafika iz Koprivnice. Ovaj je vodič izrađen uz financijsku pomoć Europske unije, a u sklopu projekta Interreg IIIA - Programa susjedstva Slovenija - Hrvatska - Mađarska 2004. - 2006.

Dijelovi vodiča su tematski podijeljeni te u prvom dijelu »Slobodni kraljevski grad na križištu putova« govori se o važnost Koprivnice kao naselja u Podravini već od srednjeg vijeka, isprva kao trgovištu (oppidum), a potom i kao gradu (civitas). Koprivnica je bila od pamtivijeka križište važnih putova. Kasnije, u kasnom srednjem vijeku, Koprivnica od kralja Ljudevita I. dobiva povlašten status slobodnog kraljevskog grada, što je dodatno omogućilo još brži gospodarski razvoj.

Drugi dio »Velebna renesansna utvrda - središte obrane od Osmanlija« govori o prodorima Osmanlija tijekom 15., 16. i 17. stoljeća, što je imalo za utjecaj prekid razvoja normalnog povijesnog slijeda. Neposredna blizina između dva velika carstva, Habsburškog i Osmanskog, bila je razlog da je Koprivnica prije svega postala vojni grad iako su se sve građanske funkcije slobodnog kraljevskog grada kontinuirano očuvale. U tom je razdoblju, potkraj 16. do polovice 17. sto-

ljeća, u Koprivnici sagrađena velebna renesansna utvrda kao glavna logistička baza obrane šireg prostora u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Sljedeći dio »Barokna i historicistička obnova« govori o dobu baroka i historicizma, kada je upravo u tom stilu formirana stara gradska jezgra kakva je vidljiva i danas. U tom je razdoblju punom mjerom djelovao slobodni kraljevski grad koji je postao jedno od najrazvijenijih trgovačkih i obrtničkih središta Podravine.

U nastavku teksta autori obrađuju suvremene teme koje počinju cjelinom »Grad proizvodnih marki, obrazovanja, kulture i sporta« gdje naglašavaju razvoj industrije, i to naročito u drugoj polovici 20. stoljeća koja je posredno razvijala i ostale funkcije grada, obrazovne, zdravstvene, društvene itd. Ti su čimbenici ujedno bili pokretači suvremenog oblikovanja grada s novim četvrtima i novim arhitektonskim rješenjima. Od industrija naročito je važna prehrambena koja je do danas kontinuiranim razvojem uspjela stvoriti i nekoliko poznatih trgovačkih marki te ujedno uspješnih proizvoda na domaćem i svjetskim tržištima. Usporedo s razvojem industrije, grad Koprivnica razvijao je i obrazovni sektor. U Koprivnici se može i studirati te je u planu uređenje velikog sveučilišnog kampusa. Kulturna ponuda Koprivnice je također prilično zadovoljavajuća. Koprivnica je grad sporta, što potvrđuju vrhunski rezultati rukometašica i nogometaša.

Autori u poglavlju »Koprivničke graditeljske znamenitosti« obrađuju koprivničku kulturno-povijesnu graditeljsku baštinu. Poseban je naglasak stavljen na staru gradsku jezgru koja je cijela ustvari jedinstvena spomenička cjelina te veoma zanimljiva turistima i posjetiteljima koji dolaze u Koprivnicu. Opisujući graditeljsku baštinu, u daljnjem tekstu autori opisuju pojedine znamenite građevine, kao i gradski park sa znamenitim drvenim paviljonom.

Uz detaljan prikaz grada i njegovih znamenitosti, kao i njegova povijesnog razvoja, u poglavlju »Atraktivna koprivnička okolica« spominje se i okolica Koprivnice, osobito njezine prirodne ljepote i povijesni spomenici, kao i raznovrsna mogućnost rekreacije.

Spomenuta je i turistička ponuda grada i njegova društvena događanja. Tako se u poglavlju »Važnija gradska turistička i društvena događanja« nabrajaju učestale izložbe u Gradskoj galeriji i Muzeju, kazališne predstave u Domoljubu te drugi događaji, kao i razne ekološke i slične izložbe i događanja. U gradu se tijekom zime organizira Božićni sajam, a glavna je atrakcija klizalište na glavnome gradskom trgu. Najpoznatija koprivnička društveno-turistička manifestacija su Podravski motivi, sajam naivnog slikarstva, starih zanata, folklora, podravske glazbe, starinskih jela, rukotvorina itd. Osobito je zanimljiv i Renesansni festival koji se održava početkom rujna, a predstavlja demonstraciju renesansne hrane, viteških igara, starinskog oružja itd.

Silvije Jerčinović

**MLADEN PAVKOVIĆ, NISU KRIVI ŠTO SU ŽIVI. KOPRIVNICA, 2007.,
ALINEJA D.O.O. (UBIUDR PODRAVKA), 36 STR.**

Većina djela o Romima nisu napisali oni, nego *gadže* ili *neromi*. Tako je bilo od prvih tekstova o Romima koji su se pojavili s njihovim doseljavanjem u različitim područjima Europe od 12. stoljeća pa sve do danas. U tim prvim tekstovima bile su primjetne različite emocije (strah, čuđenje, divljenje) domicilnog stanovništva prema Romima. Tome se ubrzo pridružilo nerazumijevanje romskih običaja, vjerovanja i načina života. Zbog toga su se ubrzo javili nepovjerenje i mržnja, što se zatim manifestiralo u obliku nasilja i odbacivanja Roma na socijalnim marginama. Kod dijela *gadža* javio se otpor prema nasilju nad Romima i oni su sve više pozivali na razumijevanje prema njihovu načinu života i potrebi da im se pomogne bez asimilacije. Takvo je mi-

šljenje među prvima u Hrvatskoj uoči izbijanja rata obrazložio Ivan Goran Kovačić u dvama tekstovima objavljenim 1939. u *Hrvatskoj reviji* i 1940. u *Narodnom kolu*. On je u njima opisao Rome kao posljednje slobodnjake koji će ubrzo biti progonjeni. Od tada pa sve do danas ti osjećaji i takva percepcija bit će, manje-više, i dalje prisutni u odnosu *gadža* prema Romima.

Jedan od *gadža* koji već dulje piše o Romima je Mladen Pavković. Pavković je 1999. u Virovitici objavio knjigu *Na rubu grada na rubu života* u kojem opisuje njihov marginalni socijalni položaj i probleme koji su s njime povezani. Potrebno je napomenuti da je Pavković kao novinar i publicist objavio više djela o tematici Domovinskog rata, radio je kao scenarist nekoliko dokumentarnih filmova i autor je nekoliko izložbi fotografija iste tematike. On je danas predsjednik Udruge branitelja, invalida i udovica Domovinskog rata Podravke.

Pavković je djelo *Nisu krivi što su živi* podijelio na tekstualni dio koji je napisan na 7 stranica i slikovni dio, gdje su prikazane njegove fotografije o Romima. Počinje knjigu opisom današnjeg položaja Roma i navodi da ih danas susrećemo kako »...poput pasa, kopaju po kantama za smeće, tražeći hranu kako bi nahranili svoje mnogobrojne članove obitelji, pretežno djecu. Većina ih živi u vrlo teškim uvjetima, u zemunicama bez ikakvih higijenskih uvjeta. Obično su njihove nastambe na kraju nekog grada ili sela. Nitko ih ne žali, a još im manje pruža značajniju pomoć. Mnogi se na njih ni ne osvrću; čak nam je 'normalno' kada vidimo njihovu djecu kako se, usred zime oskudno odjevena, igraju ili kad promrzla prose...« (str. 5). Pavković na nekoliko mjesta upozorava na romsku pasivnost u borbi za njihova prava, što ima za posljedicu njihovu marginalizaciju. Primjećuje neke sličnosti između Roma i Židova, no navodi kako se Romi od Židova razlikuju po tome što se nisu saživjeli s civilizacijom zemlje u kojoj žive. Zatim se osvrće na njihovu povijest koju opisuje kao putovanje i lutanje u potrazi za srećom. Njihovo indijsko podrijetlo dokazano je lingvističkim analizama, a iz tog su se područja Romi iselili i naselili se na području Europe početkom 12. stoljeća. Navodi kako se Romi u Hrvatskoj prvi put spominju u drugoj polovini 14. stoljeća u Dubrovniku i Zagrebu. Pavković se zadržava na pitanju broja Roma koju smatra »istinskom enigmom« jer se teško može ustanoviti njihov točan broj. Tako dio Roma odbacuje svoje podrijetlo i deklariraju se kao Hrvati. U tom kontekstu spominje primjer uspješnih Roma u Pitomači. Kao izvor za opis Roma koristi mišljenje Franje Barišića, ravnatelja Osnovne škole u Pitomači. Barišić je naveo kako se tamošnji Romi ne deklariraju kao Romi, nego kao Hrvati, većinom su rimokatoličke vjere te slabo poznaju romski jezik i običaje. Materijalno su osigurani i većinom se bave trgovinom, a djeca im se redovito obrazuju. Pavković zatim opisuje romske tradicionalne običaje, posebno one vezane uz ženidbu i rođenje djece. Romi većinom prakticiraju endogamiju, sklapanje brakova između pripadnika istog plemena. Taj se običaj i danas provodi kod određenih romskih plemena, poput Kalderaša, Lovara i Gurbeta. Praksa je među romskim obiteljima kupovanje ili razmjenjivanje žena (ili kako to Romi zovu »razmjena sestara«), pritom visina svote dostiže 100.000 dolara za Romkinju. Naravno, takav običaj povlači pitanje današnjeg teškog položaja Romkinja. Tradicionalna romska svadba je sačuvana kod dijela romskih plemena, a Pavković je popisuje navodeći kako »...u ovoj ceremoniji mladoženja kleči na lijevom koljenu, a mlada na desnom, okrenuti licem licu. Kum stavlja komadiće kruha na njihova koljena i posipa ih solju. Mladoženja ustima uzima kruh s mladnog koljena, a ona s njegova. Dok jedu kruh kum pjeva: 'Neka vas prati dobra sreća. Čak i kruh i sol postanu neprijatelji vi živite u sreći i slozi!...« (str. 11). Zanimljivi su i običaji vezani uz rođenje djeteta u romskoj obitelji. Novorođenčetu se na glavu stavlja crvena kapa, a crveni vuneni konac se veže oko ruke i od njega se pravi crvena amajlija kako bi mu se osiguralo sretno djetinjstvo.

Pavković završava knjigu kritičkim komentarom na položaj djece Roma u hrvatskom društvu. Tako on ističe da »u najtežem su položaju ipak djeca ovih ljudi (Roma, D.V.). O njima malo tko ili bolje rečeno nitko (osim njihovih roditelja) ne vodi skrb. Što su djeca kriva? I njih se, nažalost,

često optužuje: jedni ih krive što prose, a drugi što ne idu u školu. No malo tko se pita: imaju li oni barem jedan obrok dnevno?...» (str. 12). Na ovo se pitanje nadovezuju Pavkovićeve fotografije romske djece iz kojih se mogu iščitati različite emocije - od tuge zbog teškog materijalnog položaja do sreće zbog iznimnog duha.

Pavkovićevo djelo mora se promatrati kao jedan od pokušaja da *gadže* (neromi) razumiju fizičku i duhovnu stranu romskog života. Zbog toga je ovo djelo svojevrsno svjedočanstvo koje se zasigurno može smatrati vrijednim djelom i prinosom u shvaćanju i dalje tajnovitog (i nedovoljno istraženog) života Roma u Hrvatskoj.

Danijel Vojak

EKONOMSKA I EKOISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, BR. 3, VOL. III, MERIDIJANI, ZAGREB - SAMOBOR, 2007.

Posljednji, treći broj časopisa bavi se temom Ljudi i rijeka (voda), a s urednicima Mirom Kolar-Dimitrijević i Hrvojem Petrićem još jednom potvrđuje ozbiljan znanstveni pristup temama koje se bave problematikom ekohistorije, kao i njezinim posljedicama. Naročito je važno naglasiti važnost teme ovoga broja zbog interakcije čovjeka i voda, kako u prošlosti tako i danas, na sveukupni društveni, povijesni i gospodarski razvoj naših krajeva, ali i šire.

Boris Golec iz Slovenske akademije znanosti in umetnosti u svom radu »Kostanjevica na Krki ali Dolenjske Benetke - edino slovensko mesto na rečnem otoku« govori o Kostanjevici na Krki, jedinom slovenskom gradu smještenom na riječnom otoku. Riječ je o jednom od najstarijih slovenskih naselja sa statusom grada koje nikad nije bilo okruženo zidinama. Iako izložena svakojakim opasnostima, Kostanjevica je uživala dovoljnu zaštitu zahvaljujući svojoj mikrolokaciji. Glavna funkcija rijeke bila je obrana naselja i njegovih stanovnika, a samo manji dio uloge odnosio se na riječni promet ili na ribolov i mlinarstvo kao gospodarske grane.

Marin Knezović iz Zagreba bavi se problemima okoliša u ranom srednjem vijeku, i to prije svega na području Sredozemlja. Njegov rad »Voda u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama« nastao je na temelju analize podataka o okolišu iz hrvatskih ranosrednjovjekovnih isprava skupljenih u prvom svesku »Diplomatičnog zbornika kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije« iz 1967. godine. Njegovi podaci o vodama iz hrvatskog ranog srednjeg vijeka ograničeni su vremenski gotovo u potpunosti na drugu polovicu 11. stoljeća. Prostorno, podaci su koncentrirani na područje Kvarnera, sjeverne i srednje Dalmacije.

U radu »Krka kao razdjelnica velikaških gradova Šubića i Nelipića na karti Matea Pagana nastaloj oko 1522. godine« Mirela Slukan Altić iz Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« analizirala je na temelju karte Matea Pagana naseljenost Pokrčja u vrijeme njegova dolaska pod osmansku vlast. U vrijeme nastanka te karte rijeka Krka bila je razdjelnica dviju velikaških obitelji i njihovih posjeda - Šubića i Nelipića. Te su obitelji duž toka rijeke Krke podigle niz srednjovjekovnih gradova, od kojih danas većina ne postoji pa je Paganova karta jedini grafički izvor koji prikazuje njihov izgled i strukturu na pragu novog vijeka.

Drago Roksandić s Filozofskog fakulteta u radu »Posavska krajina/granica od 1718. do 1739.« analizira izvore i literaturu o Posavskoj krajini od 1719. do 1739. godine, između Požarevačkog i Beogradskog mira. Autor se usredotočuje na razdoblje kada je Posavska krajina uključivala područja s obje strane rijeke Save te ujedno ispituje kako je taj vojnokrajški sustav funkcionirao imajući na umu da je on tada bio vojna ustanova i instrument kontrole međunarodne robne razmjene te ujedno i sanitarni kordon u nastanku.

Rad autorice Mire Kolar-Dimitrijević »Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka« bavi se odnosom između ljudi i rijeka, tj. potoka s posebnim naglaskom na važnost vodenica i mlinova u gospodarstvu Hrvatske 18. i 20. stoljeća. Broj vodenica u Hrvatskoj u tom razdoblju kretao se od tri do pet tisuća, što je predstavljalo velik gospodarski potencijal. Energija za njihov rad bila je besplatna te njihov rad nije štetio prirodi, nego je približavao ljude potocima i rijekama.

Na temelju izvora i literature Branko Vujasinović je u radu »Uloga rijeke Save u povijesnom razvoju grada Zagreba« analizirao ulogu rijeke Save na razvitak grada Zagreba, naročito promatrajući taj razvoj iz povijesnih perspektiva. Autor obrađuje ovu temu počevši od pradavnih naseljenosti tog područja. Plovidba Savom datira od rimskih vremena i govori o njezinoj plovnosti čak do ušća Ljubljanice. Veliku su važnost imali i prijelazi preko Save koji su ujedno bili i put u južne dijelove Hrvatske. Prvi se most kod Zagreba počeo graditi 1783. i bio je pušten u promet 1785. godine. Autor također spominje i važnost negdašnjih kupališta, kao i planova gradnje plovnosti Save do Zagreba.

Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić obradili su temu splavarenja te u radu »Donja Dubrava - središte splavarstva na rijeci Dravi« dali uvid u tu gospodarsku djelatnost koja je u prošlosti bila od iznimno važna za ondašnje stanovništvo. U prvom se redu splavarenje povezivalo s trgovinom drva, a naročito od početka 19. stoljeća pa sve do Drugoga svjetskog rata. Najrazvijenije splavarsko poduzeće Ujlaki-Hischler imalo je sjedište u Donjoj Dubravi i početkom 20. stoljeća zapošljavalo je više od 500 radnika. Donjodubravski splavari »kormirali« su na svojim splavima od Maribora do Donje Dubrave pa potom sve do Osijeka, Novog Sada, Beograda i Smedereva. U ovom je članku opisan razvoj splavarstva tijekom gotovo 150 godina.

Zlata Živaković Kreže opisuje pojavu odvodnje područja uz Dravu u osječkom kraju kao vodoprivrednu djelatnost koja je bila bitna za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva. Autorica u radu »Odvodnja u osječkom kraju (19. stoljeće i početak 20. stoljeća)« opisuje područje uz Dravu kao iznimno pogodno za naseljavanje i razvoj naselja iz razloga što je tlo pogodno za poljoprivrednu obradu, a klimatske i vodne prilike su relativno dobre te je to bio razlog podizanja nasipa te njihova kasnijeg održavanja.

Rad »Reka Drava in njeni signifikantni kraji na jožefinski vojaški izmeri za ozemlje Republike Slovenije« autora Andreja Hozjana cjelovit je prikaz rijeke Drave kao najvažnijeg vodenoga kompleksa današnje sjeverozapadne Slovenije koji su nacrtani i opisani na jožefinskim vojnim kartama iz razdoblja između 1763. i 1787. godine. U smislu regulacije, vodenih pregrada i sličnog ondašnja je Drava u pravom smislu bila netaknuta priroda. Stoga autor smatra da taj povijesni aspekt ima veliko značenje ne samo za stariju ekološku povijest Drave i njezine neposredne okolice, nego i za cjelovito područje slovenskih zemalja. Podloga teksta su isključivo originalne karte te se u svakoj sekciji posebno obrađuje riječni tok sa svim upisanim čimbenicima kao što su zavoji, nasipi, riječni otoci, naplavine itd. Autor obrađuje i pritoke, mlinove, brodove i mostovlje. U radu se opisuje i izgled ondašnjih dravskih naselja: Dravograda, Vuzenice, Mute, Mariberga, Maribora, Ptujca, Ormoža i Središča ob Dravi.

Ivan Peklić napravio je bibliografiju radova iz gospodarske povijesti i ekohistorije objavljenih u časopisu za suvremenu povijest Crisu - časopisu povijesnog društva iz Križevaca.

Prikaz knjige Dražena Mirka Grmeka »Medejin kotao. Pokusi na živim bićima« u prijevodu Ane Buljan, a u izdanju ArTresora, Zagreb 2004. načinio je Tomislav Krznar.

Goran Hutinec napravio je prikaz časopisa za multidisciplinarna istraživanja »Podravina«, vol V, broj 9, koji je u svibnju 2006. godine u Koprivnici izdala izdavačka kuća Meridijani. Prikaz istog časopisa »Podravina«, ali broj 10, vol. IV, iz 2006. godine napravio je Željko Karaula. Sil-

vije Jerčinović prikazao je časopisa za multidisciplinarna istraživanja »Podravina«, vol VI, broj 11, Meridijani, Koprivnica 2007.

U izdanju Gradskog muzeja Varaždin 2004. godine tiskan je katalog »Život uz Dravu nekad i danas« skupine autora. Prikaz ovog kataloga načinio je Mario Šipek.

»Rumunjske zemlje u srednjem i ranom novom vijeku« knjiga je autora Borislava Grgina, a u izdanju FF presa, Zagreb, 2006. godine. Prikaz ove knjige napisao je Željko Karaula.

Isti autor načinio je i prikaz časopisa »Povijest u nastavi« broj 2 (8), vol. IV, Zagreb 2006. godine.

Danijel Vojak načinio je prikaz četiri sveska povijesnih čitanki koje se bave poviješću jedanaest zemalja jugoistočne Europe »Teaching modern Southeast European history. Alternative Educational Materials« sv. I - IV, Thessaloniki, 2005. u izdanju Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe.

Knjiga Branka Vujasinovića »Istaknute osobe u hrvatskom vodnom gospodarstvu kroz povijest« u izdanju Hrvatskog društva za odvodnju i navodnjavanje, Zagreb, 2007., bila je predmet prikaza Mire Kolar-Dimitrijević.

Zadnji prilog ovog broja bio je prikaz Željka Holjevca znanstvenog skupa »Identitet Like: korijeni i razvitak« koji se održao od 25. do 29. rujna 2007. godine u Kulturno-informativnom centru u Gospiću.

Silvije Jerčinović

CRIS, IX., POVIJESNO DRUŠTVO, KRIŽEVCI 2007., 242 STR.

Krajem siječnja 2008. godine izašao je novi, deveti broj časopisa Povijesnog društva Križevci. Urednik je Ivan Peklić, a izvršna je urednica Terezija Horvat te je uredništvo pojačano s mr. Đurđom Škvorcem. Časopis je dostupan i u elektroničkom obliku, a ovaj broj ima i najviše stranica do sada 242. Ovaj broj ima sedam izvornih znanstvenih radova, jedno prethodno priopćenje te šest preglednih rad. Časopis objavljuje prijevod izvorne povijesne građe te prikaze i ogledne pojedinih knjiga i kulturnih događanja.

Prvi izvorni znanstveni rad je grupe autora iz Instituta za arheologiju Tatjane Tkalčec, Snježane Karavanić, Bartula Šiljega, Kristine Jelinčić pod naslovom Novootkrivena arheološka nalazišta uz rječicu Veliku kod mjesta Majur i Ladinec. U radu se donose saznanja o novootkrivenim arheološkim nalazištima kod sela Majur (Zagrebačka županija, općina Farkaševac) i Ladinca (Koprivničko-križevačka županija, općina Sveti Ivan Žabno) koja se nalaze sjeverno, odnosno južno od današnje ceste Sveti Ivan Žabno - Bjelovar, i to na osnovi tipološko-kronološke analize keramičkog materijala prikupljenog prigodom površinskih pregleda terena, kao i analize zračnih snimaka. Arheološka istraživanja prikazana kroz povijesna razdoblja od prapovijesti do srednjeg vijeka.

Drugi izvorni članak je Ranka Pavleša, Srednjovjekovni posjedi u Poljani, Đurđicu i Tremi pokraj Križevaca. U radu je opisano osam srednjovjekovnih posjeda istočno od srednjeg toka potoka Glogovnice, a južno i jugoistočno od Križevaca. Prvo je obrađeno imanje Poljana na području današnjeg istoimenog sela. Analizirani su jedan veći i nekoliko manjih opisa međa na tom imanju te jedan manji ovdašnji posjed povezan s hospitalom Svetog Kuzme i Damjana u Čazmi. Potom slijede opisi srednjovjekovnih posjeda Đurđica i Trema.

Treći izvorni članak je Hrvoja Petrića, Pokušaj procjene ukupnog broja stanovnika u Kalničkom arhidakonatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Autor na osnovi objavljenih i neobjavlje-

nih izvora i literature pokušava rekonstruirati ukupan broj stanovnika na teritoriju koji je obuhvaćao Kalnički arhidakonat - od Medvednice i Ivančice na zapadu, Kalnika na sjeveru, Bilogore na istoku i rijeke Česme (Čazme) na jugu. Autor je procijenio da je na ovom prostoru živjelo 10.000 stanovnika, da je omjer pravoslavnog i katoličkog stanovništva bio podjednak.

Četvrti izvorni znanstveni članak Mire Kolar-Dimitrijević opisuje djelovanje povjesničara Ante Neimarevića u Križevcima i okolici od 1927. do 1929. godine. Prof. Ante Neimarević (Guča Gora, Travnik, 1891. - Zagreb, 1965.) radio je kao profesor povijesti u Križevcima nakon što je prošao golgotu Prvoga svjetskog rata. Kao Maštrovićev prijatelj i Hrvat brzo se uklopio u rad djelovanja Hrvatske seljačke stranke u Križevcima želeći da se tom starom hrvatskom gradu vrati dio njegova dostojanstva i važnosti. S velikim marom organizirao je pouzdaničke sastanke HSS-ovske organizacije u Križevcima i okolici, pripremajući i predavanja kojima je narod obavještavao o političkoj situaciji, i to ne samo s lokalnog, nego s europskog aspekta, koristeći svoje povijesno znanje.

Peti izvorni znanstveni rad je *grupe autora* Milivoja Redepa i Ksenije Vuković, Novčane institucije i javne financije u Bjelovarsko-križevačkoj županiji od 1847. do 1910., na osnovi statistike. U radu se istražuje uloga kreditnoga kapitala u vrijeme transformacije feudalnih u kapitalističke proizvodne odnose, a koja se odigravala na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Ono što je karakteriziralo te procese u Hrvatskoj i Slavoniji u svoj punoći izražavalo se i u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, a to je značilo stalan nedostatak novčanih sredstava, slabu financijsku moć hrvatsko-slavonskih banaka te njihovu nemogućnost da financiraju značajnije gospodarske aktivnosti.

Šesti izvorni znanstveni rad Željka Karaule, Kako je pisao *Glas Bjelovara*, list ljevičarske orijentacije u razdoblju od 1935. do 1940. godine. U radu će se prikazati svjetonazor i odabir tema koje je u svom petogodišnjem izlaženju donosio tjednik Glas Bjelovara, list ljevičarske orijentacije. Zamjetljiva je pozornost koju je tjednik Glas Bjelovara davao vanjskopolitičkim temama, posebno događajima u Europi, a među ostalim, ovdje se donose i one teme iz života grada Bjelovara koje govore o radničkom i sindikalnom organiziranju, borbi za socijalna prava ugroženih i sirotinje te svakodnevnog život u gradu Bjelovaru od 1935. do 1940. godine.

Sedmi izvorni znanstveni članak je Đure Škvorca, Oslobođanje vojarne Kalnik i skladišta oružja i streljiva u Širokom Brezju. Rad govori o oslobođanju vojnih objekata, sredinom rujna 1991. u Križevcima koje je imalo višestruko značenje, kako za križevački kraj tako i za Republiku Hrvatsku. Oslobođen je grad i okolica od JNA i nije više prijetilo direktno razaranje grada, a drugo je psihološki učinak - građani su shvatili da JNA nije nepobjediva, a posebno su bili ponosni što je križevačka vojarna bila među prvima oslobođena u sklopu 32. varaždinskog korpusa, ali i u Republici Hrvatskoj.

Samo je jedan rad rangiran kao prethodno priopćenje, a to je rad Lane Okroša-Rožić, Arheološka istraživanja na starom gradu Veliki Kalniku 2005. i 2006., gdje autorica donosi rezultate svojih arheoloških istraživanja tijekom tih dviju godina.

Časopis nam donosi i šest preglednih radova, a to su:

- Jelena Balog-Vojak: Gradsko stanovništvo u Križevaca u svjetlu Sigismundove povlastice 1405.
- Marica Vrabec: Bioetički sadržaj u vezenim porukama na očuvanoj rubenini dubovečkoga kraja
- Jelena Marijanović-Borošak: Dragutin Zajc, neumorni kulturni djelatnik (1909. - 1997.)
- Zdenko Balog: Južni portal crkve Sv. Marka na Gradecu u kontekstu bečkog dvorskog kiparstva

- Marjana Janeš-Žulj: Sto sedamdeset godina organiziranog čitanja u Križevcima: od Ilirske čitaonice do Gradske knjižnice
- Tajana Pleše: Srednjovjekovni pavlinski samostan u Lepoglavi - arheološka istraživanja 2003. i 2004. godine.

Časopis nam također donosi vrijednu povijesnu građu:

- Ljudevit Plačko: Pečat slobodnog i kraljevskog Grada križevačkog, ujedinjenog 1752.
- Ljudevit Plačko: Spomenica župe u Križevcima
- Tvrtko Milunović: Privilegije svetojelenkim plemićima pismeno potvrđene ukazom kralja Sigismunda
- Suzana Knežević: Iz povijesti knjižnice Grkokatoličke biskupije u Križevcima; Dokument o uređenju knjižnice provedenom od 1914. do 1916. godine.

Osim ovoga, časopis sadrži i prikaze drugih knjiga i časopisa.

Ivan Peklić

SCIENTIA PODRAVIANA. GLASILO POVIJESNOG DRUŠTVA KOPRIVNICA, BR. 21, GODIŠTE XIX., KOPRIVNICA, PROSINAC, 2007., 80 STR.

Glasilo povijesnog društva Koprivnice Scientia Podraviana svoj 21. broj počinje uvodnom riječju njezine predsjednice Ružice Špoljar u kojem izvješćuje o godišnjoj skupštini društva koja je održana u siječnju 2007. te daje pregled rada i aktivnosti društva kroz proteklu godinu. S obzirom na u prosincu 2007. održan znanstveni skup »Žene u koprivničkoj i podravskoj povijesti« u organizaciji Povijesnog društva iz Koprivnice, tema ovog broja je »Žene u povijesti Koprivnice i Podravine«.

Maja Blažek razgovarala je s koprivničkim novinarom i publicistom Željkom Krušeljkom koji je ujedno i dugogodišnji član Povijesnog društva. Željko Krušelj u razgovoru spominje svoja prva novinarska iskustva u kontekstu razvoja koprivničkog i hrvatskog novinarstva. Kao povjesničaru, u razgovoru se Krušeljku postavljaju neka pitanja vezana uz povijest, njezinu popularizaciju, kao i aktualnosti u smislu ponude rješenja nekih aktualnih pitanja iz svakodnevne političke stvarnosti. Nadalje, vrlo važan dio razgovora jest i ideja o formiranju koprivničkog sveučilišta, kao i znanstvenih institucija u gradu Koprivnici.

Agneza Sabo u članku »Društveni položaj žena u drugoj polovici 19. stoljeća (1848. - 1910.) na prostoru današnje Koprivničko-križevačke županije« identificirala je društveni položaj žena tijekom druge polovice 19. stoljeća. Autorica u svom članku konstatira da su sve žene nakon 1848. godine ukidanjem »staleških razlika« postale načelno građanke i kao takve izjednačene u svim građanskim pravima ili obvezama, no njezin je društveni položaj u stvarnosti i dalje bio težak.

U članku »Žene Podravine u preživljavanju ratnih i poratnih gubitaka« Terezija Salejpal osvrće se na velike lomove koji su nastajali u hrvatskom narodu tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, a obnovljeni su Domovinskim ratom. Autorica naročito naglašava posljedice takvih djelovanja na žene Podravine, njihovo suočavanje sa smrću najbližih, kao i procese tugovanja.

Željko Karaula je u radu »Bjelovarska afera 1888. - pozadina (jugo)slavenske ideje i ujedinjavanja crkava« obradio političku pozadinu »bjelovarske afere« 1888. godine u svjetlu stranačkog tiska i arhivske građe. Njegov rad pokušava objasniti zašto je Strossmayerov telegram u Kijev u

povodu 900. godišnjice pokršćavanja Rusa izazvao teške reakcije vrhova Habsburške Monarhije te bečkog i mađarskog tiska.

Središnja Podravina i njezin politički život tema je članka Vladimira Šadeka »Okvir političkog života središnje Podravine do 1918.«. U članku se govori o povijesnoj uvjetovanosti nastajanja izbornih kotareva, kao i njezinoj gospodarskoj razvijenosti, što je imalo za utjecaj razvoj seljačkog pokreta i jačanje političkog života.

Ranko Pavleš u članku »Čepelovec u srednjem vijeku« govori o srednjovjekovnom Čepelovcu i njegovim vlasnicima. Autor napominje da je Čepelovac kao posjed nastao u prvoj polovini 13. stoljeća i bio jedno od podravskih imanja srednje veličine, a u radu su definirane i granice ondašnjeg posjeda Čepelovec.

Govori slavonskog dijalekta na teritoriju mađarskog dijela Podravine tema je rada »Štokavski govori Hrvata u mađarskom dijelu Podravine« Sanje Vulić. Autorica je ustanovila da se taj dijalekt bitno razlikuje od svih ostalih hrvatskih dijalekata na tom prostoru, kajkavskog, čakavskog, štokavskog istočnobosanskog i novoštokavskog ikavskog dijalekta, te da je mnogo teritorijalno raspršeniji.

Sanja Vulić je u radu »Govori pomurskih Hrvata u Mađarskoj« obradila blisku temu, govor pomurskih Hrvata koji žive uz lijevu obalu rijeke Mure u jugozapadnoj Mađarskoj u naseljima južno od Velike Kaniže.

U rubrici putovanja Petar Feletar u članku »Lijepa naša - Podravina!« govori o upoznavanju s kulturnom i prirodnom baštinom Podravine. Naime, riječ je o izletu po Podravini koji su upriličili prof. dr. Dragutin Feletar i mr. sc. Hrvoje Petrić, a u organizaciji Povijesnog društva u Koprivnici.

Povijesno društvo organiziralo je još jedno putovanje - jednotjedni put po Siciliji, s kojeg je detaljno izvješće sačinio Ivan Jurić Jura u članku »S puta po Siciliji«.

Miroslav Klemm u članku »Upoznavanje Istre« izvijestio je o dojmovima članova Povijesnog društva s izleta po Istri.

Tvrtkova baka Ružica zabilježila je u tekstu »Razmišljanje devetogodišnjaka Tvrtka Jukića nakon posjeta dvorcima Erdödy u Jastrebarskom i grofova Oršić u Slavetiću« oduševljenost ljepotom krajolika i razočaranost oronulošću dvoraca u Jastrebarskom i Slavetiću, kao i njegove ideje što bi se trebalo poduzeti da se obnove viđeni dvorci.

Nevenka Čizmak u članku »Osvrt na putovanja diljem Hrvatske« bilježi u svom domu u dugoj đelekovečkoj noći uz pucketanje vatre dojmove s raznih putovanja po cijeloj Hrvatskoj.

U etnografskoj rubrici Vesna Peršić-Kovač u članku »Oglavlja u Podravini«, koji je nastao na temelju istoimene izložbe postavljenoj u Muzeju grada Koprivnice 12. travnja 2007. godine, piše o ogavljlama kao predmetima i postupcima vezanima za pokrivanje i ukrašavanje glave i kose.

U istoj rubrici Božica Anić u »Nekoliko recepata iz Peštanske kuharice« donosi pregled i nekoliko recepata iz stare građanske kuharice tiskane u Pešti 1844. godine. Knjiga kuharice potječe iz obiteljske knjižnice obitelji Malančec, a koja je kao sastavni dio velike donacije dana na skrb Muzeju.

Ozren Špiranec u rubrici bilješke u članku »Uspomene iz stare Koprivnice« daje prikaz Večeri sjećanja, Tako vam je nekoć bilo - uspomene iz stare Koprivnice, na kojoj su svoja sjećanja oživjeli ugledni Koprivničanci Branka Vrabec, Milivoj Kovačić i Krešimir Švarc.

Nadalje, Krešimir Švarc u članku »Još jednom o grobu Rikarda Perkovića« govoreći o grobu Rikarda Perkovića pokušava podsjetiti današnju javnost o tom gimnazijskom profesoru te dobrim ljudima koji su obnavljajući njegov grob obnovili i sjećanje na tog istaknutog profesora.

Zaključno, u rubrici aktualnosti Dijana Sabolović-Krajina u svom članku »Digitalizacija *Glasa Podravine* - prvi korak u digitalizaciji tiskane zavičajne kulturne baštine« govori o korištenju

suvremene informacijsko-komunikacijske tehnologije u zaštiti i širenju dostupnosti kulturne baštine na primjeru angažmana Knjižnice i čitaonice »Fran Galović« koja se uključila o ovaj nacionalni program projektom »Digitalizacija zavičajne kulturne baštine - Glasa Podravine« s Muzejom grada Koprivnice i poduzećem Glas Podravine, a s ciljem lakšeg pristupa podataka o životu u lokalnoj zajednici od početka izlaženja novina.

Silvije Jerčinić

ZNANSTVENI SKUP »ŽENE U POVIJESTI KOPRIVNICE I PODRAVINE«, POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA I DRUŠTVO ZA HRVATSKU EKONOMSKU POVIJEST I EKOISTORIJU, KOPRIVNICA, 1. PROSINCA 2007.

Povijesno društvo Koprivnica i Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju organizirali su međunarodni znanstveni skup »Žene u povijesti Koprivnice i Podravine«. Znanstveni skup održao se u Pučkom otvorenom učilištu u Koprivnici 1. prosinca 2007. godine. Uvodno su pozdravili predsjednica Povijesnog društva Koprivnica Ružica Špoljar, predsjednik organizacijskog odbora mr. sc. Hrvoje Petrić, član suradnik HAZU ujedno i veliki meštar Družbe Braća hrvatskoga zmaja prof. dr. Dragutin Feletar te ravnatelj Pučkog otvorenog učilišta Josip Nakić Alfirević.

Prvi dio znanstvenog skupa pod nazivom »Primjeri istaknutih žena u književnosti, politici, gospodarstvu, znanosti i umjetnosti« (moderatorica: Ružica Špoljar) svojim je izlaganjem otvorila prof. dr. sc. Mira Kolar priopćenjem »Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u hrvatskom seljačkom pokretu (1918. - 1940.)«. Nakon nje govorila je mr. sc. Dijana Sabolović-Krajina, koja je obradila temu »Književnica Božena Loborec: prilog za biografiju«. Slijedila su priopćenja Josipa Nakića Alfirevića, prof., »Zlata Bartl. Putokazi prema izvrsnosti« te Marijana Špoljar, prof., »Mara Puškarić, najpoznatija hrvatska naivna slikarica«.

Drugi dio skupa nosio je naslov »Žene i društvo« (moderatorica: prof. dr. sc. Mira Kolar). U njemu su bila održana sljedeća priopćenja: Ranko Pavleš »Žene u Podravini u srednjem vijeku prema izvorima«, mr. sc. Hrvoje Petrić »O progonima 'vještica' u Koprivnici«, dr. sc. Agneza Szabo »Društveni položaj žena u drugoj polovici 19. stoljeća (1848. - 1910.) na prostoru današnje Koprivničko-križevačke županije« te Božica Anić, prof., Vesna Peršić Kovač, prof., »Djelatnost ženskih društava u Koprivnici od kraja 19. stoljeća do 1941. godine«.

Treća cjelina znanstvenog skupa zvala se »Žene u zdravstvu i obrazovanju« (moderatorica: mr. sc. Dijana Sabolović-Krajina), a u njoj su izlaganja imali dr. med. Krešimir Švarc »Osvrt na razvoj sestrinstva u Koprivnici«, dr. med. Sanja Švarc-Janjanin »Udio nekolicine liječnica u novijoj povijesti koprivničke medicine« i Ivan Peklić, prof., »Prosvjetne djelatnice iz Podravine (1890. - 1950.)«.

Slijedilo je predstavljanje 3. broja časopisa Ekonomska i ekohistorija, o kojem je govorila njegova urednica prof. dr. Mira Kolar, 12. broja časopisa Podravina, čiji je sadržaj predstavio tajnik uredništva Petar Feletar, prof., a 21. broj glasila Povijesnog društva Koprivnica Scientia Podraviana predstavio je član njegova uredništva Hrvoje Petrić. Znanstveni je skup završio posljednjom, četvrtom cjelinom »Žene i rat« koju je moderirala Vesna Peršić Kovač, prof. U njoj su održana dva priopćenja, i to Maje Blažek »Žena koprivničke Podravine u vrtlogu Drugoga svjetskog rata - emancipacija i uloga u ideološkoj propagandi« te mr. sc. Terezije Salajpal »Zatomljivanje tuge žena Podravine nakon Drugoga svjetskog rata i poraća«. Na kraju skupa održana je završna rasprava. Znanstveni su skup pomogli Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog

gospodarstva, Grad Koprivnica, izdavačka kuća Meridijani i Koprivničko-križevačka županija. Organizacijski su odbor činili prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, Ružica Špoljar, Maja Blažek i mr. sc. Hrvoje Petrić (predsjednik).

Sve donedavno istraživanje žena u historiografiji Podravine bilo je više usputni nego ciljani i specijalizirani dio različitih disciplina - poput demografije, geografije i drugih. Iako danas još ne možemo govoriti o postojanju rodne historije u historiografiji Podravine, ovim znanstvenim skupom učinjen je velik pomak u smislu određenog »institucionaliziranja« povijesti žena u Koprivnici. Unatrag nekoliko godina unutar djelatnosti Povijesnog društva Koprivnica napravljeno je ili su u tijeku nekoliko istraživanja na temu iz povijesti žena. Te su raspršene djelatnosti u sklopu znanstvenog skupa prvi puta objedinjene u jednu cjelinu te objavljene kao blokovi radova u dva koprivnička stručna, odnosno znanstvena časopisa - *Scientia Podraviana* i *Podravina*. Ambivalentno stavovima o »opravdanosti« povijesti žena jasno se pokazala širokim odjekom i odličnom posjećenošću znanstvenog skupa. Skupina stručnjaka okupljenih na skupu utvrdila je da povijest žena predstavlja napor da se otkrije, razumije i interpretira prošlost žena u svoj svojoj kompleksnosti te je ujedno dokazala da su današnje spoznaje o povijesti žena Koprivnice i Podravine vrlo razgranate. Namjera je povijesti žena (odnosno kako je sve više uobičajeno reći - povijest roda) ispitati razne povijesne društvene odnose iz ženske perspektive. Ovaj je skup pokazao i to kako svijest o drukčijem načinu shvaćanja ženske pozicije kroz povijest postupno prodire u javnost. Iako je pogled na ženu bio određen njezinim mjestom u društvu, najčešće je bio prekriven suženom optikom patrijarhalnog mentaliteta. Na kraju treba istaknuti kako se paradoks ženske povijesti skriva »u pozivu na univerzalnost: nema univerzalne povijesti bez poznavanja ženskog elementa u njoj«, kako je istaknula Andrea Feldman u svom članku »Posljednjih tisuću godina: povijest žena - ženska povijest - kulturna povijest« objavljenom u časopisu *Otvor*, br. 7-8, Zagreb 1999. - 2000.

Hrvoje Petrić

ZVONIMIR BARTOLIĆ, DRAGUTIN FELETAR, PETAR FELETAR, VLADIMIR HORVAT, LADISLAV KRANJEC I HRVOJE PETRIĆ: OPĆINA I ŽUPA DONJA DUBRAVA, POVIJESNO-GEOGRAFSKA MONOGRAFIJA; MERIDIJANI, DONJA DUBRAVA 2007., 428 STR.

U izdanju izdavačke kuće Meridijani te uz potporu Općine Donja Dubrava objavljena je opsežna povijesno-geografska monografija »Općina i župa Donja Dubrava«. Knjiga je djelo grupe autora: prof. dr. sc. Zvonimira Bartolića, prof. dr. sc. Dragutina Feletara (član suradnik HAZU), Petra Feletara, prof., dr. sc. o. Vladimira Horvata, Ladislava Kranjca i mr. sc. Hrvoja Petrića. Uz jaku autorsku, knjigu potpisuje i recenzentska trojka: prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, prof. dr. sc. Zvonko Kovač te prof. dr. sc. Josip Riđanović.

Ova monografija objavljena je 2007. godine, tiskana je u tiskari AKD u Zagrebu te je 44. knjiga Biblioteke historia Croatica u sklopu izdavačke kuće Meridijani.

Napisati kratak prikaz ove sveobuhvatne i uzorne monografije je gotovo nemoguće jer se pred vama otvara znanstveno sistematizirana golema povijesna, geografska i druga građa koju su autori skupljali više od trideset godina. Pregledani su arhivi i muzeji širom Hrvatske i Europe, ali ipak najviše građe prikupljeno je od samih Dobravčana. Monografija prikazuje najvažnije geografske, demografske i posebno povijesne značajke općine i župe Donja Dubrava, a naći ćete i sustavne podatke o razvoju župe Svete Margarete, školstva, o svim društvenim i sportskim udru-

gama, o poznatim Dobravčanima te na kraju i popis svih stanovnika Donje Dubrave 2007. godine. No krenimo redom.

Već na samom predlistu urednik Dragutin Feletar uvodi nas u Donju Dubravu preglednom kartom same općine s jasnim granicama i namjenom površina kroz koju čitatelj dobiva jasnu percepciju geografskog smještaja i položaja mjesta. Nakon kratkog predgovora načelnika Marijana Varge i petnaestak iznimno kvalitetnih uvodnih fotografija slijedi, karakteristično za ovakav tip monografija, poglavlje o geografskim značajkama i stanovništvu. U tom uvodnom poglavlju iznose se detaljne informacije o geografsko-prometnom položaju kao faktoru razvoja, osnovnim prirodno-geografskim značajkama, a posebno su iscrpno obrađeni procesi depopulacije i struktura stanovništva. Jasno je naglašena uloga dviju rijeka - Mure i Drave, blizina mađarske granice, gradnja mostova i prometnica, važnost holocenih riječnih terasa, a poglavlje završava tužnim demografskim prikazom od 1790. do 2006. godine koji nas upozorava na nezaustavljive procese depopulacije, daljnje imigracije i izumiranje stanovništva tog djela Međimurja.

U sljedećem najopširnijem poglavlju pod naslovom »Ljudi i selo Donja Dubrava na Dravi do sredine 20. stoljeća« prati se relativno stalni kontinuitet naseljenosti ovog prostora od pretpovijesti, najstarijih tragova, preko Antike, doba velikih seoba naroda i srednjeg vijeka, početaka ranog novog vijeka, kada i povijesni izvori postaju izdašniji, a literatura brojnija, do kraja Drugoga svjetskog rata. Ovaj tekst perspektivnog povjesničara Hrvoja Petrića neobično je lako čitljiv iako obiluje arhivskim podacima jer čitatelja iznova uvlači u tematiku novim pristupima i pogledima. U povijesni kontekst 16. i 17. stoljeća na intrigantan je način uklopljen opis »malog ledenog doba«, a s posebnom se pozornošću obrađuje znamenita obitelj Zrinski te utvrda Novi Zrin (1661. - 1664.). Nadalje, nastavlja se s društvenim i gospodarskim razvitkom Donje Dubrave od sredine 17. do sredine 19. stoljeća gdje se naglasak stavlja na donjodubravске cehove i dinamičan vjerski život. Bilo je veoma važno pokušati rekonstruirati broj i strukturu stanovništva Donje Dubrave koje je uspješno i smisleno prezentirano kroz tablice, a prikazani su i prvi poznati popisi iz čak 1660. godine. Na podjednako zanimljiv način obrađene su i stare karte Donje Dubrave, rijeka Drava do sredine 19. stoljeća sa zlatarima, mlinarima, šajkašima, splavarima, ribarima, zatim uprava i sudstvo u ranom novom vijeku te zasebno poglavlje o Donjoj Dubravi kao starijem središtu hrvatske kajkavske kulture. Do 1918. o mjestu se piše vrlo opširno ističući značenje utjecajne židovske obitelji Hirschler i fljojsarstva na gospodarski i kulturni razvoj. Slijede međuratna i ratna razdoblja u kojima je ovaj idiličan kutak Međimurja devastiran, no ipak, ovdašnji su stanovnici i tada našli način za razvitak svoje Donje Dubrave.

Ugledni hrvatski filolog i profesor religijskih znanosti Vladimir p. Horvat obradio je život župe Svete Margarete u Donjoj Dubravi od 1790. godine do danas. Prikaz vjerskog života kroz 19. i 20. stoljeće (i djelomice 18.) podijelio je u dvije cjeline 1900. godinom. Naravno, počinje osnivanjem župe 1790. kada je za žitelje mjesta došlo dugoočekivano novo razdoblje, a potom se nabrajaju župnici koji su vodili vjerski život od bivšeg pavlina Jambrešića do legradskoga kapelana Cimermana (1912.). U odnose s crkvom vješto je uklopljena i priča o spomenutoj obitelji Hirschler i Zalan te drugim Židovima, a obrađena je i mađarizacija Međimurja te krizma 1885. i kanonska vizitacija 1897. godine. Vjerski život župe 20. stoljeća nastavlja se kroz instrumentalnu crkvenu glazbu, a 1912. istaknuta je jer počinje rušenje stare župne crkve i dugotrajne pripreme za gradnju nove. Zanimljivo je da se vjerski život od 1914. pa sve do 1940. odvijao u »kapelici« koja je dograđena uz školu na župnom vrtu. Posebno je opisana sveta potvrda i kanonska vizitacija 1926., rad kantora Ivana Horvata, a detaljnije je opisan i Župni ženski zbor Sv. Cecilija, odnosno kasnije Seljačko katoličko pjevačko društvo Lira. Temeljito je obrađena sama gradnja crkva Sv. Margarete od priprema, prikupljanja sredstava do samih početaka gradnje, a opisani su i važni dolasci nadbiskupa Alojzija Stepinca, nesretni rat i mađarska okupacija. Nakon Mađara

slijedi život župe pod komunističkom diktaturom uz nabranje uspješnih župnika do današnjih dana kada se vjera može slobodnije izražavati. Trenutačno vjerski život župe utjelovljuje župnik Mirko Pilaj. Potom je nabrojana sva sakralna spomenička baština, svi svećenici iz Donje Dubrave u 20. stoljeću, časna braća i časne sestre redovnice te angažirani vjernici laici.

Dugo se o obrazovanju brinula Crkva, pa nakon poglavlja o vjerskom životu logično slijedi temeljito obrađena povijest školstva u Donjoj Dubravi iz pera Dragutina Feletara. Uz tekst posebno su zanimljive stare fotografije razreda iz prve polovice, sredine i kraja 20. stoljeća. Kroz jezgrovit tekst oslikan je jasan pregled razvoja školstva s popisom svih zaposlenika i ravnatelja te svim aktivnostima koje su se odvijale oko obrazovnih ustanova. Posebno je vrijedna tablica kroz koju se može pratiti kretanje broja učenika u OŠ Donja Dubrava po razredima.

U poglavlju naslova Dobravski portreti i skice književnik Zvonimir Bartolić ističe da je upravo čovjek ključan u modeliranju prostora i povijesti. Za poznavanje kraja bitno je poznavati ljude. Najprije se pozabavio u nekoliko točaka samim nazivom Međimurja, odnosno Donja Dubrava te ostalih toponima vezanih uz taj kraj. Tek tada je nanizao dubravske portrete koje je dugo skupljao i doradivao, a riječ je zapravo o abecednom pregledu utjecajnijih ljudi ovoga kraja s istaknutim kriterijem fakultetske naobrazbe, tj. uredno prikupljenih i ažuriranih životopisa. Portreti i skice počinju liječnikom Đurom Antauerom i završavaju liječnicom Irenom Žunić, a poslije stotinjak navedenih imena ostaje dojam da je riječ o nekom mnogo većem mjestu od Donje Dubrave sa samo 2400 stanovnika.

Nekadašnje dobravsko poljodjelstvo sljedeće je poglavlje koje je istraživao Ladislav Kranjec. Poljodjelstvo je oduvijek bila najvažnija i najsigurnija grana privrede u Donjoj Dubravi pa je zasluženo svrstano u zasebni dio. Kroz kratak povijesni pregled razumljivo je podastrt razvoja načina obrade zemlje od drvenog pluga do modernog traktora i herbicida. Pod posebnim potpoglavljima obrađeni su načini sijanja pšenice, hrši, jačmena i zobi te ostalih važnih kultura uz slikovite prikaze svih potrebnih alata. Odvojeno su obrađene domaće životinje, konji, svinje, perad, ali i pčelarstvo, svileni buba... Na kraju je dan općeniti pregled vrlo teškog života seljaka kroz povijest, a najteže je bilo izgubiti posjede s mađarske strane nacionalizacijom.

Na sljedećih četrdesetak stranica nastavlja se povijesno-geografski dio od 1945. do današnjih dana koje je sistematizirao Dragutin Feletar. Tekst je u ovom dijelu odlično i bogato ilustriran pa ovaj dio knjige nekako najviše budi nostalgiju, pogotovo u dijelu gdje se prikazuju karakteristične dobravske kuće prije 60-ih godina pokrivene slamom, stare gostionice, razglednice i slično. U opisima se odlično isprepleću povijesni i geografski procesi, posebno u dijelu kada Donju Dubravu pratimo kroz razdoblje real socijalizma, a podalje od industrijalizacije i razvojnih tokova. Iz prethodnog poglavlja nastavlja se s problemom dvovlasničarstva i funkcioniranja zadruga, a u novijoj se povijesti posebna pozornost pridaje prometnoj povezanosti, nadoknadi razvoja zanatstva te HE Donja Dubrava. Vezano uz novije razdoblje priložene su transparentne tablice iz kojih se može iščitati kakva je raspodjela stanovništva po sektorima, kakav je odnos kućanstava i zemljišta ili kakav je stočni fond, a na kraju gospodarskog dijela nalazi se popis od čak stotinjak registriranih tvrtki i obrtnika u 2007. godini.

Društveni i sportski život Donje Dubrave je neobično snažan i bogat, što se može iščitati iz pregleda razvoja tog života, što je i posljednja tekstualna cjelina u knjizi. U prikupljanju podataka i pisanju sudjelovali su Dragutin Feletar, Petar Feletar, Zrinka Čizmešija i Marijan Varga, a započeli su sa značenjem Dobravčana u stvaranju samostalne Republike Hrvatske, odnosno Udruženom hrvatskih veterana i dragovoljaca Domovinskog rata. Slijede opisi oslobođanja karaule »Florijan Bobić«, ratišta i popis imena ljudi koji su sudjelovali u obrani domovine, ali i žrtava, poglavito mladog Predraga Jurčeca koji je poginuo u Iloku 1991. nakon samo četiri dana na ratištu. Zatim se nižu redovi crno-bijelih fotografija na kojima su Dobravčice i Dobravčani u narod-

nim nošnjama, pjevački, tamburaški i komorni sastavi, DVD društva, a koje prate tekst o počecima društvenog života do danas. Dovoljno je detaljno obrađeno Dobrovoljno vatrogasno društvo, Prosvjetno društvo Dubravka i Ogranak Seljačke sloge, Udruženje žena Donja Dubrava, Narodna omladina i izviđači, umirovljenici, Crveni križ, Zaštitarsko-ekološka udruga Senjar, Udruga uzgajivača malih životinja itd. Slijede u sklopu sportskog života Donje Dubrave - Nogometni klub NK Dubravčan, Košarkaški klub Dubravčan, Društva za tjelovježbu, Auto-moto društvo, Kuglački klub, Streljačko društvo, Teniski, Nautički i Konjički klub te ribolovci, lovci i drugi.

Nakon posljednjeg poglavlja slijedi novo iznenađenje. Monografija sadrži i popis svih 2423 stanovnika Donje Dubrave imenom i prezimenom od 5. ožujka 2007. sa svim adresama. Vrlo koristan dodatak za daljnje analize. Nakon kratkog i osjećajnog pogovora urednika i sveobuhvatne literature nalaze se sažeci na engleskom i njemačkom jeziku koji knjigu čine pristupačnom široj publici. Na zalistu nalazi se praktičan plan mjesta s legendom važnijih lokaliteta.

Ova sustavna, sveobuhvatna, povijesno-geografska studija iskusnih autora je, možemo bez okolišanja zaključiti, jedna od najboljih izdanih monografija manjih mjesta posljednjih godina u Hrvatskoj te svojim neospornim kvalitetama može izazvati i monografije većih gradova. Posebno je dobro, moderno, profesionalno i u skladu s najnovijom metodologijom struke obrađena povijesna retrospektiva ovoga kraja gdje je Donja Dubrava prikazana u jednom širem, složenijem kontekstu na stručnoj geografskoj podlozi. Tekstualno i metodološki je vrlo dobro postavljena pa se poglavlja nadovezuju jedno za drugim logičnim i sustavnim slijedom koji se lako prati. Nadalje, ona ostaje kao doprinos i začetak daljnjih istraživanja ovog još nedovoljno istraženog kutka Hrvatske. Knjiga je iznimno bogato grafički opremljena te predstavlja uzor i model svim budućim izdavačima.

Josip Ridanović

MIRKO ANDROIĆ, STAROGRADSKA VARAŽDINSKA OPĆINA, DRŽAVNI ARHIV, VARAŽDIN 2008., 180 STR.

Bila mi je posebna radost i čast što sam imao prigodu u Varaždinu promovirati knjigu pokojnog prof. **Mirka Androića**, osnivača i dugogodišnjeg ravnatelja varaždinskog arhiva, pod naslovom »**Starogradska varaždinska općina**«. Naime, za svakog istraživača povijesti sjeverozapadne Hrvatske bila je velika sreća i prava blagodat poznavati Mirka Androića, čovjeka koji je osnovao varaždinski arhiv i od njega uspio stvoriti ustanovu s najbogatijom građom u sjevernoj Hrvatskoj (pa i u cijeloj našoj domovini nakon Zagreba i Dubrovnika). S prof. Androićem ne samo da sam bio koautor triju knjiga i urednik njih nekoliko, nego sam imao priliku i desetak godina biti predsjednik Arhivskog savjeta toga arhiva te sam tijekom godine postao prijatelj tog dragog i marljivog čovjeka i njegove obitelji. Prof. Androić dao je cijeloga sebe u stvaranje arhiva i majčinsko čuvanje arhivskog blaga pa ga je i prerana smrt snašla u arhivskom spremištu (živio je samo šezdeset godina, 1922. - 1982.).

Stoga je doista hvale vrijedna inicijativa Državnog arhiva u Varaždinu da sačuvane neobjavljene rukopise prof. Mirka Androića tiska u tri knjige. Prva je upravo izašla, a još dvije ugledat će svjetlo dana sljedeće godine kada Varaždin obilježava čak 800. obljetnicu proglašenja slobodnim kraljevskim gradom (1209. - 2009.). Druga knjiga bit će sabrani »Spomenici starogradske varaždinske općine«, a treća njegov vjerojatno najobimniji i najvredniji neobjavljeni rukopis »Ekonomika srednjovjekovnoga grada Varaždina«. Tiskanje Androićevih ostavljenih rukopisa

golem je prinos historiografiji o tom najvažnijem urbanom središtu sjeverozapadne Hrvatske pa stoga sve čestitke uredniku Damiru Hrelji, današnjem ravnatelju Državnog arhiva u Varaždinu.

Dosad se vrlo malo znalo o postojanju i načinu života varaždinske starogradske općine. To je bila posebna i specifična upravna jedinica na čiju ulogu i značenje više svjetla baca tek ova posthumno objelodanjena knjiga prof. Androića. Riječ je o stanovnicima koji su živjeli u specifičnim uvjetima u gradskoj hijerarhiji i upravi. Oni su nastavali područje između gradske feudalne utvrde (varaždinskih gospodara) i slobodnog kraljevskoga grada. Bio je to poseban sloj podanika gospodara varaždinske tvrde. Prof. Androić uspio je na temelju dosta oskudne, ali vrlo vrijedne građe rekonstruirati funkcioniranje uprave te posebne jedinice ili, kako se zvala - varaždinska starogradska općina.

Na početku knjige objašnjeno je značenje tzv. iobagiones castri, koji se u Slavoniji, uz veća naselja, spominju već od 12. stoljeća. Oni su postojali i u gradu Varaždinu. Međutim, dokumenti o postojanju i djelovanju zasebne starogradske općine varaždinske datiraju tek u 18. stoljeće. Pod spomenutim imenom općina se u građi spominje 1752. godine, i to kao *Communitas Varasdiensis sub iurisdictione Arcis*. Latinski izvori iz 18. stoljeća spominju je i kao *Communitas Arcis Varasad* ili *Communitas libertinorum Arcis Varasd*, a izvornik iz 19. vijeka spominje je i na hrvatskom starokajkavskom jeziku - *Obchina Sztarogradzka Varasd* ili *Obchina purgarov gradzkeh*.

Ta je starogradska općina bila postavljena po svim pravilima, a tako je i funkcionirala. Ona je u svojoj upravi imala i starogradskog suca ili načelnika (*iudex arcensis*), zatim gradske prisežnike ili poglavarstvenike (*iurati communitatis Arcis Varasd*), vulične kaprole (*coporales*), kvartir meštara (*quartir mestri*), dimnjakov inspektora (*inspectores caminorum*), inspektora mesnic (*mace'llorum inspectores*), pupilskog oca (koji je upravljao dobrima maloljetnika, *pupillorum curator*), inspektora pekova, mer i vag, komesara špricalke te konačno i starogradskoga notara (1840. on se spominje kao »notarius kakti persona sudbena y pizmerna ima dusno prestimavati«).

Iznimno je zanimljiv taj dio knjige jer dočarava život Varaždina sve do 1861. godine kada se starogradska općina uklopila u sastav Slobodnog kraljevskog grada Varaždina. O detaljima toga života govori dio uvrštene građe (drugo poglavlje knjige) pod naslovom »Izabrani izvorni materijal spisa starogradske varaždinske općine iz Arhiva grada Varaždina«. Građa je prikazana po svim uzancama objavljivanja arhivskih dokumenata - od 20. veljače 1588. do 2. travnja 1861. godine. Svaki dokument, pisan na latinskom ili starokajkavskom hrvatskom jeziku, ima posebna regesta.

Treći dio knjige sastavio je Vid Lončarić, a riječ je o bibliografskom pregledu tiskanog i rukopisnog opusa Mirka Androića. Prof. Androić je prije svega bio arhivist i ravnatelj arhiva s golemim zadaćama i odgovornostima. Međutim, našao je vremena i za znanstveni rad, kao i za pisanje popularnih članaka za širu publiku. Lončarić je uspio prikupiti podatke i sistematizirati informacije o 234 objavljene knjige, stručnih radova i popularnih članaka Mirka Androića. Njegovi objavljeni radovi postali su nezaobilazni izvori podataka i saznanja o povijesti Varaždina i sjeverozapadne Hrvatske. S vremenom će se zasigurno pronaći podaci za još više bibliografskih jedinica toga iznimnoga hrvatskog arhivista.

Dragutin Feletar

ZBORNİK O MONS. DR. JURJU MAGJERCU, OPĆINA MOLVE I HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, ZAGREB, 2008., 188 STR.

Pod uredništvom Marija Kolara i dr. Ivice Zvonara tiskan je zbornik radova o hrvatskom biskupu monsinjoru dr. Jurju Magjercu, a uvršteni su radovi predloženi na znanstvenom skupu u Molvama 8. rujna 2007. godine. Proslava u Molvama, zajedno sa simpozijem, održana je u povodu 50. obljetnice smrti toga velikog hrvatskog crkvenog intelektualca, koji je rođen u ovom podravskom selu 1885., a umro je u Rimu 1957. godine.

I znanstveni skup i proslava u Molvama pokazala je privrženost Podravaca svojem velikom biskupu, ali isto tako da danas Podravina i Molve imaju nekoliko sposobnih, visokoeduciranih i upornih istraživača ovdašnjeg povijesnog i kulturnog nasljeđa. Oni su, uz pomoć istraživača iz Zagreba, bili i glavni organizatori obilježavanja obljetnice biskupa Magjerca, ali i vrlo meritorni autori zapaženih izlaganja na znanstvenom skupu. To budi nadu da će dobro raditi i budući Zavod za znanstveni rad HAZU koji je pred osnivanjem u Koprivnici te da će se kroz sljedeće desetljeće osposobiti dio kvalitetnih domaćih stručnjaka za profesorski rad na koprivničkim visokoškolskim ustanovama. Ti mladi autori već su se iskazali i kao autori vrijednih znanstvenih članaka u časopisu za multidisciplinarna istraživanja Podravina.

Zbornik otvara mladi Vladimir Šadek (trenutačno i dožupan Koprivničko-križevačke županije) radom »Društveno-političke okolnosti Molva u vrijeme odrastanja mons. Magjerca«. Riječ je o studiji o prilikama u Molvama i Podravini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Bilo je to vrijeme teškog seljačkog života, ali i početka preporoda poljoprivredne proizvodnje te osnivanja političkog seljačkog pokreta (HPSS). Molve su u tomu vrlo aktivno sudjelovale, tim više što je mjesto i središte marijanskog hodočasništva. Rad je dobro metodološki strukturiran, a temelji se na izvornoj građi, kao i na poznavanju relevantne literature. Mr. sc. Damir Bobovec, također domaći sin (trenutačno vodi Biskupski arhiv i knjižnicu u Varaždinu) piše rad na temu »Molve u autobiografskim ulomcima Jurja Magjerca«. Osnovni izvor za ovaj zanimljiv i vrijedan prilog Bobovcu su poslužili neobjavljeni ulomci uspomena (memoara) dr. Magjerca, a rukopis se čuva u Papinskom hrvatskom zavodu Sv. Jeronima u Rimu, čiji je osnivač i dugogodišnji rektor bio upravo biskup Magjerec.

Časna sestra Doroteja Hontić piše o ulozi Magjerca kao duhovnog obnovitelja u Molvama, iako je živio u Rimu. Tema nosi naslov »Dolazak sestara milosrdnica u Molve zaslugom mons. dr. Jurja Magjerca«. Naime, upravo je biskup Magjerec kupio zgradu bivše trgovine Hirschler u Molvama, koja i danas služi kao dom sestara milosrdnica. Posebno je zanimljiv članak dr. sc. Ivice Zvonara pod naslovom »Mons. dr. Juraj Magjerec i Repaš«. Naselje Repaš na Dravi u Prekodravlju poznat je po svojim konacima, ali ponajviše po iznimnoj prirodnoj vrijednosti oko četrir tisuće hektara starih dravskih šuma hrasta lužnjaka. Msgr. Magjerec bio je posebno vezan sa stanovnicima Repaša, a upravo uz njegovu pozornost i potporu u tom je naselju sagrađena crkva Presvetoga Srca Isusova. Dr. Magjerec pohodio je Repaš mnogo puta, a posebno u vrijeme gradnje crkve - od 1932. godine.

Najopsežniji izvorni znanstveni rad u zborniku napisao je mons. dr. Jure Bogdan (iz Papinskog hrvatskog zavoda Sv. Jeronima u Rimu) na temu »Msgr. Juraj Magjerec u Rimu«. Msgr. Juraj Magjerec bio je student Gregorijanskog sveučilišta u Rimu od 1912. do 1915. godine i tada je bio pitomac Zavoda Sv. Jeronima. Kao mladi katolički intelektualac bio je imenovan rektorom Zavoda već 1928. i na toj odgovornoj dužnosti ostao je sve do svoje smrti 1957. godine. Dr. Magjerec bio je najdulje na toj dužnosti od svih rektora Zavoda. Ostavio je doista duboku brazdu u Rimu, a među ostalim izgradio je i novu, velebnu zgradu Zavoda, a bio je i predsjednik Bratovštine Sv. Jeronima. Mostarski biskup msgr. dr. Ratko Perić pobliže je objasnio djelovanje dr.

Magjerca u Rimu u članku »Magjerčevo djelo o Svetom Jeronimu«. Riječ je o analizi poznate Megjerčeve knjige o povijesti i značenju djelovanja Hrvata u Rimu, koja je izašla kao monografija pod naslovom »Hrvatski zavod Sv. Jeronima«.

Mladi hrvatski povjesničar iz Podravine i asistent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, mr. sc. Hrvoje Petrić, napisao je stručni rad na temu »O Magjerčevu bavljenju povijesnim temama«. On analizira nekoliko Magjerčevih knjiga i radova, a posebno knjigu »Majka Božja Molvarska«, koja je tiskana 1957. godine u Rimu (prije desetak godina reprint je objavljen u Molvama). Petrić s pravom zaključuje da je to Magjerčevo djelo nezaobilazno u boljem poznavanju povijesti Molvi i molvarske Podravine. Iako pisana u Rimu, ova knjiga ukazuje koliko je msgr. Magjerec pomno pratio i istraživao povijest svoga zavičaja, a njegova saznanja Petrić stavlja u širi povijesni kontekst.

Na kraju, mladi molvarski intelektualac Mario Kolar (trenutačno i član Poglavarstva Koprivničko-križevačke županije) objavljuje članak »Korespondencija između Jurja Magjerca i Ivana Meštrovića (1947. - 1957.)«. Očuvani fragmenti iz ovoga dopisivanja dvaju hrvatskih velikana otkrivaju i neke detalje naravi i intime Jurja Magjerca.

Zbornik ima i vrijedne priloge. Tako je iznesena informacija o dokumentarnoj izložbi o mons. dr. Jurju Magjercu koja je u sklopu proslave održana u Molvama, zatim o samom znanstveno-stručnom skupu te euharistijskom slavlju u Molvama. U dodatku knjizi nalazi se propovijed pokojnog biskupa msgr. dr. Đure Kokše (također rođenog Molvarca), koju je o dr. Jurju Magjercu održao prigodom stogodišnjice rođenja u Molvama 29. prosinca 1985. godine. Zatim slijedi ljetopis ili vremeplov života msgr. dr. Juraja Magjerca (sastavio Mario Kolar) te posve na kraju sažetak na engleskom te kazalo imena i pojmova. Knjiga je, dakle, vrlo solidno uređena i ilustrirana, a posve profesionalno odradili su svoj posao i istraživači. U tom spletu posebnu važnost ima i financijska potpora Općine Hlebine.

Petar Feletar

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES« CONTRIBUTORS

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te peridike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Trg kralja Zvonimira 8, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekстом. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih

autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.